

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN EĞİTİMİ)

DİNİ KAVRAMLAR VE ÖĞRENME ORTAMLARI:
SALİH AMEL ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Ömer DEMİR

ANKARA- 2013

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN EĞİTİMİ)

DİNİ KAVRAMLAR VE ÖĞRENME ORTAMLARI
(SALİH AMEL ÖRNEĞİ)

DOKTORA TEZİ

Ömer DEMİR

Danışman: Prof. Dr. Mualla SELÇUK

ANKARA- 2013

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN EĞİTİMİ)

DİNİ KAVRAMLAR VE ÖĞRENME ORTAMLARI
(SALİH AMEL ÖRNEĞİ)
DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mualla SELÇUK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmza

.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2013)

Ömer DEMİR

ÖNSÖZ

Her başarı ortak bir emek ürünüdür. Başarılarımda hayatım boyunca bana emeği geçmiş her bir insanın katkısını anmaya-anlatmaya gücüm yetmez. Her birinden Allah razı olsun. Bu çalışma özelinde ve bu vesileyle şunları söylemeliyim. Aradan yıllar geçmişti. Öğrenci affından yararlanmıştım. Hocam Prof. Dr. Mualla SELÇUK'un odasına okul kaçağı mahcubiyeti ile girdim. Cezam ne ise razıydım. Hocam beni daha dün görüşmüşüz gibi karşıladı. Mazeretlerimi daha bitirmemiştin ki; Nerede kalmıştık? Dedi. Bu benim için kelimelerle ifade edemeyeceğim bir sevinç anıydı. Daha sonraki günlerde de araştırmanın her aşamasında yaptığım çalışmaları beğeni ve takdirle karşılayarak motivasyonumu hep canlı tuttu. Kritik anlarda ufuk açıcı görüşleri ile desteğini hiç esirgemedi. Bütün yoğunluğuna rağmen bana zaman ayırdı. Bunun ötesinde ilahiyat çevresinde ismini duyduğum birçok değer ve kavramın, hocamın insan ilişkilerinde yaşamla birleştirmesine tanık olmam bana gerçek rehberlik yaptı. Düzeyi ne olursa olsun; bir eğitimden insana değer vermeyi öğretmek/ öğrenmekten başka ne beklenebilir ki? Çok teşekkürler Hocam.

Üzerimde hakkı olan ve bana emeği geçen bütün hocalarıma özellikle insan ilişkilerinde ve mesleğim olan öğretmenliği severek isteyerek yapmamda her zaman model aldığım Hocam Prof. Dr. Beyza BİLGİN'e saygılarımı sunuyorum. Tez İzleme Komitesinde ve Tez Jürisinde görev almayı kabul eden Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU, Yard. Doç. Dr. Yıldız KIZILABDULLAH, Yard. Doç. Dr. Mücahit ARPACI, Yard. Doç. Dr. Rabiye ÇETİN, Yard. Doç. Dr. Remziye EGE ve Yard. Doç. Dr. Mehmet YAŞAR hocalarıma, teşvik ve desteklerinden dolayı arkadaşım Yard. Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL Bey'e, eserlerinden ve düşüncelerinden yararlandığım tüm emek sahiplerine de ayrıca teşekkür ederim.

Hayatımda tanıdığım her insanın hatta her varlığın eğitim hayatımda bir yeri vardır. Her konuda hayatımda değişmeyen tek ve ilk hocam annemdir. İnsanlarla iletişim kurmayı babamdan, edebi dedemden, sabrı ninemden, küçük şeylerle mutlu olmayı ve fedakârlığı eşimden, baba olmanın tadını oğullarım ve biricik kızımdan öğrendim. Değerli arkadaşlarımdan ve sevgili öğrencilerimden çok şey öğrendim. Sevgi ve saygıyı sevinçli ve zor günlerde yardım ve paylaşmayı kardeşlerimden, yeğenlerimden, yakın ve uzak akrabalarımın öğrendim. Seyyar satıcılardan, tamircilerden, komşularımdan... çok şey öğrendim.

Tanış olduğum ve üzerimde emeği olan herkese teşekkür ediyorum. Öğrettiklerinin hakkını ve karşılığını veremediysem bu durumumu insan olmama bağışlasınlar, bana haklarını helal etsinler.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın problemi, amacı, önemi, sınırları ve hipotezleri yer almıştır. Birinci bölümde salih amel kavramının kavramsal ve teolojik arkaplanı ele alınmıştır. İkinci bölümde salih amel kavramının anlam içeriği ve nitelikleri bağlamında kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Söz konusu kavramsal çerçevede salih amel kavramı insanın Allah-insan-varlık ile ilişkileri bağlamında ilgili kavramlarla açıklanmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise salih amel kavramı yaşam boyu öğrenme felsefesinden yararlanılarak öğrenme ortamına taşınmış, salih amel kavramı yaşam boyu öğrenme ilkeleri, salih amel çerçevesinde yaşam boyu öğrenme düzeyleri, öğrenme yetkinlikleri ve yetkinliklerin korunması başlıkları altında işlenmiştir. Dördüncü bölüm ise sonuç ve önerilere ayrılmıştır.

Ömer DEMİR

KISALTMALAR

A.g.e.: Adı geçen eser.

A.g.m.: Adı geçen makale.

A.g.t: Adı geçen tez.

A.Ü.İ.F.: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

A.Ü.İ.F.D.: Anka Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

A.Ü.S.B.E.: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

AT.Ü.İ.F.: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

AT.Ü.İ.F.D.:Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

D.E.Ü.İ.F.:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

D.Ü.İ.F.D:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

D.İ.B.:Diyanet İşleri Başkanlığı

F.Ü.S.B.E.: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

G.Ü.İ.F.:Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

G.Ü.S.B.E.: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

M.Ü.İ.F.: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

M.Ü.İ.F.Y.:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

M.Ü.S.B.E.: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MEGEP: Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi

T.D.K: Türk Dil Kurumu

T.D.V.:Türkiye Diyanet Vakfı

Y.K.Y.: Yapı Kredi Yayınları

s.:Sayfa

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
ŞEKİLLER	IX
GİRİŞ	1
1. Problem.....	1
2. Araştırmanın Amacı	12
3. Araştırmanın Önemi	14
4. Sınırlılık	17
5. Yöntem	17
6. Varsayımlar	19
I. BÖLÜM: SALİH AMEL KAVRAMININ TEOLOJİK ARKA PLANI	20
1. Vahiyde Temel Kavram Alanları ve Salih Amel	20
1.1. Bilgilendirme Tanıtma İle İlgili Kavramlar	31
1.2. Haber İle İlgili Kavramlar	58
1.3. İnsan Sorumluluğu İle İlgili Kavramlar	65
2. İnsanın Sorumluluğu Kabul Etmesi: İman-İslam.....	67
3. İman Hidayet İlişkisi	80
4. İnsanın Sorumluluğu Kabul Etmemesi: Küfür.....	85
II. BÖLÜM: SALİH AMEL KAVRAMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	89
1. Kuran’da İnsan Davranışlarını Karşıllayan Kavramlar	89
2. Salih Terimi	91
3. “Salih Amel” Kavramının Tanımı	93
4. Kuran’a Göre Salih Amelin Önemi	99
5. Salih Amelin Kavramsal Çerçevesi	105
5.1. İnsanın Kendisi ile İlişkisi Bağlamında Salih Ameller	110
5.2. İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Salih Ameller	111
5.3. İnsan-İnsan İlişkisi Bağlamında Salih Ameller	128
5.4. İnsan-Çevre İlişkileri Bağlamında Salih Ameller	133
6. Salih Amelin Nitelikleri.....	137

III. BÖLÜM: ÖĞRENME ORTAMLARI VE SALİH AMEL	172
1. Yaşam Boyu Öğrenme ve Salih Amel Kavramı	172
1.1. Öğrenme.....	176
1.2. Din Eğitiminde Öğrenme	178
2. Din Eğitimi Yaşam Boyu Öğrenme İlkeleri	185
3. Salih Amel Çerçevesinde Yaşam Boyu Öğrenme Düzeyleri.....	212
3.1. Malumat Düzeyi	215
3.2. Bilme-Anlama Düzeyi	217
3.3. Duygusal Öğrenme Düzeyi	249
3.4. Değer Oluşturma-Üretme Düzeyi.....	261
3.5. Eylem-Uygulama-Beceri Düzeyi	274
3.6. Yansıtma-Tanıklık-Bilgelik Düzeyi	280
4. Salih Amel Çerçevesinde Yaşam Boyu Öğrenme Yetkinlikleri	288
4.1. Kişisel Yetkinlik.....	296
4.2. İnsan-Allah İlişkisinde Yetkinlik.....	304
4.3. İnsan-İnsan İlişkilerinde Yetkinlik	307
4.4. İnsan-Çevre İlişkilerinde Yetkinlik	343
4.5. Yetkinliklerin Korunması	346
SONUÇ	353
ÖNERİLER	357
KAYNAKÇA	360
ÖZET	379
ABSTRACT	380

ŞEKİLLER

Şekil 1: Salih Amel Kavramının Dini Kavramlar İçindeki Yeri	22
Şekil 2: Kuran’da “Hak” Kavramının Oluşturduğu Hakikatin Anlam Çerçevesi.....	26
Şekil 3: Kuran’da “Hak” Kavramının Oluşturduğu Hakikatin Anlam Çerçevesi	114
Şekil 4: Salih Amel İnsan Yaşamında Çok Yönlü Denge İle Düzen Sağlar.....	147
Şekil 5: Öğrenme Ortamları İçin Kavramsal Bir Model.....	188

GİRİŞ

1. Problem

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği düşünebilmesi ve düşündüklerini kelime ve kavramlara dayalı ses, sıra ve anlam sistemlerinden oluşan dil aracılığı ile aktarabilmesidir.¹ Kuran insanın bu özelliğini “beyan” kavramı ile ifade etmiştir.² İnsan ‘beyan’ yeteneğini Allah’ın insana “isimleri öğretmesi” ve akıl nimeti ile kazanmıştır. Beyan, dil ve aklın ortak çalışma alanı olup, her ikisinin de açığa çıktığı düzenlendiği ortamdır.³ Beyan’ın görünür yönünü oluşturan dil; duygu, düşünce, tutum, inanç ve değerleri anlatma ve aktarmada, varlık, olay ve olgularla ilgili bilgileri paylaşmada, kültür oluşturma ve kültürü yaşatmada ve iletişim aracı olarak insan yaşamında çok önemli bir yere sahiptir.⁴ Kavram oluşturma, bir başkasına ait kavramları anlama, üretilen kavramı isimlendirme, isimleri belli dil ve mantık yasaları yardımıyla inşa etme, kavramlarla düşünebilme ve düşüncüyü en uygun şekilde ifade edebilme beyan’ın işlevleridir.

Kavram; bireyin yaşantılar sonucu nesne veya olayların ortak özelliklerini soyutlayarak elde edilen ve sembollerle ifade edilen tümel düşünme ürünleri olarak tanımlanmıştır.⁵ Kavramlar insanın zihinsel ve mantıksal coğrafyasını oluşturur⁶,

¹MEB, MEGEP, *Çocuk Gelişimi ve Dil Eğitimi*, Ankara 2007, ss.1-4 <<<http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/cocukgelisim/moduller/dilgelisimi.pdf>>> Erişim: 06.12.2012

²Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1999, Rahman Suresi 4. ayetin tefsiri; MEB,; Ramazan Altıntaş, “Nass Karşısında Aklın Değersel Sorunu”, *Kelam Araştırmaları* 1:1 (2003), s.12.

³Oya Adalı, *Anlamak ve Anlatmak*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003, s.23.

⁴Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977 s. 486.; MEB, *Çocuk Gelişimi ve Dil Eğitimi*; Ömer Naci Soykan, *Bilgi ve Betimleme*, Küyerel Yayınları, İst.1998, s. 37.

⁵ Süleyman Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.41; Ali Osman Gündoğan, “Dil–Düşünce ve Varlık İlişkisi”, s.6. <<http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Dil-Dusunce-ve-Varlik-Iliskisi.pdf>> Erişim:23.12.2012

⁶<<<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/130938/concept>>> Erişim: 11.12.2012

düşünmenin soyut yapı taşları olarak işlev görür ve bilgi-değer üretirler.⁷ Düşünme alanında dilden bağımsız bir mantıkla varlığını sürdüren kavramlar; düşünce halini almaya başlayınca dilin mantığı içinde somutlaşır. Kavramlar böylece düşünme boyutundan çıkıp dil düzeyinde nesnelleşerek yaşama geçirilir.⁸ Kavramlar isimlendirildiklerinde ve dile ait kurallar ve yasalarla görev üstlendiklerinde bir kimlik kazanırlar. Sözcükler kavramların koruyucu elbiseleri ve kimlikleri olarak dilin canlı akışında yaşamaya devam ederler.⁹ Dil ve düşünce karşılıklı olarak birbirlerini besleyen olgulardır.¹⁰ Zihin kavramlarla düşünür, dil ile düşünce dünyasına aktarılır. Sözcüklerin anlamı olan kavramları¹¹ dil düzenler.¹²

Bir sözcüğün anlamı, yerini tuttuğu nesne olay veya olgu olmayıp onun işleyişini yöneten kurallar tarafından belirlenir.¹³ Sözcük, sözlük anlamı, sözel kuruluşu, dinleyen kişi veya olay üzerindeki etkisi, gönderimde bulunduğu nesne, iletişimsel ve ilişkisel bağlamı gibi ilkeler ile anlaşılır.¹⁴ Her dilin kullanma ilkeleri gramerini oluşturur. Her dil belli bir mantıkla oluşturulmuştur. Bu akıl ve beyan arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Dil, düşüncenin, anlamın ve anlaşmanın, en geniş anlamıyla her türden iletişim dizgesinin ortak adıdır.¹⁵ Temelde insanlar bir dilin mantığı çerçevesinde birbirlerini anlar ve anlaşılırlar.

⁷ Mehmet Evkuran, , “Zaman Bilinç ve Tarih Algısı Üzerine Teolojik Açından Bir İnceleme” *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2007, cilt: IV, sayı: 3, s. 39.

⁸ Nesrin Kale, *Felsefiyat*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009, s.29.

⁹ Taylan Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, YKY, İstanbul 2001, s.63.

¹⁰ Gündoğan, a.g.m, s.7.

¹¹ Karl Jaspers, *Felsefe Nedir*, Say Yayınları, İstanbul 1995, s.375. ; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2010, s.248. ; Ramazan Altıntaş, “İslami Gelenekte “el Hayatu’d-Dünya” Kavramını Anlama Biçimleri”, *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu* 06/08 Eylül 2002, Çorum, G.Ü. İ.F. Yayınları, 2003.

¹² Doğan Aksan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara 1998, s.15.

¹³ Cevizci, a.g.e., s.496.

¹⁴ Cevizci, a.g.e.,s.110.

¹⁵ Atakan Altınörs, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılâp yayınları, İstanbul 2003,s.17.

Dil basit bir yapı değildir. Dilin arkasında kavramlardan ve mantıktan oluşmuş zihinsel bir dünya vardır. Zihin, düşünme faaliyeti için varlıkların yerine geçecek sözel sembollere ihtiyaç duyar. Bu nedenle düşünme, varlıkların yerine geçen semboller arasında ilişkiler kurularak gerçekleştirilir.¹⁶ Kavramların, konuların, bağlamların, birbiriyle ilişkilendirilmesi ve önermelerin oluşturulma sürecine düşünce denir.¹⁷ Düşünme ile kavramlaştırma arasında doğrudan bir ilişki vardır. Şartlanma, aktarma, bağlam oluşturma, genelleme, belirgenleştirme, ayırt etme, tanımlama, anlamlı hale getirme, sınıflandırma gibi kavram öğrenme yollarının tamamı düşünme ile ilgilidir.¹⁸ Kavramlaştırma, nesne ve olayların algılanan temel öğelerini örgütleyerek kavram haline getirmek, anlam vermek ve tanımlayabilmektir.¹⁹ Düşünceler sözcüklere dökülemiyorsa düşünme biçim almamış ve oluşmamış demektir.²⁰

Kavramlara dayalı düşünce, bilgi ve bilim insana ayrıcalık sağlayan insan etkinlikleridir. İnsan kavramlar sayesinde varlık, olay ve olguları zihninde taşır; onları kendince algılar, bütün oluşturur, bütünü parçalar, parçaları birleştirir. Tasavvur ve hayal gücünü kullanarak zamanı ileri geri sarar, olabilecekleri önceden tahmin eder. İnsan bu özellikleri ile ihtiyaçlarını karşılamak ve sorunlarını çözmek için yeni şeyler üreterek onları isimlendirir. İnsan varlıkla ilişkisini çok yönlü bir şekilde yaşam boyu sürdürür. İnsanın varlıkla ilişkisinden bilgi ortaya çıkar. Bir düşünceye ulaşmak ve bir şeyi bilmek ona bir “*kavram yüklemek*” demektir.²¹ Bir varlığı, olayı ve davranışı isimlendirmek sadece bir nitelik atfetmek anlamına gelmez; aynı zamanda anlam ve

¹⁶ Gündoğan, a.g.m.,s.5.

¹⁷ Cevizci, 561.

¹⁸Alpay Gezer, *Soyut Kavramların Öğretiminde Masalların Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul-2006, s.61

¹⁹ Hançerlioğlu, a.g.e.,

²⁰Altuğ, a.g.e, s.62.

²¹ Hançerlioğlu, a.g.e., s.248.

önem kazandırmayı da ifade eder.²² Kavramlar bilginin ve bütün öğrenmelerin temelini oluşturur. İnsan duygu düşünce ve hareket bütünlüğünü, varlığı anlamayı ve onunla bütünleşmeyi kavramlar sayesinde gerçekleştirir.²³

Kavramlar tek başlarına doğru-yanlış, olumlu-olumsuz olarak nitelendirilemezler. Kavramlardan meydana gelen önermeler ve yargılar doğru-yanlış, olumlu-olumsuz olarak nitelendirilebilir. Önermeler, düşünce konularını ve bağlamları, konu ve bağlamlar ise birleşerek varsayım ve kuramları, kuramlar ise bilimsel bir alanın bütün yapısını inşa ederler.²⁴ Kavramlarla ortaya çıkan bilgilerin organize edilmesi, düzenlenmesi ve çeşitli alanlara ayrılması sonucu *bilim dalları* oluşur. Bilimler de olay, olgu ve insan davranışı arasındaki ilişkileri, alanlarında kullandıkları dile bağlı literatür aracılığı ile betimler, yorumlar ve genellemeler yaparak bilgileri organize eder, teorilerini oluştururlar.²⁵

Kavram yanılgısı ve kavramın anlamındaki kaymalar bilimsel konulardaki algıyı, tüm yapıyı ve işleyişi boşa çıkarabilir. Kavram yanılgısının ve kavramın anlamındaki daralma veya genişlemenin bireysel yetersizlikler dışında birçok nedeni olabilir. Geleneksel ve kültürel etkileşim bu nedenlerden biridir. Şöyle ki, insanlığa ait farklı çağlarda oluşmuş bilimsel-düşünsel birikim yeni kuşaklara dil aracılığı ile aktarılır. Her yeni nesil kullandığı ve etkilendiği dile yazılı ve sözlü olarak canlı bir şekilde katılır. İnsan ve dil arasındaki etkileşim sonucu dile yeni sözcükler katılır, bazı kelimelerin anlamı zenginleşirken bazı kelimeler kullanılmayarak işlevini yitirir.

²²ŞabanAli Düzgün, “İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 2, s. 27.

²³ Gülten Ülgen, *Kavram Geliştirme Kuramlar ve Uygulamalar*, Pegem Yay. Ankara, 2001, s.117.

²⁴ Haçerlioğlu, a.g.e., s.248.

²⁵M. Gürsel & M.Hesapçıoğlu, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Eğitim Akademi Yay., İst., 2007, s.98.

Bu arada bazı kavramların anlamlarında daralmalar ve genişlemeler görülür. Fakat kavramlar, gök cisimleri gibi önceden tamamlanmış olarak bizi beklemezler.²⁶

Dilin sürekli değişimi, insanın dilden daha zengin olan duygusal ve zihinsel yapısı ve yaratılışı, dilin yoruma açık olması gibi nedenlerle dil anlaşma aracı olarak bazı durumlarda yetersiz kalabilir. Yine de bütün sınırlılığına ve eksikliğine rağmen insanlar arasındaki iletişimi ve anlaşmayı sağlayabilecek dilden daha kullanışlı bir araç yoktur. Allah da insan ile olan zahiri-görünür ilişkisini-iletişimini vahyin bir çeşidi olan dil aracılığı ile gerçekleştirmiştir.²⁷ Her yönüyle aşkın olan Yaratıcı ile her yönü ile sınırlı insan arasındaki ilişki insanlık tarihi boyunca sembolik olarak dil üzerinden gerçekleşmiştir.²⁸ İlahi vahyin son kitabı olan Kuran; Hz. Peygamber ve içinde yaşadığı toplumun anlaşma ve iletişim aracı olarak kullandığı Arap dili ile indirilmiştir. Kuran'ın Hz. Peygamber ve içinde yaşadığı toplum tarafından bilinmeyen bir dil ile gönderilmesi, vahyin amacına uygun düşmezdi. Çünkü vahiy anlaşılacak için gönderilmiştir.²⁹ Kuran'ın etkisi ise ancak onu anlayanlar üzerinedir.³⁰ Dilin, insanın *beyan yeteneği içinde* yalnızca zahiri yönü işgal ettiği, asıl işi yapan arkaplandaki kavramların varlığı unutulmamalıdır. Anlamadan, dinlemeden, bir mantık oluşturmadan, kavramların içeriği doğru bir şekilde doldurulmadan beyan yeteneği kullanılmış sayılmaz. Bundan dolayı farklı bilimsel

²⁶ Kale, a.g.e., s.11.

²⁷ Allah insan arasındaki ilişki ve iletişim dil ile sınırlı değildir. Vahiy kavramının Kuran'daki kullanım çerçevesi ve Allah'ın yarattığı her varlıkla esma ve sıfatlarıyla her an canlı bir ilişkide bulunuyor olması bu iddiayı güçlendirir.

²⁸ Mustafa Öztürk, "Kur'an'ın Aktüel Değeri -Roger Garaudy'nin Kur'an Tasavvuru Üzerine", *İslâm Araştırmaları*, 2004, sayı: 2, s. 87.

²⁹ 43. Zuhruf/3

³⁰ Abduh, Muhammed, "Tefsire Mukaddime", Çeviren: İsmail Cerrahoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1956, cilt: V, sayı: 1/4, s. 184.

alanlar, Mantık ve Felsefe’de olduğu gibi Kuran’da da anlam, bilgi ve oluş kavramları üzerinden temellendirilmiştir.³¹

Tarihi geleneğin ve kültürel mirasın objektif bir şekilde doğru olarak okunması dinin temel kavramlarının bilinmesine ve anlaşılmasına bağlıdır.³² Hz. Peygamberin vefatından sonraki tarihi süreçte kültürel, siyasi ve dini ihtiyaçlar sonucunda İslam vahyinden beslenen çeşitli ilim dalları ortaya çıkmıştır. Bu disiplinler bir görev bölüşümü anlayışı ile çalıştıkları alanlara uygun yöntemlerle İslami bilimler geleneği içindeki yerlerini aldılar.³³ Temelde bütün İslâmî ilimlerin amacı, Kuran’ı Allah’ın muradına-maksadına uygun düşebilecek şekilde doğru anlamaktır.³⁴ Bu nedenle Tefsir, Kelam, Fıkıh, Akaid gibi İslami bilimler İslam’ın kaynak metinlerini ve dini kavramları anlamak ve yorumlamak için kendi çalışma alanlarına uygun farklı yöntemler geliştirmişlerdir. İlahiyat bilimleri tarihi süreç içerisinde hem kendi alanlarında hem de alanları dışında birçok kavramla ilgili yorum yapmışlardır. Her disiplin, Kuran kavramlarını belli bir ilgi noktasından ele alarak bazı kavramları öne çıkarmış, bazen de metnin anlamı üzerinden değil, anlama verdikleri değer üzerinden farklı yorum yapmışlardır.³⁵ Kuran kavramlarının tarihin belirli dönemlerinde farklı şekillerde anlaşılması ve yorumlanması insani bir durumdur. Söz konusu anlaşılma biçimleri ve yorumlar yetersiz görüldüklerinde yeniden yorumlanabilirler.³⁶ Kuran vahyi mükemmel olsa da insanın kavrama kapasitesi, anladığını ifade etme gücü-

³¹The Encyclopedia of Philosophy, “Concept” maddesi, Macmillan Publishing, New York USA, 1967, s.177.

³²Nuri Adıgüzel, “İslam Felsefesinde ‘İllet’ (Neden) Kavramı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, cilt: VI, sayı: 2, s. 152.

³³ Mehmet Paçacı “Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri” Toplantısı, “Din Bilimleri ve Çağdaş Sorunları Üzerine”, İsam Yayınları, İstanbul, 2007 s.274.

³⁴ Altıntaş, Nass Karşısında Aklın Değersel Sorunu, s.11.

³⁵Friedrich Ast’tan aktaran: Burhanettin Tatar, a.g.e., s.92.

³⁶ Halis Albayrak, *Kuran’da Gayb-İnsan İlişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul, s.33.

güzelliği ve kullandığı dil sınırlı olduğundan,³⁷ mahiyeti itibariyle yorum, bir yerde durmayan, sürekli yenilenen bir olgudur.³⁸ Bu nedenle soyut olan dini kavramlara yüklenen anlamlar bireyden bireye farklılık gösterebilir.³⁹ Ancak bu farklılıkların makul nedenleri olmalıdır. İnsanın kavramlara, var olanlara ilişkin kendi izlenimleri sonucunda ulaştığı doğrudur. Her kavram genellikle farklı kişilerin izlenimlerinin ortak taraflarını içine alarak var olanın yerine geçerek bilginin malzemesi haline gelir.⁴⁰ Bir insanın, varlık olay ve olgularla ilgili olarak elde ettiği tecrübeleri- izlenimleri, farklı insanların tecrübeleri ile aynı sonucu veriyor ve kendinden bağımsız diğer insanların tecrübeleri ile ne kadar uyum sağlıyorsa o kadar objektif bir gerçekliğe sahip olduğuna hükmedilir. Bu doğrulama sürecine “kavramsallaştırma” diyoruz.⁴¹ Varlık olay ve olgular hakkında mümkün olduğunca fazla bilgi ve tecrübe sahibi olmak, onların bütün özelliklerini öğrenmek, farklı izlenimleri dikkate alarak kavramların içlerini mümkün olduğunca doğru bir şekilde doldurmak insanı objektif gerçekliğe yaklaştırır.⁴² Kavramlar dünyasında mutlak objektiflikten söz edemeyiz. Kavramların gerçeklikle ilgisi mutlak olmadığı için; farklı birey, toplum ve kültürlerde kavram içerikleri birbirleri ile tam olarak örtüşmez.⁴³ Her dilde bir dünya görüşünün saklı olduğu görüşü bu yaklaşımı destekler.⁴⁴ Kavram, bir sözcüğe yüklenmiş, bir sözcükte toplanmış “bilgiyi” ifade ettiğinden, işaret ettiği şey veya nesne hakkında bilginiz arttıkça genişleyen bir depo

³⁷Mustafa Öztürk, “İblis’in Trajik Hikâyesi - Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 1, s. 49.

³⁸Walid Atari, “Gadamer’in Yorumlama ve Hakikat Teorisi”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2000, cilt: V, sayı: 8, s.69.

³⁹Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, Elis Yayınları, Çev: Bilal Sambur, İstanbul 2004, s.137.

⁴⁰Kale, a.g.e., s.29.

⁴¹ŞabanAli Düzgün, Bir Problem Alanı Olarak Metafizik ve Metafiziksel Olmayan Bir Teolojinin İmkânı, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 2 , s. 79.

⁴²Günay Karaağaç, *Dil Tarih ve İnsan*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s.28-30.

⁴³Erkman Fatma, *Gösterge Bilimine Giriş*, Alan Yayıncılık, İstanbul, s.68.

⁴⁴Altınörs, a.g.e., s.19.

niteliğindedir. Bu yüzden kavramın dildeki ifadesi de içeriği de kişi, toplum ve kültürlerin bilgisel gelişim düzeylerine göre potansiyel olarak sürekli değişime açıktır.⁴⁵ Varlık olay ve olguların farklı yönlerden değerlendirilme ve birbirleri ile ilişkilendirilme imkânı, aslında kavramların dil ve düşünce üzerinden sürekli değişime açık yönüne işaret eder.⁴⁶ Bu nedenle insan zihninde oluşan kavramların dışı vurum alanı olan düşüncelerin dildeki ifadesi ve yorumu çeşitlilik gösterir.⁴⁷ Bu yorum çeşitliliği bir imkân olarak ciddiye alındığında insanlığın bilimsel olarak ilerlemesi, gelişmesi ve yenilenmesi için çok büyük bir fırsat ve kaynak oluşturur.

Bilimsel alanların kendilerine özgü çalışma yöntemleri vardır. Din eğitimi ilgili konularda ilahiyat bilimlerinin görüşlerini dikkate alır. Ancak din eğitimi ne kelimeler ne de fıkıh öğretimidir. Din eğitimi ve öğretiminin antropolojik, toplumsal, kültürel, evrensel, felsefî ve hukuki temelleri vardır.⁴⁸ Din eğitimi dini bir kavramın dini içeriği yanında öğrenme ortamlarını da dikkate alır. Çünkü din eğitiminin hedeflerini gerçekleştirmesinde insan, eğitim, din ve bilgi anlayışları etkili olur.⁴⁹ Din eğitimi insanın bireysel ve toplumsal şartlarına, değişim ve gelişim çizgisine, hazır bulunuşluk düzeyine, siyasi ve sosyal konjoktüre, kısaca insanı ilgilendiren ve etkileyen bütün şartlara, birey ve toplumun yaşamsal bağlamını da dikkate alır. Aslında bu vahyin yirmi üç yıllık iniş sürecinde kullanılan tedricilik yöntemine ve Hz. Peygamberin aynı soruları soran kişilere, içinde bulundukları durumu dikkate alarak farklı cevaplar vermesine uygun bir eğitim ve öğretim yaklaşımıdır.⁵⁰ Bütün bunlar göstermektedir ki, din eğitimi açısından kavramların yorumu ve

⁴⁵ Cevizci, a.g.e., s.988.

⁴⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, (Ana Çizgileriyle Dilbilim), T.D.K. Yayınları, Ankara 1995, s.108.

⁴⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.108.

⁴⁸ Cemal Tosun, *Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2002, s. 86-92.

⁴⁹ Tosun, a.g.e., s. 81.

⁵⁰ Nevzat Aşık, "Sünnet ve Değişim", *Kutlu Doğum 2002: Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm*, 2007, s. 192.

anlaşılmasında metinden başka beşeri ortam da önemlidir.⁵¹ Din eğitimi geleneksel olarak algılandığı şekliyle bir davranışın dindeki hükmünü duyurma/belirtme; öğrenme ise bir davranışın dindeki karşılığından haberdar olma demek değildir. Din eğitimi; dinin hükmü yanında insanın doğasını, öğrenme sürecini dikkate alarak zihinsel, duygusal ve eylemsel boyutlarıyla insanın kendi iç dünyasında gönüllü bir bilinç ve duygulanım oluşturmamasını ve istekli bir eylem tercihinde bulunmasına rehberlik yapar. Din eğitimi muhatabın dinin hükmünü güncelleştirmesine, hayatla ve şimdi ile ilişkisini kurmasına yardım eder. Çünkü metinlerin yorumu, insanın kendi umut, korku, beklenti, heyecan gibi varoluşsal durumlarından; içinde yaşanan çevrenin farklı şekillerde algılama imkanı barındırmasından; ait olduğumuz düşünce ve inanç geleneğinden ve içinde bulunduğumuz tarihsel, ekonomik, siyasi, vb. ortamlardan bağımsız gerçekleşmez.⁵² Bundan dolayı vahiy de boşluğa değil; çeşitli alışkanlıkları ve temayülleri olan(örf), içinde yaşadığı sosyo kültürel ortamdan etkilenen insan kalbini ve aklını dikkate almıştır.⁵³

Kuran; kelimeler, söz dizeleri, olaylar, varlıklar, olumlu ve olumsuz insan hikâyeleri ile belli bir sistem ve ilişkiler bağlamında sözel kaynaktan yazınsal alana taşınmış bir metindir. Kuran kavramları, aralarındaki ilişkiler ile bütün bu yapıyı inşa eden ve sistemi ayakta tutan temel dayanaklardır. Dini kavramlardaki hiyerarşik ve sistematik bir yapının varlığı birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir.⁵⁴ Kuran kavramları anlaşılmadan, sistemdeki işleri, görevleri ve aralarındaki ilişkiler ortaya konmadan vahyin mesajı doğru olarak anlaşılamaz. Kavramların her biri Kuran bütünlüğünü kendi görevi ile korur; sistemin işlemesine katkı sağlar. Bu nedenle

⁵¹Fazlı Arabacı, “İslâm’da Dini Bilginin Toplumsal Bağlamı”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, cilt: III, sayı: 5, s. 12.

⁵²Burhanettin Tatar, *Hermenötik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s.48.

⁵³Mualla Selçuk ve diğerleri, *Kuran ve Birey*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s.143.

⁵⁴Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, Çev: Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara ts., s. 13.

kavramların dilsel, dilbilgisel ve bağlamsal anlamları yanında sistemde işgal ettiği yer bakımından da göz önünde tutulması ve değerlendirilmesi gerekir. Çünkü birçok bilgiye kavramlar arası ilişkilerle ulaşılmaktadır.⁵⁵

Dini kavramlar sözlük çalışmaları, kavramsal ve bağlamsal ilişkileri, tarihi uygulama ve tecrübeler yanında dinin genel amaçları dikkate alınarak anlaşılabilir. Bu durum Kuran metninin ne dediği kadar ne demek istediğini de önemli hale getirir.⁵⁶ Kuran’da kullanılan, tarihsel ve sembolik dil, analogi, istiare, kıssalar, mucizeler, kinayeler, mecazlar örtük ifadeler olarak maksatla ilişkileriyle anlaşılır.⁵⁷ Zaten kelamın gayesi de maksadı anlatmaktır.⁵⁸ Maksadın anlaşılmaması kendisi bir problem olduğu gibi problemin bütün çözüm girişimlerini de engeller. Meramın anlaşılması ile bir buz duvarı erir ve ondan cennet bahçelerini sulamakta olanlara benzer akarsular hasıl olur.⁵⁹ Ayrıca kavram öğretimi; yeterli bilgi yanında, dinin genel amaçları ile zihinsel ve duygusal iç çalışmaları öngörmektedir. Özelde genelin ruhunu bulmak ve genel aracılığıyla özeli kavramak tüm anlama ve bilginin temel ilkesidir.⁶⁰ Bugünkü tefsir usulünün en önemli ilkelerinden biri de Kur’an’ı anlamaya çalışırken Kuran’ın bütünlüğünü ve dünya görüşünü dikkate alınmasıdır.⁶¹ Dini kavramlar birleşerek irade ve eyleme dayalı bir yaşam tarzı ve dünya görüşü oluştururlar.⁶² Dini bir kavramı anlamak-öğrenmek bir bakıma hayattaki karşılığını tecrübe etmek ve keşfetmektir. Bu nedenle dünya görüşü ile ilgili olan hayat formunu

⁵⁵ Kale, Felsefiyat, a.g.e., s.29.

⁵⁶ Demirci, a.g.e., s.11-25.

⁵⁷ Öztürk, Mustafa, “Kur’an Dilinde Örtük Anlatım: Kinaye ve Ta’riz”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: III, sayı: 2, s. 233; Öztürk, Kuran’ın Aktüel Değeri, s. 87.

⁵⁸ Gazzali’den aktaran: Aydın, Mehmet, Gazali’nin Dil Felsefesinin Dayandığı İlkeler ve Kavramsal Uzanımları, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [DÜİFD]*, 2009, sayı: 30, s. 32.

⁵⁹ Gai Eaton, *İslam ve İnsanlığın Kaderi*, Çev: İhsan Duru, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s.132.

⁶⁰ Tatar, a.g.e., s.17.

⁶¹ Mehmet Yaşar, *Kuran Öğretiminde Metin Anlam İlişkisi*, Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E. Felsefe ve Din Bilimleri-Din Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara 2006. s.80

⁶² Düzgün, “İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı”, s. 20.

ve hayat tarzını içten kavramadan dini kavramları anlayabilmek mümkün değildir.⁶³ Din konusunda insanların iradi ve bilinçli bir tercih yapabilmeleri için öğretim konusu yapılmasının nedeni de budur.⁶⁴ Dünya görüşü tek tek bütün bakış açılarını derleyip toparlayan ve bütün haline getiren kendi içinde eriten güçlü bir yapıdır.⁶⁵ Bu bakış açısı farklılıkları zenginliğe, parçalanmışlığı bütünlüğe taşır. Tarihsel olarak İslam inançlarını ilmiyal düzeyinde sunmanın gelenek haline gelmesi dini kavramlara dünya görüşü yaklaşımı ile bakmayı engellemiştir.⁶⁶ Oysa kavramlar aracılığı ile geliştirilecek bir dünya görüşü derin insani problemlerin çözümünde önemli bir fonksiyon üstlenebilir.⁶⁷

Din eğitiminin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, ortak bir din dilinin oluşturulmasında kavramların özel bir yeri vardır.⁶⁸ Dini inanç, düşünce ve duygular doğru bir kavramsal sistem üzerine dayalı güvenilir ve tutarlı bilgi ile inşa edilebilir.⁶⁹ Din öğretiminin hangi kavramlara dayandırılacağını belirlemek, din öğretimi alanında yapılması gereken öncelikli işler arasındadır. Kavram araştırması, muhteva çözümlemesi ve bunlar üzerine yapılacak kuramsal tartışmalar, dağınık Kuran bilgisinden daha ileri sistematik bir anlayış geliştirmek için gereklidir.⁷⁰ Aynı çağı paylaşan insanların ortak olarak kullanabilecekleri bir din dilinin

⁶³ Hanifi Özcan, “Temelcilik” İmançılık”, A.Ü.İ.F.D., Cilt XL, s.171.

⁶⁴ Kılıç Recep, *Dini Anlamak Üzerine*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s.95.

⁶⁵ John Valk, “Religion or Worldview: Enhancing Dialogue in the Public Square”, Marburg Journal of Religion: Volume 14, No. 1 (May 2009) s.12.

⁶⁶ Çelebi İlyas, “Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri” Toplantısı, “Modern Dnem Kelam Çalışmalarının Sorunları”, İsam Yayınları, İstanbul 2007, s.92.

⁶⁷ Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, EtütYayınlar, Samsun 2000, s.122.

⁶⁸ Süleyman Akyürek, “Din Eğitiminde Kur’an Kavramlarının Öğretimi”, *Tokat’ta Kur’an Günleri X. Kur’an Sempozyumu: Kur’an ve Eğitim, 12/13 Mayıs 2007/Tokat*, 2008, s. 87.

⁶⁹ Mualla Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, *Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu*, (20-21 Kasım 1997) Ankara, s.30.

⁷⁰ H. Rahman Açar, “Kur’an’ın Bilgisinden Bilgi Bilimine”, *I. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu*, 03/05 Şubat 1995, 1995, s. 266.

oluşturulmaması tehlikesi karşımızda duran devasa bir problemdir.⁷¹ Bu problem en fazla din eğitimi alanını ilgilendirmektedir. Dini kavramların çalışılması, din eğitimi bilimi alan dilinin geliştirilmesi, alanda kullanılan kavramların ortak anlamda kullanılarak terminolojide birlik sağlanmasına, birey ve toplum ihtiyaçlarını dikkate alan, evrensele açık, dinamik, kendine güvenen ve güven veren bütüncül bir dünya görüşünün oluşturulmasına temel oluşturacaktır.⁷²

“İyi, güzel, yararlı amel” olarak tanımlanan salih amel kavramı da Kuran’ın önemli kavramlarından biridir. Bu sade tanımından hareketle salih amel kavramının hemen anlaşılır bir kavram olduğu düşüncesi, bütün Kuran kavramlarıyla ilişkisinden zihinsel bir çerçevenin oluşturulamamasına ve muhteva ile ilgili yanılgılara sebep olabilmektedir. Bu bağlamda araştırmanın problemi; dini kavramlar ve ilişkileri bağlamında salih amel kavramının anlamı, kapsamı, Kuran kavramları içerisindeki yeri ve önemi nedir? Bu temel soruya bağlı olarak; “iyi, güzel, yararlı amel” olan salih amel; neye göre iyi? Neye göre güzel? Neye göre yararlıdır? Din eğitimi alanı açısından salih amel kavramının öğrenilmesi ne anlama gelmektedir? Salih amel kavramının öğrenme ortamında bütünsel ve kavramsal bir bağlam geliştirebilmek için hangi eğitim kuramlarından yararlanılabilir? Bu sorulara cevap verilebilmesi için salih amel kavramı için tutarlı, belirgin, bütüncül kuramsal bir alt yapıya, zihinsel bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Bu araştırmanın problemi böyle bir zihinsel çerçevenin nasıl olabileceğini ortaya koymaktır.

2.Araştırmanın Amacı

Vahiy; Allah’ın insanlara uzattığı rahmet eli, esenlik çağrısı, aydınlık yolun rehberi, düşündüren hikmeti, varlığın kimliği ve içerisinde şüphe olmayan bir

⁷¹ Y.Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 2001, s.79

⁷² Tosun, a.g.e., s. 81.

bilgidir. İnsanların manevi-ahlaki ihtiyaç ve sorunlarının çözümünde yararlanmaları için onların anlayacağı dil ve seviyede Allah'ın insanlığa gönderilmiş hediyesi ve nimetidir. Vahiy nimetinden yararlanmanın ilk basamağı; onun doğruluğuna ve gerekli olduğuna inanmaktır. İkinci olarak vahyi öğrenme ve anlama çabasını yaşam boyu sürdürmek, yaşam için değerler, ilkeler ve anlayış geliştirerek sürekli değişen, gelişen ve olgunlaşan bütüncül bir dünya görüşü oluşturmaya çalışmaktır. Hayata ve ölüme anlam katan salih ameller; sevgi, bilgi, adalet ve merhamet gibi değerler üzerinde yükselmiş, bilgi ve bilinç ile temellendirilmiş bu dünya görüşünü temsil eden değer yüklü⁷³ eylemlerdir. Bu dünya görüşü ve ürünü olan salih ameller; insanlığın yükselişini, uygarlığı, onurlu ve anlamlı bir yaşamın inşasını ve sürdürülmesini amaçlamıştır. Din eğitiminin başarısı, Kuran temelli özgün ve akli ve gönlü doyurucu bir yaklaşımın geliştirilmesine bağlıdır.⁷⁴ Kavram çalışmalarından maksat; vahyin-dinin genel amaçlarıyla üzerinde çalışılan kavramın ilişkisini ortaya koymak suretiyle dinin anlaşılmasına katkı sağlamaktır. “Salih amel” kavramı öğrenildiği-öğretildiği takdirde ilişkili olduğu birçok Kuran kavramının da öğretilmesine-anlaşılmasına aracı olabilir. Araştırma; salih amel kavramının kavramsal arka planını, anlamını, kavramsal ilişkilerini, öğrenme ortamını ve sonuçlarını araştırmayı, din eğitimi alan dilinin omurgasını oluşturan Kuran kavramlarını salih amel kavramı merkezinde değerlendirmek suretiyle sağlıklı din anlayışının gelişmesine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Dini kavramlar dinin bilgisel çerçevesini belirleyen yapı taşlarıdır. Dinin ve önerdiği hakikatin ne olduğu, mesajı,

⁷³ N.Macit, “Eylem-Değişim İlişkisi”, *Dinî Araştırmalar*, 1998, cilt: I, sayı: 2, s. 72.

⁷⁴ Fazlur Rahman, “İslam ve Çağdaşlık: Fikrî Bir Geleneğin Değişimi”, Fazlur Rahman, Çev: Alpaslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1994, Tanıtın: Muhammet Altaytaş, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2002, sayı: 8, s. 133.

doğru anlaşılması dini kavramların anlam ve ilişkileriyle bilinir. Anlam içeriği bilinmeyen sözcüklerle doğru önermeler ve görüşler oluşturulamaz.

3.Araştırmanın Önemi

Kuran insanlığa gönderilen ilahi bir kitaptır. Temel konusu insan ve ilişkileri olan vahyin, ilahi irade yönünde insan davranışlarını kazanmayı, korumayı ve geliştirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu anlamda temel dini kavramların çoğu insan davranışları ile ilgili olduğundan insan davranışı ile ilgisi olan bütün kavramlar ise bir şekilde salih amel kavramıyla ilgilidir. Kavramsal ilişkiler dikkate alındığında, salih amele anlam yakınlığı ve karşıtlığı olan kavramların tamamının Kuran'da anahtar kavramlar olduğu, “salih amel” kavramının ise Kuran bütünlüğünde odak bir kavram olduğu görülür.⁷⁵ Hedefinde insan davranışları olan din eğitiminin salih amel kavramına ve ilişkili olduğu kavramlara kayıtsız kalması düşünülemez. Salih amel kavramı teolojik arkaplanı ile din eğitimi alanının temel konularından birdir.

Dine ilişkin teorik öğrenmelerin tamamı salih amel ile uygulama alanına taşınmış olur. Bütün eğitim etkinliklerin ortak amacının muhataba planlanan ve istenilen yönde davranış değişikliğini gerçekleştirmektir. Salih amel de din eğitiminin insana kazandırmak istediği davranıştır. Kuran, insan sorumluluğunu “*iman etmek*” ve “*salih amel işlemek*” olarak iki özgün kavram ile formüleştirmiştir. İman; insanın iç dünyasını oluşturan, olumlu inanç, duygu, düşünce ve değerleri karşılayan soyut-kalbi eylemleri karşılayan ve yansıtan bir kavramdır. Salih amel ise, imana uygun, dışa yansıyan somut insan eylemlerini temsil eden kapsamlı bir kavramdır. Kuran'da insan sorumluluğunu dile getiren

⁷⁵Arzu Yılmaz, *Tek Tanrılı Dinlerin Ortak Değerleri Üzerinden Uluslararası İlişkilerde Barış Ve Güvenliğin Tesisi Projesi: Hıristiyan-Müslüman Diyalogu*, A.Ü.S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

bütün kavramlar iman ve salih amel kavramının çatısı altında özetlenebilir. Bunun anlamı salih amel kavramının Kuran sisteminde birçok insan davranışını ve sonuçlarını karşılayan kavramların anlaşılmasına katkı sağlayacak olmasıdır. Salih amel üzerinden Kuran'ın insan davranışlarına uyguladığı sistemi anlamaya çalışmak, Kuran'ın insan için belirlediği sorumluluk haritasının çıkarılmasına ve dünya görüşünün açıklanmasına katkı sağlayabilir. Aksi halde dinin anlaşılmasını zorlaştıran, amacından saptıran, gereksiz konularla uğraşılma ile zaman kaybedilme tehlikesi devam edecektir. Çünkü “salih ameller” dinin çağırdığı yer, oluşturmaya çalıştığı dünya görüşünün temeli, hayat felsefesinin özü ve pratiğidir. Dindeki bütün değersel alt yapı salih amel üretimi için planlanmıştır.

Her dinin bir hakikat görüşü ve kurtuluş müjdesi-nazariyesi vardır.⁷⁶ Kuran bağlamında İslam kurtuluş nazariyesinin *iman ve salih amel* olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kuran ne varlıkları mitleştirmiş ve ne de insanları tabiatüstü, ilâhî bir kurtarıcı şahsiyetler olarak görmüştür. Mitlerde bir kurtarıcının hayatının önemli anları olan; ana rahmine düşüş, doğum, çocukluk, çağrı ve ölüm gibi anlar üzerinde özellikle durmak suretiyle bu şahsiyetler sürekli yüceltilir. Olağanüstü olay ve olguların meydana gelmesi onlarla ilişkilendirilir. Bu şekilde doğal biyografi, kutsal kural haline getirilerek dini tören ve uygulamalar için temel oluşturacak şekilde tabiat-üstü bir varlık biçimine dönüştürülür.⁷⁷ Kuran iman ve salih amel ikili formüyle bu tür kaymaları şirk olarak yasaklamıştır. Gerçek kurtuluşu ve kaybı insanın bireysel ve toplumsal çabalarına ve emeğine bağlamış; kurtuluş vurgusu iman ve salih amellere yaılmıştır. Bu bağlamda diyebiliriz ki iman ve salih amel

⁷⁶ Kadir Albayrak, “Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları”, *Dinî Araştırmalar*, 2002, cilt: IV, sayı: 12, s. 94.

⁷⁷ Joachim Wach, “Dinler Tarihi ve Din Felsefesinde Kurtarıcı ve Kurtuluş”, Çev: Ali Coşkun, <<<http://www.umutdolu.com/egitim/kultur/din/bilimleri/dinler/tarihi.asp> Alındığı tarih 12.04.2012>

insanın bireysel çabasını gerektiren, bilmeye, anlamaya, öğrenmeye, akletmeye, sevgi ve inançla bağlanmaya ve aktif olarak eylemde bulunmaya çağıran bir yoldur. Ne akla zarar menkıbelere, ne mehdi bekleme ve aramaya, ne de kıyamet alametlerini tartışmaya ve ne de geçmişi destanlaştırma-mutlaklaştırmaya ihtiyaç vardır.⁷⁸ İnsanın bütün ilişkilerinde “anlamlı ve değerlerle bütünleşmiş yaşam”⁷⁹ salih ameller üzerine temellendirilebilir. Ayrıca bu kurtuluş bütün insanlara açık olup kimsenin tekeline değildir. Kuran’ın özellikle iman ve amel düzeyinde hangi taleplerde bulunduğundan haberdar olmak; hakikatin tanıklığını pratikte örneklendirmek için yeterli değildir. Bu performansın gerekli kıldığı duyarlık, anlayış ve fekadarlığın bilinmesi ve başarının sağlanması için bu tür araştırmalara ihtiyaç vardır.⁸⁰ Salih amel algısı Kuran açısından son derece önemlidir. Bu algı din anlayışlarının ayrışmasında son derece etkilidir. Kur’ân kavramlarının içeriğinin değiştirilmesi, daraltılması veya genişletilmesi gerçeğin ortaya çıkmamasına sebep olur.⁸¹ Din öğretiminde kavram öğretimine önem verilmesi, kavram öğretiminde yeni yöntemlerin kullanılması ve geliştirilmesi gerekir.⁸² Nitekim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programında salih amel kavramı ve ilgili birçok kavram öğretim konusu yapılmaktadır.⁸³ Dini kavramların araştırılması eğitim ortamlarına taşınması ve bilimsel yollarla öğretilmesi gerekir.

⁷⁸ Mualla Selçuk, “Teorik ve Pratik Açmazları ile Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme”, *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayı, s.256.

⁷⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, MEB Yayınları, İstanbul 1967, s.155.

⁸⁰ Öztürk, Mustafa, Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: VIII, sayı: 2, s. 18

⁸¹ <<<http://www.diyaret.gov.tr/Turkish/basiliyayin/dinikavramlaroku.asp?id=989&harf=K>>>

Erişim: 24.03.2010

⁸² Cemal Tosun-Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Kavram Haritaları*, Pegem Yayınları, Ankara 2005, s.15

⁸³ M.E.B., *Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı-2010* <<<http://ogm.meb.gov.tr/programlar.asp>>>

Din eğitimi alanında kavram öğrenme ve öğretimi ile ilgili ihtiyacı karşılayacak çalışmaların yapılması, yeni yaklaşımların, model ve teorilerin geliştirilmesine, çeşitli öğrenme-öğretme yöntemlerinin zenginleştirilmesine, bilinçli yaşantıların keşfedilmesine katkı sağlayacaktır. Bu nedenle salih amel kavramının Kuran bütünlüğünde anlamı, kapsamı ve öğrenme ortamına taşınması son derece önemlidir.

4.Sınırlılık

Kavramların “dini” vasfı kazanmaları konusunda bakış açısına göre farklı değerlendirmeler yapılabilir. Dini kavram, dini bilgiyle yakından ilgilidir. Dini bilgi sadece vahiy’den oluşmadığı, bunun yanında insanın vahye dayalı olarak yapmış olduğu yorumlara bağlı olarak ortaya çıkan bilginin de aynı zamanda dini bilgi kabul edildiği⁸⁴ takdirde, dini kavramın da sınırları çizilmiş olur. Ancak bu çalışmada geçen “*dini kavramlar*” Kuran’da geçen kavramlarla sınırlıdır.

Ayrıca araştırmada geçen “*din*” kavramı ile de İslam dini kastedilmiştir. Araştırma salih amel kavramının öğrenme ortamına taşınması ile ilgilidir. Ancak salih amel kavramının arkaplanını ve sonuçlarını oluşturan ilgili kavramlar da ele alınmıştır.

5.Yöntem

Salih amel Kuran’ın insandan beklediği bir davranıştır. İnsan davranışının ilahiyat alanı dışında birçok bilimsel alanı ilgilendiren kompleks bir yapısı vardır. Özellikle davranış bilimleri, insan davranışlarını değişik disiplinlerin analiz yöntemlerinden, bilgi ve bulgularından yararlanarak bilimsel yöntemlerle sistematik

⁸⁴Fazlı Arabacı, “İslâm’da Dini Bilginin Toplumsal Bağlamı”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, cilt: III, sayı: 5, s. 10

bir biçimde inceler ve anlamaya çalışırlar.⁸⁵ Bu nedenle Din Eğitimi açısından salih amel kavramı dinin tanımladığı bir davranış olması açısından dini alan ile insana ait bir davranış olması yönüyle de sosyal bilimler alanı ile ilgili bir kavramdır. Çünkü Din Eğitimi Bilimi açısından dini kavramların içeriği kadar bilimsel yöntemler ile eğitim-öğretimi yapılması ve öğrenme ortamlarına taşınması da son derece önemlidir. Salih amel kavramının dayandığı temel alan olarak ilahiyat ve sosyal bilimlerin konu ile ilgili verilerinin toplanması, tasnif edilip düzenlenmesi ve yorumlanması araştırmanın yöntemini belirleyen temel yaklaşım olmuştur.

Araştırmada belgesel tarama yöntemi kullanılmış olup Kuran temel kaynak ve referans olmuştur. Özellikle Kuran'daki kavramlar salih amel kavramı ile ilişkisi açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Kuran'da geçen kavramlar anlam çözümlemeleri yanında salih amel ile ilgisi bakımından değerlendirilmiştir. Çünkü dini kavramlar öğrenme ortamına tek başlarına değil, diğer dini kavramlarla, anlamlı bir bütünlük içinde ve dinin genel amaçları ile ilişkisi dikkate alınarak taşınabilir. Kuran kavramları salih amel kavramı merkeze alınarak içerik, kapsam, karşıtlık, özdeşlik, ve hiyerarşik olarak karşılaştırılmış ve konu ile ilgisi bakımından birbirleri ile ilişkilendirilmiştir. İlgili kavramlar anlam içerikleri ile analiz edilmiş gerekli olduğu yerlerde tündengelim ve tümevarım yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın giriş bölümünde kavram, düşünce ve dil ilişkileri üzerine yazılmış eserler, makale ve bilimsel tezlerden yararlanılmıştır. Düşünce ve inanç sistemlerini anlamak için genel amaçları dikkate alınmış bir tasnif ve düzenleme, sistemi anlamada yararlı olacaktır. Bu çalışmada vahiy sisteminin bütünüyle yakından ilgili ve en kritik kavramlardan biri olan salih amel kavramı bu yöntemle, yani bütün resim göz önünde tutularak ele

⁸⁵Hüner Şencan, Davranış Bilimleri,<<<http://huner4.tripod.com/abc.pdf>>> Erişim 10.01.2013

alınmıştır. Birinci bölümde dini kavramların birbirleri ve salih amel ile ilişkilerinin bütüncül bir çerçevede kolayca görülebilmesi için sistematik bir tasnif yapılmıştır. Yapılan bu tasnif ile hem salih amel kavramının teolojik arkaplanı oluşturulmuş hem de araştırma için bir yol haritası çıkartılmıştır. Salih amel kavramının ele alındığı ikinci bölümde konu ilk dönemden günümüze Tefsir kaynakları, Kuran mealleri ve ilgili eserler ile işlenmiştir. Son bölümde ise salih amel kavramı yaşam boyu öğrenme felsefesi ile öğrenme ortamına taşınmıştır. Bu bölümde yine Kuran referans alınmakla beraber yaşam boyu öğrenme felsefesi, öğrenmede bilişsel ve duyuşsal süreçler ile ilgili eserler, internet ve ilgili tezlerden yararlanılmış elde edilen veriler araştırmanın problemine uygun bir şekilde yorumlanmıştır.

6. Varsayımlar

Salih amel, Kuran bütünlüğünde çalışmaya müsait bir kavramdır. Kuran'daki kavramsal ilişkilerden ve sistemli tasniflerden salih amel kavramı anlaşılabilir. Salih amel kavramı ile ilgili dağınık vaziyette bulunan çalışmalar din eğitimi alanına sistemli bir şekilde taşınabilir. Salih amel kavramı, arka plan ve sonuçları ile din eğitimi felsefesine, İslam dünya görüşüne, din anlayışının geliştirilmesine, dinin doğru anlaşılmasına ve din eğitimi faaliyetlerine katkı sağlayabilir. Yaşam boyu öğrenme kuramı ve felsefesi, salih amel kavramının öğrenilmesi ve din anlayışının geliştirmesi için yararlanılabilecek uygun bir yaklaşım olabilir.

I. BÖLÜM: SALİH AMEL KAVRAMININ TEOLOJİK ARKA PLANI

1. Vahiye Temel Kavram Alanları ve Salih Amel

Kuran’da yer alan kavramların genel bir resmi çekildiğinde, kendi aralarında hiyerarşik ve örgütlü bir yapıda olduğu, bir sistem oluşturacak şekilde birbirleri ile ilişki içinde bulundukları görülür. Kuran kavramlarından her biri, üyesi olduğu bu sistematik yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. Kuran hitabının farklı üsluplarla zenginleştirilmiş olması ve farklı konuların insanın beklemediği bir düzende sunulmasının gerisinde karmaşık olmayan çok güçlü, sistemli ve sade bir yapının varlığı saklıdır.

Kuran’daki kavramların kavramsal ilişkileri dikkate alındığında nasıl bir düzen ve sistem oluşturduğu sorusu, her bir Kuran kavramının doğru anlaşılması için önemlidir. Kavramlar, sistemin öğeleri olarak sistemin genel işleyişine katkı sağlayan unsurlardır. Kuran kavramlarının tek başlarına anlamları olsa da asıl olan sistemde icra ettikleri görevdir. Kuran’a ait bir kavramın doğru anlaşılması sistemdeki görevinin belirlenmesine bağlıdır. Sistem, bütünlüğü gerektirir. Çünkü Kuran kendi sistemindeki bütünlüğü “*din*” ve “*kitap*” kavramları ile korumuş parçalanmışlığı ve bölünmüşlüğü kabul etmemiştir.⁸⁶

Sistem bir yol ve yöntem olarak; belirli bir amacı gerçekleştirmek ve sonuç elde etmek için birbiriyle etkileşim içinde olan bir takım öğelerden oluşturulmuş

⁸⁶ 15. Hicr./91 “Kitabın tamamına inanılması” ve “dinin yalnızca Allah’a has kılınması” sistemin bütünlüğünün korunması anlamı taşır. 98. Beyyine/5

zihinsel bir kurgu ve işleyişin bütünüdür.⁸⁷ Kuran'daki sistemin anlaşılması için, her şeyden evvel Kuran'da geçen bütün kavramaların tespit edilmesi, sınıflandırma yaparken kavramların tümünün göz önünde tutulması, benzer, karşıt ve yakın anlam ilişkileri dışında da farklı bakış açılarıyla ilişkiler denenmesi, kavramların birbirleriyle olan ilişkileri anlam içerikleriyle analiz edilmesi, sistem veya sistemlerin varlığının tümevarım yöntemiyle sınanması gerekir. Sistemi oluştururken merkeze alınan kavram veya kavramların seçimi, sistemin amacına uygun, sağlıklı bir yapı oluşturmasında son derece önemlidir. Sistemin merkezden dışa doğru genişlemesi ile kavramlar arasında hiyerarşik bir yapı oluşur. Bu hiyerarşik yapı kavramların önemini düşürmez; yalnızca görevlerinin tanımlanmasına, sistemdeki yerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Sistemin merkezinde yer alması gereken kavramlar yanlış konumlandırıldığında sistem kendisini ortaya çıkarmaz.

Kuran'daki sistemden kastımız; üzerinde çalışılan ve anlaşılmaya çalışılan Kuran kavramının bütün kavramlarla ilişkileri çerçevesinde tasnif edilip bir arada görülebilmesi, her bir kavramın yerleştirilebileceği bütünü yansıtacak bir zemin-resim oluşturulması ve böylece kavramların bir bütünlük içinde algılanmasıdır. Biz bu çalışmada salih amel kavramını merkeze alarak, Kuran bütünlüğünde onu görmeye çalışacağız.

Kavramlar üzerine kurulu olan Kuran sistemini anlamak için, öncelikle Kuran'da bulunan kavramların başlıca hangi konularla ilgili olduğunun bilinmesi gerekir. Kuran vahyinin bütünü dikkate alındığında kavramların üç ana konuda yoğunlaştığı gözlenir.

⁸⁷TDK, Güncel Türkçe Sözlük <<http://tdkterim.gov.tr/bts/>> Erişim: 11.12.2011; <http://www.teknolojide.com/sistem-nedir_3249.aspx> Erişim: 12.10.2011

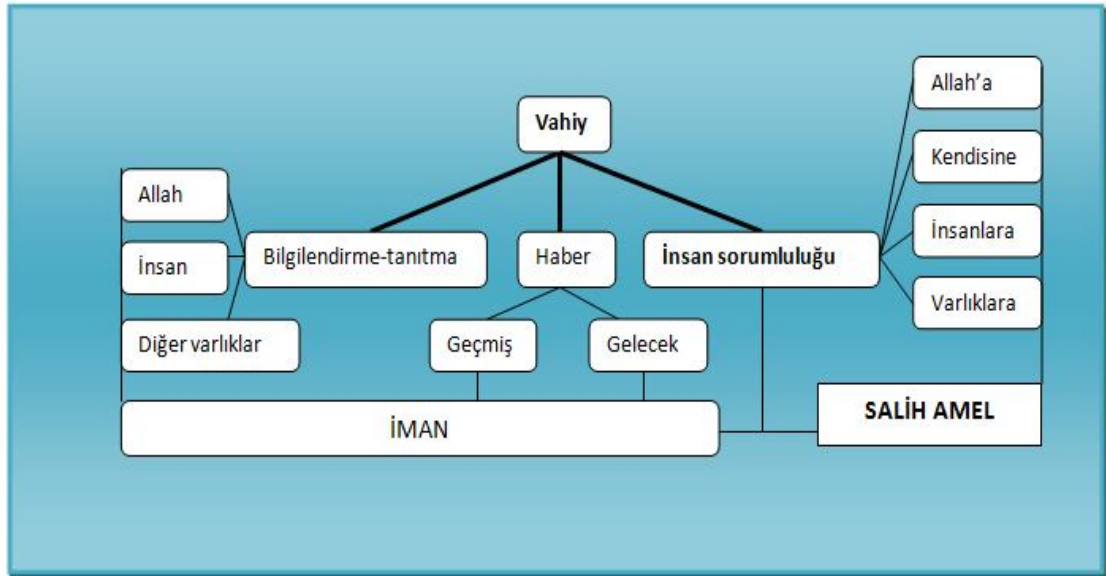
Kuran’da bulunan kavramlar;

1- “*Bilgilendirme-tanıtım*” ile ilgili kavramlar

2- “*Haber*” ile ilgili kavramlar

3- “*İnsan sorumluluğu*” ile ilgili kavramlar olmak üzere üç temel başlıkta incelenebilir. (Şekil-1) Kuran kavramları ile oluşturulmuş hakikat sisteminin temel yapısını anlamaya elverişli olan bu tasnif; aşağıdaki başlıklarda çalışmamıza rehberlik yapması amaçlanmıştır.

- Salih amel kavramının bütün kavramlar içerisinde yerini tespit etmek
- Salih amel kavramının arka planını göstermek
- Kavramlarla yapılacak olan bu çalışma için bir yol haritası oluşturmak
- Güncel bir dil ile dini kavramların öğrenilmesinde bütüncül bir bakış açısı geliştirmektir.

Şekil 1: Salih Amel Kavramının Dini Kavramlar İçindeki Yeri

Kuran'daki kavramların bir kısmı ilişki zenginliğine göre öne çıktığı, bazı kavramların ise bütün yapıyı temsil edebilecek merkezi bir gücü olduğu fark edilir. Bu kavramların başında “hak” kavramı gelir. “Hak” kavramının Kuran kavramları içinde özel bir yeri vardır. “Hak” kavramı bütün ilişkileri ve anlam içeriği ile vahiy sisteminin bütününe temsil eden en başat kavramdır. Hak kavramı hem bilgilendirme ve tanıtmaya ile ilgili kavramlarla, hem verilen haberlerin doğruluğunun bir ifadesi olarak, hem de insanın gerçekleştireceği sorumluluk alanını kapsayacak şekilde vahyin tamamını temsil gücü vardır. İmanın teorik zeminini hak kavramının birleştirdiği hakikat oluşturur. İman hak kavramı üzerinden temellendirilir.

Hak kelimesinin sözlük anlamı; zorunlu ve sabit olmak, bir şeyin zorunlu ve kesin olarak kuşkuyla yer vermeyecek şekilde var olmasıdır.⁸⁸ Masdar anlamında ise muvafakat ve mutabakat anlamları vardır.⁸⁹ Hak kavramının anlam içeriğinde; *Allah, vahiy-Kuran, İslam, adalet, tevhid, doğruluk, mal, gereklilik, kabe'nin kible edinilmesi, açıklama, gerçeklik-sabit-kesin-vacip olan, uygun-daha layık, helal-haramın izahı, ihtiyaç, pay-nasip, sahih-gerçek bilgi, ecel-ölüm-kıyamet, bişeyin aslı-sonu, bir şeyi gerçekleştirmek, varlığı kesin olan şey, gerçeğe mutabık olma*, gibi yaklaşık on sekiz kadar anlam vardır.⁹⁰ Yeni icat edilen şeyler için de hak kavramı kullanılır.⁹¹

⁸⁸ İlhami Güler, ““el-Hakk” Kavramının Kur’ân’daki Dinî-Ahlâkî İçeriğinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, cilt: XLIII, sayı: 2, s. 201.

⁸⁹ Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, M.Ü.S.B.E. Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 2000, sh.35

⁹⁰ Ali Bakkal, “İslâm Hukukuna Göre Hakkın Menşei”, *Köprü Dergisi*, Güz 2006 s.96 <<[<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=803>>](http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=803)

Erişim: 05.12.2011; Suna Şeker, *Kur’an-ı Kerim’de Hakk Kavramı*, F.Ü.S.B.E. Temel İslam BilimleriAnabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Y.L.T., Elazığ 2009, s.12; Saliha Yaşaroğlu, *Kur’an’da Hak Kavramı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2009, s.46-65, Abdülcelil Candan, *Kuran’da Hak-Batıl Mücadelesi*, İki Kaynak Yayıncılık, Ankara 2000, s.25-46 ; Şeker, a.g.t., s.6 ; Güler, a.g.m., s. 201-209.

⁹¹ Süleyman Mollaibrahimoğlu, “Kur’an’da HakKavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1996, cilt: XXXII, sayı: 1, s. 23.

Hak kavramı, varlığın ontolojik gerçekliğini ve gerçekliğin nesnel yanını yansıtır.⁹² Özel anlamda ise bazen hayalin karşısı olarak “*gerçeklik*”, bazen “*doğruluk*”, anlamında kullanılır. Gerçekte bir şeyin kendi özü içerisinde örtüsünü açarak “*meydana gelmesi*” ve insanın bu durumun “*farkındalığını*” ifade eder.⁹³ Elmalılı ise hakk kavramının nihai anlamını “*fikrin ve kelamın uygun düştüğü vakıanın adı*” olduğunu söyler.⁹⁴ Hak kavramının diğer bir anlamı doğru söz, şüphe içermeyen kesin bilgi anlamına gelir.⁹⁵

Hak kavramı İslam inanç sisteminde yer alan Allah, ahiret, melek, kitap ve peygamber⁹⁶ konularını kendisinde toplayan bileşik anlamlı bir kavram olduğu gibi, değerlerin de başlangıç ve bitiş sınırındır. Hak kavramı Allah’a, vahye ve dine sıfat olduğu gibi adalet, merhamet ve iyilik kavramlarını da temsil eden ahlaki bir kavramdır.⁹⁷ İslam dünya görüşünün teorik zemini, “*hak*” kavramı üzerine yapılandırıldığı söylenebilir.

Allah’ın en büyük ismi olan “*el-Hak*” diğer hak içerikli bütün anlamlara kaynaklık eder. Allah’a isim ve sıfat olan “*el-Hak*” kelimesi “*inkârı mümkün olmayan, varlığı kabul olunması gereken*” “*hakiki var olan, varlığı ve uluhiyeti kesin olan*” “*son derece adil olan*”, “*hakkı izhar eden*”, “*vaadinde doğru olan*” olarak açıklanır.⁹⁸ Allah, Kuran’da “*Hakku’l Mübin*” yani “*apaçık Hak*”⁹⁹ “*Melikü’l*

⁹²T.Izutsu, *Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Çev: S. Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 1984, s. 269.

⁹³Cevizci, a.g.e., s.467.

⁹⁴Şeker, a.g.t., s.6.

⁹⁵İbn-i Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Daru’l-Beyrut, Beyrut, 1956, cilt 3, s.256.

⁹⁶4. Nisa/4

⁹⁷Sa’di, *Tefsirü’l-Kerimi’r-Rahman fî Tefsiri Kelami’l-Mennan*, Sa’d b. Fevvaz Sumeyl Takdim: Abdullah b. Abdülaziz Akil, Muhammed b. Salih el-Useymin Beyrut : Müessesetü’r-Risale Nasirun , 2. baskı, 1432/2011, 1.cilt, s.895.

⁹⁸Molla İbrahimoğlu,a.g.m., s. 204.

⁹⁹24.Nur/25

Hakk” “egemenliğin gerçek sahibi” olarak nitelendirilir.¹⁰⁰ “Hak” kavramı Allah’ın “var” olduğunu ve “gerçek ve doğru ilah” olduğunu özetler. Allah, temel inanç konularını ve Kuran’daki kavramsal sistemi “*el-Hak*” isminde bütünleştirmiştir. Diğer “hak”lar da Allah’tan doğmuştur.

Vahiy hak’tır; çünkü vahyi indiren Allah’tır.¹⁰¹ Vahiy Rab’den gelen gerçektir, haktır ve doğrudur.¹⁰² Kuran önceki vahiyleri son ile bütünleyip birleştiren *haktır*.¹⁰³ Allah vahyi *hak* ile indirmiş,¹⁰⁴ *hakkı* vahiyle açıklamıştır.¹⁰⁵ Allah tarafından¹⁰⁶ hakk ile indirilen¹⁰⁷ vahyin içinde eğrilik¹⁰⁸ şüphe yoktur.¹⁰⁹ İlk insandan son insana kadar insanlığa Allah katında “hak” din İslam’dır.¹¹⁰ Allah’ın koyduğu “hak” sisteminin olay ve olguları ve Allah’ın vaadi olarak mutlak gerçekleşecek olan ölüm, kıyamet, ahiret “hak”tır.¹¹¹ Dinin her şey için ilk ve en temel ölçüsü “hak”tır.¹¹² Kuran gelmiş ve geçmişin bilgisini “hak” ile anlatır. Allah vahyinde “hak” ile hüküm verir. O’nun sözü ve vaadi “hak”tır.¹¹³ Allah hakkı kelimeleri ile yaşatır.¹¹⁴ Vahiy, Allah ve insan arasında hiçbir zaman kesilmeyen bir ilişkidir. Yeryüzü, her çağda elçilerin birbirini destekleyen haberleriyle aydınlatılmıştır. Vahiy hakikatin sözcüsü, temsilcisi ve açıklayıcısıdır.

¹⁰⁰ 10. Yunus/32

¹⁰¹ 10. Yunus/76

¹⁰² 2. Bakara/26

¹⁰³ 2. Bakara/91

¹⁰⁴ 2. Bakara/176

¹⁰⁵ 6. En’âm/57; 2. Bakara/109

¹⁰⁶ 39. Zümer/1

¹⁰⁷ 2. Bakara/176

¹⁰⁸ 18. Kehf/1

¹⁰⁹ 2. Bakara/2

¹¹⁰ 3. Ali İmran/9

¹¹¹ 10. Yunus/55

¹¹² Halil Albayrak, “Elmalılı Hamdi Yazır’a Göre Kur’ân’da Din Kavramı”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, 4/6 Eylül 1991, 1993, s. 287.

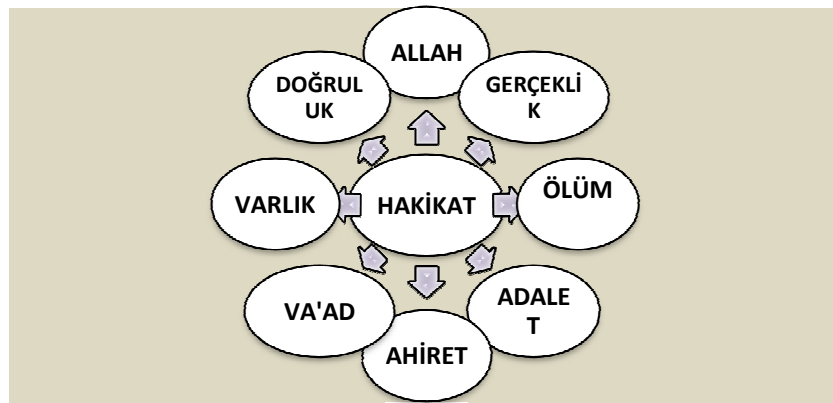
¹¹³ 4. Nisa/122; 17. İsra/105

¹¹⁴ 10. Yunus/82

Kuran’da aynen geçmeyen hakikat kelimesi “*hak*” kelimesinden türemiştir.¹¹⁵

Kuran, insan için önerdiği hakikati hak kavramı ile örgütleyip bütünleştirmiştir. Her özel alandaki “*hak*” birleşerek hakikat sistemini oluşturur. Hak kavramı bütün dini kavramların kendisinde kesiştiği merkez, bütün anlamların ilk çıkış noktası ve toparlanarak kendisinde bulunduğu son anlam durağıdır. Hak kavramı ilişkisel bağlamda da insanın tüm ilişkileri ile de yakından ilgilidir. Bu ilişkiler Allah hakkı “*hukuku’llah*” ve kul hakkı “*hukukul ibad*” olarak özetlenmiştir. Kul hakkı, yakın çevreden en uzak çevreye her türden varlıkla ilişkiyi düzenleyen “haklar”dır. Kuran’da sınırları çizilen bu hak çerçevesi dinin özünü oluşturur.

Hak, insanın kendisine ve tüm varlığa karşı sorumluluğunu temsil eder. Hakiketi sürekli arayan ve oluşturan insanın hazır ve değişmez hakikati yoktur. Hak kavramının tüm bileşenlerini kendisinde toplayan hakikat; din, bilim ve ahlak gibi tüm alanların temel doğrularından meydana gelen bütündür. Hak kavramının açılımı, ahlakta adalet ve doğruluk, hukukta hak tanzimi, bilimde yasaların ve varlıktaki işleyişin keşfi, felsefede ise arayış olarak kendisini gösterir.

Şekil 2: Kuran’da “Hak” Kavramının Oluşturduğu Hakikatin Anlam Çerçevesi

¹¹⁵Hikmet Koçyiğit, “Kur’an’a Göre Hakikati Algılamada Ömrün Yeterliliği ve Bunun Önündeki Engeller”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/1, cilt, XIV, sayı, 25, s. 69.

Öncelikle hak kavramı ile hakikat, objektif bir şekilde ortaya konulur. Kuran’da, “hak” karşısında insanın tutumu, hakkı ve sorumluluğu kabul edip etmemesi, insan davranışları açısından ikili karşıt kavramlar alanını oluşturur. Bu ikili yapı Kuran sisteminin hemen göze çarpan en temel özelliğidir. Bu ikili karşıt alan, üst başlıkta genel inanç, zihinsel tercih, duygusal bağlılık, dünya görüşü ve hayat tarzı ortaya koyan *hak-batıl, iman-küfür, hidayet-dalalet* olarak karşımıza çıkar. Kuran’daki insan davranışlarını ilgilendiren bütün kavramlar bu ikili sistemin birer üyesi olarak organize edilmiştir. Kuran’daki insan davranışları ve sorumluluğu ile ilgili olumlu-olumsuz bütün kavramlar, ya bu kavramları açıklar veya bu kavramlarla ilgili sonuç ortaya koyarlar.

Kuran’da “*sırat-sebil-tarik*” kelimeleri ile yapılan tamlamalar ile insanın bu “*yol ayırımına*” işaret edilmiştir. Hakikat, hayat boyu üzerinde yürünecek bir yoldur. Bu anlamda insandan hakikat yolcusu olması beklenir. Türkçe’ye “yol” olarak çevrilen “*sırat-sebil-tarik*” kelimelerinin hemen hemen tamamı Kuran’da mecaz anlamda kullanılmıştır. Kuran’da “yol” kelimesine özel bir vurgu yapılmış ve bu kelime, *yaşam tarzı, gidişat, tercih edilen dünya görüşü* olarak kavramlaştırılmıştır.¹¹⁶ Fatiha suresinde “*kendilerine nimet verilenlerin yolu*” Allah’ın vahiyle belirlediği peygamberlerin, muttakilerin, salihlerin, Kuran’ı kendisine rehber edinmiş inanmış kulların yoludur.¹¹⁷ Yollar, elbette yolcularını ulaştırdıkları yere göre önem kazanırlar. Kuran’a göre dünya hayatının sonu cennet veya cehenneme çıkan bir yoldur.

¹¹⁶ TDK Güncel Türkçe Sözlük <<<http://tdkterim.gov.tr/bts/>>> Erişim: 29.08.2011

¹¹⁷ 4.Nisa/69

İnsan Allah'ın oluşturduğu hak sistemini anlayacak ve takdir edecek, hak ve hakikat karşısında özgür seçim yapabilecek özelliklerde yaratılmıştır.¹¹⁸ İman, bu sistemi anlamak değerlendirip takdir etmektir. Hakikatin insanda inşası iman ile gerçekleşir. Bu anlayış ve takdir gerçekleştiğinde insan, dini kavramları kendisine ait değerlere dönüştürerek sisteme dâhil olur. İslam'ın insanda oluşturmak istediği değerler “hak” sistemiyle birlikte hareket ederek bütün bir varlıkta birlik oluşturur. Allah sistemin sahibi ve kaynağıdır; bizzat kendisi de sistemin değerlerini sahiplenmiştir. İnsana da bu değerleri sahiplenmesi ve yaşaması için vahiyle çağrıda bulunmuştur. Bu nedenle iman yalnızca Allah'ı kabul etmek değildir. Allah ile birlikte bu hakikate ait değerler sistemini kabul etmektir.

İnsan, iman veya küfür tercihi ile hakikati değiştiremez; ancak kendisini “hakikat karşısında konumlandırmış” olur. İnsanın ahlaki, dini ve insani değeri, hakikata yakınlığı veya uzaklığı iman ve salih amel ile ölçülür. İnsan için mutlak hakikat ve mükemmellik söz konusu değildir; insana düşen görev; kendisinin başarabileceği en mükemmel ve en doğru hakikate yaklaşmak için çalışmaktır.¹¹⁹ İnsanların olgunlukları birbirlerine kıyasla görelî bir şekilde ortaya çıkar.¹²⁰ İnsan hak ile yaratılmış varlığın mahiyetini ne kadar tanır ve ilişkilerini ne kadar doğru düzenleyebilirse hakikate o kadar yaklaşmış olur. Bu anlamda hakikatin bütün unsurları birbirlerine açılan kapılardır.

İnsan hakikat adına vahiyle karşılaşır. Vahiy; *madde ve mana, zahir ve batın, dünya ve ahiretten oluşan hakikatin iki yakası* arasında bilgi akışını sağlayan bir

¹¹⁸ 91. Şems/8-9

¹¹⁹ Gürbüz Deniz, “Hakikati Arayanların Sınıflandırılması İmam-ı Gazzâlî ve İmam Ömer Hayyam Örneği”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cilt: IV, sayı: 10, s. 148.

¹²⁰ Yavuz, Ömer Faruk, “Gazâlî’de Esmâ-i Hüsnâ Yorumu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2006, cilt: VI, sayı: 4, s. 76.

kaynaktır. Vahiy karşısında insanın aldığı tutum aynı zamanda hakikate karşı aldığı tutumla eşdeğerdir. Kuran, insanlar arasındaki yol ayrımını ve davranışlarının temellendirmesini vahiy karşısında geliştirdiği ve ortaya koyduğu tutuma dayandırır. İman hakikate karşı insanın aldığı olumlu tutumdur.

İnsanın inanç ve eylem alanın çerçevesini ve ilkelerini vahyin ortaya koyduğu sahih bilgi belirler. İmanın da amelin de sınırlarını ve mahiyetini vahiy tanıtır. İnsan peygamber bile olsa vahiy olmadan iman ve kitabın öğrettiği hakikatleri bilemez.¹²¹ Vahiy etkisini yalnızca inananlara gösterir.¹²² İnananların en önemli özelliği vahiy ile ilişkilerinde ortaya çıkar; Allah'tan gelen hak olduğuna inanırlar ve ayetler imanlarını artırır.¹²³ Vahyin muhatabı bütün insanlar olmakla birlikte “inanmış insanlar” gerçek anlamda vahyin muhataplarıdır. Bu nedenle Allah iman edenlere doğrudan “Ey iman edenler...” hitabıyla seslenirken, inkârcılara doğrudan hitapta bulunmaz.

Müminler için iman ettikleri Allah'ın görüşleri değerlidir. Onun bir konudaki hükmü onlar için her zaman ilk ve son sözdür.¹²⁴ Allah'ın sözüne uygun davranışlarla da kendileri değer kazanırlar. Salih amel İslam vahyine ait bir kavram olarak İslam vahyinin bilgisel temeli üzerinde bulunur. Salih amelin temeli olan iman; her şeyden önce vahye imandır. Diğer bütün inanç, ibadet ahlaki ilke ve değerlere inanma ve bağlılık bu temel “inanma”dan sonra gelir. İnanan insan için iman; yapılacak işlerin kabulü ve iş başı yapmaktır. Vahiy karşısında “*işitmek ve itaat etmek*” ilişkisinde bir karşılık inananların en önemli özelliğidir.¹²⁵ Allah

¹²¹ 42. Şura/52

¹²² 51. Zâriyat/55

¹²³ 2. Bakara/26; 9. Tevbe/120

¹²⁴ 33. Ahzab/36

¹²⁵ 24. Nur/51

kendisine inanıp rızasını gözetenleri vahiy ile barış ve huzur yollarına ulaştırır, izniyle onları karanlıklardan aydınlığa çıkararak onları dosdoğru yola iletir.¹²⁶ Vahiyle inanan insan arasında çok yönlü etkileşim yaşanır. İnanan insan bilgi, iman ve davranışın diğer bütün motiflerinde vahiyden yararlanır. İnanan insanın her ilişkisi ve her vaziyet alışı vahiyle bir değer kazanır. Öyle ki vahiy, insanın rüyalarına varıncaya kadar bir değer atfeder. Vahiy bütün gücünü, güzelliklerini, inanan insanda gösterir. Öğütleri, rehberliği, inananlar üzerinde etkilidir. Vahiyde inanan bir millet, ¹²⁷Müslümanlar¹²⁸ ve muttakiler¹²⁹ için ayrıca kalbi olan, yahut şâhid olarak (zihnini toplayarak dikkatle) kulak veren kimse için bir öğüt vardır.¹³⁰ Vahiy inananların imanlarını artırır.¹³¹ Allah insanların vahyi işitmelerini, anlayıp dinlemelerini savaş ortamlarında bile önemser.¹³² Çünkü gaye insanlığın hiçbir şekilde zarar görmemesi ve kutlu kurtuluşudur. Kendisine vahiy ulaşmayan insan da sorumlu tutulmamıştır.¹³³

Salih amel kavramı, dini formunun bütün gerekçelerini hayatın içine açılan “hak” kavramından alır. İnsan, iman tercihi ve salih ameli ile hakikatin parçası olarak hakikat dünyasında yerini alır. İnsan, iman ve salih ameliyle hakikat ile ilişkisini sürdürür ve ona destekçi olur. Tercih hakkı tanınan insan dışında, tüm varlık aleminde geçerli olan “hak” tekdir. Salih amelin üretildiği zihinsel ve duygusal dünyanın gerisinde Hak kavramının oluşturduğu genel “hakikat” yapısı vardır. İnsan hayatında açan salih amel çiçekleri rengini, kokusunu ve tadını “hak” kökünden

¹²⁶ 5. Maide/16

¹²⁷ 16. Nahl/64

¹²⁸ 16. Nahl/89

¹²⁹ 69. Hakka/48

¹³⁰ 50. Kaf/37

¹³¹ 8. Enfal/2

¹³² 9. Tevbe/6

¹³³ 17. İsrâ/15

alır.¹³⁴ İnsan varlıkla olan ilişkisel değerini ancak salih ameller ile koruyup sürdürebilir.

Salih eylemin arkasında her zaman duygu ve düşünceye dönüşmüş, anlaşılmış *hakikat bilgisi* vardır. Din açısından hakikatin öğrenilmesi, anlaşılması salih amel içindir. Salih amel hakikati temsil gücüyle, “*hakikatin ufuklar ötesi-gaybi yönünü günlük yaşamla*” birleştirir. Böylece insan eyleminde “*madde ve mana*” iç içe girmiş olur. Salih amelin hak kavramı ile olan bu ilgisi onu herhangi bir davranış olmaktan çıkarır. Kuran’ın büyük bir kısmı salih amel kavramının arka planını oluşturmaya ayrılmıştır.

Salih amel kavramının arka planını daha iyi anlamak ve dini kavramlar içindeki yerini görmek için Şekil-1’de Kuran kavramları ile ilgili yapılan tasnifte yer alan başlıklar üzerinde durmak gerekir.

1.1. Bilgilendirme Tanıtma İle İlgili Kavramlar

Allah, insan ve diğer varlıkların tanıtılması, Yaratıcı ve varlık ilişkileri bağlamında insanların bilgilendirilmesi amacını taşıyan kavramlardır. Allah insanlarla kendi aralarından seçtiği peygamberlere kutsal kitaplar göndermek suretiyle iletişim kurmuştur. Allah gönderdiği vahiy ile insana kendisini ve diğer görünür-görünmez varlıkları tanıtmış insanın varlıklar içindeki yerini ve önemini göstermiştir. Allah başta olmak üzere diğer gaybi varlıklarla ilgili yanlış inançlar Kuran’ın önemle üzerinde durduğu konular olmuş, gaybi varlıklarla ilgili spekülasyonlar, yanlış inanç ve görüşler doğru bilgilerle düzeltilmiştir. İnsanın

¹³⁴Nadim Macit, “Eylem-Değişim İlişkisi “, *Dinî Araştırmalar*, 1998, cilt: I, sayı: 2, s. 54.

hizmetine verilmiş olan fiziki varlık dünyası da Allah ile olan ilişkisi açısından ele alınmış, fiziki varlığın tanıtımı Allah ile olan ilgisi bakımından ele alınmıştır.

Kuran’a göre vahiy; varlık ile varlığı Yaratan Allah arasındaki iletişimi sağlayan bir bağ ve ilişkilerden biridir. Allah yarattığı bütün varlıklarla çok yönlü ilişki içindedir. Yarattığı her varlığın özelliklerini tayin etmesi, hayat formunu belirlemesi, yaşam ortamını sağlaması, ihtiyaçlarını gidermesi, varlığını sürdürecektir yasalar belirlemesi vb. konularda her varlık; Allah ile sürekli ilişki içindedir. Kuran’a göre hiçbir varlık, kendi varlığını, yaşam şartlarını ve özelliklerini kendiliğinden belirleyip sürdüremez. Varlık, var olmak için Allah’a muhtaçtır ve sahipsiz değildir. Varlık alemindeki sonsuz sayıda ölçü, hesap, düzen ve güzellik; “varlığın bir ihtimal ve tesadüf ile oluşmuş olma” düşüncesine yer bırakmaz. Çünkü şu anda devam eden hayatta bile, her dakika sonsuz sayıda ihtimallerin kendiliğinden ve tesadüfen bir araya gelerek tekrar tekrar mevcut hayatı yeniden kurup gerçekleştirmesini insan aklı kabulde zorlanır. İnsan, varlıktaki ince hesapların, sonsuz güzelliklerin, detaylandırılmış plan ve programların arkasında çok üstün bir gücün olduğunu hisseder. Allah da insanların bu akli çıkarımlarına vahiy ile cevap vermiş ve insanları vahiy yoluyla kendisi hakkında bilgilendirmiştir.

İnsan tanıdığı ve bildiği şekliyle varlıklarla ilişkisini sürdürür. Allah’ı tanıdığı kadar yüceltir. Diğer varlıklara ve kendisine tanıdığı oranda değer verir. İnsan için vahiy bir bakıma insanın Rabbi ve kulları arasında tanışmadır.

1.1.1. Allah

Kuran'ın semantik yapısında en değerli ve merkezi kavram Allah kavramıdır.¹³⁵ Allah'ı bilmek ve O'na inanmak, dinin ve dini bilgilerin esasını, sorumlu olma şuurunun temelini oluşturur.¹³⁶ Salih amel'in dayandığı hakikatin en önemli boyutunu Allah'ın varlığı, birliği, güzel isim ve sıfatları¹³⁷ ile insana olan yakınlığı oluşturur. Allah, esma ve sıfatlarıyla Kuran'da bütün kavramlarla ilişkili en üst kavramdır. Bu nedenle Kuran kavramlarından hiçbirisi Allah kavramı ile ilişkilendirilmeden anlaşılamaz. Vahiy sisteminde Allah tasavvuru, her konuyu ilgilendirir. Kuran'daki kavramların tamamı Allah kavramıyla ilgilidir. Allah'a iman; Kuran'da esma ve sıfatlarıyla tanıtılan Allah'a inanma demektir. Bundan dolayı Allah'a iman bilgisiz gerçekleşmez.

İnsanın iç dünyasında ve evrende Allah'ın varlığının belgeleri vardır.¹³⁸ Bu nedenle Allah'ın isim ve sıfatları öncelikle insana, sonra da diğer canlılara ve evrendeki bütün varlıklara yönelmiş ve onlarda tecelli etmiştir. Allah tasavvurundaki yanlışlık bütün sistemin çökmesine sebep olur. Allah zati itibarıyla gayb; esma ve fiilleri ile zahirdir. İlahi fiiller ve sıfatlar sadece zatı hakkında bilgi vermenin göstergeleri değil, aynı zamanda Allah'ın etkinliğinin göstergeleridir.¹³⁹ Allah batındır. Çünkü yaratılan varlıkların görüldüğü gibi görünmez. Allah zahirdir. Çünkü bütün varlıklar O'na tanıklık etmektedir.¹⁴⁰

Allah bütün yaratmanın ve varlığın sahibi olduğu gibi hayrın, tam ve eksiksiz iyinin, hidayetini; tam ve eksiksiz doğruluk ve adaletin sahibidir. Allah hayatın

¹³⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev: Süleyman Ateş, A.Ü. Yay., Ankara 1975. s.45.

¹³⁶ Hüseyin Atay, "Bilgi Teorisi(İmkânı)", A.Ü.İ.F.D., Cilt XXIX, s.2

¹³⁷ 20. Taha/8

¹³⁸ 41/Fussilet/53

¹³⁹ Sinan Öge, *Allah'tan Aleme İlahi Fiiller*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009, s.9.

¹⁴⁰ Nedim Macit, *Kuran'ın İnsan Biçimci Dili*, Umut Matbaacılık, İstanbul 1996, s.76

anlamı, sahibi ve yöneticisidir. Allah anlaşılmadan hiç bir varlık, tarih ve insan anlaşılamaz. O'nsuz tanımlar eksik kalır, hayatlar doldurulamaz. Çünkü anlam; değer ve hakikatin Allah'ı referans almaksızın gerçekleşmesi imkânsızdır.¹⁴¹

Allah adı, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını kapsayan özel ismidir. Bizi ve sahip olduklarımızı, sevdiklerimizi, görünen ve görünmeyeniyle bütün evrenin eşsiz Yaratıcısı ve Hâkimi O'dur. Yarattığı her varlığı hikmetle yaratan, ayrı bir şekil veren, ayrı ayrı güzellikte giydirendir. Rahman ve Rahimdir; yarattığı varlıklara acıyarak, her birinin ihtiyacını çeşit çeşit nimetleriyle karşılayan, merhamet ve şefkatiyle onları kuşatandır. Her türlü eksiklikten, kusurdan uzak olan; Zatı ve işleriyle tertemiz ve pak olan; mükemmel olandır. Güzel olan, güzel isimleri olan ve tüm güzellikleri renk, tad ve lezzetleriyle Yaratandır. Yerlerin ve göklerin nurudur. Esenlik, güven, huzur ve mutluluğun kaynağı ve dağıtıcısıdır. Onur sahibi ve onur verendir. Doğru yolun sahibi olarak peygamberler ve kitaplarla doğru yolu gösterendir. Sığınılacak, dayanılacak ve korunulacak tek mercidir. Her şeyin sahibi, yöneticisi, kanun koyucusu ve düzenleyicisidir. Her varlık O'na itaat eder ve boyun eğer. Her varlık O'nun bir ayeti, işareti ve varlığının bir eseridir. İbadetin, duanın ve günahları bağışlamanın tek sahibidir. Tevbeleri, yakarışları duyan, onlara cevap verendir. Kendisinden başka ilah olmayandır. İbadet edilmeye ancak ve sadece O layıktır. Sıkıntıları gideren, şifa veren, öldüren ve diriltten hayatları elinde tutan, kendisi ölümsüz ve diri olandır. Her şeyi gören, duyan ve her an kullarıyla beraber olandır. Geçmiş ve gelecek her şeyi gizli ve açığı ile bilen O'dur. Olup biten her şeyin gerçek tanığı ve olayların iç yüzünü bilendir. Mutlak güç ve kudrete sahip olandır. İstedığı her şeyi dilediği gibi "ol" emriyle yapandır. İstedığı her şey olan

¹⁴¹ Şevket Yavuz, "Kutsal Anlam ve Hakikat: Batı'da Eliade Sonrası Dinler Tarihi Çalışmaları ve Temel Akslar", *Türkiye'de Dinler Tarihi*, 04/06 Aralık 2009, 2010, s. 118.

O'dur. Emir ve yetki elinde olan O'dur. Zerre kadar haksızlık yapmayan, adaletli olan ve adaleti emredendir. Hak edenleri cezalandıran ve cezası büyük olanıdır. Cezasının önüne geçilemeyendir. Kendisine inanmayanları alçaltan, müminlerin dostu, sahibi, koruyucusu ve yardımcısıdır. Her canlıya rızkını veren, nimetlerini karşılıksız dağıtandır. Şükredenlere nimet yağdıran, iman edip salih amel işleyenlere kat kat karşılık verendir. Her şeyin kendisine döndüğü hesaba çekecek olanıdır. İyi olan, iyiliği sonsuz olan, iyiliği emredendir. Her türlü övgüye ve hamda layık olanıdır. Kimseye ihtiyacı olmayan, zengin olan, her türlü zenginlik elinde olanıdır. Her varlığın kendisine ihtiyaç duyduğu ihtiyaçsız olan, Varlığı sonsuz ve evvelsiz olanıdır. Zati varlığı ile gizli, eserleriyle her yerde olan, En çok sevilen en çok korkulandır. Onun güzelliği de gazabı da insanlara yakındır. Yalnız O Allah helal ve haram koyma yetkisine sahiptir. Doğuların ve batıların Rabbi'dir. Kendisine her an ulaşılabilir Rab'dir. Evveldir, ahirdir. Gelecek ve geçmiş bilgisini elinde tutandır. Affeden, seven sevilen, sonsuzluğun ve her şeyin bilgisine vakıf, kalplerde olanı bilen, kabirlerde olanları yeniden yaratacak olan, övülen ve övgüye tek layık olan, acıyıp merhamet eden, mühlet ve fırsat veren, şifa veren, istek ve ihtiyaçları duyan görendir. Hareket eden, canlanan her şey O'nun izniyle ve O'nun izin verdiği kadar hareket eder. Baki olan, ölümsüz, gücünün ve ilminin ve hikmetinin sınırı olmayan, duaya karşılık veren, eşsiz, şekilsiz ve emsalsiz, örneksiz, şeksiz, şeriksiz eksiksiz, hiçbir kusur ve olumsuzluk taşımayan, yarattığı hiçbir varlığa benzemeyen ve bir olanıdır. O'ndan başka ilah yoktur. Varlık alemi onun isimlerinin yansımalarını taşır. Her varlıkta onun bin bir ismi gizlidir, bütün güzel isimler O'nundur. O'na güzel isimleri ile dua edilir, her işe onun ismiyle başlanır, her hayırlı işin kapısı O'na açılır. O'nun ismiyle başlanılan iş hayırla tamamlanır. O'nun ismiyle yapılan iş

ahrette hesaba katılır. Hesap gününün sahibidir; hesap gününde O'ndan izin almadan kimse konuşamaz, dünya ve ahrette söz- hüküm O'na aittir. Zarar verecek de fayda verecek de, O'dur. O güldüren ve ağlatan, öldüren ve yaşatan, varlıklı ve yoksul kılandır. İstedğini yükselten dilediğini alçaltan, adalet sahibi, herkese hak ettiğini verendir. Kimseye zerre kadar zulmetmez, O evveldir, ilktir, başlangıcı yoktur, doğmamış doğrulmamıştır, O kusursuzdur. O güzeldir ve temizdir; emirleri güzeldir yararlıdır; yasakladıkları çirkin ve zararlıdır. Güzel ve temiz iş yapanları, adaletli olanları sever, O'nun isimleri her türlü şerre engel, her türlü hayırlı kapıyı açan bir anahtardır. Allah insanların Rabbi, Meliki, İlahı, yarılıp karanlıktan çıkan her şeyin (felakın) Rabbi, yeryüzünün ve göklerin ve alemlerin Rabbidir.

Bütün değerlerin kaynağı olan Allah tasavvuru, insanın amellerinin kalitesini belirler.¹⁴² İnsanın eylemi Allah tasavvuru oranındadır. Çünkü dini eylem ve düşüncenin temelinde Allah inancı vardır.¹⁴³ Kuran, yalnızca akli çıkarımlarla varlığı ispatlanan ve evrene ve insan yaşamına müdahale etmeyen bir Allah anlayışını kabul etmez.¹⁴⁴ Kuran öğretisine göre Allah; insanı yaratıp sonra da terk etmez; gününün her anında ona yakın, kendisiyle bireysel ve toplumsal düzeyde eylem birlikteliğinde olan aktif bir Allah'tır.¹⁴⁵ Kuran'da Allah ile insan arasındaki yakınlık başka türlü ifade edilemeyecek şekilde anlatılmıştır. İnsana şah damarından yakın, yaptığı eylemde onunla beraber, adeta gözlerinin içine bakan bir Allah'tır.¹⁴⁶ Amel; niyet ve düşünce halinde iken bile Allah onu bilir.¹⁴⁷ Tüm gizlilikleriyle insanın kalbi Allah'a

¹⁴² Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4.cilt, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2004, Fussilet Suresi Tefsiri, s.618.

¹⁴³ İsmail Faruki, *Tevhid*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s.13.

¹⁴⁴ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s.60.

¹⁴⁵ Öge, a.g.e., s.350.

¹⁴⁶ Mücadele/7 ; Hadid/54 ; Bakara/186 ; Kaf/16 ; Enfal/24 ; Lokman/16

¹⁴⁷ 39.Zümer/7

açıktır. Salih amelin arka planında bu yakınlığı kavramış Allah merkezli zihinsel yapı ve samimi bir kalp söz konusudur.

Kuran öncelikle insana sahih bir Allah inancı kazandırmayı amaçlar. “*Hak ilah*” olan Allah’a “*hak*” vasıflarıyla iman etmek gerekir. Bu nedenle Kuran’da konu ne olursa olsun Allah’ın varlığı, esma ve sıfatları hemen bütün konularla ilişkilendirilmiş canlı bir şekilde gündemde tutulmuştur. Canlı ve cansız varlıkta Allah’ın varlığına ve birliğine, işaretler, ayetler ve belgeler vardır. Allah varlığının belgelerini insana iç ve dış dünyasında göstermiştir.¹⁴⁸ Fakat Kuran bundan fazlasını Allah’ın doğru tanınmasına ayırmıştır. İnsanda Tanrının var olduğuna dair düşünceyi tanrının ne olduğu hatta ne olmadığı yönündeki düşünce takip eder.¹⁴⁹ Kuran Allah’ın doğru bir şekilde tanınması için tevhid ve şirk konularına genişçe yer vermiştir. Çünkü insanların yaratıcıya inanma gibi fitratlarında var olan kabiliyeti doğru şekilde kullanmaları, ancak tevhid-şirk bilgisiyle mümkündür.

“*Tevhid*” ve “*tenzih*” imanın çerçevesini çizen ve Allah’a imanı niteleyen kavramlardır. Allah inancının vahiy temelli olmayan ve vahiyden sapmış inanç gruplarından farkının “*tevhid*” inancı olduğunu kalın çizgilerle belirtmek gerekir. İslam vahyi dışındaki inanç grupları inançlarında bir şekilde şirk unsuru taşırlar. İslam inanç sisteminde Allah’a imanın niteliği “*tevhid*” inancı ile yapılandırılmıştır. Allah’ın bir olması anlamına gelen tevhid, herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamında değildir. Bir olmaktan maksat; zatında sıfatlarında ve fiillerinde bir, yegâne ve benzersiz olduğu, yalnızca O’na ibadet ve dua edileceği anlamındadır.¹⁵⁰ “*Allah’tan başka ilah yoktur*” “*Allah yarattığı varlıklara benzemez*” “*Yalnızca*

¹⁴⁸ 41/Fussilet/53

¹⁴⁹ Jaspers, a.g.e., s.35.

¹⁵⁰ TDV İslam Ansiklopedisi, Allah Maddesi, 2.cilt, s.478.

Allah’a dua ve ibadet edilir” “Yalnızca Allah’tan yardım istenir” başlıca tevhid ilkeleridir. Tevhid; dua, ibadet ve tevbede Allah’a aracısız kulluk demektir. Tevhid; varlığı “bir” olan Allah ile ilişkilendirme, “bir”de toplama, “bir”de anlama ve anlamlandırmadır. Vahiy sürecinde peygamberler peygamberleri, kitaplar kitapları destekleyerek tevhid hakikatini ortak mesaj olarak tebliğ etmişlerdir. Tevhid Allah’ın birliği dışında, dinin Allah katındaki birliği, insanın fitrat ve soy birliği, üzerinde uzlaşılacak değer ve kavramların birliği, insanlığın aşması gereken ortak problemlerin birliği, gibi geniş bir birlik çağrısıdır.¹⁵¹

Tevhid kavramının karşıtı olan şirk; Allah’a zatında, sıfatlarında ve fiillerinde eş, ortak koşma, Allah’ın yanında başka ilahlar edinmektir. Şirke düşmüş kişiye de “*müşrik*” denir.¹⁵² İmana zulüm karıştırmak olarak nitelenen şirk; Allah-insan ilişkisini bozan bir durumdur.¹⁵³ Vahiy Allah’ın sadece bir yaratma sıfatına inanmaya değil aynı zamanda Allah’ın bütün sıfat ve özelliklerine inanmaya çağırır. Kelime-i tevhid ile formüle edilen iman akdine göre; Allah’tan başkasına tapınılan sahte ilahların inkar edilmesi gerekir.¹⁵⁴ Şirk; Allah’ın yaratıcı olmasını kabul etmekle birlikte aracı olmaları amacıyla açıktan putlara tapınmak şeklinde ortaya çıkabileceği gibi, yaratılmışlara Allah’ın sıfatlarını vermekle de gerçekleşebilir. Ayrıca soyut anlamda, kayıtsız, sınırsız, ölçüsüz, istekleri temsil eden *heva*’nın tanrılaştırılması şeklinde de ortaya çıkabilir.¹⁵⁵ Şirk; Allah’ı doğru ism ve sıfatlarla gereği gibi takdir edememe veya Allah dışındaki varlıklara tanrılık sıfatları yakıştırmadır.¹⁵⁶ İnsan fitratı aklı ile Allah’a imana ulaşabilir. Fakat esma ve fiilleri ile hak olan Allah’ı

¹⁵¹ Ş.A.Düzgün, “Kur’an’ın Tevhid Felsefesi”, *Kelâm Araşt.Dergisi*, 2005, cilt: III, sayı: 1, s.3.

¹⁵² Gölçük & Toprak, a.g.e., s.125.

¹⁵³ 6. En’âm/82

¹⁵⁴ 2. Bakara/256

¹⁵⁵ 25. Furkan/43

¹⁵⁶ 6. En’âma/1

vahiy ile tanıyabilir. Vahiyden yoksunluk insanı şirke düşürür.¹⁵⁷ İnsan ile Allah arasına aracı olarak kimse giremez. İnsan Yaratıcısı karşısında çıplaktır.¹⁵⁸ Dua, ibadet, zikir, hamd gibi insan-Allah ilişkisinde ortaya çıkan bütün fiiller yalnızca Allah’a karşı yapılır. Bunların yönü Allah’tan başkasına çevrildiğinde “şirk” ortaya çıkar. İnsan; Allah’tan başkasına kul olduğu ve kendisinin emrine ve hizmetine verilmiş varlıkları tanrılaştırdığı, kutsallaştırdığı takdirde yeryüzü halifeliği geçerliğini yitirir. İnsan, yeryüzündeki halifelik onurunu “tevhid” inancı ile sürdürülebilir. Tevhid insan eylemini değerlerde birleştirip güçlendirirken şirk zayıflatır ve sonuçsuz bırakır.

Tenzih ilkesine göre de Allah yaratılmışlara benzemez ve her türlü eksik sıfatlardan uzaktır. Tenzih, Allah’ı her türlü eksik ve noksan sıfatlardan uzak tutmak, tam ve eksiksiz üstünlüğe ve yüceliğe layık olduğu, Allah’ın yaratıklara ait eksik ve yetersiz sıfatlardan uzak olması, melek, cin ve insanlarla akrabalık vb. bağlarının bulunmadığı anlamına gelir. Kuran’da Allah “*subhane*” kavamı ile nitelendirilerek tenzih edilmiştir. Kuran’a göre şirk soyut “*inanç ve düşünce kirliliği*” olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁹ “*Sübhane*” ifadesi Kuran’da; ilmin sahibinin ancak Allah olduğu¹⁶⁰ çocuk edinmediği¹⁶¹ amaçsız-boş iş yapmayacağı¹⁶² şirkten uzak olduğu¹⁶³ yüceliğine yakışmayacak sıfatlardan uzak olduğu¹⁶⁴ Allah’a karşı yakışmayacak bir istekte bulunulduğunda¹⁶⁵ Allah’ın yarattığı nimetler karşısında¹⁶⁶ Allah’ın

¹⁵⁷Suad Yıldırım, *Kuran’da Uluhiyyet*. Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987, s.281.

¹⁵⁸Eaton, a.g.e., s.31.

¹⁵⁹9. Tevbe/28

¹⁶⁰2. Bakara/32

¹⁶¹2. Bakara/116, 4. Nisa/171, 10. Yunus/18

¹⁶²3. Ali İmran/191

¹⁶³5. Maide/116

¹⁶⁴6. Enam/100

¹⁶⁵7. A’raf/143

¹⁶⁶10. Yunus /10

gerçekleştirebileceği olağanüstü olayların peygamberlerden istendiğinde¹⁶⁷ Allah'ın verdiği sözde duracağı konusunda¹⁶⁸ Allah gerektiği gibi takdir edilmediğinde¹⁶⁹ nimet ve kutsallığın Allah'a ait olduğunu dile getirilirken¹⁷⁰ sabah akşam Allah tesbih edildiğinde¹⁷¹ yaratmanın Allah'a ait olduğunu belirtirken¹⁷² kullanılmıştır.

1.1.2. İnsan

Her dünya görüşünün bir insan anlayışı ve buna bağlı olarak da insana yüklediği bir anlam, görev ve sorumluluk anlayışı vardır. İnsan hakkında görüş bildiren ve onu tanıtan kaynaklardan biri de vahiydir. Vahiy insanı anlama ve anlamlandırmada belki de en fazla söz söylemeye hakkı olan bir alandır. Çünkü insanı Allah yaratmıştır. “*Yaratan bilmez olur mu?*”¹⁷³ Kuran insana ve insanlığa gönderilmiş bir kitaptır. Kuran'daki bütün konular bir yönüyle insanla ilgilidir. İnsanı tanımak, anlamaya çalışmak vahyi anlamak kadar önemlidir. İnsana verilen değer ve yüklenilen anlamda yetersizlikler varsa vahiy de anlaşılabilir ve sağlıklı bir dünya görüşü oluşturulamaz. İnsan ve davranışlarının araştırılmasında Kuran'ın “*fitrat*” olarak isimlendirdiği yapısı hakkında bilgilere ulaşılabilecektir. İnsan anlaşıldıkça da vahyin değeri fark edilecektir.

Kuran'da insanın varlık sahnesine çıkışı, Hz. Adem'in yaratılış kıssası ile anlatılır. Buna göre; Hz. Adem ve Havva insanlığın ilk temsilcileri olarak Allah

¹⁶⁷ 17. İsrâ /93

¹⁶⁸ 17. İsrâ /108

¹⁶⁹ 21. Enbiya /87

¹⁷⁰ 27. Neml /8

¹⁷¹ 30. Rum /17

¹⁷² 36. Yasin /36

¹⁷³ 67. Mülk/ 14

tarafından yaratılır. Allah insana kendi ruhundan üfler¹⁷⁴ ve “*halifelik*” bahşeder. İnsanı “*isimler*” konusunda eğiterek cennete yerleştirir. İnsanı kıskanan ve üstünlüğünü kabul etmeyen İblis’in ayartması ile yasak ağacın meyvesinden yiyen Hz. Adem ve Havva cenneti kaybeder. Bunun üzerine her ikisi Allah’tan af dilerler.¹⁷⁵ Allah da onları bağışlar. Fakat cennetten yeryüzüne indirir. Bundan böyle onlar ve kendilerinden sonra gelecek olan soyları, cennete layık olup olmadıkları yeryüzünde test edilecektir. İnsanlığın yaşam serüveni dünyada bu şekilde başlamış olur.

Her şeyi olduğu gibi insanı da yaratan Allah’tır. İnsan; üstün yeteneklerini ve canlılığını Allah’ın insan fitratına üflediği “*ruh*”tan alır. Mahiyeti hakkında fazla bilgi verilmemiş olan “*ruh*”, insan ile Allah arasında ilişkiyi sağlayan “*vahiy*” ve “*Cebrail*” meleğine de isim olmuştur. Buradan hareketle her insanın doğum-ölüm, önce-sonra olarak bütün zamanlarda Allah ile ilişkisinin ruh üzerinden yürütüldüğü söylenebilir. Kuran’a göre her insan, beden olarak çevresindeki varlıklara ruh dünyası ile Allah’a açık ve O’na bağımlıdır.

İnsan bütün varlık kategorilerini nefsinde barındırır.¹⁷⁶ İnsan, üstün özellikleri ile yaratılması, Allah’ın yaratmadaki mucizelerinden biridir. Kuran’a göre insan, ilk yaratılış mayası olarak (*su-toprak-ateş-hava*)karışımı olarak evrenin parçasıdır. “*Beşer*” kavramı insanın maddi boyutu olan yemesi, içmesi, çarşıda gezmesi, doğup ölmesi gibi “*canlı ve cansızlarla*” olan ortak olan yönünü ifade eder. “*İnsan*”

¹⁷⁴ “İnsan ruhu ve mahiyeti ile ilgili yapılan tartışmalardan çıkan sonuç şudur; ruh ile ilgili yapılan görüşlerin hiç biri kesin bir bilgi sunmaktan uzaktır. Bütün görüşler rahatlıkla eleştiriye tabi tutulmuştur. İbn-i Kemal; ruhun mahiyetini açıklayan bir nass bulunmadığından dolayı onun tanımıyla ilgili olarak ileri sürülen görüşlerinin hepsinin zayıf delillere dayandığını ileri sürmüştür.” Mehmet Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.247

¹⁷⁵ 7.A’raf/23

¹⁷⁶ Ahmet Nedim Serinsu, *Kuran Nedir?* Şule Yayınları, İstanbul 2012, s. 69.

kavramı ise insanın manevi boyutuyla ilgilidir.¹⁷⁷ İlk insandan sonraki insanların, “*su-et-kemik*” olarak anne rahmindeki yaratılışı Allah’ın yaratıştaki büyük mucizesi olarak canlılarla ortak yönünü oluşturur.¹⁷⁸ Kuran, birçok ayette insanın basit bir “su”dan yaratılmış olmasına vurgu yapar. Bu yaratılış gerçeği, hem Allah’ın yüce kudretine bir vurgu; hem de insanın büyüklenmesini önlemek gibi içinde iki büyük mesaj barındırır.¹⁷⁹ Ayrıca insan anne-baba (*neseb*) bağıyla “*bütün insanlığın*” bir parçasıdır. Bu nedenle Kuran’da insanlık ortak erdemleri ve zaafları ile tanıtılır. Bu nedenle geçmiş kavimlerin zaafları yalnızca sahiplerini ilgilendirmez. Bu erdemler ve zaaflar sonraki nesiller açısından da önemlidir. Allah’ın rızasını ve sevgisini kazanmış iyi insanların başarıları her insan için başarılabacak özellikler olarak örneklendirilir. Kuran’da geçen olumlu-olumsuz kıssalar bile bir hikaye olmasının ötesinde sade ve basit anlatımla *insanı anlatmaktadır*.

İnsanın üstün yönleri olarak yeryüzü halifeliği, *aklı, duyu organları, beyan özelliği* ve kendisine *isimlerin öğretilmesi* ile “*kavram bilgisi*” ne sahip olması gibi özellikler sayılabilir. Kuran; insanın sahip olduğu özelliklerin yer aldığı üstün yaratılışa “*ahsen-i takvim*”adını vermiştir.¹⁸⁰ Takvim; bir şeyi uygun biçime koymak demektir. Gerçekten de insan hem bedensel, hem de ruhsal yönden en güzel şekilde yaratılmıştır.¹⁸¹ İşitme, görme ve hissetme melekeleriyle donatılarak, *duyan, gören, gönül ve kalpsahibi* kılınması insanın şükretmesini gerektiren üstün yönlerini oluşturur.¹⁸²

¹⁷⁷ 21.Enbiya2/8; 14. İbrahim 9/11

¹⁷⁸ 21.Enbiya/30

¹⁷⁹ 22.Hacc/5

¹⁸⁰ 95.Tin / 4

¹⁸¹ Ateş, a.g.e, 18.cilt, s.357.

¹⁸² 32.Secde/9

İnsanın “yaratılış doğası” olan “fıtrat”da insanı tanımamıza yardımcı olan Kuran kavramlarından biridir. Fıtrat kavramı; “İnsanın özgün yaratılışı; başlangıcı ve mahiyeti itibariyle, insanın varlığından önce bulunan, onun geleceğini, kendisini ve vasıtasıyla gerçekleştireceği fiillerini yönlendirecek olan özgün özellikler”¹⁸³ “Gelişme ve olgunlaşmaya hazır ve elverişli, insan olmanın ve insanca yaşamamanın bütün imkan ve özellikleri bünyesinde taşıyan bir potansiyel”¹⁸⁴ “Allah’ın varlıkları kendisini tanıyabilecek ve O’na iman edebilecek bir yetenekte yaratmış olması”¹⁸⁵ “Mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması, insanın doğuştan sahip olduğu inanma, bağlanma ve ibadet etme duygusu ve eğilimi”¹⁸⁶ olarak tanımlanmıştır. Fıtrat, İbni Haldun’un yaklaşımı ile insanda hayır-şerr yönünün bulunması ve daha çok hayra yatkınlığı, Zemahşeri’nin yaklaşımı ile insanda bulunan yaratılış özünün tevhide ve İslam’a yatkınlığıdır. İbn-i Aşur’a göre ise; dinin buyruklarıyla örtüşen insanın sahip olduğu kişisel, bedensel ve zihinsel bütün imkanlardır.¹⁸⁷ Fıtratın bütün tanımlarında insanın *sağduyusu* ve *akl-ı selime olan yatkınlığı* ortak görüş olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda fıtrat; ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısına, karakterine ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş saf haline işaret eder.¹⁸⁸ Bunlar insanın bedensel, duygusal, cinsel ve zihinsel fıtratı diyebileceğimiz bütün yönleriyle varlık türü olarak yaratılıştan kendi özünde barındırdığı özellikleridir. Her insan reel olarak algıladığı şeylerde ideal bir şeyin etkisini duyar ve insanın neyin

¹⁸³ Muhiddin Okumuşlar, *Fıtrattan Dine*, Yediveren Yayınları, Konya 2002, s.29.

¹⁸⁴ Musa Bilgiz, *Kuran Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s.39.

¹⁸⁵ Bilgiz, a.g.e., s.33.

¹⁸⁶ Muhsin Demirci, *Kuran ve Yorumu*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s.28-44.

¹⁸⁷ Cehrami, Mehdi Bakiri, Muhammed, *Nazariyyatu’l Mekasid inde’l İmam Muhammed Tahir bin Aşur*, The International Institute Islamic Thought, Herndon, U.S.A, 2004 s.264.

¹⁸⁸ Ali Kesik, “İnsanın Yaratılışında Fıtrat-Değer İlişkisi ve Fıtrata Müdahale” http://www.pegem.net/akademi/sempozyumbildiri_detay.aspx?id=126754

olması, neyin kendi eylemini yönetmesi gerektiği hakkındaki bilgisinin olanağı, kaynağını fitrat idealinde bulur.¹⁸⁹

Fitrat kavramı “*misak*” ve “*vicdan*” kavramları ile de ilişkilendirilerek açıklanmıştır. İlk var oluşta, Allah ile insanlık arasında “*misak*”¹⁹⁰ yapılmış, insanlığa vicdan veya fitratı ile iyi ve kötüyü sezecek, hakikati tanıyıp anlayacak yaratılış özellikleri bahşedilmiştir. Bu nedenle din duygusu insanın fitratının temel bir özelliğidir. Ancak bu duygu kendiliğinden uyanıp gelişmez. Çünkü insanda Allah inancı hazır bir halde değil, onu bu inanca götürecek kabiliyet ve imkanlar bulunur.¹⁹¹ Şems suresi sekizinci ayette Allah’ın insana “*takva ve fücuru*” ilham etmesinin anlamı; Allah’ın yaratılıştaki nefse iyilik ve kötülük özelliklerini yerleştirmesi, bildirmesi ve tanıtmaya olarak izah edilmiş insana doğuştan verilen bir kabiliyet tarzında yorumlanmıştır.¹⁹² Fitrat Allah ve insan arasındaki yaratılış sözleşmesidir.¹⁹³

Bunun dışında insana “*vicdan*” denilen bir “*iç denetleme*” özelliği verilmiştir. Vicdan, kişinin doğruyu yanlıştan ayırmasına yarayan fikirler, tutumlar ve iç denetim araçları ile görev ve sorumlulukları anlamaya yarayan fikirlerin oluşturduğu bir sistem¹⁹⁴ Davranışlarımız hakkında bizi bir yargıda bulunmaya iten, kendi ahlak değerlerimiz üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmamızı sağlayan güç, iyilik yapmaktan zevk alan, kötülük yapmaktan acı duyan, iyiyi kötüden ayırmamıza

¹⁸⁹ Heimsoeth, a.g.e., s.124.

¹⁹⁰ 7. A’raf/172

¹⁹¹ Bilgiz, a.g.e., s.39.

¹⁹² Abdulgaffar Aslan, “Kelam’da İlhamın Bilgi Değeri”, S.D.Ü.İ.F.D., Yıl 2008, sayı 20, s.29.

¹⁹³ 7. A’raf/172

¹⁹⁴ Aslı Kanık, *İlköğretim Çocuğunun Ahlaki Gelişiminde Manevi Değerlerin Etkisi*, Yayınlanmamış YLT, AÜSBE, 2006, s.22.

yardımcı olan, kalbimizdeki gizli bir his¹⁹⁵ olarak tanımlanmıştır. Kuran da insanın bu duyarlılığını ve farkındalığını “*insanın yaptığına şahit olması*” ile açıklar.¹⁹⁶

Fıtratın belirleyici özellikleri varsa da bu özelliklerin zorlayıcı olmadığı belirtilmektedir.¹⁹⁷ İnsanın ilahi yasanın gereğini, yani fıtratını yaşaması, kendi lehinedir. Birbirine uygun iki parçayı birleştirmek monte etmek suretiyle bir aletin işlevsel hale gelmesi gibi insan da fıtratına uygun İslam ilkelerine göre davrandığında işlevsel hale gelir. Allah nasıl ki sağlıklı bedende işleyen organlar için birtakım standartlar, genel sağlık değerleri belirlemişse, aynı şekilde insanın manevi ve ruhsal yönü için de standartlar ve değerler koymuştur. Bu değerleri vahiy belirlemiştir.¹⁹⁸ İman ve salih ameller insanın doğasına uygun, küfür ve salih olmayan ameller ise insanın yapısına uygun değildir.¹⁹⁹ Fıtrat insanın bedensel, ruhsal, sosyal ve ahlaki dengesi ve yapısıdır. Fıtrat bozulduğunda insanın bedensel ve ruhsal sağlığı, sosyal ilişkileri de bozulur. İnsanın mutluluğu; vahiy ile desteklenmiş, aklıyla uyumlu beden ve ruhun ihtiyaçlarının dengeli bir ortaklıkta gerçekleştirildiği eylemler ile sağlanabilir.²⁰⁰ Bu nedenle Kuran, Allah’ı unutmakla kendini unutmayı eş değerde bir gaflet olarak görür.²⁰¹

Toplumsal değişim ve dönüşüm vicdanı etkileyerek insanın fıtratını bozabilir ve vicdani duyarsızlığına sebep olabilir.²⁰² Cehalet, bilinçsiz taklit-özenti, kötü alışkanlıklar, haddi aşma, kötü duygu ve düşünceler, bencillik, nankörlük, aşırı dünya

¹⁹⁵ Bilgiz, a.g.e., s.13.

¹⁹⁶ 75. Kıyamet/14

¹⁹⁷ Bilgiz, a.g.e., s.39.

¹⁹⁸ Ahmet Nedim Serinsu, *Kuran Nedir?* Şule Yayınları, İstanbul 2012, s. 106.

¹⁹⁹ İbrahim Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, İstanbul 2000, s.6.

²⁰⁰ Al-Attas, Seyd Muhammad Naquib, “İslam’da Mutluluğun Anlamı ve Yaşanması”, Çeviren Ş.AliDüzgün, *Konya’da Kur’an Günleri, IX. Kur’an Sempozyumu, 14/16 4. Nisan 2006/Konya*, 2007, s. 47.

²⁰¹ Haşr/19

²⁰² Bilgiz, a.g.e., s.20.

tutkusu, ahiret endişesi taşımama, gibi konular vicdani duyarsızlığın nedenleri olarak sayılmıştır.²⁰³

İnsanın yalnızca üstün yönleri yoktur. Allah, birçok varlıktan üstün olarak yarattığı²⁰⁴ insanın zayıf yönlerine de dikkat çekmiştir. Kuran’da insanın zayıf yaratıldığının altı çizilir.²⁰⁵ İnsanın zayıf yaratılmasını müfessirlerin çoğunluğu insanın karşı cinse olan düşkünlüğü²⁰⁶ ilahi nur olmaksızın hüküm ve yargılarındaki başarısızlığı²⁰⁷ fiziksel olarak zayıf yaratılması, hemen hastalanması, diğer canlılara göre rızkını zor elde etmesi, doğduğu ilk yıllarda zayıf ve bakıma muhtaç olarak yaratılması, şeklinde de anlaşılmıştır. Kuran’da insanın “zor zamanlarda Allah’ı hatırlaması”, “Rabbine karşı nankör olması”, “dünya malını çok sevmesi” ve ona düşkün olması insanın zayıf yönlerini oluşturan diğer özellikler olarak anılmıştır. Her insanın ortak ve bir başkasına göre farklı baskın zaafı olabilir. Bu durumun en iyi farkında olan, gizli ve açık yaptıklarına tanık olan insanın kendisidir.

Meşru isteklerin her biri de aşırıya kaçtığında zaaf olarak ortaya çıkabilir. Allah insana nimetleri sevdirmiş ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için çeşitli güdüler vermiştir.²⁰⁸ Bu güdülerle insan ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Allah insandan ihtiyaçlarını karşılariken belli ölçülere ve ilkelere uygun davranmasını, bencil ve aç gözlü davranmamasını, ihtiyaçlarını karşılayamayan insanlara yardım etmesini istemektedir. Bu anlamda dinin insan yaşamındaki en önemli işlevi; insanın sonu

²⁰³ Bilgiz, a.g.e., s.201-208.

²⁰⁴ 18. Kehf

²⁰⁵ 4. Nisa/28

²⁰⁶ Taberi, Camiül Beyan Fi Tefsiril Kur’an,

<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=1&tSoraNo=4&tAyahNo=28&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>>21.08.2011

²⁰⁷/Alusi, Rûhul/Me'anî, <<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=52&tSoraNo=4&tAyahNo=28&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>> Erişim: 21.08.2011

²⁰⁸ 3.Ali İmran/14

gelmeyen ihtiyaçları ile sınırlı imkanlarını dengelemesi konusunda insanlara yol gösterip rehberlik yapmasıdır.

Nefs; sözlükte “*kişi*” “*zat*” “*i*” “*cevher*”²⁰⁹ insanın ve varlığın “kendisi” “can”²¹⁰ “kalp”²¹¹ anlamlarına gelir. Kuran’da insan yerine kullanılan kavramlardan biridir. Kuran’a göre kazanan ve kaybeden kişinin kendisi olarak nefistir. Ayrıca Kuran’da “*daima kötülüğü sevk edici*”²¹² zelliğ anılarak nefsin olumsuz yönüne dikkat çekilir. Hiç kimse nefsini temize ıkarmamalı²¹³ nefsinin cimrilik-doymazlığından²¹⁴ ve hevasından koruyarak²¹⁵ kurtuluşunu gerçekleştirmelidir. Nefsin olumsuz yönü, insanın mücadele etmesi gereken zayıf yönüdür. “*Nefs-i emmare bi’s-su’*” nefsin kötülüğü emredici olan ve kötülüğü meyil taşıyan özelliğidir.²¹⁶ Nefsin aşırılığ arzulayan duygu ve düşüncelerin bu yönünü Kuran “*heva*” kavramı ile ifade eder. “*Heva*” insanın doyumsuz, kuralsız, bencil ve sorumsuz yönünü temsil eder. Kuran’da kullanılan “heva” kavramı, genellikle nefse hoş gelen şehvet, zan ve haset, hak karşısında lakaytlık ve dünyaya aşırılığ gibi insanın zaaf olarak ortaya koyduğ bütün olumsuz eğilimlerin komuta merkezi niteliğinde olduğ söylenebilir.²¹⁷ Allah insanı içinde taşıdığı heva zelliğ ile kendisiyle *mücadele-mücahede-savaş* veren bir varlık olarak yaratmıştır. İnsanın Kuran’da *zalim* ve *cahil*²¹⁸ *aceleci*²¹⁹ *kıskanç*²²⁰ *cimri*²²¹ *nankör*²²² olarak

²⁰⁹ Bayraktar Bayraklı, *Kuran’daki Değışim Gelişim ve Kalite Kavramları*, M..İ.F.Y., İstanbul 1999, s.141-144.

²¹⁰ 18. Kehf/6

²¹¹ Bayraklı, a.g.e., s.141-144.

²¹² 12. Yusuf/53

²¹³ 53. Necm/32

²¹⁴ 64. Tegabün/16

²¹⁵ 79. Naziat/41

²¹⁶ Demirci, Kuran ve Yorumu, s.28-45.

²¹⁷ Mustafa Yeniçeri, *Kuran’da Heva Kavramı*, AT. . S.B.E., Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, s.32.

²¹⁸ 33. Ahzab/72

²¹⁹ 21. Enbiya/36

²²⁰ 4. Nisa/128

nitelendirilmesi; olumsuz durumlarda kaygılı, şikâyetçi ve ümitsiz²²³ duruma düşmesi insanın “heva”sı ile ilgili yönleridir. İnsanın yalnızca üstün değerleri ve değerlendirmeleri yoktur. İnsan kendisinde bulunan heva değerleri ile ilahi değerler insanda sürekli çatışma halindedir. “Heva” insanı kontrolüne geçirdiğinde insan için felaket ve zararlı sonuçlanır. Nefsinin cimriliğinden korun²²⁴ hevasını yönetebilen başarıya felaha erecektir. Allah insanı bunu başarabilecek şekilde yaratmıştır.

Varlık aleminde zıtlık esastır. Canlılar arasındaki en önemli ilişki dostluk-düşmanlık ilkesine dayalı ilişkilerdir. Allah canlıların fitratlarına düşmanlarıyla nasıl baş edeceklerini yerleştirmiştir. Yeryüzünde görünürde insanın düşmanı olabilecek bir varlık yaratılmamıştır. Kuran’a göre varlık görünenlerden ibaret değildir. İnsan yeryüzünde yalnız değildir; gaybi varlıklarla birlikte yaşamakta; fiziki varlık alanında mevcut ilişkileri gibi görünmeyen varlıklarla da ilişki içindedir. Görünmeyen varlıklardan biri de şeytandır. Şeytanın ilk yaratıldığı günden insana açık bir düşman olduğu Allah tarafından insanlara bildirilmiştir.²²⁵ Şeytan her türlü hayrın, iyiliğin ve iyilerin de düşmanıdır.²²⁶ Şeytan olarak bilinen İblis’i Allah kötü bir varlık olarak yaratmamıştır. İnsanın yaratılmasından sonra kıskançlık ve büyülenme nedeniyle kendisi kötülüğü tercih etmiştir. İnsan olma serüvenimiz bir yönüyle şeytanla başladığı için onu, insanı anlama ve anlamlandırma sürecinde ihmal edemeyiz.²²⁷ Şeytan, insanı doğal ihtiyaçlarını karşılayacağı yolları kullanarak da etkilemek ister. Ancak insanın doğal istek ve ihtiyaçlarını karşılarken Allah’ın

²²¹ 70. Mearic/19/21, 17. İsra/100

²²² 100. Adiyat/6

²²³ 30. Rum/36

²²⁴ 64. Teğabun/16

²²⁵ 2. Bakara/36

²²⁶ 6. En’âm/112

²²⁷ Recep Alyağıl, *Fark ve Yorum*, İz yayıncılık, İstanbul 2009, s.41.

belirlediği helal ve temiz yollardan ayırmak suretiyle insana vesveselerle yaklaşır. Kalbe atılan şüphe, kötülüğe gizli telkin anlamına gelen “vesvese-nezğ-hemezât” şeytanın en önemli amelidir. Şeytanın başarısında asıl etkili olan insanın iradesini onun isteği doğrultusunda kullanmasıdır. Şeytana izin verilmesindeki amaç insanın iradesinin sınanmasıdır.²²⁸ Şeytan görünmeyen bir düşman olarak faaliyette bulunur ve insanın zayıf anında saldırıya geçer. Şeytan en küçük dikkatsizlik, dalgınlık ve ihmalde hemen fırsatları değerlendirir. Şeytan salih işi olmayan insana iş fısıldar.²²⁹ O ve kabilesi insanın en zayıf yönünü ve anını beklerler.²³⁰ Gözle görülmediği için onun ve faaliyetleri hakkında Kuran bizi uyarır.²³¹ Kuran, insanı şeytana karşı pes etmemesini ona karşı savaşını sürdürmesini ve mücadeleye çağırır.²³² Allah şeytan konusunda Hz.Adem ve Havva’yı uyardığı gibi tüm insanlığı uyarmış,²³³ şeytanın inanan ve inanmayan bütün insanların ve peygamberlerin düşmanı olduğu belirtilmiştir.²³⁴ Şeytan ve ona uyanlar cehennemde birlikte olacaktır.²³⁵

Şeytanın mücadelesi; iyi, doğru, yararlı ve güzel olan her düşünceye ve salih amellere karşıdır. Salih amelin her aşamasında şeytan boş durmaz. İnsanın durumu ve şartlara göre salih amelin oluşmamasına çaba gösterir. Salih amel işlenmiş ve başarılmışsa bu sefer onun zayiine çalışır.²³⁶ Şeytan insanın Allah’a şükürünü engellemek için verdikleriyle şımartmaya, üstünlük gösterisinde bulunmasına, vermedikleri ile de Allah’a isyana çağırır.

²²⁸ Karadağ, a.g.e., s.86-132.

²²⁹ 6. En’âm/121

²³⁰ 7. A’raf/27

²³¹ 7. A’raf/27

²³² 4. Nisa/76

²³³ Ali Osman Ateş, *Kuran ve Hadislere Göre Şeytan*, Oğul Matbacılık, İstanbul 1995,s.41.

²³⁴ 12.Yusuf/5, 6. En’âm/142

²³⁵ 38.Sad/85

²³⁶ 4. Nisa/19, 17. İsra/64

Kuran’da insanın diğer özellikleri olarak şunlar belirtilmiştir. İnsan sahip olmaya hırslı, aceleci, hemen elde edeceği şeyleri tercihe meyilli, karşı cinse düşkün, çocuk sahibi olmaya istekli, güzel şeyleri istemekten usanmaz, ölümsüzlük arzusu ile yaşar, fakirlikten ve ölümden korkar, istikrarsızlığa, cimriliğe, bencillığe, aç gözlülüğe, kıskançlığa yatkın, sıkıntı halinde Allah’a yönelir, nimetler içinde iken küstahlığa meyleder, nimete kavuşunca sevinir, başına bir kötülük gelince ümitsizliğe düşer, kendini mustağni görünce azgınlaşır, tartışmayı çok sever, unutkan, zayıf, zalim ve cahildir. Bu nedenle çoğu zaman hüsrandır.²³⁷ Her insan kendi kişiliğine –şakilesine- göre davranır.İnsanın psikolojik sağlığı büyük ölçüde Allah ile ilişkisine bağlıdır.

Kuran’da insan, zayıf ve üstün yönleriyle birlikte tanıtılmış olması Kuran’ın insanın ahlaki davranışları ile ilgili yaptığı ikili ayırma son derece uygun ve tutarlı bir yaklaşımdır. İnsan; “güç” ve “zaaf”ın kendisinde birleştirildiği yeni bir varlık türü olarak hayat sahnesindeki yerini almıştır. Her insanda her türlü iyiliğin ve kötülüğün tohumu vardır. İnsanın hamuru iyilik ve kötülükle birlikte yoğrulmuştur.²³⁸ Allah insanı iyiye ve kötüye yatkın olarak yaratmıştır.²³⁹ İnsanın hayvaniyet ve melekiyyet diyebileceğimiz iki yönü vardır. Ayrıca tabiatına şehvet ve gadap yerleştirilmiştir.²⁴⁰ Bu nedenle vahiy insan hevasının hoşlanmayacağı unsurlar içerebilir.²⁴¹ İyiliğin de kötülüğün de bir bedeli vardır. Yerine göre zor olanı başarmak ve sarp yokuşu tırmanmak gerekebilir.²⁴² Her insan kendi kötülüğünü ve hevasını aşarak iyiliğe ulaşabilir. İnsanın dünyası ve doğası çalışmayı, yorulmayı ve

²³⁷ Şaban Karaköse, *Bireyi Tanımak*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2007, s.49-64.

²³⁸ 91.Şems/7/9

²³⁹ 91.Şems/8

²⁴⁰ Cihat Tunç, *Kelam (sistematik)*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, s.90.

²⁴¹ 2. Bakara/87

²⁴² Beled/12

pişmeyi gerektirir. İnsan değerini bulduğu takdirde canını ve kazandıklarını büyük bir fedakârlıkla ortaya koyabilir. Allah insanın üstün ve zayıf yönleriyle birlikte yaşamasını istemiştir. Bu insanın gerçek kaderidir. İnsan kendi yaratılışını değiştiremez. Olumsuz isteklerini yok edemez. Ancak onları terbiye edip yönetebilir.

İnsan bu iki yönü dikkate alındığında bazen kabına sığmayan, hakkına razı olmayan, mızıkçı yaramaz bir çocuk, bazan olduğundan farklı gibi görünebilen en tehlikeli yaratık, bazan da inandığı değerler uğruna canını verebilecek kadar fedakarlık yapabilecek özelliktedir. İnsanın kendi seviyesine ve “*ahsen-i takvim*” olan yaratılış düzeyine uygun davranmadığı takdirde kendi eliyle insanın kendisini diğer canlılardan da aşağı bir seviyeye, “*esfel-i safilin*”e “*belhüm adall*” düşürebileceği belirtilir. Sadece bir canlı gibi yaşamak elbette insanın üstün özellikleriyle çok basitçe başarabileceği bir hayat tarzıdır. Ancak bu durum, insan için çok basit ve ucuz bir tercih olacaktır. “Ahsen-i takvim” üzere yaratılan insandan beklenen üstün yönlerini köreltmek değil; ahsen-i takvim yaratılışına yakışan “*ahsenü’l amel*”dir. “Ahsen-i takvim” üzerinde kalıp kalmamak insanın kendi seçimine bırakılmıştır. İnsan kalbi meleğin ve şeytanın etkisine açık olsa da²⁴³ son kararı kendisi verir. Bundan dolayı da yaptığı davranışlarından sorumludur ve sonuçlarına katlanır. “*Yaratıkların en hayırlısı veya en şerlisi olma*”²⁴⁴ özgürlüğü her insana açıktır. İnsanın bu özgürlüğü birçok Kuran ayetinde ele alınır.²⁴⁵

İki negatif faktör ‘heva’ ve ‘şeytan’ dışında, Allah insana doğru yolda olması için pozitif imkanlar sunmuştur. Yaratılış desteği olarak akıl ve fitratı, sözlü destek olarak vahiy ve ilhamı, çevresel destek olarak evrendeki ayetleri, son olarak

²⁴³ El-Gazzâlî, Ebû Hamid b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, Mısır 1306, III, s.13, “el-Munkızmine’ d-Dalâl”, *Mecmûatü Resâili’ l-Îmâm el-Gazzâlî*, Beyrut 1998, s. 557 Aktaran: Abdulgaffâr Aslan, Kelam’da İlhamın Bilgi Değeri, S.D.Ü.İ.F.D., Yıl 2008, sayı 20, s.26.

²⁴⁴ 98.Beyyine /7

²⁴⁵ 76.İnsan/3; 41. Fussilet/40

melekleri insanlara dost varlık olarak yaratmıştır.²⁴⁶ İnsan doğru yolda olduğu, iradesini doğruya yönelttiği, iman ve ihlas ile salih eylemlerle hareket ettiği sürece ona hiç kimse zarar veremez.²⁴⁷ Ahiret günü bütün suçu şeytanın üzerine atmak isteyen insana “*Benim sizin üzerinizde bir etkim yoktu. Ben yalnızca sizi çağırdım.*”²⁴⁸ Diyeceği hatırlatılarak insana sorumluluğu, şeytanın üzerinde bir etkisinin olmadığı ve şeytanı suçlamanın boş bir mazeret olduğu belirtilir. Kuran’a göre insan sonuçta (şakilesine) kendi seçtiği hayat tarzına, inancına, niyetine tabiatına, seçtiği dine göre davranır.²⁴⁹

1.1.3. Diğer Varlıklar

Göklerin ve yerin nuru²⁵⁰ olan Allah, varlık aleminin tümünü ilmi, hikmeti ve kudreti ile kuşatmıştır. Bu nedenle inanç esaslarından başka hakikatin gerçeklik anlamında doğayı kuşatan bir yönü de vardır. Varlık “hakk” ile yaratılmıştır.²⁵¹ Allah’ın dışındaki her şey olarak tanımlanan “*alem*”, varlığını da devamını da, bunları sağlayan temel yapısal özelliklerini de, bu ‘hak’ yasallığı içinde, Allah’ın yaratıcı irade ve kudreti gözetiminde sürdürmektedir.²⁵² Diğer varlıklar gibi insan da hakikate uygun bir fitratta yaratılmıştır. Hak ile yaratılmayan hiçbir varlık yoktur.²⁵³ Bu nedenle her varlıktan hakikate giden bir yol vardır. Hakikat sisteminin sahibi ve Yaratıcısı ile yaratılanlar arasındaki fiziki ayırım sistemdeki tek zorunlu ayırımdır.

²⁴⁶ Karadağ, a.g.e., s.86

²⁴⁷ 5. Maide/105

²⁴⁸ 14. İbrahim/22

²⁴⁹ Taberi, Kurtubi, İsra suresi 84. Ayetin tefsiri

<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=1&tTafsirNo=1&tSoraNo=17&tAyahNo=84&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>

²⁵⁰ 24. Nur/35

²⁵¹ 15. Hicr/85

²⁵² Şaban Ali Düzgün, “Din-Bilim İlişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 1, s.61.

²⁵³ 30. Rum/30

Bu sistemin anlaşılması, sistemde yer alan bütün üyelerin değer bulması için bu ayırım şarttır. Yaratıcı olan Allah dışında diğer bütün varlıklar yaratılmış olarak Allah'ın kullarıdır. Kulluk Yaratıcının varlığa verdiği sahiplenme ve değerdir. Bu değere karşılık vermek varlığın ontolojik görevidir. Sistemdeki her varlık kendisine verilen görev ile saygınlık kazanır ve mutlu olur. Kullara verilen değer ancak kullukla karşılık bulabilir. Çünkü hakikat, her varlığın hakkının olduğu bir bütündür. Her varlığın değeri, onun hakkıdır. Hakikat her varlık için bir aynadır.

Vahiy insana yalnızca Rabbini tanıtmaz diğer varlıklarla da tanıştırır. Bu anlamda vahiy varlık ve insan arasında “tearüf”tür. Öncelikle var olanı görmezden gelmek yokmuş gibi kabul etmek en baştan hakikate sırt dönmektir. Hakikatin birinci şartı var olanı kabul etmektir. Hakikat sisteminde her varlığın bir yeri vardır. Her varlık var olması itibarıyla haktır. Sivrisinek bile hakkı temsil eder.²⁵⁴ Sisteme uyan onunla birlikte hareket eden her varlık önemlidir ve değerlidir. Hiçbir varlığın yerini başka bir varlık dolduramaz. İkinci olarak hakikat sisteminde, her varlığın “*ilişkisel bir değeri ve hakikati*” vardır. Varlıklar arasındaki ilişkiler ve bağılıklar hakikatin bir boyutunu oluşturur. Şeyler bağımsız değildir, şeyler birbirini etkiler ve yönetir. Var olan her şey, diğer bütün var olan şeylerle bağlantılıdır.²⁵⁵ Allah dışında hiçbir hakikat tek başına bir anlam ifade etmez. Varlığın ilişkisi bir düzen ve uyum içerisinde belli yasalar ve ilkelerle çerçevesinde işlemektedir. Allah dışında bütün varlıklar ancak bu ilişki ile tanımlanabilir ve anlaşılabilirler. Varlığın devamı ve ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için yasalar ve ilkeler gereklidir. Varlık dünyasında geçerli olan fiziksel ve biyolojik yasalar hakikatin bir bölümünü oluşturur. İnsan ve ilişkileri bağlamında ise, insan iradesine bırakılmış ahlaki yasa ve

²⁵⁴ 2. Bakara/26

²⁵⁵ H. Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, Çev.: T. Mengüşoğlu, Remzi Kit. İst. 1986, s.111.

ilkeler söz konusudur. Görünen varlıklar içinde insan, canlı ve cansız varlıkların kendi hizmetine verildiği bir efendi ve halifedir.²⁵⁶ Vahiy, insanın bütün varlıkla ilişkisini, görev, yetki ve haklarını düzene koyan “*hak tanzimi*”dir. Somut varlık alemi ile insan arasında çok yönlü ilişki söz konusudur. Bu ilişkilerden sanat ve bilim en önemli insan etkinliğidir. Her bilimsel faaliyet “*hak*” üzere yaratılmış varlığı tanıma ve anlamaya çalışma, aralarındaki ilişkileri keşfetme ve açıklama girişimidir. Bu anlamda hakikat, bir şeyi olduğu hal üzere idrak etmeye yarayan ilimdir.²⁵⁷ Bilim de gaybın, görünmeyenin peşindedir. Çünkü bilim de çıplak gözle gördüklerimizle yetinmemekte olayların arka planını görmeye çalışmaktadır.²⁵⁸ Bilimsel keşifler varlıktaki yasaları, işleyişi ortaya koyma yani bir bakıma hakkı bulma, hakkı gün yüzüne çıkarma ve hakkı gösterme, varlığın hikmetinin keşfedilmesi ve hakikatin tefsiridir. Din insanda bilinçli bir şuur oluşturmayı amaçladığı gibi, bilim de doğal olguların özel vasıflarını analiz ederek varlıkla bilinçli bir ilişkiyi sürdürmeyi amaçlar. Bilim ve din kendi hakikat anlayışları doğrultusunda yaşamı anlamlı kılmanın yollarıdır. Her ikisini de hak kavramının bütünlüğü içinde birbirini tamamlayan bir bütün olarak görmek mümkündür.²⁵⁹

Hak ile yaratılan varlık alemi aynı zamanda soğuk, suratı asık, korkunç bir yapıda değil; aksine sıcak, cana yakın, hoş, çekici, sevimli, renkli ve güzeldir. Bu güzellik insandaki güzellik duygusuyla birleşerek söz, ses ve şekil olarak sanat eserlerini doğurur. Bu sanat başboş, anlamsız ve amaçsız değildir. Bilim ve sanat hak kavramında kendi anlamlarını ve amaçlarını birleştirirler. Böylece ayet, yalnızca

²⁵⁶ Vahyin insan tanıtımı son bölümde işlenmiştir.

²⁵⁷ Bakillanî’den aktaran: Macit, Nadim,” Hz. Peygamber’in Misyonu: Zihni ve Ameli Duyarlılık”, *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler, 19 Nisan 2004 [Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 2006, s. 56.

²⁵⁸ Seyyid Sabık, *İslam Akaidi*, Hibaş Yayınları, Konya, s.35.

²⁵⁹ Düzgün, ŞabanAli, Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi’ Sempozyumu, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 1, s. 118.

Kuran’da geçen cümleler olmaktan çıkarak, her varlıkta insana göz kırpan, bazen göz kamaştıran, insana oynayan, insan tarafından keşfedilmeyi bekleyen Allah’ın varlığının göstergeleri olurlar.²⁶⁰

Kuran’a göre varlık aleminin görünenlerin yanı sıra görünmeyen “*gizil-arka bir dünyası*” daha vardır. Bilinmeyen, görünmeyen fizik ötesi bu alemin Kuran “*ğayb alemi*” olarak isimlendirir.²⁶¹ Kuran’a göre ne işe dalarsa dalsın, kiminle konuşuyorsa konuşsun, uyuşsun veya uyanık olsun insan manen yalnız değildir.²⁶² Hakikatin bir parçası olarak gayba iman dinin özünü oluşturur. Ğayba iman üç iman ilkesini içinde barındırır. Bunlar Allah’a iman, görünmeyen varlıklara iman ve ahirete imandır.²⁶³ Peygamberler ve ilahi mesajları görünmeyen(ğayb)-görünen(şuhud) alemindeki bilgi akışını sağlamak için görevlendirilmiş güvenilir insanlardır. Allah “Yaratıcı” olarak ğayb aleminin en önemli öznesidir.

Vahiy insana kendisinin çalışıp elde edeceği araştırıp bulabileceği bir bilgi türü sunmaz. Özellikle gaybi varlıklara ve ölüm ötesi durumlarla ilgili bilgiler bu türden bilgilerdir. İnanan insan vahye iman ile Allah, melekler, cinler ve düşmanı olan şeytanlarla aynı dünyada yaşadığından haberdar olur. Vahiy insana Allah’a ve sonsuzluğa bir pencere açarak, zahir dünyanın yanında batın-görünmeyen bir dünyanın varlığından haber verir. Ğayba iman, vahyin en büyük iddiasını oluşturur. Görünür dünyada görünmez bir alemle iç içe yaşadığını insana bildirir. Bu dünyada her an onunla beraber olan, duyan, gören, bilen bir Allah, yaptıklarını yazan, koruyan, hayırlı işlerinde yanı başında bulunarak destekleyen melekler, yerde ve gökyüzünde zikir ve tesbih halinde varlıklar vardır. Ölümle çıkılan yolculukta ötelere

²⁶⁰ 10. Yunus/5

²⁶¹ Albayrak, a.g.e., s.33.

²⁶² 10.Yunus/61

²⁶³ Albayrak, a.g.e., s.33.

giden yollar vardır. Vahiy insana görünürün içindeki görünmezi gösterir. Hareket eden bulut, su ve rüzgardaki gizli emri gösterir. Gökyüzünün korunduğunu, her şeyin bir ölçü ile hareket etmesinin arkasındaki yasalara ve yasa koyucuya yani “*kader*”e işaret eder. Merhametli, mahir, eviren-çeviren-yaratan gizemli ve gizli bir elin varlığının fark edilmesini sağlar.

Kuran’a göre insan, iman tercihinde bulunsun veya bulunmasın görünmeyen varlıklarla ilişki içindedir. Allah ve melekler ve diğer gaybi varlıklar insan kalbinin gaybi tutumuna göre insan ile ilişki içindedir. Ancak iman edenler ile etmeyenlerin görünmeyen varlıklarla ilişkisi nitelik olarak farklıdır. İman yolunda yaşayan insan, öncelikle Allah ile bağ oluşturur. Allah onun dostudur²⁶⁴ onun yardımcısı²⁶⁵ ve koruyucusudur. İman edenler için melekler dua halindedirler.²⁶⁶ Müminlerin kalbine dualarıyla iyi duygular ilham etmek suretiyle onları korumaya çalışır. Meleklerin bu desteği şeytanın vesveselerine mukabil ve onun etkisini kırmaya ve azaltmaya yöneliktir. Ancak bu noktada belirleyici olan insanın kendi iradesidir. İnsan niyeti ile kendisi için rahmani-meleki veya şeytani bir ortam oluşturarak eylemleri için meleklerin veya şeytanın desteğini alabilir. Meleğin desteği şeytanın vesvesesine karşılık sadece bir hayra telkinden ibarettir.²⁶⁷ Melekler peygamberi ve mü’minleri destekler,²⁶⁸ müminleri teselli eder,²⁶⁹ düşmanlarına karşı müminlere yardım için gönderilirler,²⁷⁰ müminlerin bağışlanması için dua ederler,²⁷¹ can alırlar,²⁷² insanların

²⁶⁴ 3. Ali İmran/68

²⁶⁵ 66. Tahrir/4

²⁶⁶ 41. Fussilet/30

²⁶⁷ Cağfer Karadağ, *Zaman ve Mekan içinde İnsan ve Kaderi*, Emin Yayınları, Bursa 2009, s.125.

²⁶⁸ 58. Mücadele/22

²⁶⁹ 41. Fussilet/30

²⁷⁰ 3. Ali İmran/123/124

²⁷¹ 42. Şura/5

²⁷² 4. Nisa/97

amellerini yazarlar,²⁷³ inanan insan için Allah’a kulluk ve yüceltmede imrenecek ibret alınacak özellikler taşırlar.²⁷⁴ İnsanın yaptığı hiçbir iyilik ve kötülük unutulmaz, zayii olmaz. Allah’ın görevlendirdiği melekler insanın eylemlerini kayıt ve tespit eder, tanıklık ederler.²⁷⁵ Melekler, varlık alemindeki her türlü hayırlı iş zincirinde bir halka oluştururlar; rüzgar olur, bulut olur, çiçek olur, kötüyü ve kötülüğe karşı ordu olurlar.²⁷⁶ İnsan iman bağı ve salih ameli ile meleklerin safında yer alır. Aslında gayb insana çok yabancı-uzak değildir. Her insanın yalnızca Allah’a açık herkese kapalı olan “yalnızlığı” kendisinin gaybını oluşturur. İnsanın kendisine üflenen ruh ile kendi içinde gaybi bir alem oluşmuştur.²⁷⁷

Gayb bilgisi “allamu’l gayb” olan Allah’a aittir.²⁷⁸ Gaybi konulardaki bilgi vahiyle sınırlıdır. Gayb alanı insan için bilgi nesnesi olmadığı gibi²⁷⁹ bu alanla ilgili insanın kendisine bildirilenin dışında bilgi peşinde koşması da istenmez. Ruh, melek cin, şeytan gibi gaybi varlıklarla ilgili vahiy dışı söylentilerin bilgisel bir değeri yoktur. Gaybi varlıkların özellikleri Kuran dışında herhangi bir kaynaktan bilinemez.

Varlık, mekan ve olay olarak gayb çeşitleri vardır. “Göklerin ve yeryüzünün gaybı”²⁸⁰ olduğu gibi “olayların da bir gaybı-iç yüzü”²⁸¹ vardır. Ölüm anında gerçekleşen gaybi durum ise şöyle getirilir: “*Helecanboğazagelip dayandığında, siz sadece bakıp durursunuz... Biz ona sizden daha yakınız... ancaksiz göremezsiniz.*

...²⁸²

²⁷³ 28. Kasas/10/12

²⁷⁴ Ömer Aydın, *Kuran-ı Kerim’de İman-Ahlak ilişkisi*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s.110.

²⁷⁵ Süleyman Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, “salih amel” maddesi, 18.cilt, s.353., Kuram Yay., İstanbul

²⁷⁶ 33. Ahzab/9

²⁷⁷ Faruk Ahmet ed-Desuki, *El-Kada ve’l Kader fi’l İslam*, , Darul İ’tisam, 1985 c.1.s.86

²⁷⁸ Albayrak, a.g.e., s.33.

²⁷⁹ Albayrak, a.g.e., s.81.

²⁸⁰ 16. Nahl/177

²⁸¹ 30. Rum/7

²⁸² 56. Vakıa/83/84/85

Gayba iman insan eylemini değerli kılar; ona manevi bir boyut kazandırır. Ğayb ile etkileşim eylemin gücünü ve değerini artırır.²⁸³ İnsan vahiy ile bilir ki; yaşarken yalnız değildir. Yaptıklarının şahitleri, hayatının izleyenleri vardır. Yaptıklarına Allah, melekler, diğer varlıklar²⁸⁴ ve organlarıyla bizzat kendisi şahittir.²⁸⁵ Kuran bize gizli gözlerin, kulakların, varlıkların bulunduğu bir sahnede yaşadığımızı, yapıp ettiklerimizle gizli saklı bir yanımızın bulunmadığını bildirir.²⁸⁶ Allahın görmesi, duyması, bilmesi, meleklerin insan yaptıklarını kayıt altına alması;²⁸⁷ insanların büyük yeryüzü sahnesinde birçok seyirci tarafından izlenen bir oyunda rol almış oyuncular olduklarını çağırıştır.

1.2. Haber İle İlgili Kavramlar

İnsandaki merak duygusu ve öğrenme yeteneği insanı her zaman bilmediği alanlarda yeni sorular sormaya ve cevaplar bulmaya sevk eder. İnsan geçmiş ve geleceği merak eder. Vahiy insana hiçbir yerden, hiçbir şekilde öğrenemeyeceği geçmiş ve gelecek bilgisi verir. İnsan merak ettiği birçok sorunun cevabını bu haberlerde bulur. Vahiy bu anlamda kendisini büyük bir haber olarak nitelendirir.²⁸⁸ Bu haberlerde insanın yaşadığı somut dünyanın olgu ve olayların içinde ğaybi boyutun olduğu, insanın ilk yaratılışı, önceki nesillerin başlarına gelenler, varlığın Allah'a olan görünmeyen itaati, secdesi, tesbihi, emriyle hareket etmesi, ölüm anında ve ölümden sonra olacaklar ve insan için en büyük gelecek olan kıyamet, yeniden

²⁸³ 35. Fatır/18

²⁸⁴ 99. Zilzâl /“yeryüzü haberlerini anlatır.”

²⁸⁵ 75. Kıyamet/14-15

²⁸⁶ 90. Beled/7

²⁸⁷ 82. İnfitar/11

²⁸⁸ 38. Sad/67

diriliş, cennet ve cehennemden haberler yer alır. Ciddiye alındığı ve inanıldığı üzerinde düşünüldüğünde bu haberler sıradan haberler değildir.

Kuran'ın verdiği haberler insana tazeliğini koruyan “*bütüncül bir zaman algısı*” kazandırır. Bu zaman algısı geçmiş, gelecek ve şu anı birleştirir. Bu haberlere göre zamana ve varlık alemine fırlatılmış hiçbir şey yoktur. Her şey kendi zamanında yaratılmış; kendi geleceğine anlamlı bir akış içindedir. Bu akış “*zamanın sahibine*”dir.²⁸⁹

Her iş ve eylem sonucuna göre değer kazanır. Dünya hayatının ve insan yaşamının da bir sonu olduğu bir hakikattir.²⁹⁰ Ölüm Kuran'a göre insan hayatının sona ermesi değil, sadece daha yüksek başka bir hayata geçiş kapısıdır.²⁹¹ İnsanın ölüm anı ahretin başlangıç noktasını oluşturur. Ölüm ahiret açısından bir karşılama dünya hayatı açısından ise bir uğurlamadır. Ölümler de bir değildir. *Selam ve müjde*²⁹² ya da “*yüzlerine arkalarına*” *vurularak*²⁹³ canlar alınır. Ölüm saati küçük bir kıyamet olarak gizlidir. Ölüm bir adım veya bir nefes sonra hep insanın yanı başındadır. Yaşam süresi çok kısa ve son hep yakındır. Zaman ve varlık içinde insanın durumu bir hiç gibidir. İnsan bu hiçliğini ahiret yaşamıyla ebedileştirecektir.

İster inançla ilgili ister amel ile ilgili olsun Kuran'daki bütün kavramlar Allah kavramından sonra ikinci olarak ahiret düşüncesinin anlamlandırmasına muhtaçtırlar.²⁹⁴ Dünya hayatına ve eylemlere kalıcı anlam kazandıran ahirettir.²⁹⁵ Allah insanların davranışlarını önce Allah mefhumuna ikinci olarak da ahiret

²⁸⁹ 96. Alak/8

²⁹⁰ 62. Cum'a/8

²⁹¹ Aydın, a.g.e., s.116

²⁹² 16. Nahl/32

²⁹³ 8. Enfal/50

²⁹⁴ Mehmet Paçacı, *Kuran'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nun Yay., İst. 1994, s.137.

²⁹⁵ Abdulgani, Abdulkasud, “İbn-i Sînâ'da Ölümsüzlük-Hulûd Problemi ve Mead'ı Anlamasına Olan Etkisi”, Çev: Selim Özarslan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 4, s. 149.

meftumuna bağlar. Bütün işler Allah'a döndürülecektir. Bütün işlerin karşılığı ahret günü alınacaktır. Allah ve ahret inancı birbirlerini tamamlayan inançlardır.²⁹⁶

Kuran'da konu ne olursa olsun insanın davranışlarından sorumlu tutulacağı ve yaptıklarının karşılığını göreceği gerçeği her durumda gündemde tutulmuş,²⁹⁷ bütün eylemler için aşkın bir hedef olarak gösterilmiştir.²⁹⁸ Ahirete iman öldükten sonra yeniden dirilmeyi, dünya hayatındaki eylemlerin iyi veya kötü olarak karşılıklarının alınacağı sonsuz yaşamı ifade eder. Allah hiçbir insanın yaptıklarının karşılıksız kalmayacağını defalarca vurgular. İnsanı ahirette bekleyen akibet sık sık kuran pasajlarında cehennem ve cennet tasvirleriyle gösterilir. Ahirette ilk diriliş, amel defterlerinin verilmesi, sorgu-sual, amellerin tartılması, insanların birbirleriyle ve cennet- cehennem görevlisi melekleriyle konuşmaları, vahiy pasajlarında sık sık tekrarlanır. Kuran'a göre ölüm ile birlikte insana gaybın perdesi açılacak,²⁹⁹ yeniden dirilişten sonra Rabbiyle ve yaptıklarıyla karşılaşacak, müminler umdukları sonuca kavuşacak, inanmayanların ise yalanladıkları büyük günün şaşkınlık ve pişmanlığını yaşayacaklardır.

Kuran ahiret hayatı ile insanı müjdelere ve uyarır. İnsanları iyiye, doğru yola,, hayra, adalete, barışa, faydalıya çağırarak, zulüm ve günahlardan uzaklaştırmaya çalışır. Tanıklar, şahitler, tanidiklar ve delil olarak amel defterleri ile büyük yargı günü olan ahiret, kesin gelecek portresi olarak insanlığın önünde canlandırılır.³⁰⁰ Kuran'da iki fitri duygu olan mit ve korku dengeli bir şekilde kullanılarak olağanüstü cennet nimetleri ve korkunç cehennem sahneleri ile insanın büyük güne

²⁹⁶ztrk, a.g.e, s.209.

²⁹⁷Paacı, a.g.e., s.141.

²⁹⁸Paacı, a.g.e., s.137.

²⁹⁹ 50. Kaf/22

³⁰⁰ İzzet Derveze, *Kuran Cevap Veriyor*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998, s.317.

hazırlıklı olması hatırlatılır.³⁰¹ Allah insana gerçek yarın olan ahiret için ne hazırladığına bakmasını öğütler.³⁰²

Kuran dünya hayatı ile ahiret yaşamı karşılaştırarak dünya hayatının “geçiciliği” üzerinde durur. Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceye, kaybolacak geçici bir süs olarak yerden çıkıp yükselen sararıp kırılıp dökülen bir bitkiye benzetilir.³⁰³ İnsanların kendilerini oyuna ve eğlenceye kaptırıp sorumluluklarını ihmal eden çocuklar gibi olmamaları, ömrünü geçici olan dünyada hep böyle işlerle geçirmemeleri tavsiye edilir.³⁰⁴ Çünkü dünya hayatı birazdan bitecek bir oyun ve bozulacak bir dekordur. Dünya geçiciliği ile kimseye yar olmaz. Çünkü lezzetleri yarımdır, tadımlıktır, eksiktir, kusurludur. Dünya hayatı ahiretin karşılığı değil, kazanıldığı yerdir. Bu nedenle dünya hayatı ile ahiret hayatı karşı karşıya getirilmez; dengeli bir bütün olarak birbirini tamamlar. Kuran’ın karşı olduğu dünya hayatı değil; dünyevileşmedir. Dünyevileşme; Allah, ahiret ve ölümsüzlük inancına karşı, dini ve ahlaki görüş ve değerleri bireysel ve toplumsal uygulama ve kararlarda dışlayan, yalnızca somut ihtiyaçları ile insan mutluluğunu benimseyen felsefi ve siyasi temelleri olan yaşam biçimidir.³⁰⁵

Kuran’da ahiret günü için bazı vasıflar ve özellikler sayılmıştır; Ahiret insanın yarınıdır.³⁰⁶ Korkulması gereken bir gün,³⁰⁷ hasret günü,³⁰⁸ din günü,³⁰⁹ aldanma günü,³¹⁰ toplanma günü,³¹¹ insan yaptıklarını hatırladığı gün,³¹² pişmanlık günü,³¹³

³⁰¹ Ömer Faruk Yavuz, *Kuran ve Kıyamet*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997, s.233.

³⁰² 59. Haşr/18

³⁰³ 39. Zümer/21

³⁰⁴ Ateş, a.g.e., 18.cilt, s.378.

³⁰⁵ Cevizci, a.g.e, s.560.

³⁰⁶ 59. Haşr/18

³⁰⁷ 2. Bakara/48

³⁰⁸ 19. Meryem/39

³⁰⁹ 1. Fatiha/3

³¹⁰ 64. Tegabün/9

ayırım günü,³¹⁴ her nefsin kendisiyle mücadele ettiği gün,³¹⁵ sorgu sual günü,³¹⁶ hak günü,³¹⁷ dönüş günüdür.³¹⁸ İnsanların yaptıklarının yazıldığı³¹⁹ amel defterlerinin sahiplerine verilmesi, amellerin tartılacağı mizan,³²⁰ cennet ve cehenneme yerleştirilmeleri, Kuran’ın birçok pasajında gündemde tutulan konulardır.

Ahiret günü bütün insanlar için gerçek bir “*değer günüdür.*” Amellerin karşılığı ve insanın değeri o gün belli olur. Kuran’da her insan kendisinin kazandığı değere itiraz edebilecek en küçük bir neden veya haksızlık bulamayacağı ifade edilir.³²¹ İbadetin, iyiliğin ve kulluğun karşılığı verilerek adalet gerçekleşecek, haklı haksız taraflar ortaya konularak ihtilaflar sona erdirilecektir.³²² Hesap Gününde önemli bir vurgu da sırların “*ifşa*” edilmesine yapılmıştır. Sevk ediciler, tanıklar, alacaklar, verecekler, doğrunun ortaya çıkması için herkes ve her şey konuşacak-konuşturulacak, saklanan gerçekler ve sırlar ortaya konulacaktır.³²³ Yeryüzü bir bir haberlerini analatacaktır.³²⁴ İnsanın kendi organları kendisi hakkında tanıklıkta bulunacak; gözler, kulaklar ve deriler amellere şahitlik yapacaktır.³²⁵

Dünya hayatının ve din gününün sahibi olarak Allah’ın ödül veya ceza vermesi keyfi değildir. Allah bu yetkisini belli yasalara ve işleyişe bağlamıştır. Buradan hareketle ceza ve ödül yalnızca Allah’tan beklenmelidir. Cennet ve cehennemliklerin

³¹¹ 42. Şura/7

³¹² 89.Fecr/23

³¹³ 78.Nebe/40

³¹⁴ 37.Saffat/ 21

³¹⁵ 16. Nahl/111

³¹⁶ 88.Ğaşiye/25/26

³¹⁷ 78.Nebe/39

³¹⁸ 36. Yasin/83

³¹⁹ 82. İnfitar/11/12

³²⁰ 40. Mü’min/102

³²¹ 41. Fussilet/46; 16. Nahl/111

³²² Öztürk, a.g.e., s.151.

³²³ 86.Tarık/9

³²⁴ 99. Zilzâl /4/5

³²⁵ 41. Fussilet/20

özellikleri Kuran’da anlatılsa da, cennet veya cehenneme kimlerin girip girmeyeceği bilinemez. Kuran peygamberlerin kendilerinin ve ve diğer insanların ahretteki sonu hakkında bir bilgiye sahip olmadıklarını, yalnızca vahye uyduklarını belirtirken diğer insanların cennet ve cehenneme birilerini sokma ve çıkarma yetkileri yoktur.³²⁶ Cennet ve cehennemin yolu bellidir. Ancak bu yolda yürüyen insanların gecesı ve gündüzü, bilineni ve bilinmeyenı, gizlisi ve açığı vardır. Her şey insana açık değildir. Kimsenin ne niyetini bilebiliriz ne kalbinin derinliklerini ve ne de amacını. Geride insana kalan sadece bir görüntüdür. İnsanları yalnızca görüntülerinden yola çıkarak öbür dünya adına yargılamak adil değildir. Ayrıca Allah’ın affetme, bağışlama ve cezalandırma yetkisini hiç kimse kullanamaz ve engelleyemez. Allah böyle bir yetkiyi kimseye tanımamıştır.

Kuran’a göre insanlar, ahret gününde amellerine göre üç sınıfa ayrılır.³²⁷ Bunlar “*zalimun linefsih*” nefesine zulmederek kayba uğrayanlar, “*muktasid*” orta yolu tutanlar, “*sabikun bi’l hayrat*” hayırda önde olanlar, seçkinlerdir. Kuran’ın başka bir ayetinde insanların ahret gününde amel defterleri ile ilgi kurularak benzer bir tasnifyapılmıştır.³²⁸ Kuran’da ahiret yaşamındaki söz konusu derecelerin kazanılması iman ve salih amel ile ilişkilendirilmiştir. *Öncü olmanın* ise insanın önüne sınırsız bir özgürlük ve yetkinlik alanı açtığına dikkat çekmek isteriz.

Kuran’da, ahrette insanların yüz yüze kalacağı örnek olaylar yer alır. Cehennem halkı ile cenneti kazananlar ve görevli melekler arasındaki diyaloglarda ibret verici konuşmalara yer verilir. Cennetlik insanların mutlulukları ve başarılarının sonuçları değerlendirilir. Cehenneme giden insanların pişmanlıkları ve neden

³²⁶ 46. Ahkaf/9

³²⁷ 56. Vakıa/4/10, 35. Fatır/32

³²⁸ 56. Vakıa/4/10

cehennemde oldukları açıklanır. Kuran'da cehennemliklerin vasıfları olarak şunlar sayılmıştır; Yüce Allah'a inanmamak³²⁹ ahiret gününü yalan saymak³³⁰ büyük günahlarda ısrar etmek³³¹ yoksulu doyurmamak³³² yoksulu doyurmaya önayak olmamak³³³ namaz kılmamak³³⁴ boş işlere dalanlarla birlikte boş işlere dalmak³³⁵ vahyi doğrulamamak³³⁶ inanç konularını yalanlamak ve hakikatten yüz çevirmek³³⁷

Allah amellere karşılık vereceğini vahiyle inanlara bildirir. Sahibiyle karşılaşmayacak hiçbir amel yoktur. İnsan, küçük büyük bütün amellerini ahret gününde önünde bulacaktır.³³⁸ Ahiret gününe inanmayıp iyiliğe güzelliğe karşı gelenlere ağır bir karşılık ve ceza vardır. Herkesin birbirini suçladığı, yalnızca pişmanlığın yaşandığı, insanın istemediği şeylerle dolu bir cezaevi olan cehennem onlara yurt olacaktır. Orada ölüm her yandan gelecek fakat günahkar ölemeyecektir.³³⁹ Selim bir kalp ile gelen ahret günü kurtuluşa ermiştir.³⁴⁰ Ahret gününe selim bir kalple gelmenin anlamı kalbin iyi olmayan yönüyle mücadele edip onu temizleyerek gelmektir. Ahiret gününe inanıp Allah ile karşılaşmayı umanlar ve karşılaşmaya hazır bulunanlar güzelliklerle ağırlanacaklardır. İnsanların her istediklerinin yerine getirildiği nimet ve mutluluk yurdu olan cennete yerleştirileceklerdir.³⁴¹

³²⁹ 69. Hakka/33

³³⁰ 74. Müddessir/46

³³¹ 56. Vakıa /46

³³² 74. Müddessir/44

³³³ 69. Hakka/34

³³⁴ 74. Müddessir/43

³³⁵ 74. Müddessir/45

³³⁶ 75. Kıyamet/31

³³⁷ 75. Kıyamet/32

³³⁸ 3. Ali İmran/30

³³⁹ Eaton, a.g.e., s.444.

³⁴⁰ 26. Şuara/88/89

³⁴¹ 64. Teğabün/9

İnsan belli bir geçmiş-gelecek ve şimdi tasavvuru ile zaman içinde yer almasının şuuru ile yaşar. Bu zaman tasavvuru insanın duygu, düşünce ve eylemlerini önemli oranda yönlendirir. Salih amel; inanan insanın yaşamın sonunu ve Kuran'ın haberlerini dikkate alarak kendi geleceği olan büyük güne hazırlık yaptığı eylemlerdir. İnsan için Ahiret, en büyük gelecek ve yarındır.³⁴² Ödüllendirme geçen ayetlerin tamamında iman ve salih amel birlikte geçmektedir.³⁴³

Bütün bu haberlerle insana şu söylenmektedir; *“Dünya hayatı tohum ekme, çalışma, yorulma yeridir. Bütün işler Allah’a döneceğinden dünyada yaptıklarını Allah rızası için yap. Yaptıklarınız kayıt altındadır. Sizi yokluğun karanlığından varlığın aydınlığına çıkaran Yaratıcı, bedeninizi toprağın altında dağıldıktan sonra tekrar diriltecektir.”*³⁴⁴ *Yeniden yaratmak sizi her gün uyutup uyandıran, geceden sonra gündüzü, kıştan sonra baharı getiren, gökleri ve içindekileri Yaratan’a zor olmasa gerektir. Yeryüzünde yalnız değilsin, izleniyorsun, iyilik ve güzelliklerin takdir ediliyor, oyunun sonunu sabırla bekle, kimseyi aldatamazsın, hiçbir şeyi saklayamazsın, dürüst ol, sonra pişman olacağın işler yapma, bu bilgilerden sonra bize de haberim yoktu diyemezsin, dikkatli ol, korkma, üzülme, iyi iş ve eylemlerinde beraberiz, dünya ve ahrette biz sana sahip çıkarız.”*

1.3.İnsan Sorumluluğu İle İlgili Kavramlar

İnsanın; Allah’a, insanlara ve diğer varlık alemine karşı sorumluluğunu ve bu sorumluluğu nasıl yerine getireceği ile ilgili kavramlardır. Varlık alemine baktığımızda evrenin bir parçası olarak her varlıkta bir anlamlılık, bir görev bilinci

³⁴² 59. Haşr/18

³⁴³ 4. Nisa/25, 60.Mümtehine/10

³⁴⁴ Öztürk, a.g.e., s.214.

olduğunu fark ederiz.³⁴⁵ Kuran’da varlıktaki bu anlamlılık ve amaçlılık bütün varlıktan toparlanıp birleşir ve insanda zirveye ulaşır.³⁴⁶ Bütün anlamların kendisinde toplandığı insanın, görevsiz ve sorumsuz olduğu düşünülemez. İnsan yaşamının devamı ve varlığını düzenli bir şekilde sürdürme zorunluluğu; sorumsuzluk düşüncesini ortadan kaldırır. Sorumluluk, var olmanın, hayatta kalmanın hayatı sürdürmenin temel dayanağıdır.³⁴⁷ Vahiy de kazandırmak istediği sorumluluk bilinci ile insanı hayat verecek şeylere çağırmaktadır.³⁴⁸ Vahiy, Allah’tan insanlığa gönderilmiş “*sorumluluk belgesi*”dir.³⁴⁹ İnsan, bu sorumluluğunu rahatça yerine getirebilmesi için peygamberler ve kutsal kitaplarla uyarıcı-destek-rehberlik yapılmış, olumlu pekiştiriciler olarak cennet ve mutlu bir yaşam vaat edilmiştir.

Sorumluluk; kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesidir.³⁵⁰ Vahyin insana apaçık mesajı “*yaptıklarından*” sorumlu olduğudur. İnsan sorumluluğunun Kuran’daki karşılığı “*emanet*”tir.³⁵¹ Bütün yönleriyle hayat ve sahip olunan her şey insana emanettir. Bu emanet Allah’a teslim edilecektir. Allah insana akıl vermiş, sorumluluklarını yerine getirebileceği imkan ve şartlarda yaratmıştır. İnsan aklı, iradesini ve kendisine verilen üstün özelliklerini kullanma biçiminden ve yaptıklarından sorumludur.³⁵² İnsan sorumluluk bilinciyle hareket ettiği takdirde düzenli, onurlu, huzurlu, mutlu, temiz bir hayat sürdürebilir.

³⁴⁵ 38. Sad/27

³⁴⁶ 67. Mülk/2

³⁴⁷ Macit, “Değişim İlişkisi -Tarihsel Eylemin Yapısı”,s. 77.

³⁴⁸ 8. Enfal/24

³⁴⁹ 43. Zuhuruf/44

³⁵⁰ TDK Güncel Türkçe Sözlük <<http://tdkterim.gov.tr/bts/>>20.11.2011

³⁵¹ 33. Ahzab/72

³⁵² 21. Enbiya/23

Kuran’da insan sorumluluğunu “*iman etmek*” ve “*salih amel işlemek*” olarak iki başlıkta özetlemek mümkündür. Kuran, dini sorumluluğu insani sorumluluklardan ayırmaz. Hayatın içinden her türlü sorumluluk dini sorumluluk sayılır. Bilinçli bir tercih ile insanın kendi sorumluluğunu üstlenmesi insanın bütün ilişkilerini düzene sokar ve rahatlatır. Din, insanı tembellik, atalet ve miskinlik yerine “inan ve eyleme geç” diyerek aktif olmaya; yeryüzünün imar etmeye, adalet, iyilik ve merhemet gibi ahlaki ilkelere uygun davranışlarla yaşam sürmeye, halifelik sorumluluğu ile “*hayır yarışı*”na çağırır.³⁵³

Sorumluluk, özgürlük kavramı ile birlikte ele alınması gereken bir kavramdır. Dinin insana verdiği değer özgürlük kavramında saklıdır. Özgürlük; duygu, düşünce ve eylem olarak her zaman insanın önünde bekleyen, iyiye ve kötüye, güzele ve çirkine, yararlı ve zarlıya açık iki kapıdan birini tercih etmektir. İsteddiği, beğendiği, uygun bulduğu kapıyı açma ve kapatma insan iradesine bırakılmıştır. Kuran’a göre insan davranışlarını seçme özgürlüğüne sahip olsa da “*her kişi kendi kazandığına karşılık rehindir.*”³⁵⁴ Yaptıklarının sonucu, insanı bulur ve başka sonuçlar doğurur. İnsanın yaşam biçimi ve eylemleriyle bu yaşam emanetini en güzel ve en yararlı şekilde sürdürmesi kendi lehinedir. Önceki nesillerin ve sonradan gelenlerin kazandıkları ve kaybettikleri kendilerine aittir.³⁵⁵ Yapılan iyi veya kötü her amelin, alınan her kararın zararı ve yararı öncelikle eylemin sahibine dönecektir.³⁵⁶

2.İnsanın Sorumluluğu Kabul Etmesi: İman-İslam

Hakikat dünyasına insan dışında bütün varlıklar iradesiz, insan ise iradeli katılır. Varlık aleminde kendi hakikatini iman ile inşa eden yalnızca insandır. Kuran

³⁵³ 2. Bakara/148

³⁵⁴ 52. Tur/21

³⁵⁵ 2. Bakara/134

³⁵⁶ 16. Nahl/34

bütün varlık aleminde geçerli olan hakkın oluşturduğu hakikate insanın gönüllü olarak katılmasını, ürettiği değerler ve eylemleriyle bu yapıya hizmet etmesini ister. İnsanın vahiy karşısında geliştirdiği olumlu tutumun dini literatürdeki karşılığı “iman”dır. İman; Kuran’da tanıtıldığı isim ve sıfatlarıyla Allah’a, Allah’ın görevlendirdiği peygamberlere, kutsal kitaplar gönderdiğine, Allah’ın yarattığı gaybi varlıkların olduğuna, Allah’ın insanın sınav şartlarını belirlemedeki yazgısına, öldükten sonra Allah ile insanların karşılaşacağı hesap gününe inanmaktır. İmanda gözden kaçırılmaması gereken asıl sonuç ise; insanın gönüllü olarak “*Kuran’la belirlenmiş sorumluluğu kabul etmesi*”dir. İman, Allah’ın insana peygamber ve kitap ile yaptığı sorumluluk teklifini kabul etmek anlamı taşır. “*Allah’a iman etmek; vazifeye iman etmektir.*”³⁵⁷ Bu sorumluluk bazı zorluklar içerse de insanı sıkıntıya sokan bir sorumluluk değildir. Sorumsuzluk veya sorumluluğunu bilememe, insanı anlamsızlığa, başıboşluğa, serkeşliğe sevk eder. İman ile kendisinin sorumluluğunu bilmeyen kişiye şeytan iş buyurur ve onu köleleştirir.

İman kavramının asıl manalarından biri; korkunun karşıtı olarak³⁵⁸ “*iç huzur, emniyet veya güvenlik hissidir.*” Kalbin huzura ve sükûna kavuşması, insanın kendisini her türlü korku ve ihanet karşısında güvende hissetmesidir.³⁵⁹ İkinci anlamı ise “*doğrulamak, bir şeyin doğruluğunu, tasdik ve kabul etmek, bir kişiye veya şeye inanıp güvenmektir.*”³⁶⁰ İman kavramı tasdik anlamının yanı sıra gönül rahatlığı, güvenme ve doğrulama anlamları da içerir.³⁶¹ Terim olarak ise iman; kalp ile tasdik

³⁵⁷ Abdullah Cevdet, *Fünun ve Felsefe*, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s.264.

³⁵⁸ Fazlur Rahman, *İslami Yenilenme*, Makaleler, I, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s.18; Şerafettin Gölcük & Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 1991, s.101.

³⁵⁹ Râğıb el-İsfahâni, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, AMN maddesi <<http://moysar.com/Mofradat/>> 24.08.2011

³⁶⁰ İbn-i Manzûr, a.g.e., cilt:I, s.107; Cihat Tunç, *Kelam (sistematik)*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994, s.33; Gölcük & Toprak, a.g.e., s.101.

³⁶¹ Murat Sülün, *Kuran-ı Kerim Açısından İman Amel İlişkisi*, Ekin Yayınları, İstanbul 2000, s.78

dil ile söylemektir. İman, Allah’a ve peygambere ve peygamberin haber verdiği bütün konuların doğru ve gerçek olduğun tasdik etmektir.³⁶² Tasdik; bir haberi, bir hükmü, iz’an ile kesin olarak kabul etmek haberi ve sahibini yalanlanmaktan emin kılmaktır.³⁶³ Kalben tasdik iradi bir akıl yürütme, muhakeme ve araştırma faaliyeti sonucunda gerçekleşen bir kabul ve onaylamaya işaret eder.³⁶⁴ İmanın karşıtı olarak da kizb, hiyanet, korku, sayılmıştır. İman eden Allah ile birlikte inananları da tasdik etmiş olduğu rivayet edilir. (AMN) kök fiilinin anlamında imandan sonra en güçlü ikinci anlam güvendir.³⁶⁵ İman Allah’a güvenmek; kişisel özgüven oluşturmak ve insanlara karşı ise güven telkin etmektir. Allah da inanan insanı azabından emin kıldığı ve güvene aldığı için “Mü’min”dir.³⁶⁶

İman, hukuki bir terim olarak teknik anlamda “*kalp ile tasdik dil ile ikrar*” olarak tarif edilmişse de insanın bütün melekeleri ile katıldığı varoluşsal bir tercihtir.³⁶⁷ Bu anlamda imanın tasdik ve ikrarı aşan boyutları da vardır. İman çok yönlü bir kavramdır; bir yönüyle bilgi bir yönüyle tasdik bir yönüyle duygu içerir. Hem zihinsel yönü, hem duygusal ve hem de davranışsal özellikler taşır. Güzel duygular hem Allah’a, hem O’nun emirlerine ve hem de O’nun beğendiği razı olduğu insanlara ve davranışlara yönelir. İmana giden yolda bilgi, tefekkür, akletme, vardır. Ancak iman ne düşüncede ne duyguda ne de davranışta ayrılık kabul etmez. İnsan, imana bütün kalbi-benliği ile yönelir ve öylece sahiplenir ve yaşar. İman merkezli iç dünya, aslında mümin insanın psikolojisidir. Bu nedenle iman, kalbin her

³⁶²Tunç, a.g.e., s.42 ; Gölcük & Toprak, a.g.e., s.101.

³⁶³Gölcük & Toprak, a.g.e., s.102

³⁶⁴Mahmut Ay, “Kelam’da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar”, A.Ü.İ.F. Dergisi, 52/1 (2011), s.55.

³⁶⁵Yıldız Kızılabdullah, “Esmâ-i Hüsnâ’dan Bir İsim: "el- Mü'min": Din Öğretimine Konu Edilmesi ve Uygulama Örneği”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, sayı: 14/1, s. 244.

³⁶⁶İbn-i Manzûr, a.g.e, cilt I, s. 142.

³⁶⁷Selçuk, “Gençlik Dönemi ve Eğitimi”, Ensar Neşriyat Araştırma Vakfı, s.335.

bir eylemi ile yakından ilgilidir. Kalple ilgili ameller imanın bir yönünü açıklar, destekler, imana istikamet verir. Bu ameller imanın bazen nedeni ve bazen de sonucu olur. Kalbin en önemli eylemi imandır. Kalbe ait diğer eylemler imana bağlı olarak varlığını sürdürürler ve imanının nasıl olması gerektiğini ortaya koyarlar. İman ve benzeri soyut eylemler için *kalbi-batını-örtülü eylemler* de denilebilir. Bu nedenle iman ve imanının gerçekleştiği yer olması açısından Kuran’da kalbe özel vurgular yapılmış ve üzerinde durulmuştur. Kural ve değerlerin içselleştirildiği yer olan, eylem mutfağı diyebileceğimiz insan kalbi; iman ile eyleme hazır hale gelir. İman her türlü değere kaynaklık yapar. Salih amelin inşa edildiği, çatıldığı yer kalptir. Davranış dışarıya çıkmadan önce kalpte şekillenir. Kalp davranışın beslendiği kaynak, olduğu yuvadır. İnsan yaşamında her şeyin önemine göre sıraya konulduğu ve değerlerin tasnif edildiği mekan kalptir. Kalbin eylemleri inanan insanın iç gücüdür. İnsan, eylemlerinin dinamik gücünü kalpten alır. Kalbin güçlü ve zengin olması insan faaliyetlerinin tümünü etkiler. Salih ameller bütün enerjisini kalpten alır. Kuran’a göre gerçek anlamda günahkar olan, kazanan ve kaybeden kalptir.³⁶⁸ Ancak Allah'a sağlam ve temiz kalb getiren yarar görür.³⁶⁹

İmanın gerçekleşmesi için iman edilecek konuların tamamına iman etmek gerekir.³⁷⁰ İman esaslarının bir kısmına iman edip bir kısmına iman etmemekle iman edilmiş olunmaz. Bu nedenle imanın kendisinde artma ve eksilme olmaz. Fakat iman kalitesinde artma eksilme olabilir.³⁷¹ Bütün peygamberlerin ortak çağrısı aynı iman konularıdır.³⁷² İman edilecek konular, insanın iç dünyasını yapılaştıran, biri diğeriyle bağlantılı birer blok oluştururlar. Bir psikolojik durumdan diğerine olan

³⁶⁸ 2. Bakara/283

³⁶⁹ 26. Şuara/89, 37. Saffat/84

³⁷⁰ 3. Âl-i İmran /119, 4. Nisa /150, 4. Nisa /152

³⁷¹ Ahmet Ak, *Maturidi ve Maturidilik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008, s.76.

³⁷² 3. Ali İmran/193

bağlantıyı sağlayan esas unsur; inançlardaki bütünlüktür.³⁷³ Bu bütünlük bozulduğunda din ve insan birlikte zarar görür.

İmanda; şüphe ve duraksamaya yer yoktur; değişmez, mutlak, kati bir inanç vardır. Bir olguyla ilgili gerçeğin ne olduğunu kestirememekten doğan mütereddit kalma, ikisinden birini kesinlikle tercih edememe ve kararsızlık durumu şüphe olarak isimlendirilir.³⁷⁴ İman derece derece yükselirken bir takım zihni aşamalardan geçer. İman sürecinde yer alan ve ondan önce gelen süreçte ilgi, şüphe ve zan aşamaları yer alabilir. Bu süreçler imanın tahkik aşamasına yükselmesinde aracılık yapar. Bu süreçten çıkılmazsa imana ulaşamaz.

Sadece bir şeyi bilmek iman etmek için yeterli değildir.³⁷⁵ Bilginin yanına düşünce-anlama ve rızayı yani gönülden boyun eğip bağlanmayı da iman da anmak gerekir. Ancak insanın dini sorumluluğu kendi gönüllü tercihiyle gerçekleşir. İman insanın kendi özgür iradesiyle tercih ettiği bir yoldur.³⁷⁶ Dinde zorlama yoktur, iman edip etmemede insanlar özgürdür. Her insan kendi tercihlerinin sonucuna kendisi katlanacaktır.

Ayrıca iman bir bilgi aktıdır.³⁷⁷ Bilgi imana ulaştıran en önemli bir kanal ve motivasyondur.³⁷⁸ İman edilecek konunun bilgisel çerçevesinin genel olarak bilinmesi iman gereğidir. Peygamber veya diğer insanlar için ayırım olmaksızın iman öğrenilecek yeri vahiydir.³⁷⁹ İman ile ilgili bilginin en alt çerçevesi pratik olarak “kelime-i şahadet” bilgisi olduğu tespit edilmiştir. İman ve uygulamaları ile

³⁷³Tunç, a.g.e., s.37.

³⁷⁴Tunç, a.g.e., s.34

³⁷⁵Tunç, a.g.e., s.51

³⁷⁶ 18. Kehf/29

³⁷⁷ Selçuk, “Gençlik Dönemi ve Eğitimi”, s.335.

³⁷⁸ Ay, a.g.m., s.61

³⁷⁹ 42. Şura/52

ilgili öğrenme ve bilgi edinme bir süreçtir. Bu bilgiye ve öğrenmeye istekli ve açık olarak ileri düzeylere taşımak gerekir. Bu husus kelam literatüründe “*tahkiki iman*” kavramıyla ele alınmıştır.³⁸⁰ Çoğu zaman güvenilir bilgi tasdikini yerine geçer. Zihnin ve kalbin mutmain olarak şeylere bağlılık göstermesi ancak bilgi ile gerçekleşebilir.³⁸¹ Sahih bir imanda inanılan şeylerin hakikate uygun olması gerekir. İmanda ideal olan bilgi ile imanın kaynaşmasıdır.³⁸²

İman tasdik etmek ve inanmanın yanında kişinin kendini iknasıdır. İnanç kavramının içinde hem ikna olunan inanç hem de idrak edilen inanç birlikte bulunur.³⁸³ İnsan bu bilgiyi kullanarak ve düşünce ile imanın nedenleri zihinde işleyerek “*ikna*”ya ulaşır. İkna; bir düşünce, inanç, tutum ve eylemin benimsenmesi yönünde kendini veya başka birini rehberlik sürecidir.³⁸⁴

Ayrıca iman, kul olarak Allah’a, ümmet olarak peygambere ve onun örnekliğine ve son olarak Müslümanların yoluna bağlılıktır.³⁸⁵ İnsan iman bağı ile en küçük varlıktan meleklerle varıncaya kadar büyük bir anlamın parçası olduğunu idrak ederek varlık evrenine sorumlu bir şekilde bağlanır.

Allah insandan kendi hakikatini imanla değer haline dönüştürmesini istemektedir. İman ilkeleri, insan hayatı için idealler barındıran değer başlıklarıdır.³⁸⁶ Bu nedenle Allah ile insan arasındaki ilişki olan iman, yalnızca Allah’a, ahret gününe ve gayba iman değildir; aynı zamanda ahlaki ilkelere de imandır. İman değerlere açılan bir kapıdır. Dini değerlerin tamamı iman merkezinden yönetilir ve erdem

³⁸⁰ Ramazan Bıçer, *Küreselleşen Çağda İslam*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2010, s.126.

³⁸¹ Tunç, a.g.e., s.41

³⁸² Celebi, a.g.m., s.100.

³⁸³ Jaspers, a.g.e., s.12

³⁸⁴ TDK a.g.e.

³⁸⁵ 4.Nisa/115

³⁸⁶ James W. Fowler, “İman Bilincinin Evreleri”, Çev: A. Ulvi Muradoğlu, M.Ü.İ.F.D., Yıl 2000, Sayı 19, s.90.

olarak hayatın içinde yaşar. İmana ait olmayan hiçbir fazilet düşünülemez.³⁸⁷ İman yalnızca inanılacak konulara değil aynı zamanda tüm varlığa bir değer vermedir. İman bütün insani değerlere kaynaklık ederek ahlaki ilkelere dayanan değer sistemi ortaya koyar. Bir değer sistemi için iman en doğru seçim, karar ve ortam hazırlar. İman hem değer üretir hem de ürettiği değerleri besler. Hemen hemen bütün dini kavramlar imanla girdiği bağlantıyla değer haline dönüşür. İman bu anlamda davranışlar için değerler dizgesidir. Dini kavramlar imana göre tanımlanır ve anlam kazanır. İman, adaletin, doğruluğun ve iyiliğin değerler halinde örgütlenmesidir. Tek tek sayılabilecek iyilerin tamamını içinde barındıran iyidir. İman ile bütün değerlerin iç içe olduğu, bütün erdemlerin yumak halinde birbiriyle bağlantılı olduğu görülür. İman değerlendirme sürecinin tamamında etkilidir. Değer imanda kaynağını bulur; tüm insanlığı ve varlığı kapsayacak şekilde açılır. Çünkü Yaratıcı ile ilişkilendirilen her varlık değer kazanır. Değer; insana, varlığa Allah ile birlikte bakmak, O'nun gösterdiği şekilde görmektir. Allah, insan ve çevre ilişkileri değerler üzerinde inşa edilir.

İman konuları insana yakındır. Kuran'da iman edilen konuların her biri inanan insanın davranışlarını olumlu yönde etkileyecek yakınlıkta sunulur. İman konuları insanı kuşatmış bir şekilde yakınlıklarını ihsas ettirirler. Kuran, iman ve hayatı birleştirir. Kısaca imanın bütün konuları insana yakındır, hayatın içindedir, hayatla iç içedir. İnsan yalnız değildir. Allah bize ve yaptıklarımıza şahittir; duygu ve düşüncelerimizin ortağı ve en yakın sırdaşımızdır. İnsanın baktığı ve gördüğü, tattığı ve kokladığı, tuttuğu ve yararlandığı her şey O'nun eseridir. Yerde ve göklerde hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O varlığın nurudur. Esmâ ve sıfatlarıyla hayatın içinde,

³⁸⁷ İzutsu, Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 245.

insanın yanı başındadır. Gözler O'nu görmez ama o gözleri görür.³⁸⁸ Üç kişiyseniz dördüncünüz Allah'tır. En küçük bir hareket ve kımıldama dahi Allah'ın izniyle gerçekleşir. *"O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez"*³⁸⁹ İnsanın başına gelenler, alınanlar, verilenler bir takdir ve ölçüye göredir. İnsanın içinde bulunduğu iyi veya kötü her durum Allah'ın bir ismiyle ilişkilidir. İnsanın Allah ile ilişkisi doğmadan önce, hayatta ve öldükten sonra kesintisiz devam eder. Canımızı ve imkanlarımızı elinde tutan O'dur. *Ayrıca Rahman'a dönüş saati gizlidir. İman edilen ahiret uzak değildir. İnsan her an huzura davet edilebilir.* Hayatın herhangi bir noktasında yarış bitebilir. Bir adım veya bir nefes sonra ahret hayatı başlayabilir. Melekler insan eyleminin en sadık şahitleridir. Salih amel ise insanı Allah'a yaklaştıran eylemlerdir. Bu anlamda her salih amel Allah'a sunulmuş-adanmış bir kurbandır.

İman salih amellerle korunmak ister. İmandan geri dönüş ve ruhsal iflas olan irtidat³⁹⁰ ve imandan sonra küfre düşmek³⁹¹ insan için hayatın değişen şartlarında her zaman mümkündür. İman tamamen gaybda gerçekleşen bir olgu olduğundan kaybedildiği veya zarar gördüğü fark edilmeyebilir. İmanı somut yaşantılarla korumak gerekir. İnanan insan için sahip olduğu en önemli varlığı ve zenginliği olan imanın koruması, en önemli amaç olmalıdır. İmanın dünya ve ahretteki sonuçları ne kadar güzel ve istenir ise; imansızlığın da sonuçları o kadar kötü ve istenmez. İnsanın imanı için bir garantisi yoktur.³⁹² Kalbin eylemleri bir defada gerçekleştirilip sonlandırılan eylemler değildir; hayatın içinde değişen olay ve olgularla ve durumlarla sınanılan, ilişkiler ile ortaya çıkacak salih amellerle tazelenen, yeniden güncellenen iç kuvvetlerdir. İman, her salih amel ile yeniden yaşanan bir olgudur.

³⁸⁸ 6. Enam/103

³⁸⁹ 6. En'âm/59

³⁹⁰ 5. Maide /54

³⁹¹ 4. Nisa /137

³⁹² 3. Ali İmran/8

Salih ameller imanın görüngüleri ve imanın kazandığı hayır olarak imanı desteklerler.³⁹³

Salih amel neden imanla ilişkilidir? Bu soruyu Kuran bütünlüğünde araştırdığımızda; imanın, her türlü hayrın kaynağı, her türlü iyiliğin zemini, varlığın ve hayatın anlamı olduğu görülür. Salih ameller temel dayanağını, gerekliliğini ve varoluş nedenlerini imandan alır. Hakikatin teorik kısmını iman, pratik yönünü ise salih amel oluşturur. İnsan iman ile hakikati hak eder.³⁹⁴ İnsanın ahlaki ve dini başarısını, gerçekliğini ve değerini teori ve pratik arasındaki uyum ortaya koyar. Kuran insanların “yaptıklarından” sorgulanacağını, “yaptıklarına” karşılık bulacağını tekrarlayarak insan eylemlerinin değerine dikkat çeker.³⁹⁵ İman, bütün değerler bağlamında “olumlu ve nitelikli davranışlar topluluğu” olarak salih amel kavramının kendisiyle temellendirildiği kaynaktır. Çünkü iman, güzel davranışları emreder-teşvik eder-cesaretlendirir³⁹⁶ Kuran bu anlamda sürekli salih amel için imanın gerekliliği üzerinde durur ve hemen arkasından imanın gerektirdiği davranışları imana ekler.³⁹⁷ Kuran’da “salih amel” ve “iman” ikiz kavramlar olarak hep birlikte yan yana geçer.³⁹⁸ Öyle ki bu iki kavram, bir bütünün görünen ve görünmeyen parçaları gibidir. Salih amel gerekçesini ve teorik temellerini imanda bulur. İman, hayat ve ölümün varlık nedeninde salih amel ile birleşir.³⁹⁹ İnsan varlığını iman ve salih amel ile gerçekleştirebilir.

İslam; İmana en yakın hatta eş kavramlardan biri de islam’dır. İslam kelimesinin “Hakka itaat, boyun eğmek, teslim olmak” manalarının yanında “sulh,

³⁹³ 6.Enam/158

³⁹⁴ 7. A’raf/30

³⁹⁵ 16. Nahl/32

³⁹⁶ 2. Bakara/93

³⁹⁷ Selim Özarlan, “İman”, F.Ü.İ.F.D., Yıl 1999, Sayı 4, s.315.

³⁹⁸ T.İzutsu, *Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Çev: S. Ayaz, Pınar Yayınları, İst.1984, s. 269.

³⁹⁹ 67. Mülk/2

halis, ve selam olmak, doğrudan ayrılmamak” manaları da vardır.⁴⁰⁰ “Müslim terimi “ kendini Allah’a teslim eden” “kendisini tamamıyla Allah’ın iradesine bırakmış”⁴⁰¹ anlamına gelmektedir. Buna göre İslam da “Allah’a teslim olmak-Allah’a boyun eğmek” demektir. Her iki terim de Kuran’da Tek Tanrıya inanan ve bu inancı, O’nun vahyettiği mesajları şüphesiz kabul ederek doğrulayan herkes için kullanılmaktadır.⁴⁰²

İman ve İslam kavramları birçok İslam bilgini tarafından temelde aynı oldukları görüşü kabul edilmiştir.⁴⁰³ Örneğin Maturidi bu ayrımın gereksiz olduğunu belirtir.⁴⁰⁴ İman ve İslam kavramlarının ayırımı yapılan ayette ise, iman kavramının önceliğine dikkat çekilmiş, İslam kavramının anlam içeriğinde içten dışa imanın tezahürlerine vurgu yapılmıştır.⁴⁰⁵ Teslimiyet son vahye isim olan İslam kelimesiyle aynı kök fiilinden türemiştir. İnsan açısından Allah ile insan arasındaki ilişkiyi ifade eden teslimiyet, iki şekilde anlaşılmıştır.

Birinci anlamı; Allah’ın vahyinde belirttiği emrine ve görüşlerine gönülden teslim olmadır. Bu körü körüne bir teslimiyet değildir. Akıl, idrak ve şuur içeren gönüllü bir teslimiyettir. Benliğini, özünü Allah’a teslim etme, kendini Allah’a verme; Allah’a adama,⁴⁰⁶ insanın duygu ve düşüncelerini vahiyle bildirilen Allah’ın isteği ve rızası doğrultusunda oluşturma, boyun eğme, itaat etmedir. Hayra ve adalete dönük bu güce minnettarlıkla boyun eğme, emrine, hükmüne teslim olma,

⁴⁰⁰Gölcük & Toprak, a.g.e., s.104.

⁴⁰¹Izutsu, Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s.48.

⁴⁰²Muhammed Esed, *Kuran Mesajı Meal Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul 2004, s.687.

⁴⁰³Gölcük & Toprak, a.g.e., s.104.

⁴⁰⁴Ak, a.g.e., s.80.

⁴⁰⁵49.Hucurat/14

⁴⁰⁶Faruk Karaca, “Dilimizde Dini İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar”, AT.Ü.İ.F.D., Yıl 1999, Sayı 14, s.229.

doğruluğunu tasdik etmedir.⁴⁰⁷ Teslimiyet yalnızca Allah'a yapılır; teslimiyetin odağında Allah vardır.⁴⁰⁸ Allah insanın vechi-yüzünü, özünü, benliğini, kendisine teslimiyete çağırıştır.⁴⁰⁹ Kuran'da küfrün⁴¹⁰ ve mücrim⁴¹¹ kavramlarının karşıtı olarak kullanılmıştır.

İkinci anlamı: Allah'ın insanın iradesi dışında kendisi hakkındaki takdirine-kaderine razı olması ve isyan etmemesidir. Allah'ın kendisini nasıplendirdiği nimetlere şükür ile vermeyip mahrum bıraktıklarına ise olgunluk ve sabır içinde karşılık vermesi, nimetlerin çokluğunda şımarmaması, azlığında ise isyan etmemesidir. Allah'tan gelene "rıza" göstermedir. Çünkü Allah'ın izni ve yazgısı olmaksızın hiçbir musibet hiç kimseye isabet etmez.⁴¹² Allah karşısında insanın teslimiyet tavrı acizlik ve çaresizlik değil hayranlık ve bilinçli bir boyun eğme olmalıdır. Onun gücü ve kudreti karşısında "sana karşı elimden bir şey gelmez" tavrı değil; aksine, O'nun gücü ve kudretini gönülden kabullenme, hayra ve adalete dönük bu güce hayranlık ve minnettarlıkla boyun eğme, O'na sevinçle teslim olmadır.

Süleyman Ateş de teslimiyet kavramını, Allah'ın emirlerine teslimiyet, kainattaki kader hükümlerine teslimiyet ve aklın kavrayamayacağı gaybi haberlere teslimiyet olmak üzere üç şekilde değerlendirmiştir.⁴¹³

Teslimiyet, Kuran'da aşağıdaki konularda kullanılmıştır.

⁴⁰⁷ TDK a.g.e.

⁴⁰⁸ 40. Mü'min/66

⁴⁰⁹ 2. Bakara/112; 31. Lokman/22

⁴¹⁰ 3. Ali İmran/80, 9. Tevbe/74, 15. Hicr/2

⁴¹¹ 68. Kalem/35

⁴¹² 64. Tegabün/11; 9. Tevbe/51

⁴¹³ Ateş, a.g.e., 9.cilt, s.450

1-İslam dinine girme, Müslüman olma; İslam kavramı teslimiyet kavramından farklı olarak dini pratikleri içine alan bir genişlikte kullanılmaktadır. Zira Müslüman sıfatı daha çok inanç-amel birliği içinde olanlara layık görülmektedir.⁴¹⁴

*2-Bütün peygamberlerin ortak özelliği ve ortak davalarıdır*⁴¹⁵ Teslimiyet; özellikle Hz.İbrahim ve oğlu Hz.İsmail peygamberlerin hayat hikâyelerinde geçen “kurban olma ve edilme” olayı ile zirve bir örnek alır. Hz.İbrahim⁴¹⁶ gibi diğer peygamberler de Allah’a teslim olmuşlardır.⁴¹⁷ Peygamberlerin özelliklerinde⁴¹⁸ teslimiyetin dile getirilmesi⁴¹⁹ eygamberlerin istek ve dualarında belirtilmesi⁴²⁰ önemli bir özellik olarak öne çıkar.⁴²¹ Peygamber dualarında teslimiyet istenmiş⁴²² tebliğlerinde⁴²³ insanlara teslimiyet çağrısında bulunmuşlardır. Peygamberlerden ve müminlerden Allah teslim olmalarını istemiştir.⁴²⁴ Müminlerin de özellikleri sayılırken ilk önce teslimiyetten başlanılmış⁴²⁵ teslimiyetten sonra iman gösterilmiş, iman teslimiyetin üzerine inşa edilmiştir.⁴²⁶ Kuran’da tekrarlanan “*Müslümanların ilki olmakla emr olundum*”⁴²⁷ ayeti Müslümanlara teslimiyette öncülük görevlerini hatırlatır.⁴²⁸ Müslüman olarak ölmek⁴²⁹ peygamber dualarındaki istek⁴³⁰ ve tekrarlanan bir temennidir. Ayrıca “*ancak müslüman olarak ölme*”⁴³¹ vurgusu

⁴¹⁴ Karaca, a.g.m., s.232.

⁴¹⁵ 2. Bakara/136, 3.Ali İmran/84

⁴¹⁶ 3.Ali İmran/67

⁴¹⁷ 5. Maide/44; 37.Saffat/103

⁴¹⁸ 5. Maide/44

⁴¹⁹ 3.Ali İmran/52/64, 5. Maide/111

⁴²⁰ 2. Bakara/128/132/133

⁴²¹ 10. Yunus/72

⁴²² 2. Bakara/128, 46. Ahkaf/15

⁴²³ 2. Bakara/132/133

⁴²⁴ 2. Bakara/131; 41. Fussilet/33; 4. Nisa/125

⁴²⁵ 33. Ahzab/35

⁴²⁶ 30. Rum/53

⁴²⁷ 6. En’âm/163

⁴²⁸ 6. En’âm/163, 39.Zümer/29

⁴²⁹ 3.Ali İmran/102

⁴³⁰ 7. A’raf/126, 12.Yusuf/121

⁴³¹ 3.Ali İmran/102, 7. A’raf/126, 12.Yusuf/101

teslimiyetin hayat boyu devam eden yönüne dikkat çeker.⁴³² “Allah'a çağıran, salih amelde bulunan ve: "Gerçekten ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kimdir?”⁴³³

4-Allah'ın insanlara gönderdiği insanlığın ortak dini “İslam”dır. Öncelikle Allah din olarak İslâm'dan razı olduğunu ve dinde teslimiyeti öne çıkardığını görüyoruz.⁴³⁴ Müslümanların kendileri için başka isimler araması yanlıştır. Allah katında din İslam'dır.⁴³⁵ Allah tarafından İslam'dan başka din kabul edilmeyecektir.⁴³⁶ Teslim olan hidayete erebilir;⁴³⁷ ancak iman edip teslim olmuş olanlar ayetleri duyabilirler.⁴³⁸

5-Müslümanların egemenliğine girme ve kabul etme anlamında⁴³⁹

6-Evrendeki bütün varlıkların Allah'ın emrine uygun hareket etmeleri teslimiyet kavramı ile ifade edilmiştir. Yeryüzünde ve göklerde her şey ister istemez Allah'a teslim olmuştur.⁴⁴⁰ Bu teslimiyet akışında insanın da yerini alması beklenir. Allah'a teslim olmamak gibi bir sonuç insanın seçiminde zaten yoktur. Bir gün Allah'a zaten teslim olacaklardır.⁴⁴¹ Önemli olan insanın kendi iradesiyle hayatta iken son saatten önce teslim olmasıdır.⁴⁴² Allah'a teslim olmayan insan ise şeytana ve şeytani isteklerine teslim olması kendisini felakete sürükleyecek yalnız kalacaktır.⁴⁴³

⁴³² 6.Enam/162

⁴³³ 41. Fussilet/33

⁴³⁴ 5. Maide/3; 22.Hacc/78

⁴³⁵ 3.Ali İmran/19

⁴³⁶ 3.Ali İmran/85;

⁴³⁷ 3.Ali İmran/20

⁴³⁸ 27.Neml/81, 30. Rum/53

⁴³⁹ 49. Hucurat/14

⁴⁴⁰ 3.Ali İmran/83

⁴⁴¹ 37.Saffat/26

⁴⁴² 39.Zümer/54

⁴⁴³ 68. Kalem/35

3.İman Hidayet İlişkisi

Hidayet, doğru yolu bulma, açıklama, ilham etme, başarıya ulaşma, doğru yolu gösterme, bir gaye için kılavuzluk etmek ve doğru yola girme anlamlarına gelir.⁴⁴⁴ Dalalet'in karşıtı⁴⁴⁵ olarak Allah'ın doğru yolu anlamındadır. Allah hidayetin dağıtıcısıdır. Hidayet Allah'tandır ve O'nun elindedir.⁴⁴⁶ Allah iman edenlerin hidayetlerini artırır.⁴⁴⁷ Allah mutlak "Hadi"dir. Allah isteseydi bütün insanları hidayete erdirirdi.⁴⁴⁸ Hz Peygamber ve Kuran'ın hidayet etmesi dolaylı ve mecazi hidayettir.⁴⁴⁹ İnsanın imanı tercih etmesi hidayet; küfrü seçmesi ise dalalettir.

Kuran'da hidayet ve dalaletin sebeplerinden bahsedilmiş olması bu işin keyfi olmadığına ve insanın sorumluluğuna işaret eder. İnsanın tercihinine göre Allah'ın da insana bir karşılık verdiği anlaşılmaktadır. *Hidayet* genel anlamıyla sezginin, duyuların ve aklın rehberliğini, *Hak* ise varlığın ortak niteliğini ve gerçekliği temsil etmektedir. Her iki kavramın anlamına ve yaşantısına ulaşmak ise insani sorumluluğun özetidir.⁴⁵⁰

Hidayet kavramı Kuran'da çok kapsamlı bir içerikte kullanılmıştır. Allah'ın insana olan hidayeti şu yollarla açıklanmıştır:

1-Fitri dinin insanın yaratılışına konulmasıdır.⁴⁵¹

⁴⁴⁴ Mehmet Bulut, Hidayet-Dalalet ve İnsanın Sorumluluğu, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, sayı: 9, s. 230; Ömer Dumlu, Kuran'da Salah Meselesi, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2009, s.104; Ramazan BİÇER, Matürîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII / 1, s. 41/59 HAZİRAN-2004, SiVAS <<<http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/870.pdf>>>Erişim: 05.02.2011

⁴⁴⁵ 2. Bakara/16/38/97/175, 16. Nahl/36

⁴⁴⁶ 2. Bakara/5/120. 3. Ali İmran/73, 6. En'âm/71/88

⁴⁴⁷ 18. Kehf/13, 19. Meryem/76

⁴⁴⁸ 13. Ra'd/31

⁴⁴⁹ Bulut, a.g.m., s. 230.

⁴⁵⁰ Düzgün, İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı, s. 13

⁴⁵¹ M. Zeki Duman, "Nur Suresi'nin 35. Ayetinin Tefsir ve Te'vili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2005, sayı: 3, s. 27

2-Allah'ın bütün insanlara akıl, idrak ve irade ve diğer canlılara zaruri bilgiler vermesidir.

3-Kitaplar ve peygamberler göndermesi ve doğru yolda olanlara başarı vermesidir.⁴⁵² Hidayet; ağırlıklı olarak, dine girip dini kabul etme,⁴⁵³ Kuran⁴⁵⁴ ve önceki vahiylerin⁴⁵⁵ bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Vahiy doğru yolu ve hidayeti kılavuzlayan bir kaynaktır.⁴⁵⁶

4-Kendi akıl, irade ve idraki ile iman edip doğru yola giren, hidayete kavuşan kişiyi Allah'ın maksuda ulaşmaya muvafık kılmasıdır.

5-Ahirette tecelli edecek olan lütuf ve ihsanı ile cennete iletmesidir.⁴⁵⁷

Bu farklı yorumlardan hareketle hidayet; ilk yaratılıştan başlayarak Allah'ın insanı hiç yalnız bırakmayarak vahiy ve peygamberlerle desteklemesi, vahyi anlayacak akıl ve anlayış vermesi, varlığının her döneminde onun ihtiyaçlarını karşılaması, kendisine rehberlik etmesi ve elinden tutması, kendisine yönelene doğru yolu göstermes hidayetin unsurlarıdır diyebiliriz. İnsanın hidayette olması için hidayet araçlarının tamamını kullanması gerekir.

Hidayet; insandan Allah'a iman ile yöneliş, Allah'tan insana yol gösterme, rehberlik ve kabül olarak yansır. Allah hidayeti vahiy, akla gelen bir düşünce, ilahi bir sezgi veya kalbi aydınlatan bir doğuş ile verebilir. Hidayetin bu genel anlamı yanında Allah'ın her insana özel bir yaklaşımı olduğunu söyleyebiliriz. Hiçbir insan Allah tarafından unutulmuş ve terk edilmiş değildir. Her insanın Allah ile özel bir

⁴⁵² Cihad Tunç, “İslâm Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989, sayı: 6, s. 30.

⁴⁵³ 18. Kehf/57

⁴⁵⁴ 2. Bakara/185, 7. A'raf/52, 12. Yusuf/111, 16. Nahl/89, 17. İsrâ/9

⁴⁵⁵ 3. Ali İmran/4, 5. Maide/44/46, 6. En'âm/91/154

⁴⁵⁶ 2. Bakara/2

⁴⁵⁷ Tunç, a.g.e., s.184-185. ; Dumlu, a.g.e., s.105.

bağı ve ilişkisi vardır. Bu bağı güçlendirmek ise insanın elindedir. İnanan insan hidayet in bir nasiplendirme ve nimet olduğunun farkında olarak maddi ve manevi başarısında Allah'ın hidayet etmesini hesaba katarak; yaşadığı her olay ve başına gelen her şeyi Allah ile ilişkilendirmek suretiyle hayatını hikmet ve hidayet ile sürdürebilir.

Türü ne olursa olsun hidayet durup dururken insanı gelip bulmaz. Hidayet Allah'tan olsa da insani bir çabayı, hayra yönelik bir gayreti ve çalışıp yorulmayı gerektirir. Her başarı gibi hidayet in de nedensel süreçleri vardır.⁴⁵⁸ Herhangi bir insana Allah'ın hidayet inin nasip olması için, harekete geçmesi, hakikate yönelmesi, yüzünü iyilikten yana çevirmesi ve Allah'ın rızasını araması gerekir. Allah'ın rızasını duygu, düşünce ve eylemlerle arayış içinde olmayanlar hidayeti, rahmeti ve aydınlığı bulamazlar.⁴⁵⁹

Kuran'da iman, hidayet in şartı olarak kabul edilir.⁴⁶⁰ *“Kim Allah'a iman ederse, onun kalbini hidayete yöneltir.”*⁴⁶¹ İman insan açısından *“kazanılan”* Allah açısından bakılınca *“bahşedilen”* büyük bir nimettir. İman sadece insani irade ile gerçekleştirilen bir tercih değildir, aynı zamanda Allah tarafından bir *“mazhariyet”* ve *“kabül”*dür. *“Hak edene”* verilen bir *“ilahi bir paye”*dir. *“Onlar, öyle kimselerdir ki, (Allah) onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir.”*⁴⁶² İmanın insandan hidayet in ise Allah'tan olduğu iki yönlü bir ilişki olduğu görülür. Allah insan arasındaki ilişki donuk, pasif ve ahirete ertelenmiş bir ilişki değildir. Canlı karşılıkların yaşandığı bir ilişkidir. İnsan Allah'ın kendisine

⁴⁵⁸ 29. Ankebut/69

⁴⁵⁹ 5. Maide/16

⁴⁶⁰ 2. Bakara /137

⁴⁶¹ 64. Tegabün/11

⁴⁶² 58. Mücadele/22

nasıplendirdiği imanından dolayı Allah’a minnettar olmalıdır.⁴⁶³ Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır.⁴⁶⁴ İnsana imanı sevdiren, kalbe yerleştiren, ilmi veren Allah’tır.⁴⁶⁵ *Günah işlemeyi ve güzel olan şeylere karşı çıkmayı çirkin gösteren de Allah’tır.*⁴⁶⁶ Allah kendi yolunda güç harcayanları kendi yollarına iletir.⁴⁶⁷

Hidayet genel tercih olarak İslam dinine girişten başka her konuda Allah’ın kuluna doğruyu göstermede yardımcı olmasını da kapsar.⁴⁶⁸ Allah’ın hidayet etmesi yalnızca imani konularda değildir. Bunun yanı sıra her türlü davranış ve iş; Allah’ın rehberliği yardım ve katkısı ile en güzel ve en verimli şekilde gerçekleşir. Bu anlamda salih ameller Allah’ın hidayeti ile desteklenmiş amellerdir. Hidayette kalma sürekli bir çabayı gerektirir. Kul isteyecek, isteğini yönelişleriyle gösterecek, isteğini emre itaat ederek dua ile belli edecek, Allah da onu doğru yolu rehberlik edecektir. Her şeyden evvel iman insanın seçimidir. Allah’tan önce insanın temizlenmeye, arınmaya, iyi bir insan olmaya niyet ettiğinde Allah o zaman devreye girer ve “onların mutlaka duyup işitmelerini sağlar.”⁴⁶⁹ İnsanın Allah’ın verdiği akıl, vahiy ve dua imkanlarından yararlanması insanın kendi lehinedir. Aklını kullanma ilk aşamadır. *Aklını kullanmayan vahiy ve duadan da mahrum kalır.* Allah hak edeni iyilerle, ders alacağı iyi olaylarla karşılaştırır. İnsanın Allah’ın hidayetini hak etmesi; iyi insan olmaya istek ve niyet, araştırma ve gayret gerektirir.

Allah’ın insana hidayeti bu sayılanlar dışında, görünmeyen bir güç, bir düşünce, etki veya sezgi, ilham da olabilir. Bu, Allah’tan peygamberlere gelen vahiy

⁴⁶³ 49. Hucurat/17

⁴⁶⁴ 2. Bakara/257

⁴⁶⁵ 30. Rum/56

⁴⁶⁶ 49. Hucurat/7

⁴⁶⁷ 29. Ankebut/69

⁴⁶⁸ Öge, a.g.e., s.261; 58. Mücadele/22; 2. Bakara/213

⁴⁶⁹ 8. Enfal/23

ve rehberlik dışında kalan ikinci bir vahiy türüdür. Bal arısı, Hz. Musa'nın annesi, Hz. Meryem ve Havariler'e yapılan vahiy bu türden vahiy örnekleridir. Peygamberlik anlamı taşımayan vahiy tarzına her insan açıktır. Ancak insanın Allah'a karşı tutumu, dostluk ve yakınlığı bu tür vahyin niteliğini belirler. Bu tür hidayet yapılan bir iyiliğin veya güzel bir niyetin karşılığı olarak insanın hayra uygun ve muvafık hale getirilmesidir.⁴⁷⁰ Rüyalar ve çeşitli ruhsal tecrübe ve yaşantılar yalnızca kişiyi bağlasa da önemli destekler içerebilir. İnanan insan, Allah'ın yardımıyla bir yön, bir yol, bir bakış açısı kazanır. İman, Allah'tan gelecek destek, güç ve takviyelerle sevdinir, kalbe yerleştirilebilir ve korunabilir. Bu anlamda her insan manevi makamı ve derecesi ne olursa olsun Allah'a muhtaçtır. Hidayetin kesintisiz sürdürülmesi insanın Allah ile ilişkilerine bağlıdır. Bu, Kuran'da vahyin esas olarak, inanma eğilimi gösterenler için, merhamete dayalı bir yol gösterme (huda) olduğu şeklindeki temel vakıanın yalnızca bir ardışımıdır.⁴⁷¹ Hidayet yalnızca Allah'ın elindedir. Başka kapılarda hidayet dilenmemelidir.⁴⁷² Hidayet yetkisi peygambere dahi verilmiş bir yetki değildir.⁴⁷³ Ancak iyi insanlar, özellikle de peygamberler hidayete örneklik yapabilirler. Hidayette de Allah'ın ortağı yoktur.⁴⁷⁴

Vahyin amacı insana hidayet yolunu göstermektir. Kuran üzerinde durduğu hayatın içinden olaylar ve hayat hikayeleri ile bile hidayet ve irşat etme, öğüt ve ibret vermek gibi amaçları hedeflemiştir.⁴⁷⁵ Hayatın içinde üretilecek salih ameller de Allah tarafından desteklenmiş hidayet edilmiş eylemlerdir.

⁴⁷⁰ Emrullah Yüksel, "Kur'an-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 7, s. 98.

⁴⁷¹ İzutsu, Kuranda Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 256.

⁴⁷² 2. Bakara/272

⁴⁷³ 28. Kasas/56

⁴⁷⁴ 10. Yunus/35

⁴⁷⁵ M. Ahmed Halefullah, *Kuran'da Anlatım Sanatı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s.378.

4.İnsanın Sorumluluğu Kabul Etmemesi: Küfür

Dinde zorlama yoktur.⁴⁷⁶ İnsan, vahyin ön gördüğü sorumluluğu üstlenmeyebilir, haberlerine inanmaz, rehberliğini ve ilkelerini kabul etmeyebilir. Varlığı kendi zannınca tanımlama yolunu seçebilir. İnsanın bu olumsuz tutumuna “küfür” denir. Küfür, dini yönden iman edilmesi zorunlu olan temel hakikatlerin üstünü örtmek suretiyle onları yokmuş gibi farzedip, inat ile reddetmek, kabul etmemektir.⁴⁷⁷ Küfür ve inkarın merkezinde Allah’a inanmama vardır.⁴⁷⁸ Öldükten sonra dirilmeyi⁴⁷⁹ kitabın bir kısmını⁴⁸⁰ veya tamamını⁴⁸¹ peygamberlerin bir kısmını⁴⁸² Allah’ın ayetlerini⁴⁸³ ve diğer iman edilmesi gereken konuları kabul etmemek, inkâr etmek “küfür” kavramının kapsamına girer. Küfür kavramı Kuran’da iman dışında şükrün karşıtı, Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etmek anlamında da kullanılmıştır. Kuran’a göre vahyin rehberliğini kabul etmeyen küfrün tâbi olduğu kaynaklar; ataların geleneği, heva, zann, şeytan, şehvetler, cehalet, çoğunluk, yoldan çıkmış yöneticiler ve batıldır.

Kuran’a göre insanın soyut eylem alanında en olumsuz tutum küfürdür. Küfür iman kavramının karşıtı⁴⁸⁴ kötü bir yoldur.⁴⁸⁵ Kuran insanları, inkar etmemeleri konusunda⁴⁸⁶ defalarca uyarmıştır. İnkâr yolunu ancak fasık⁴⁸⁷ ve zalim olanlar⁴⁸⁸ tutar. Küfür sadece basit bir inanç tercihi değildir. Küfür, potansiyel olarak içinde

⁴⁷⁶ 2. Bakara/256

⁴⁷⁷ Tunç, a.g.e., s.34 ; Gölcük & Toprak, a.g.e., s.102.

⁴⁷⁸ 2. Bakara/28, 11. Hud/60, 13. Ra’d/30

⁴⁷⁹ 11. Hud/7, 13. Ra’d/5, 17. İsrâ/98

⁴⁸⁰ 2. Bakara/85

⁴⁸¹ 13. Ra’d/43

⁴⁸² 4. Nisa/150

⁴⁸³ 2. Bakara/39, 4. Nisa/56

⁴⁸⁴ 2. Bakara/108, 3. Ali İmran/177

⁴⁸⁵ 5. Maide/12

⁴⁸⁶ 2. Bakara/152

⁴⁸⁷ 2. Bakara/99

⁴⁸⁸ 4. Nisa/168, 18. Kehf/29, 34. Sebe/33

bütün olumsuzlukları barındırır. Bu nedenle Kuran’da küfür salih amelin karşısı⁴⁸⁹ ve salih olmayan davranışların da kaynağı olarak gösterilir. Hakkı inkâr etmenin çok ağır sonuçları vardır. Her şeyden önce insanın çok yönlü ilişkileri ve yaşamı için gerekli olan bütün değerlerin ve ilkelerin kabul edilmemesi anlamına gelir. Hakikatin bütün öğeleri birlikte düşünülünce küfür sadece, Allah’ı inkar da değildir. Küfür hakikata karşı olmak ve karşıda yer almaktır. Hakkı inkar ile anlamsızlığı, değersizliği tercihtir. Hatta küfür, insanın varlığa ve kendisine karşı olması, hakikate dayalı değer oluşturmama başarısızlığıdır. İnsanın kendisini vahiyden yoksun bırakması ile bütün davranışları bilgisiz, haksız ve temelsiz kalır. Kuran bu çizgi dışılığı “*biğayri ilm*”⁴⁹⁰ ve “*biğayri hakk*”⁴⁹¹ kavramları ile ifade eder. Varlığı amaçsız görmeleri inkârcıların en büyük yanılgılarıdır.

Kuran’da küfür, birçok sıfat ile tanıtılmıştır. Baı sıfatların bir kısmı küfür kavramına eş veya yakın anlamlı kavramlar olarak kullanılmıştır. Kuran’da iman kavramının karşısı olarak küfür dışında zulüm,⁴⁹² fisk,⁴⁹³ fesat⁴⁹⁴ inkâr, cuhud, kenud, kizb,⁴⁹⁵ tekzib, ilhad, cehl⁴⁹⁶ kullanılmıştır. İmanın karşısı olarak kullanılan bütün kavramların ortak anlamı; hakikati kabul etmeme ve batılı tercih etmedir.

Küfür her şeyden önce insanın vahiyle olan olumsuz ilişkisinden doğar. İnkâr eden, gösterilene bakmaz, gelecek haberlerini dinlemez ve umursamaz. Anlamaya dinlemeye vakit ayırmaz, Uyarıları önemsemez ve ciddiye almaz; kanıtları yeterli görmez. Bu nedenle inkar edenlerle ilgili Kuran’ın en fazla eleştirdiği konu duy

⁴⁸⁹ 30. Rum/44

⁴⁹⁰ 48. Fetih/25

⁴⁹¹ 42. Şura/42

⁴⁹² 14. İbrahim/42

⁴⁹³ 32.Secde/18

⁴⁹⁴ 38. Sad/28

⁴⁹⁵ 5. Maide/10

⁴⁹⁶ İbrahim Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, İstanbul 2000, s.52-55.

organlarını ve akıllarını kullanmamalarıdır. Allah “*kafir olmakla*” “*aklını kullanmamayı*” birbirine eş değer görmektedir.⁴⁹⁷ İnkarcıların iman etmemeleri delil yetersizliğinden değildir. Eğer bu Kur’ân kendisiyle dağların yürütüldüğü, yerin parçalandığı, ölülerin konuşturulduğu bir kitap olsa, onlar yine inanmazlardı.⁴⁹⁸

İman insanı hidayete ulaştırdığı gibi küfür de insanı dalalette bırakır.⁴⁹⁹ Dalalet doğru yoldan sapmak, zayii olmak, telef olmak, inhiraf etmek⁵⁰⁰ helak olmak ve boşa gitmek anlamındadır.⁵⁰¹ Sonuçlarına katlanabilecekse küfür özgürlüğü de insana tanınmıştır. “*De ki: Hak, Rabbinizden gelendir. Artık “dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin...”*”⁵⁰² Küfür tarafına da yalnızlık, iç dağınıklığı, doyumsuzluk, amaçsızlık, saçmalık varken; iman tarafında ise iç doygunluğu, mutmainlik, anlamlılık hali yaşanır. Kuran’da; kör-gören, ölü-diri, sağır-işiten, karanlıkta olan ile aydınlıkta olan ikili karşılaştırmaları inanan ve inanmayan insanın durumlarını karşılaştırmak için yapılmıştır. Din, insanı kendisi ve çevresi ile uyumunu sürdürebilecek ilke ve değerlere çağırır. Bu anlamda insana ve tüm varlığa hayat verir.⁵⁰³

Ancak vahyi inkar edenlerin davranış ve uygulamaları elbette tamamen vahye ters, yanlış ve yararsız davranışlar değildir. Öyle olsa insan yaşamından söz etmek mümkün değildir. Çünkü Onlar da bir takım yararlı ve güzel davranışlarda bulunabilirler. Ancak güzel amelleri yaptıklarından dolayı dünyada huzur ve mutluluk adına karşılıklarını alırlar. Ahirette de güzel davranışlarda bulunanlarla kötü davranışları yapanlarla eşit sayılmayacaklarını Allah’ın adaleti gereği

⁴⁹⁷ 8. Enfal/55; 8. Enfal/22

⁴⁹⁸ 13. Ra’d/31

⁴⁹⁹ Derveze, a.g.e., s.356.

⁵⁰⁰ Tunç, a.g.e., s.186.

⁵⁰¹ İbn-i Teymiyye, *Müşkil Ayetler*, Takva Yayınları, İstanbul 2011, s.159.

⁵⁰² 18. Kehf/29

⁵⁰³ 8.Enfal/24

söyleyebiliriz. Ancak ibadet ve itaat adına yaptıkları davranışlar boşa çıkacaktır. Bu durum Kuran’da “*adallea’malühüm*” “*ahbataa’malühüm*” “amellerinin boşa çıkması” şeklinde ifade edilir. Geleneksel yorumların hemen hepsinde salih amel için iman şartı aranmıştır.⁵⁰⁴ Kafirlerde iman olmadığı gibi ihlas ile ibadet de yoktur.⁵⁰⁵ Kuran’a göre küfür alanının amelleri şeytan tarafından süslemiş⁵⁰⁶ rüzgarlı bir havada savrulan küller gibi savrulup yok olan⁵⁰⁷ serap gibi⁵⁰⁸ boşa gitmiştir. Kuran’daki konu ile ilgili ayetlerden yola çıkarak farklı bir sonuca ulaşmak zor görünmektedir. Ancak hiçbir insan için küfür kalıcı bir durum değildir. Her insan hayatta olduğu sürece iman etme onuruna erişebilir. Küfür geçici ve iğreti olarak insana yakışmayan bir elbisedir. Ayrıca küfür yolunu tercih eden Allah’ın mülkünden ve O’nun huzurundan çıkmış değildir. Allah alemlerin ve bütün insanların Rabbi olarak küfür yolunu benimsemiş insanlarla ilişkilerini kesmez. İnsanın yapacağı her hayırlı düşünce ve güzel yararlı hayırlı bir iş insanın hidayetine vesile olabilir. Salih amel kafir insanda da etki gösterir. “Maruf” olarak onu imana yaklaştırır. İnanmış da olsa salih olmayan amelleri alışkanlık haline getiren insan da amelleriyle küfre yaklaşmış olur. Müslüman veya kafir de olsa ceza ve ödülün, insani durumların her zaman gri tonları vardır. Her amelin Allah katında ve mizanda bir değeri olacağı adalet ilkesi gereği kesindir.

⁵⁰⁴İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Müeyesser fi İlmi't-Tefsîr*, 4.cilt, s. 26.

⁵⁰⁵ 16. Nahl / 63

⁵⁰⁶ 10. Yunus/22

⁵⁰⁷ 24. Nur /39

⁵⁰⁸ 2. Bakara/9

II. BÖLÜM: SALİH AMEL KAVRAMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.Kuran’da İnsan Davranışlarını Karşıllayan Kavramlar

Kuran’da insan davranışını karşılayan kavramların başında “amel” kavramı gelir. “Amel” kavramı dışında “fiil”, “kesb” “sun” “sa’y” “ictirah” ve “iktiraf”⁵⁰⁹ kavramları da insan davranışlarının karşılığı olarak kullanılmıştır. Ancak Kuran’da insan davranışı için daha çok karşılık bulan kavram, “amel” kavramıdır. “Amel” kavramı; sözlükte “iş, çaba, fiil, çalışma, çaba harcama, hareket ve faaliyet, aksiyon” gibi anlamlara gelir.⁵¹⁰ Canlı cansız bütün varlıkların kasıtlı ve kasıtsızca yaptıkları davranışlara “fiil” denir. Fiil kavramı amel’den daha kapsamlıdır. Kuran’da Allah’a ait fiiller bu kalıpla ifade edilmiştir.⁵¹¹ İnsanlar için kullanıldığı gibi meleklerin amelleri için de kullanılmıştır.

Canlıların kasıtlı olarak yaptıkları işlere ise “amel” denir.⁵¹² Belirli bir amaç, niyet, istem ve tercih içeren amel kavramı; Yasin suresi 71. ayetinde Allah için kullanılmıştır. Diğer bazı kullanımlarda şeytana da nispet edilerek kullanılsa da, amel kavramının merkezinde her zaman insan vardır.⁵¹³ Amel fiili, insana nispet edildiğinde bir ürün ortaya koymak-yetiştirmek anlamında⁵¹⁴ Allah’a nisbet edildiğinde ise yaratma anlamında kullanılmıştır.⁵¹⁵

‘Amel’ kavramına anlam yakınlığı olan kavramlardan biri de ‘kesb’dir. “Kesb; kazanmak, çalışmak, gayret etmek, istemek, fayda sağlamaya, zarar gidermeye

⁵⁰⁹ Yusuf Kurt, *Kuran’da Amel*, M.Ü.S.B.E. Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.15.

⁵¹⁰ M. Bilgiz, “Kuran’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, AT.Ü.İ.F.D., Sayı:20 2003, s.135.

⁵¹¹ 2. Bakara/253

⁵¹² Süleyman Uludağ, “Amel”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, cilt III, s.13.

⁵¹³ Kurt, a.g.t., s.6.

⁵¹⁴ 36. Yasin/35

⁵¹⁵ 36. Yasin/71

yönelik insan fiili, kulun iradeli hareketleri, kalbin bir şeye azmederek ona yönelmesi, maddi kazanç, sa'y ve amel manalarında kullanılmıştır.⁵¹⁶ Kesb, fiili Kuran'da Allah'a nisbet edilerek kullanılmamıştır.⁵¹⁷ Maddi kazanç olarak da kullanılmıştır.⁵¹⁸ Kuran'da daha çok nefis için kullanılan "kesb" fiili, Kuran'da nefse nispet edilmediği yerlerdeki tüm kullanımları olumsuz anlamda günah kazanma⁵¹⁹ olarak kullanılmıştır. "Kesb" fiilinin geçtiği pasajlar, kazandıklarını düşünen, fakat gerçekte ise kaybeden insanların psikolojik durumlarını anlatır. "İktiraf" "cerh" ve "ictirah" kavramları da Kuran'da kesb anlamında kullanılan insan davranışlarını karşılayan diğer kavramlardır.⁵²⁰ "Kesb" kavramıyla ilgili olarak insan fiilinin yaratılması konusunda mezhepler arasında farklı görüşler öne sürülmüştür.⁵²¹ Amel kavramına yakın anlamlı kavramlardan "sun'" ise "dilsel alıştırma yapar, tecrübe kazanmak, bir işi maharetle yapmak" anlamına gelir. "Sun'" aynı kök fiilinden türeyen sanatkârın işine "sınaat" denildiği gibi, amelinde de "sanat" denir.⁵²² Sun' fiili Kuran'da Allah'ın fiillerinin karşılığı olarak ve az da olsa insan eylemlerini karşılamak için kullanılmıştır. "Sa'y" kelimesi de amel kavramına anlam yakınlığı olan kavramlardandır. "Sa'y", sözlükte "hızlı yürümek ve hayır olsun şer olsun bir işte ciddi olmak, onu sıkı tutmak amel ve kesb" anlamlarına gelir.⁵²³ Sa'y kavramı Allah'ın fiilleri için kullanılmaz.⁵²⁴ "Amel" kavramı kelam

⁵¹⁶ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, Nun yayıncılık, İstanbul 1997, s.129.

⁵¹⁷ Kurt, a.g.t., s.11.

⁵¹⁸ 2. Bakara/267

⁵¹⁹ 2. Bakara/81, 4. Nisa/111

⁵²⁰ Kurt, a.g.t., s.15.

⁵²¹ Özler, a.g.e., s.129/145.

⁵²² Kurt, a.g.t., s.12.

⁵²³ Kurt, a.g.t., s.13.

⁵²⁴ Kurt, a.g.t., s.13.

ilminde iman ile ilişkisi açısından, Fıkıh ilminde ise, irade sahibi bir kişinin iç ve hemen akabinde dışa yansıyan davranış olarak ilgi görmüştür.⁵²⁵

Kuran’da amel kavramı çeşitli sıfatlarla nitelendirilmiştir. Salih amel kavramı; “*amel*” kelimesine “*salih*” sıfatı eklenerek oluşturulmuş bir sıfat tamlamasıdır. Salih amelin karşıtı olarak da “*amel-i seyyie*”⁵²⁶ “*amel-i gayr-i sâlih*” kavramlarının kullanıldığı görülür.⁵²⁷

2.Salih Terimi

“*Salih*” kelimesi Arapça (SLH) kök fiilinden türemiş ism-i faildir. (SLH) kök fiili, bütün türevleriyle Kuran’da 180 defa geçmektedir. Aynı kök fiilden türeyen “*salah*”, “*sulh*” ve “*ıslah*” kavramları, “*salih amel*” kavramının anlam alanıyla yakından ilgilidir. *Salah*; fesat kavramının karşıtı olarak “*yararlı ve düzgün olmak, layık olmak, bir kişinin inanç ve amelde durumunun iyi ve uygun olması*” anlamına gelmektedir.⁵²⁸

“*Salih*” kelimesi “*elverişli, iyi, uygun, yakışır, dinin buyruklarına uygun harekette bulunma*”⁵²⁹ anlamlarında Türkçe’de de kullanılır. “*Saliha*” kelimesi Kuran’da daha çok çoğul form olarak “*sâlihât*” şeklinde geçer. “*Salah*” kelimesi Kuran’da beş hususu vurgular; “*salih amel*”, “*salih ve muslih insan*”, “*başkalarının arasını bulup barıştırmak anlamında sulh*”, “*ferdin hem kendisini hem de başkasını düzeltmesi ve faydalı bir insan olması ve yeryüzünün ıslah edilmesi*”dir.⁵³⁰ “*Salih*”

⁵²⁵ Talip Türcan, “Fıkıhdan İslâm Hukukuna-Fıkıhın İslâm Hukukuna Evrilme Süreci Üzerine Bazı Düşünceler”, <http://www.fikribeyan.net/yazar_3587_619_Fikihdan/Isl%C3%A2m/Hukukuna///Fikhi n/Isl%C3%A2m/Hukukuna/Evrilme/Sureci/Uzerine/Bazi/Dusunceler.html>> Erişim: 10.03.2012

⁵²⁶ 9. Tevbe Suresi/102, 35. Fatır Suresi/10, 40. Mü’min Suresi/58

⁵²⁷ 11. Hud Suresi/46

⁵²⁸ Bilgiz, “Kuran’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, s.136; Ateş, a.g.e., 18.cilt, s.349.

⁵²⁹ TDK Türkçe Sözlük

⁵³⁰ Ömer Dumlu, Kuran’da Bazı Kavramlara Bakış, AnadoluYayınları, İzmir 1999, s.137.

kavramı Kuran’da “amel”e sıfat olduğu gibi insanlara da sıfat olarak kullanılmıştır. İnsan amellerine sıfat olduğu yerlerde “*iyi, hayırlı, yararlı*” anlamlarına gelirken, insanlara sıfat olduğunda ise “*hayırlı, doğru, faydalı kişi*” anlamına gelir. Ayrıca “*kusursuz ve sağlıklı doğan*” çocuk anlamında da kullanılmıştır.⁵³¹ İzutsu salih sözcüğünün Kuran’daki değerini şu görüşü ile dile getirir. “İslâm’da ahlaken iyilik kavrayışının vurgulu biçimde dinî olan karakterini, Kur’an’da dinî ahlakî mükemmellik karşılığı kullanılan en yaygın sözcüklerden biri olan “*salih*” sözcüğünün gösterdiği kadar hiçbir şey gösteremez.”⁵³² Elmalılı Hamdi Yazır, “*salih*” kavramı için şu yorumu yapar: “*salih*” aslında iyi, yaraşıklı, aklen ve naklen doğru, hayırlı manasına sıfat iken nakil tâ’sı ile “*hasene*” kelimesi gibi “*güzel amel-güzel iş*” manasına isim olmuştur.”⁵³³

Salah, ıslah ve sulh kavramları salih amel kavramının anlamı ile ilişkilendirilen kavramlardır. Salih kavramı ile aynı kökten gelen “*sulh*” barış anlamına gelirken “*ıslah*” kavramı ise; onarmak, düzeltmek, kişilerin aralarını bulup barıştırmak, iyilik yapmak ve bir şeyin ifsadından-bozulmasından sonra düzeltilmesi anlamlarına gelir.⁵³⁴ “*Muslih*” hem salih iş yapan hem de salih iş yapan kişiye yardımcı olan demektir.⁵³⁵ Kuran’ın hedeflerinden biri de birey, toplum ve çevreyi ıslahtır. Kuran’da ıslah’ın öznesi olarak insan ve Allah kullanılmıştır. İnsan amellerini ıslah eder. Allah’ın ıslahı ise insanı ve yeryüzünü ıslahı şeklinde gerçekleşir.⁵³⁶ İnsanın ıslah etmesi, Allah’ın ıslah etmesinden bağımsız değildir. Kuran’a göre insan bu dünyadaki bütün varlıkların iyiliği için çalışmalıdır. Peygamberlerden Müslümanlara

⁵³¹ 7.A’râf Suresi 7/189/190.

⁵³² İzutsu, *Kuranda Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 268.

⁵³³ Yazır, Bakara Suresi 25. Ayetin tefsiri

⁵³⁴ Bilgiz, Kuran’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi, s.136.

⁵³⁵ Ömer Dumlulu, *Kuran’da Bazı Kavramlara Bakış*, s.147.

⁵³⁶ 7.A’raf/56/85

miras olarak kalan görev ıslahıdır.⁵³⁷ Islah, Kuran’da yetimlerin durumlarını⁵³⁸ insanların ve eşlerin arasını düzeltmek⁵³⁹ gibi yapıcı davranışlar için kullanılmıştır.

3.“Salih Amel” Kavramının Tanımı

Salih amel, tefsir kaynaklarında değişik şekillerde tanımlanmıştır. İlk dönem tefsir kaynaklarında salih amellerin en değerlisinin “*namaz*” olduğu yorumu yapılmıştır.⁵⁴⁰ İbn-i Abbas salih ameli “*namaz ve oruç gibi farz ibadetler*” olarak anlamıştır. Hz. Ali “*vaktinde ve ta’dili erkâna uygun kılınan namaz*” olarak tanımlamıştır. Katâde ise salih amelin anlamını genişleterek “*hayır işlemek*” olarak tarif etmiştir.⁵⁴¹ Salih amel ile ilgili tefsir kaynaklarında geçen diğer bazı tanımlar ise şöyledir;

“*Salih amel; gerekli olan farzları yerine getirmek, yasaklanmış olan ma’siyetlerden kaçınmaktır.*”⁵⁴²

“*İnsanların kendi aralarında ve Rableriyle olan ilişkilerindeki itaatleridir.*”⁵⁴³

“*İman edilen konuları ikrar etmek, ibadet ve uygulamalarda Allah’ın emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmaktır.*”⁵⁴⁴

“*Üzerinde bulunan hakları iade etmektir.*”⁵⁴⁵

⁵³⁷ Mahmud Davudi, “İslami Bilgi Külliyyatının Ruhundaki Yansımalar ve Yeni Bilimin Yükselişi”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, İnkılap Yayınları, cilt 2, 1994, sayı I, s. 79.

⁵³⁸ 2.Bakara/220

⁵³⁹ 2.Bakara/224

⁵⁴⁰ Abdullah İbn-i Arabî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, Mısır 1376, 8.Bölüm, s.116.

⁵⁴¹ H. Mehmet Soysaldı, “Asr Suresi Tefsiri Üzerine”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 2, s. 8-9

⁵⁴² Al-Taberi: *Camiu'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kuran*, Asr Suresi 3. ayet

<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=1&tTafsirNo=1&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>> Erişim: 15.08.2011

⁵⁴³ Firuzabadi, *Tefsir’ul Kuran*, Asr Suresi 3. Ayet

<<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=2&tTafsirNo=10&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>>> Erişim:15.08.2011

⁵⁴⁴ el/Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, Asr/3. Ayet.

<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=2&tTafsirNo=25&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>>15.08.2011

“Faziletler ve hayırların tamamıdır.”⁵⁴⁶

“Boşa çıkmayacak ticaret, baki kalacak amel, dünyaya karşılık ahret, fani olana karşılık ebedi olandır.”⁵⁴⁷

“Farzlar, sünnetler ve nafilelerdir.”⁵⁴⁸

“İnananların, Allah yolunda ve kendi toplumu için yaptığı ameller.”⁵⁴⁹

“Salih ameller farz olan amellerdir.”⁵⁵⁰

“İmanla muttasıf ameldir.”⁵⁵¹

“Allah ve Rasulüne itaatın tamamı salih ameldir.”⁵⁵²

“Kitap ve sünnete uygun olan amel, salih ameldir.”⁵⁵³

“Allah’a yaklaştıran amellerdir.”⁵⁵⁴

“Kıyamet gününde utanç, hasret ve pişmanlık duyulmayan amellerdir.”⁵⁵⁵

“Allah’a itaattir”⁵⁵⁶

“Zahir ve batın, Allah ve kul hakkına giren bütün hayırlı amellerdir”⁵⁵⁷

⁵⁴⁵ Sülemini; *Hakaikuk'te Tefsir*, Asr suresi 3. ayet
<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=30&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>> 15.08.2011

⁵⁴⁶ İbni Arabî, *Tefsiru'l Kuran*, Asr suresi, 3. ayet
<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=33&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>> 15.08.2011

⁵⁴⁷ İbn Acibe, *el-Bahru'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, Asrsurasi 3. Ayet
<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=37&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>> 15.08.2011

⁵⁴⁸ Ebubekir el-Cezairî, *Eyseru't-Tefasir*, Asr suresi 3. ayet
<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=10&tTafsirNo=66&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>> 15.08.2011

⁵⁴⁹ el-Kattân, *TefsiruTeyseru't-Tefsir*, Asr suresi 3. ayet,
<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=9&tTafsirNo=68&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>> 15.08.2011

⁵⁵⁰ Kurtubi Tefsiri, *el Camiu li Ahkamil Kuran*, Asr Suresi, 3. ayet
<<http://www.multimediaquran.com/quran/52. Turkece/103/103/kurtubi.htm>> 20.12.2011

⁵⁵¹ İbn-i Hümmam, *Fethu'l Kadir*, 2. cilt, s.219.

⁵⁵² El Cezairi, *Eyserü't Tefasir*, 1. cilt, s.200.

⁵⁵³ İbnu'l İmad, *Şezeratüz'Zeheb*, 1. cilt, s.98.

⁵⁵⁴ İbn Muhammed İbn. İbrahim el-Hâzin, *Lübâbu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, 2. cilt, s.10.

⁵⁵⁵ Muhammed İbn. İbrahim el-Hâzin, *Lübâbu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, 2. cilt, s.22.

⁵⁵⁶ Zemahşeri, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaikü't Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut, 1. cilt, s.51

*“Bütün zamanlarda salah özelliği olan her amel salih ameldir. Şeriatların ve nebilerin üzerinde ittifak ettiği, Allah’ın tevhidi, ihlas, Allah’a olan korku, sevgi ve ümit, birr ve doğruluk, ahde vefa, sıla-i rahim, anne babaya, yetim, zayıf ve miskinlere iyilik, yaratılmışlara merhamet gibi aklın ve ilim ehlinin, geçmiş kitapların ortaya koyduğu, peygamberlerin hayat adına emrettiği her ameldir.”*⁵⁵⁸

Görüldüğü gibi salih amel kavramı ilk dönem müfessirlerince daha çok Allah-insan ilişkisi açısından tanımlanmıştır.

Son dönem tefsir kaynaklarında ise salih amel kavramının evrensel boyutuna dikkat çeken tarifler de yapılmıştır. Elmalılı salih ameli *“Allah’ın rızasına, indirdiği hükümlerine uygun, hak ve hayır olduğuna inanarak yapılan insanların kendileri, aile, akraba, kavim ve insanlık için yaptıkları iyilik, sonu hayır ve menfaat olan işler”*⁵⁵⁹ olarak tanımlarken Muhammed Abduh ise şöyle tanımlamıştır: *“Zevk-i selim ve tabiatı mustakimenin kabulüne müsaide olmakla beraber, maslahata muvafık umum ve hususa faydalı ve hayır olduğu herkesçe kabul edilen amellerdir.”*⁵⁶⁰ Ahmed Hamdi Akseki de salih ameli *“Akl-ı selim-sağduyu ve insan fitratının reddetmediği birtakım hayırlı amellerdir ki, insanın kendi nefesine, ailesine, milletine ve bütün insanlara, hülasa hangi sınıftan olursa olsun, her insanın menfaatine olan şeylerle bağdaşan iyi güzel işler ve davranışlar”*⁵⁶¹ olarak tanımlamıştır.

⁵⁵⁷ Tefsiru’s Sa’di, Asr Suresi 3.ayet

<<http://www.qurancomplex.org/Quran/tafseer/Tafseer.asp?t=Saady&TabID=3&SubItemID=4&l=arb&SecOrder=3&SubSecOrder=4>>

⁵⁵⁸ es-Şeyh Abdurrahman b. Nasir es-Sa’di, *Tefsirü'l-Kerimi'r-Rahman fî Tefsir-i Kelami'l-Mennan*, Takdim: Abdullah b. Abdülaziz Akil, Muhammed b. Salih el-Useymin Beyrut : Müessesetü'r-Risale Nasirun, 2. baskı, 1432/2011

⁵⁵⁹ Elmalılı, Asr suresi 3. Ayetin tefsiri, <<http://kuranikerim.com/telmalili/asr.htm>>

⁵⁶⁰ Soysaldı, a.g.m., s. 9.

⁵⁶¹ A. Hamdi Akseki, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, 38. Sadeleştiren: Ali Aslan Aydın, Ankara, s.18

Diğer bazı tanımlar şöyledir;

*“Dinin emir veya tavsiye ettiği, iyi, doğru, faydalı işler; niyete ve iradeye bağlı olarak yapılan bilinçli fiil ve hayırlı işlerdir.”*⁵⁶²

*“Dinin emir tavsiye ve yasaklarını dikkate alan, söz, tutum ve davranışlardır.”*⁵⁶³

*“Akıl ve nakil tarafından övülen; iyi, güzel ve müstakim olarak nitelenen; gerek emir ve gerek tavsiye suretinde yapılması istenen; işleyenler övülen, sonunda sevap kazanılan iyi, güzel ve faydalı amellerdir.”*⁵⁶⁴

*“Güzel bir niyetle yapılan, içerisinde isyan olmayan, haram karışmayan, kötü ve zarar niteliği taşımayan her bir hareket salih ameldir.”*⁵⁶⁵

*“Makbul olan amel, içinde bozukluk taşımayan, doğru düzgün, yararlı ameldir.”*⁵⁶⁶

*“Davranış yolu ile bütünüyle dışa yansıyan “iman”dır.”*⁵⁶⁷

Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir'inde ise; “salih amel” kavramında geçen “salih” sıfatının bağlamına göre; “Allah'ın varlığına ve birliğine inanıp O'nun hükümlerine göre yaşamak; mümkün olduğunca çok sayıda insana, diğer canlılara ve doğaya yararlı olabilecek şeyler yapmak; meşru ölçüler çerçevesinde herkesle barış ve uzlaşma içinde olma çabası göstermek gibi yapıcı davranışları içine alan geniş kapsamlı bir kavram” olduğu belirtilir.⁵⁶⁸

⁵⁶² İsmail Karagöz, "Kur'an'da Salih Amel Kavramı, Salih ve Muslih İnsanların Özellikleri" *Diyanet İlmî Dergi*, s.60. XXXII, I/2. Ankara, 1997

⁵⁶³ Bilgiz, *Kuran'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi*, s.136.

⁵⁶⁴ Kurt, a.g.t., s.22.

⁵⁶⁵ İslam Ansiklopedisi, T.D.V. “salih Amel” maddesi

⁵⁶⁶ Ateş, a.g.e., 18.cilt, s.349.

⁵⁶⁷ İzutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.269.

⁵⁶⁸ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4.cilt, , D.İ.B. Yayınları, Ankara/2004, s.618.

Sözlükte; “*iyi, faydalı, değerli iş*” anlamına gelen salih amel, Kuran’da Allah’ın insandan beklediği ve yapılmasından hoşnut olduğu, ibadet ve ahlaka ilişkin bütün güzel işleri kapsayan⁵⁶⁹ davranışların genel ismidir. Salih amelin tanımlarında “*başkasına yararlı olmanın*” salih amel kavramının en önemli özelliği olduğu dikkat çekicidir.⁵⁷⁰ Bu nedenle salih amel ile ilgili yapılan tanım ve anlayışlarda “salih amel” kavramı somut bütün insan davranışlarını kapsayacak şekilde genişletildiği görülmektedir. Kuran tarafından gözetilen amaçlara ve ilahi beklentiye uygun, insanlara yararlı, kalıcı olarak ahrette ödüllendirilecek olumlu davranış olan salih amel, dinin hüküm koymadığı mubahların işlenmesinde güdülen maksat ve niyet ile de “salih amel” olabilir.”⁵⁷¹

Hadislerde ise salih amel ile ilgili sahîh bir tanım yapılmadığı, *hamd, tesbih, tehlil, havkale, ve beş vakit namazın* salih amel olarak örneklendirildiği belirtilmektedir.⁵⁷²

Bütün tanımlar ve Kuran bütünlüğü dikkate alındığında salih amel şöyle tanımlanabilir. *İnsanın; kendisi, Allah, insan ve çevre ile ilişkilerini olumlu yönde etkileyen ve geliştiren dünya ve ahirette değeri olan bireysel ve toplumsal boyutu olabilen her türlü iyi, güzel, yararlı eylem salih ameldir.*

Kuran meallerinde salih amel kavramının Türkçe çevirilerine de kısaca değinmek gerekir. Maide suresi 69 ve Taha suresi 82.ayetleri örneğinde meal yazarlarının salih amel kavramına verdikleri Türkçe karşılıkları yakın anlamlarına

⁵⁶⁹ Ateş, a.g.e., 18.cilt, s.349.

⁵⁷⁰ Mahir İz, Din ve Cemiyet, İstanbul, 1998, ss.93-94.

⁵⁷¹ Süleyman Uludağ, “Amel”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, cilt III, s.13.

⁵⁷² İbn-i Arabî, *Ahsan ul-Kuran*, 5.cilt, s.314

göre gruplandırdık.⁵⁷³ Buna göre salih amel kavramına aşağıdaki şekillerde karşılık verilmiştir.

*“İmana uygun davranış”*⁵⁷⁴

*“Nefsi ıslah edici davranışlar(nefis tezkiyesi)”“(zikir) yapanlar (nefsi ıslâh edici amel işleyenler)”*⁵⁷⁵

*“Cârî-kalıcı hayırlar”*⁵⁷⁶

*“Dürüstçe çalışma”“dürüst işler işleme”*⁵⁷⁷

*“Doğru ve yararlı fiiller”“dürüst ve erdemli davranışlar”“doğruyu yapma”*⁵⁷⁸

*“Makbul ve güzel davranış”“güzel işler”“güzel amel işleme”“güzel işler yapma”*⁵⁷⁹

*“Hayra ve barışa yönelik işler yapma”*⁵⁸⁰

*“İyi ameller” “iyi işler”“iyi amel ve harekette bulunma”*⁵⁸¹

*“Yararlı iş görme”“yararlı iş işleyen”“yararlı iş yapma”“yararlı iş” “iyi, yararlı amel”*⁵⁸²

*“Erdemli davranma”“erdemli bir yaşam sürme”*⁵⁸³

Görüldüğü gibi meal yazarları salih amel kavramının “hayırlı, yararlı ve erdemli olma, iyi, doğru ve güzel” vasfına vurgu yaparak Türkçe’ye tercüme etmişlerdir.

⁵⁷³ 5. Maide/69 <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁷⁴ Ahmet Hulusi Meali <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁷⁵ İskender Ali Mihr Meali <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁷⁶ Ahmet Tekin Meali <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁷⁷ Elmalılı (sadeleştirilmiş), Ömer Rıza Doğrul Mealleri

<http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁷⁸ Muhammed Esed, Şaban Piriş <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁷⁹ Suat Yıldırım, Ümit Şimşek, Elmalılı (sadeleştirilmiş - 2), İsmail Mutlu, Şaban Döğen <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁸⁰ Yaşar Nuri Öztürk Meali <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁸¹ Fizilalil Kuran Meali, Abdullah Aydın, Süleyman Ateş, Hasan Basri Çantay, Abdulkaki Gölpınarlı, Adem Uğur, Celal Yıldırım <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

⁵⁸² Ahmet Davudoğlu, Arif Pamuk, Diyanet Vakfı (1993), Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, Hüseyin Kaleli, Süleyman Ateş, Diyanet işleri(eski), Adem Uğur, Bekir Sadak, Celal Yıldırım Mealleri

⁵⁸³ Mustafa İslamoğlu, Edip Yüksel <http://www.kuranmeali.org/kuran_meali.aspx> Erişim:2012.2011

4.Kuran’a Göre Salih Amelin Önemi

Bir din veya inanç sistemi ne kadar mükemmel olursa olsun bağlularından ortaya bir davranış çıkaramıyorsa meyvesiz bir ağaç gibidir. Tüm disiplinler özenle oluşturdukları inanç sistemleri ile kendilerini uygulamalarla gerçekleştirmek isterler. Teori ne kadar kuşatıcı, özgün olursa olsun bir noktadan sonra uygulama beklenir. Her inanç, bilgi ve teori sonunda uygulanmak için vardır. Gereken uygulama ortaya çıkmıyorsa bir sorun var demektir. İslam dini de inanan insandan gerçekleştirdiği imandan sonra güzel ameller işleyerek imanın yalnızca gönüller ve dillerde kalmamasını istemez. İnsanın hislerini, varlığını ve iradesini iman ile etkileyerek; bütün gücünü aile, akraba ve insanlığın yararına olacak işlere dönüştürmeyi ister.

Kuran’a göre; Allah, melekler, peygamberler, dini önderler ve iyilikte önde giden insanlar, insanın hizmetine verilen canlı, cansız bütün varlıkların hepsinin son merhalede insandan beklediği tek şey; “salih amel”dir. Bir sistem olarak İslam dinine “salih amel” yönünden bakıldığında dinin temel hedefinin çok açık, anlaşılır ve her insan için ulaşılabilir olduğu görülür.

Kuran’da insanın bütün kazanç ve kaybının amellerinin sonuçlarına bağlı olduğu belirtilir. Her insanın amellerine göre Allah katında bir derecesinin olduğu vurgulanır.⁵⁸⁴ Allah’ın hoşnutluğunu ve ebedi cenneti⁵⁸⁵ Allah’ın dostluğunu ve korumasını⁵⁸⁶ yeryüzü varisliğini⁵⁸⁷ insan yaptığı amelleriyle kazanabilir. Salih amel her konuda kazanılmış insan eylemi olarak karşımıza çıkar.

Kuran’da kurtuluş ve başarı ifade eden kavramlar (necat-felah-fevz) cennetle ilişkilendirilmiştir. Kuran’a göre; gerçek ve en büyük başarı cenneti kazanmaktır.

⁵⁸⁴ 6. En’âm/132

⁵⁸⁵ 98.Beyyine 98/7.

⁵⁸⁶ 6. En’âm/127

⁵⁸⁷ 21.Enbiyâ21/105.

Kuran’da iman ve salih amel ikilisi kadar cennet ile ilişkilendirilmiş başka bir kavram yoktur. “İman” “salih amel” ve “cennet” kavramları birlikte anılır. “Cennete Allah’ın lutfu ve ile girilse de cennetin bedeli ve vesilesi iman ve salih amellerdir” denilebilir. Kuran’da insanların “yaptıklarına karşılık” cenneti kazandıkları belirtilir. Salih amel kavramı geçmese de “yapılanlardan” “salih amel” anlaşılmıştır.⁵⁸⁸ Kuran’da en fazla cennetle ilişkilendirilmiş ikinci bir kavram olan “takva” kavramı da iman ve salih amelin sonucunda kazanılan bir sıfattır. İnsanın takva derecesini ve değerini yaptığı salih ameller belirler. Bu durumda eğer İslam dini açısından bir kurtuluş doktrini ortaya konulacaksa bu kurtuluş doktrininin “imana dayalı salih ameller” olduğu rahatlıkla söylenebilir. İman cennetin anahtarı, salih ameller ise, anahtarın dişleri gibidir.⁵⁸⁹ Konunun önemini Elmalılı Hamdi Yazır şöyle dile getirmiştir: Müjdeleme sadece imana değil, tümüne yapılmıştır. Amel imandan bir cüz’ (bölüm) değilse de, amelsiz müjdeleme hakkı olmadığı da anlaşılıyor. Dinin meyvesi bizzat hayır olan amellerdir.⁵⁹⁰ Bu konu ile ilgili ayetlerden bazıları şöyledir: “Erkekten ve dişiden, mümin olarak kim iyi amel işlerse muhakkak onu güzel bir hayat ile yaşatacağız ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle mükafatlarını elbette vereceğiz.”⁵⁹¹

*"Amma her kim de iman edip iyi bir iş yaparsa, buna da en güzel mükâfat vardır. Biz ona dünyada kolaylık gösterir zor işlere koşmayız."*⁵⁹²

*"Fakat tevbe edip iman eden ve salih amel işleyen bunun dışındadır. Bunlar cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır."*⁵⁹³

⁵⁸⁸ Mahmud Bin Hamza Kirmanî, *Acaibü'l-Kur'an*, 2.cilt, s.14

⁵⁸⁹ *Kısmu't Tefasir ve Usulihi*, 6.cilt, s.4.

⁵⁹⁰ Elmalılı'lı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, s.85.

⁵⁹¹ 16. Nahl/97

⁵⁹² 18. Kehf/88

⁵⁹³ 19. Meryem/60

*“Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanlar başka; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”*⁵⁹⁴

*“Muhakkak ki inananlar, yahudiler, sabiiler ve hristiyanlardan kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve güzel amel işlerse, onlar için bir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.”*⁵⁹⁵

*“Şüphe yok ki, iman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler, bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eder ve salih amel işlerse elbette Rabbleri katında bunların ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur, bunlar mahzun da olacak değildir.”*⁵⁹⁶

“Bununla beraber, şüphe yok ki ben, tevbe eden, iman edip salih amel işleyen, sonra da hak yolda sebat gösteren kimse için çok özettir

*“Ve her kim tevbe edip iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner.”*⁵⁹⁷ *“Fakat tevbe ederek, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, o, kurtuluşa erenler arasında olmayı umabilir.”*⁵⁹⁸ Bu ayetlerde hayat ve ölüm arasına sıkışmış insana, ahret sonsuzluğunda adı cennet olan güzel bir yurt teklif ediliyor. Salih amel Allahın mağfiretine ve cennetine koşmadır.

Kuran da geçen peygamber dualarında “salih amel” ve “salihlerden olma” en önemli istek olarak karşımıza çıkar. Salih amel önceki sonraki inananları, melekleri ve kul olan her varlığı ve önceki kuşakları salihlik özelliğinde, bağlılıkta ve duada birleştirir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ 25. Furkan/70

⁵⁹⁵ 5. Maide/69

⁵⁹⁶ 2. Bakara/62

⁵⁹⁷ 25. Furkan/71

⁵⁹⁸ 28. Kasas/67

⁵⁹⁹ 27.Neml/19; 46.Ahkaf/15

Allah'ın rızasına eriştirecek “vesile” salih amellerdir. Allah bu konuda söz vermiştir. Ve Allah vaadinden dönmez. “*Ey iman edenler! Allah'tan sakının, Onun rızasına erişmek için vesile arayın ve Onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.*”⁶⁰⁰ Bu ayette geçen “vesile” daha çok itaat ve Allah'ın razı olduğu salih ameller olarak anlaşılmıştır.⁶⁰¹ Bir başka ayette de Allah'ın rızasına kavuşmanın tevhid ve salih amel olduğu belirtilir.⁶⁰²

Ahirette, dünyada iken yapılması temenni edilecek davranış salih ameldir.

"Ta ki, boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım." Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır."⁶⁰³

"Ey Muhammed! Günahkârların, Rablerinin huzurunda başları öne eğilmiş olarak: "Ey Rabbimiz! Gördük ve dinledik, şimdi bizi geri çevir de salih bir amel işleyelim, çünkü biz artık kesin bir şekilde inanıyoruz." derlerken bir görsen!""⁶⁰⁴

"Onlar, orada şöyle feryad ederler: "Ey Rabbimiz! Bizleri çıkar, yapageldiklerimizden başka salih bir amel yapalım." (Onlara): "Size düşünecek olanın düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size uyarıcı da gelmişti. O halde azabı tadın. Çünkü zalimleri kurtaracak yoktur." (denir)."⁶⁰⁵

İnsanların Allah katında derecelenmesi amellerine göre olacaktır.⁶⁰⁶ Her nefis “yaptıklarına karşılık olarak” kazanç veya kayba uğrayacaktır.⁶⁰⁷ Kuran, iman edip

⁶⁰⁰ 5. Maide/35

⁶⁰¹ Taberi

<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=1&tSoraNo=5&tAyahNo=35&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>>Erişim:28.12.2011

Zemahşeri<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=2&tSoraNo=5&tAyahNo=35&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>> Erişim:28.12.2011

⁶⁰² 18. Kehf/110

⁶⁰³ 23. Mü'minun/100

⁶⁰⁴ 32.Secde/12

⁶⁰⁵ 35. Fatır/37

⁶⁰⁶ 46.Ahkaf/19

salih amel işleyenleri “yaratılmışların en hayırlısı” olarak nitelendirir. “Darü s’selam”(selam yurdu) “darü’lhuld”(sonsuzluk yurdu) “mak’ad-ı sıdk”(doğruluk makamı) “darü’l ahire”(ahret yurdu) “darü’lmukame”⁶⁰⁸(ikamet yurdu) “fevz” “rahmet” “ecir” rızık” “ğurfe”(köşk) “hüsna”(güzellik)cennet ile beraber salih amele karşılık olacak Allah katındaki ödüller ve üstün derecelerdir. “İyilik yapanlara ödülün en güzeli, bir de onun ziyadesi vardır. Onların yüzüne ne bir toz konar, ne zillet bulaşır. Onlar Cennet ehlidir ve orada sürekli kalacaklardır.”⁶⁰⁹İnanan insanın ayrı ayrı her bir ortam ve durum için hakikati gerçekleştirmesi ve hakkın hayatta karşılık bulması iman ve salih amel ile mümkündür.

Kuran’da salih amelin karşılığı olarak şunlar sayılmıştır.

- ✓ İman edip salih amel işleyenlere korku ve üzüntü olmayacak,⁶¹⁰
- ✓ Güzel bir hayatla yaşatılacaklar ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle ödüllendirilecekler,⁶¹¹
- ✓ Kendilerine dünyada kolaylık gösterilerek zor işlere koşulmayacaklar,⁶¹² cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklar,⁶¹³
- ✓ Bağışlanacaklar,⁶¹⁴
- ✓ Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirecektir.⁶¹⁵
- ✓ Bunlar kurtuluşa erenler arasında olmayı umabilirler,⁶¹⁶
- ✓ Kendileri için rahat bir yer hazırlanmıştır,⁶¹⁷

⁶⁰⁷ 56. Vakıa/24

⁶⁰⁸ Ömer Kara, *Ebedi Saadet Cennet*, Bilge Adamlar Yayınevi, Van 2009, ss.129-135.

⁶⁰⁹ 10. Yunus/26

⁶¹⁰ 2. Bakara/62, 5. Maide/69, 2. Bakara/277

⁶¹¹ 16. Nahl/97, 18. Kehf/88

⁶¹² 18. Kehf/88

⁶¹³ 19. Meryem/60

⁶¹⁴ 20. Taha/82, 25. Furkan/70

⁶¹⁵ 25. Furkan/70

⁶¹⁶ 28. Kasas/67

⁶¹⁷ 30. Rum/44

- ✓ Onlar için bol rızık hazırlanmıştır,⁶¹⁸
- ✓ Onların amellerine karşı kendilerine iki kat, hatta kat kat mükafat verilecek ve cennet köşklerinde güven içinde olacaklar,⁶¹⁹
- ✓ Orada kendilerine mağfiret ve cömertçe verilmiş bol ve hesapsız rızık verilecek,⁶²⁰
- ✓ Allah onların kötülüklerini örtecek ve içinde ebedi kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir.⁶²¹
- ✓ İşte büyük kurtuluş budur.⁶²²
- ✓ Allah onlara gerçekten güzel rızıklar verir.⁶²³
- ✓ Orada çok temiz zevcelerle, koyu gölgeler altında ebedi kalarak neşelenirler.⁶²⁴
- ✓ Orada altın bilezikler ve inciler takınacaklar ve oradaki elbiseleri de ipekten olacaktır.⁶²⁵
- ✓ Zerre kadar da haksızlığa uğratılmayacak ve emekleri inkâr edilmeyecektir,⁶²⁶
- ✓ Allah onların mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da verecektir.⁶²⁷
- ✓ Onlar için mağfiret ve büyük ve kesintisiz ödül vardır.⁶²⁸
- ✓ Onları imanlarından dolayı Rableri rahmetine alacak ve hidayete erdirecektir.⁶²⁹

⁶¹⁸ 33. Ahzab/31, 3. Ali İmran/57

⁶¹⁹ 34. Sebe/37

⁶²⁰ 40. Mü'min/40

⁶²¹ 2. Bakara/25; 4. Nisa/57; 4. Nisa/122; 22. Hac/14; 29. Ankebut/58; 47. Muhammed/12; 65. Talak/11; 85. Bruc/11

⁶²² 64. Tegabün/9; 65. Talak/11; 45. Casiye/30

⁶²³ 65. Talak/11; 22. Hac/50; 34. Sebe/4

⁶²⁴ 2. Bakara/25; 2. Bakara/82; 4. Nisa/57; 11. Hud/23; 13. Ra'd/29; 14. İbrahim/23; 30. Rum/15

⁶²⁵ 22. Hac/23

⁶²⁶ 4. Nisa/124; 7. A'raf/42; 21. Enbiya/94

⁶²⁷ 4. Nisa/173; 11. Hud/11; 34. Sebe/4; 41. Fussilet/58

⁶²⁸ 5. Maide/9; 17. İsra/9; 18. Kehf/2; 30. Rum/45; 48. Fetih/29; 84. İnşıkak/21; 95. Tin/6

- ✓ Rableri katında onlara en yüksek dereceler vardır.⁶³⁰
- ✓ Adn, Naim, Me'va ve Nimet cennetlerindedirler.⁶³¹
- ✓ Onların durumlarını düzelterek kötülüklerini örtülecek, yaptıklarının daha güzeli ile karşılık verilecektir.⁶³²
- ✓ Allah tevbelerini kabul edip salihler zümresine katacaktır.⁶³³
- ✓ Allah onlardan hoşnut olmuş, onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. Rabbine saygı gösterenin ödülü işte böyledir.⁶³⁴

5.Salih Amelin Kavramsal Çerçevesi

“Kuran’da *“iman ve salih amel işleyenler“* ifadesi 58 defa geçmektedir. Ayrıca iki ayette de *“el-bakiyyatus’salihat”* ifadesi yer almaktadır. Bir ayet de sabır kavramı ile birlikte *“...ancak sabreden ve salih amelde bulunanlar...”* şeklinde geçmektedir. Salih amel tekil olarak iman kelimesi ile 13 ayette, iman kelimesi olmadan da 17 ayette zikredilmektedir.⁶³⁵

Salih amel kavramının Kuran’ın iniş sürecinde ilk defa hangi surede geçtiği tartışmalı bir konudur. Ancak iniş sırasına göre ilk defa dokuzuncu sırada yer alan Asr suresinde geçtiği daha güçlü bir görüş olarak kabul edilmektedir.⁶³⁶ Kuran’ın yirmi üç yıllık indiriliş sürecine kronolojik okumayla bakıldığında salih amel kavramının içi zamanla doldurulmuş olduğu görülür. Yirmi üç yıllık vahiy sürecinde kavramların içi yeni durumlar, olaylar, bilgiler ve yeni yaşantılarla doldurulmuştur.

⁶²⁹ 10.Yunus/9

⁶³⁰ 20.Taha/75

⁶³¹ Hac/56, 31. Lokman/8, 32.Secde/19; 42. Şura/28; 98.Beyyine/8

⁶³² 29.Ankebut/7; 45.Casiye/30; 47. Muhammed/2

⁶³³ 29.Ankebut/9, 42. Şura/26

⁶³⁴ 98.Beyyine/8

⁶³⁵ Dumlu, a.g.e., s.49

⁶³⁶ Dumlu, a.g.e., s.49

Vahiy süresince salih amel kavramı her yeni emirle genişleyip genelleşmiş, ilk defa ve son olarak nazil olduğu zaman dilimi içerisinde anlamı genişleyerek iyi, güzel yararlı bütün davranışları kapsayan bir kavram olarak içeriği zenginleşmiştir. “*Salih amel*” nüzul sırasına göre ilk defa Asr Suresi’nde geçtiği kabul edilirse, salih amelin bu suredeki anlamı ile son geçtiği sure olan Tevbe Suresi’ndeki anlamı elbette aynı olmayacaktır. Tevbe suresinde salih amel kavramının içinde cihadı kasteden bir mana varken Mekke döneminde indirilen bir surenin içinde bu anlam bulunmamaktadır. Çünkü Mekke döneminde cihad henüz farz kılınmamıştı. Salih amel kavramın son geçtiği yerde vahyin inananlardan beklentilerinin tamamı gerçekleşmiştir. “Salih amel” vahyin nüzul sürecinde farklı vurgular kazanarak zenginleşen merkezi bir kavramdır. Anlam genişlemesi bireysel ve fitri olandan toplumsal ve eğitsel olana doğru bir seyir takip etmiştir. Salih amellerde; vahyin ilk yıllarında “*sorumlu davranış*” sonraki zamanlarda “*Allah’ın razı olduğu eylemler*” Medine döneminde ise “*ıslah edici iyilikler*” vurgusu öne çıkar.⁶³⁷ Salih amel kavramının vahiy sürecinde anlam içeriğinin genişlemesinden, salih amel kavramının vahiy sonrasında da İnsanlığın içinde bulunduğu şartlara, ihtiyaç alanlarına ve gelişim seviyesine göre vahyin ilkeleri doğrultusunda anlamının genişlemeye devam edeceği söylenebilir.

İnsanın birinci dereceden üreteceği salih ameller üstlendiği sorumluluk alanı ile ilgili olanlardır. Bu sorumluluk insanın mesleki sorumluluğu, aile ve toplumsal sorumluluğu olabilir. İnsanın davranış olarak ortaya koyduğu bütün alanlar salih ameller için fırsatlar içerir. İnsanın asli görevi, emanet olarak üstlendiği vazifesi öncelikli salih amelidir. Salih amel inanan insanın hayatını kuşatan bir kavramdır.

⁶³⁷ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kuran (Gerekçeli Meal/Tefsir)*, Düşün Yay., İst. 2009, s. 12.

Salih amel çok kapsamlı bir kavram olduğundan salih amel kavramı ile ilgili çeşitli bakış açılarına göre farklı tasnifler yapılabilir. Allah’a ibadet salih amel olduğu gibi, muhtaçlara iyilik ve yardım, Allah yolunda her türlü gayret, haksızlıklara karşı mücadele, hak, adalet, doğruluk, emanet, iyilik, takva üzerinde yardımlaşmak, helal kazanma, ailesine, akrabasına ve toplumuna karşı görevlerini yerine getirmek, insanlara karşı güzel davranmak hep salih amellere girer.⁶³⁸ Adalet, doğruluk, paylaşma, iyilik ilkeleriyle kul-insan hakkını koruyan, insanın değerini yücelten, yaşamı kolaylaştıran bir buluş, insan ilişkilerini geliştiren, düzelten her eylem salih ameldir. Yerine göre bir gülümseme, bir hastayı ziyaret, bir acının dindirilmesi, güzel komşuluk, insanların yararlandığı bir bilginin keşfi, gözyaşını silen bir yardım, bir yetimin başının okşanması, ihtiyacının giderilmesi, bir çocuğu sevindirmek, haksızlığa engel olmak, sahibine “salih amel” sevabı kazandıran eylemlerdir. İyi, güzel, yararlı olan hayatın içinden her şey, her davranış salih ameldir. Yalnızca coğrafi bir bölgeyi, aile, sokak, şehir veya bir ülkeyi ilgilendiren yerel bir çeşidi olabileceği gibi evrensel boyutları da olabilir. Yapılması planlanmış, projelendirilmiş zaman, kişi ve kaynakları belirlenmiş çalışmalar olabileceği gibi, herhangi bir insanın bir sorununu çözmek, ihtiyacını karşılamak gibi insanın önüne getirilip bırakılan bir “iyilik yapma fırsatı” da olabilir.

Salih ameller kaynağı dikkate alınarak kalbin amelleri(batini ameller), dilin amelleri ve bedeninin amelleri(zahiri ameller) olmak üzere geleneksel olarak üçe ayrılmıştır.⁶³⁹ Elmalılı da salih amelleri buna benzer bir tasnif ile kalbi, ameli ve mali

⁶³⁸ Ateş, a.g.e., 18.cilt, s.349.

⁶³⁹ Fethu’l Kadir, 5.cilt, s.124 ; Kurt, a.g.t., s.16, Süleyman Uludağ, “Amel”, T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, cilt III, s.15.

olmak üzere üç şekilde tasnif etmiştir.⁶⁴⁰ Sosyal açıdan da salih ameller bireysel ve toplumsal olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ayrıca insanın aracısız doğrudan yaptığı salih ameller olduğu gibi aracılık ve teşvik kanallarıyla gerçekleştirdiği salih amel çeşitleri de olabilir. Faaliyet alanlarına göre de salih ameller; ekonomik, sosyal, siyasal ve mesleki sorumluluk alanlarına göre tasnif edilebilir. Özellikle geleneksel tasniflerde salih amelin içeriğine kalbin amelleri de dahil edilmiştir. Aslında Kuran'daki “iman edenler ve salih amel işleyenler” ayırımı böyle bir tasnifi yapmaya izin vermez. Bu çalışmada da tercih edilen bakış açısına göre kalbin amellerini salih amelin arka planı olarak değerlendirmek daha isabetli görünüyor. Kalbin amelleri birinci bölümde salih amelin arka planı olarak ele alınmıştı.

İnsan ve ilişkileri bağlamında yapılan tasnif, salih amelin anlaşılmasında daha kullanışlı bir yol olduğu söylenebilir. Salih amel kişinin kendisinden başlayarak Allah'a kadar uzanan çizgide her türlü varlıkla ilişkisinde ortaya çıkabilir ve hayatın içinden her konuyla ilgili olabilir. İnsan davranışlarının çoğu bir başkasını ilgilendirir. Yalnız yaşamayan insan ahlaki eylemlerinin birçoğunu bir başkasına karşı geliştirdiği tutumlarla gerçekleştirir. Kişinin eylemlerinin kalitesi başkaları ile birlikte ve başkaları ile münasebetinde anlaşılır.⁶⁴¹ İnsanın Allah, insan ve çevre ile olan ilişkileri salih amel için çok zengin fırsatlar barındırır. İnanan insan salih amel ile Allah'a yönelmiş olan davranışıyla Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu, insanlara yönelik davranışıyla; insanların iyiliğine ve onlara yararlı olmayı, diğer canlılara ve varlıklara yaklaşımıyla; evrendeki düzen ve işleyişin sürdürülmesine katkı sağlamış olur. İslam insan sorumluluğunu, insanın Allah, insan ve varlıkla ilişkisi üzerine kurmuştur. Bu durumda insanın önünde üç çeşit sorumluluk alanı vardır. Bu

⁶⁴⁰ Yazır, a.g.e., I. cilt, s.274.

⁶⁴¹ Ülken, a.g.e., s.11.

ilişkilerden durumsal olarak sonsuz sayıda salih amel üretilebilir. İnsan ihtiyaç hissettiği bütün alanlarda varlıkla ilişki içindedir. Bu ilişkilerde din insanlara temel iletişim kodları verir.⁶⁴² Çünkü insanın ilişkide olmadığı hiçbir varlık yok gibidir. İnsanın sorumluluklarını Allah’a, hemcinslerine ve kendilerinden hizmet aldığı varlıklara karşı ancak salih amellerle gerçekleştirir. Thillic, bu üç ilişkide insanın uzlaşma sağlayamaması durumunda Allah’a, kendisine, diğer insanlara ve varlık alemine karşı yabancılaşma yaşayacağını belirtir.⁶⁴³ *Bilmenin “varlıkla ilişkiden doğduğu” gerçeğinden hareketle, salih amel insanın varlığa karşı sorumluluk ilişkisini öğrenmesi ve ve bu sorumluluğu uygulayıp geliştirmesi olarak görülebilir. Çünkü her türlü ilişki bilgi ve tanışmayı zorunlu kılar. Allah insanı çevresini oluşturan tüm varlığı ilişki düzeninde yaratmıştır. Varlık alemi, Allah dışında bütün varlık evreni birbirleriyle zorunlu ilişkide ve birbirlerine bağımlı olarak varlıklarını sürdürmektedirler. İnsan hayatının ilişkiler üzerine bina edildiği dikkate alındığında; insanın kendisi, Allah, diğer insanlar ve canlı ve cansız çevreyle olan ilişkisi insanın hayatının ana çizgilerini oluşturur.*⁶⁴⁴

Kuran’da insan davranışlarını karşılayan kavramlar incelendiğinde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki karşıt anlam alanın üyesi oldukları görülür. Olumlu ve olumsuz bu iki anlam alanı insanın vahye karşı aldığı tutuma göre temellendirilmiştir. Bu nedenle Kuran’da insan davranışlarını karşılayan kavramlar temelde pozitif ve negatif değer yüklüdür. Alan içi kavramlar üyesi olduğu alanın özelliklerini açıklayacak şekilde birbirleri ile ilişki içindedir. Kuran’da aynı ve karşıt

⁶⁴² Kale, a.g.e., s.113.

⁶⁴³ ŞabanAlıDüzgün, “Tecrübe, Dil ve Teoloji: Dinî Tecrübe’nin Teolojik Yorumu”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, cilt: V, sayı: 13, s. 99/118.

⁶⁴⁴ MehmetYaşar, *Kuran Öğretiminde Metin Anlam İlişkisi*, Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E. Felsefe ve Din Bilimleri-Din Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara 2006, s.18

anlam alanlarında, alan ayırımı dışında kavramların kullanımı esnek tutulmuş, katı bir yaklaşım sergilenmemiştir. Birbirine karşıt iki anlam alanı, çok net bir şekilde birbirinden ayrılmış olmasına rağmen, aynı anlam alanında yer alan kavramlar çok rahatlıkla birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Böylece kavramlar arasında açık, anlaşılır amaç birliği oluşturulmuş, birbirlerini açıklayacak, destekleyecek ve birbirlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Hatta kasıt öylesine açıktır ki, alan içi herhangi bir kavramı başka bir kavramla tanımlayabilir ve onun yerine kullandığınızda aynı sonucu alabilirsiniz. Elbette her kavramın belâğat, dil ve lûgat açısından bazı ince ayrımları, farklılıkları olsa da bunlar asıl amaçtan uzaklaşmazlar, konuyu dağıtıp anlaşılabilirliğine zarar vermezler. Salih amel ile ortak anlam taşıyan kavramlar Allah, insan ve varlık ilişkisinde farklı kavramlarla ifade edilse de “*Allah rızası*” ortak amacı etrafında birleşirler. Bu nedenle bütün ilişkilerde ortaya çıkan kavramlar formasyon ve mantıksal bakımdan özdeş olup kesinlikle birbirlerinin yerinde kullanılabilir. İnsan-Allah ilişkisinde ortaya çıkan kavramlar ise diğer ilişkilerdeki kavramları kapsar. Bu değerlendirmelerden hareketle salih amel insanın kendisi, Allah, diğer insanlar ve çevre ile ilişkileri bağlamında ele alınacaktır.

5.1.İnsanın Kendisi ile İlişkisi Bağlamında Salih Ameller

İnsan için muhatap kim olursa olsun bütün ilişkilerin değişmez tarafında insanın kendisi vardır. Bu durumda salih amelin sonuçları öncelikle kişinin kendisini etkiler. İnsan salih amelleriyle kendisini onurlandırmış, değerli hale getirmiş ve gerçekleştirmiş olur. İnsan bütün ilişkilerinde her zaman öz taraf olarak kendisi vardır. Kuran insanın her davranışının öncelikle kendisi ile ilgisini şu şekilde ortaya koyar. “*Herkesin kazandığı hayır kendi lehine, işlediği kötülük de kendi*

aleyhinedir.”⁶⁴⁵ Sorumluluk öncelikle bireyseldir. Her insanın kazancı kendisinedir. Her günah ve hata kişinin nefisine karşı işlediği bir zulümdür.⁶⁴⁶ İnsan kendisi için önceden ne göndermişse ahret günü Allah katında karşısında onu bulacaktır.⁶⁴⁷ Malından infak edip harcayan kendisi için harcamıştır.⁶⁴⁸ Gören kendisi için görür. Hiç kimse de bir başkası adına göremez.⁶⁴⁹ İnsan kendi nefsindekini değiştirmedeği sürece Allah da o insanı değiştirmez.⁶⁵⁰ Kıyamet gününde her nefis kendisi ile mücadele eder.⁶⁵¹ Her insan yaşarken kendi kitabını yazmaktadır.⁶⁵² Salih ameller insanın kendi lehine küfür is aleyhine sonuçlanır.⁶⁵³ Temizlenen kendisi için temizlenmiştir.⁶⁵⁴ Herkes tutumunun ve davranışlarının tutsağıdır.⁶⁵⁵

5.2.İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Salih Ameller

Bir önceki bölümde işlenen, *hak, iman, tevhid, tenzih, hidayet ve teslimiyet* kavramlarının tamamı Allah-insan ilişkisini düzenleyen soyut içerikli kavramlar olarak işlenmişti. Allah-insan, insan-insan ve varlık insan ilişkilerinin temelinde kalbi eylemler olduğu dikkate alındığında bütün ilişkilerin temelinde Allah-insan ilişkisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu durum sadece soyut eylem alanı için geçerli değildir. Aynı sonuç, somut eylem alanında da geçerlidir. Allah- insan ilişkisinde ortaya çıkan kavramlar, diğer bütün ilişkilerde ortaya çıkacak olan kavramları kapsar niteliktedir. Salih amele anlam yakınlığı olan kavramlar bazı kullanımlarda

⁶⁴⁵ 2. Bakara/286 Ayrıca bakınız: 45.Casiye/15; 2. Bakara/286; 27.Neml/40

⁶⁴⁶ 2.Bakara/57

⁶⁴⁷ 2.Bakar/110 ; 3.Ali İmran/30

⁶⁴⁸ 2.Bakar/272

⁶⁴⁹ 6.Enam 7/104

⁶⁵⁰ 13.Ra'd/11

⁶⁵¹ 16.Nahl/111

⁶⁵² 17.İsra/14

⁶⁵³ Rum/44

⁶⁵⁴ 35.Fatır/18

⁶⁵⁵ 74.Müddessir/38

salih amel ile anlam eşliliği görülmektedir. Bunun nedeni Kuran’da insanın kendisine, topluma ve varlığa karşı olan sorumlulukları, Allah’a olan sorumlulukta birleştirilmiştir. Allah-insan ilişkisi diğer bütün ilişkilerin merkezinde yer alır. Allah açısından değerlendirildiğinde inanan bir insanın olumlu bütün eylemleri ibadettir. Allah açısından insan dışında hayatı ibadet olmayan hiçbir varlık yoktur.⁶⁵⁶ “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*”⁶⁵⁷ ayeti ile vurgulanmak istenen de budur. İnsanlar açısından bakınca da Allah’ın “*insanları ve cinleri iyilik etsinler diye yarattığı*” rahatlıkla söylenebilir.

İnsan-Allah ilişkisi her yönüyle diğer ilişkilere öğretici ve yol göstericidir. Bu ilişkisinin olumlu etkileri, insanın diğer insanlar, varlık ve canlılarla ilişkisine öğretici, besleyici ve destekleyici olarak yansıması beklenir. Bu ilişkideki başarı, diğer ilişkilerin daha başarılı ilişkiler olmasını sağlar. Allah’ın fiilleri sıfat ve özellikleri inanan insanlar için değer kaynağıdır ve öğreticidir. Allah her zaman ve kesinlikle adalet ve doğruluk üzeredir. Allah, hiç kimseye haksızlık etmez. İnsanlar Kuran’ın tümünde insan ilişkilerinde, ne kendisine, ne de başkalarına haksızlık yapmaması hakkında uyarılmaktadır. O halde insanlar da başkalarına hiçbir zaman haksızlık etmemelidir. Allah Rahmandır, Rahimdir. Kuran da müminlerin birbirlerine merhametli oldukları⁶⁵⁸ dile getirilir. Bu nedenle mü’min; Allah’tan istediği-beklediği rahmeti kullardan esirgemez. Merhamet müminlerin en önemli özelliklerinden biri olur. Allah’tan beklediği affı, Allah’ın kullarından esirgemez.

İnsanın bütün ilişkileri temelde Allah merkezlidir. Birincil ilişki olarak insan-Allah ilişkisi diğer ilişkileri kapsar. Sağlıklı bir gelişme gösteren insan-Allah ilişkisi

⁶⁵⁶ 13.Ra’d/15 “Göklerde ve yerde kim varsa, hattâ sabah akşam onların gölgeleri de ister istemez Allah’a secde eder.”

⁶⁵⁷ 51.Zâriyat/56

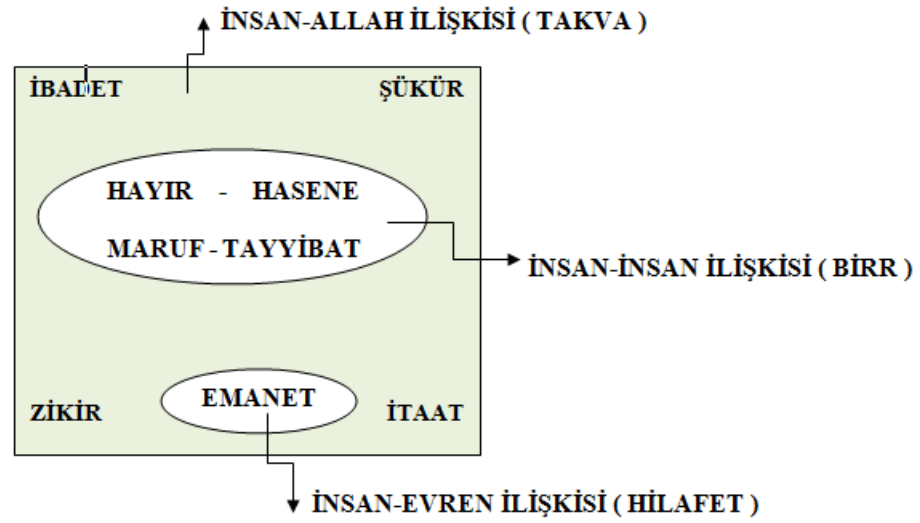
⁶⁵⁸ 48.Fetih/29

diğer ilişkileri de olumlu yönde etkiler. İnanan insan için uygun ortamlar oluşturur. İnsanı güzel davranışlara taşır. İlişkiler bağlamında Kuran kavramları, birbirini koruyan, açıklayan ve destekleyen yönleriyle bir sistem ve sarmal oluşturur. Bu nedenle inanç, ibadet ve ahlak birbirinden ayrılmaz bir bütünlük oluşturur. İmandan sonra insan-Allah ilişkisinde en temel kavram olan ibadettir. İster mali ister bedeni, türleri ne olursa olsun ibadetlerin ortak amacı şöyle ifade edilir: “*et-ta’zim li-emrillah*”: Allah’a ve buyruğuna saygı ve O’nu gereği gibi yüceltme, “*eş-şefakatu lihalkillah*”: Allah’ın yarattıklarına sevgi ve merhamet.⁶⁵⁹

Allah insana yakındır. İnsanın da Allah’a yakınlığı salih amellerle gerçekleşir.⁶⁶⁰ İnsan Allah ilişkisinde ortaya çıkan salih ameller ta’zim yönüyle *ibadet*, nimetlere karşılık teşekkür boyutuyla *şükür*, Allah’ın emrine uyma anlamında *itaat*, Allah’ı anmak şeklinde ise *zikir* olarak tezahür eder. Allah-insan ilişkilerini düzenleyen kavramlar, merkeze alınan kavrama göre, birbirlerini tanımlar ve kapsarlar. Örneğin her ibadet şükürdür, zikirdir, itaattir. Ayrıca Allah-insan arasını düzenleyen ibadet, şükür, zikir ve itaat kavramlarının sürekliliğine dikkat çekmek isteriz. Bütün bu kavramlar her salih amel ile birlikte her an yaşanır. *Takva* insan-Allah ilişkisindeki toplam başarıdır. Bu nedenle yapılan bütün salih ameller toplanarak insanın insanın Allah katındaki takva derecesini belirler. (Şekil-3)

⁶⁵⁹ Celal Yeniçeri, *Sevginin Kökleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s.25.

⁶⁶⁰ Yüceer, a.g.e., s.363.

Şekil-3:Salih Amel'in Kavramsal Kapsamı ve Çerçevesi

İbadet; Allah-insan ilişkisi içsel boyutta kalmaz. Davranış olarak da kendisini gösterir. İnanma gibi insanın fitratında mevcut olan ve dinin temelini oluşturan temel kavramlardan biri ibadettir. Salih amel kavramına en fazla anlam yakınlığı olan hatta Allah merkeze alınarak bakıldığında, eş anlamlı olarak kullanılabilecek kavram ibadettir.

“(ABD) fiilinin mastarı olan ibadet kelimesi; taat, itaat, ilah kabul etmek, tapmak ve kulluk etmek, bir başkasını ta’zim maksadıyla işlenen fiil” anlamlarına gelir. İbadet sözcük anlam olarak; “tezellül” ” boyun eğilerek yapılan (hudu) taat” dır.”⁶⁶¹ İbadetin gerçekliği ve özü Allah’a sevgi ve O’nun huzurunda tevazu göstermektir.⁶⁶² İbadet, Allah’a itaat, teslimiyet, kulluk, rızasına uygun davranmadır. İbadet; dini buyrukları yerine getirme, özel anlamıyla müminin Allah’a yönelerek tapınma dua etme, Allah’tan yardım isteme, Allah’a sığınma, Allah’a dayanıp bağlılığını sevgi ve saygısını gösterme eylemlerini içerir. Namaz, oruç, hacc, zekat ve dua özel ibadetlerdir.

⁶⁶¹ Pak, a.g.e., ss.63-64.

⁶⁶² Yüceer, a.g.e., s.359.

İbadet en geniş anlamda inanan insanın yaşam tarzı ve hayat şeklidir. Çünkü Allah dikkate alınarak, Allah'ın rızası gözetilerek yapılan bütün iyi güzel ve yararlı davranışlar ibadettir.⁶⁶³ Örneğin insan açısından değerlendirildiğinde iyilik olarak kabul edilen bir davranış Allah açısından ibadet sayılır. Bu durum Kuran'da "namaz ve zekat" ibadeti ile olarak örneklendirilebilir. Bu ibadetlerden biri Allah'ın rızasını kazanmaya zekat ise insanlara iyiliği temsil eder. Bu bakış açısıyla "*Ben cinleri ve insanları Bana ibadet etsinler diye yarattım.*"⁶⁶⁴ "*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et*"⁶⁶⁵ ayetleri daha iyi anlaşılır. İbadet zaman, mekan ve bazı şartlara sıkıştırılacak bir değer değildir. İnsan yaşamının her anında gerçekleştirilecek Allah ile olan kesintisiz bir bağıdır. "*De ki: Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, Âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.*"⁶⁶⁶ Özel ibadetler bu bağın düğüm yerleri ve takviye zamanlarıdır. İnanan insan için hayat parçalanmaz, bölünmez; bütün olarak bir ibadettir. Bütün ibadetler insanın manevi temizliği, tezkiyesi ve arınmasına aracılık yapar. İbadetin sahibi yalnız Allah'tır. Bu anlamda ibadet tevhid inancını yaşatan bir pratiktir.

Yalnızca Allah'a ibadet edilmesi gerekir. Çünkü,

-Allah her şeyi yaratandır ve yarattıklarının sahibidir.⁶⁶⁷

-Fayda ve zarar vermede tek yetkilidir.⁶⁶⁸

-İbadetin karşılığını yalnız Allah verebilir.⁶⁶⁹

-Öldüren ve dirilten O'dur.⁶⁷⁰

⁶⁶³ Çelebi, İlyas, "Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden İnsan Ötesi Varlıklarda Sorumluluk Bilinci", *Kur'ân-ı Kerim'de Mes'ûliyet [Kaynağı, Sınırları, Sonuçları]*, 2006, s. 452.

⁶⁶⁴ 51.Zâriyat/56

⁶⁶⁵ 15.Hicr/99

⁶⁶⁶ 6.En'âm/162

⁶⁶⁷ 6. En'âm/102

⁶⁶⁸ 10.Yunus/18

⁶⁶⁹ 5.Maide/117

⁶⁷⁰ 10.Yunus/104

*-Her iş ve her nefis kendisine dönecek olandır.*⁶⁷¹

*-Günahları affedebilen, dualara karşılık verebilecek yalnızca Allah'tır.*⁶⁷²

İbadet etmek insan için kaderdir. Önemli olan doğru ilaha ibadet etmektir. İnsan Allah'a yaratılıştan bağımlıdır. Kendi kendisini yaratmamıştır. İnsan evrenin bir parçası olarak ve “ varlık yasalarına” uymak zorundadır. Bu anlamda canlı ve cansız bütün varlıklar Allah'ın kuludur; her varlık kendisine uygun “varoluş yasaı” ile ibadet halindedir. Allah her varlığın yaşayacağı ortamı ve gerekli ihtiyaçlarını karşılamış, işleyişe yasalar yerleştirmiştir. Varlık için iradeli olmayan kulluk ve bağımlılık insan için iradeli-dir.⁶⁷³ Kuran'a göre insan yeryüzünün genişliğini dikkate almalı, yalnızca Allah'a ibadet için özgürlüğünü geliştirip korumalıdır.⁶⁷⁴

Namaz ibadetinin Kuran'da özel bir yeri vardır. İbadet olarak emredilen birçok eylem ancak namaz içerisinde birlikte gerçekleşir. Secde, rüku, tekbir, tesbih, dua, zikir, hamd, inabe, istiane, kıraat, namazdan ayrı olarak emredilen ibadetlerdir. Namaz bu ibadetleri kendisinde birleştirmiştir. Namaz, Allah'a olan ihtiyacın, huzura çıkışın, şükürün, zikrin, duanın, yardım isteğinin ve kötülüklerden uzaklaşmanın aracıdır.

Allah-insan ilişkisinin en önemli unsuru olan ibadetin insan ilişkilerine de olumlu katkıları beklenir. İnanan insan Allah'a karşı tevazu göstermesi ile öğrendiği tevazu ve alçakgönüllülüğü diğer insanlara da gösterir.⁶⁷⁵ İbadet, buluşma ve kaynaşma yeri olan camiler, Müslümanlar açısından birlik, beraberlik ve dayanışma mekanı olarak vazgeçilemeyecek değerler üretir. Bu da sosyal yaşamla ibadetlerin

⁶⁷¹ 11.Hud/123

⁶⁷² 14.İbrahim/10

⁶⁷³ Pak, a.g.e., s.116.

⁶⁷⁴ 29.Ankebut/56

⁶⁷⁵ İsa Yüceer, *Kelam Fırkalarında Yöntem*, Tablet Yayınları, Konya 2007, s.359.

nasıl iç içe olduğunu gösterir.⁶⁷⁶ Namaz ve diğer ibadetlerin diğer insanlara zarar vermeye ve kötülük yapmaya engel olması beklenir.⁶⁷⁷

İtaat; İtaat; söz dinleme, boyun eğme, buyruğa uyma, emri yerine getirmedir.⁶⁷⁸ İsyan, itaat kavramının karşıtıdır. Allah'ın insanlardan istediği, yapmalarını beklediği iş ve davranışları yapmak Allah'a itaat anlamına gelir. Bu anlamda her çeşidiyle Allah'a itaat salih ameldir. Müminler vahiy karşısında “*işittik ve itaat ettik*”⁶⁷⁹ tutumunu benimserken, küfredenler ise “*işittik ve isyan ettik*”⁶⁸⁰ karşıtlığında yaşamlarını sürdürürler.

Allah'a, Resulüne⁶⁸¹ ve meşru uygulamaları çerçevesinde yetki sahiplerine⁶⁸² itaat edilmelidir. Bu şartlarda “Rasul” ve yetki sahiplerine itaat etmek de Allah'a itaat etmektir.⁶⁸³ Kafirlerle⁶⁸⁴ ve Ehl-i kitabın bir kısmına⁶⁸⁵ müsriflerin emrine⁶⁸⁶ kalbi Allah'ın zikrine kapatılan kimselere⁶⁸⁷ şirk koşmayı isteyen anne ve babaya⁶⁸⁸ kafirlere ve münafıklara⁶⁸⁹ çok yemin edene⁶⁹⁰ yalanlayanlara⁶⁹¹ Allah'ı ve Resulünü yalanlayıp yüz çevirene⁶⁹² günahkara⁶⁹³ yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha

⁶⁷⁶ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983, s.29.

⁶⁷⁷ 29. Ankebut/45

⁶⁷⁸ <<<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=itaat&ayn=tam>>> Erişim: 04.11.2010

⁶⁷⁹ 47. Muhammed/21

⁶⁸⁰ 4. Nisa/46

⁶⁸¹ 4. Nisa/4/69, 24. Nur/52, 33. Ahzab/71, 48. Fetih/17, 24. Nur/54, 49. Hucurat/14, 3. Ali İmran/32, 3. Ali İmran/132, 5. Maide/92, 8. Enfal/1, 8. Enfal/20, 8. Enfal/46, 24. Nur/54, 47. Muhammed/33 58. Mücadele/13, 64. Tegabün/12/16

⁶⁸² 4. Nisa/59

⁶⁸³ 4. Nisa/80

⁶⁸⁴ 3. Ali İmran/149, 25. Furkan/52

⁶⁸⁵ 3. Ali İmran/100

⁶⁸⁶ 26. Şuara/151

⁶⁸⁷ 18. Kehf/28

⁶⁸⁸ 29. Ankebut/8; Loman/15

⁶⁸⁹ 33. Ahzab/1/48

⁶⁹⁰ 68. Kalem/10

⁶⁹¹ 68. Kalem/8

⁶⁹² 96. Alak/19

⁶⁹³ 76. İnsan/24

dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye⁶⁹⁴ itaat edilmemelidir.

Şükür; Şükür; salih amele anlam yakınlığı olan kavramlardan biridir. Nimetlerin sahibini bilme, tanıma ve ona söz veya davranışlarla minnettarlık gösterip teşekkür etmeye şükür denir.⁶⁹⁵ Başka bir ifadeyle şükür; insanın mutlu bir olay veya durumunu, kendisine ulaşan bir iyilikten duyduğu hoşnutluğu, Allah ve insanlarla paylaşmasıdır. Allah’a olan ihtiyacını ve kendisine verdiği nimetleri hatırlayan insan; Allah’a olan minnettarlığını söz ve eylemleriyle gösterir. Duyduğu bu minnettarlığa ibadet ve itaat ile karşılık verir. Çünkü Allah insana istediği her şeyden vererek ihtiyaçlarını karşılamış ve kendisine saymakla bitiremeyeceği kadar nimet vermiştir.⁶⁹⁶ Nimetler; batın ve zahir, bildiği ve bilmediği zenginlikte insanı kuşatmıştır.⁶⁹⁷ İnsan varlıklar içinde seçkin özelliklere ve üstünlüklerle donatıldığı ve kendisine sayısız nimet verildiği için Allah’a şükran borcu vardır. Kendisine verilen nimetler için tam olarak şükür borcunu ödeyemez. Bu nedenle mükemmel kulluk yoktur; mükemmel Rab vardır.⁶⁹⁸

İyilik, lütuf, ihsan ve kendisinden yararlanılan şey anlamlarına gelen nimet; şükür kavramıyla doğrudan ilgilidir. İnsanın kendi yetenekleriyle üretip oluşturduğu ve yararlandığı her şey de nimettir. Nihayet, insan yeteneği ile üretirken yararlandığı hammaddeleri yaratan da Allah’tır.

Şükür makamı, mümin için ulaşılabilecek üstün bir makamdır. İnsandan Allah’a ulaşacak iyi, güzel ve yararlı söz ve eylem, salih amel olarak şükürün edasına

⁶⁹⁴ 68.Kalem/10/14

⁶⁹⁵ Durak Pasmaz, “Kur'an 'da Şükür Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1999, cilt: XXXV, sayı: 3, s. 65.

⁶⁹⁶ 14. İbrahim/34

⁶⁹⁷ 6. En’âm/20

⁶⁹⁸ Allah’ın mükemmelliği “Sübhane Rabbiyel A’la/Azim” olarak formüle edilmiştir.

sebeup olur.⁶⁹⁹ İnsanın kendisine verilen nimetleri paylaşması, yediği, içtiği ve yararlandığı nimetler ile Allah'ı hatırlaması salih ameldir. İnanan insan Her salih amel ile Allah'a olan minnettarlığını göstermiş olur. Allah'ın yaratılmışlardan gelecek hiçbir karşılığa ne de başka bir şeye ihtiyacı vardır. Şükretmeye ihtiyacı olan insandır.

Her türlü salih amele düşman olan şeytan insanın Rabbine karşı şükretmemesi için Allah'ın kendisine vermediklerini hatırlatarak-unutturmayarak sürekli bardağın boş tarafını gösterir. İnsanın şükretmemesi için çaba harcar.⁷⁰⁰ Buna karşılık Allah verdiği nimetlerin hatırlanmasını ister.⁷⁰¹ Çünkü her durumda Allah'ın verdikleri vermediklerinden fazladır ve şükre değerlidir. Sağlıkla içilen bir yudum su, yenilen bir lokma ekmek, alınan bir nefes, organların düzenli işleyişi, düşünebilmek, anlayabilmek ve birçok duygularla donatılmış olmak... İnsan Allah'ın kendisine verdiği nimetlerin karşılığını ancak şükürle ödeyebilir. Hamd; sena ve övgü de barındıran şükür ifadesiyle⁷⁰² insanın Allah'ı sözüyle övmesi yetmez; davranışlarıyla da övgüye layık olduğunu göstermesi gerekir. İnsan Allah'ın kendisine verdiği nimetleri insanlarla paylaşmadıkça şükretmiş olmaz. Her nimetin bir şükrü vardır.

Kuran'da; Allah'ın bağışlamasına karşılık⁷⁰³ temiz yiyecek ve içecekler için⁷⁰⁴ Allah'ın hidayeti ve ayetleri açıklaması karşılığında⁷⁰⁵ Allah'ın insanı karada ve denizlerde musibetlerden kurtarması⁷⁰⁶ yeryüzünde yerleştirilmesi ve yaşam ortamının hazırlanması⁷⁰⁷ ekin ve ziraata elverişli temiz beldeler var etmesi⁷⁰⁸

⁶⁹⁹ 3. Ali İmran/123

⁷⁰⁰ 7. A'raf/17

⁷⁰¹ 2. Bakara/40

⁷⁰² el-Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*, Fatiha suresi tefsiri

⁷⁰³ 2. Bakara/52

⁷⁰⁴ 2. Bakara/172, 16. Nahl/114

⁷⁰⁵ 2. Bakara/185

⁷⁰⁶ 6. En'âm/63

⁷⁰⁷ 7. A'raf/10

sağlıklı çocuklar vermesi⁷⁰⁹ denizlerin, gemilerin, taze balıklar ve çeşitli süsleriyle hizmetine verilmesi⁷¹⁰ işitme, görme ve hissetme vermesi⁷¹¹ nankör olmamak için⁷¹² insanın şükretmesi gereken konular olarak örneklendirilmiştir.

Kuran’da Allah’ın nimetiolarak; vahiy⁷¹³ sosyal barış ve kardeşlik⁷¹⁴ cennet ve içindeki nimetler⁷¹⁵ zafer⁷¹⁶ peygamber gönderilmesi ve yöneticilik⁷¹⁷ haksızlıklar yapan yöneticilerden insanların kurtarılması⁷¹⁸ güvenlik⁷¹⁹ Allah’ın görünür ve görünmez orduları ile mü’minleri desteklemesi⁷²⁰ hidayet⁷²¹ binek hayvanları⁷²² bağışlanma ve kurtuluş⁷²³ ihtilafların giderilmesi⁷²⁴ sayılmıştır. Allah insanın ihtiyaç olarak gördüğü her nimeti yaratmıştır. Allah’ın nimetleri saymakla bitirilemez.⁷²⁵

Şükreden bir kul olma Allah’ın övgüsüne sebeptir.⁷²⁶ Fazladan yapılan fedakârlıklara karşılık vermesi anlamında Allah da kendisini “*Şakir*” olarak vasıflandırmaktadır.⁷²⁷ Allah şükredenlerin karşılığını eksiksiz verecektir.⁷²⁸ Allah insanlara ayetlerini açıklar, zorluk istemez, insanları temizler, nimetlerini tamamlayarak karşılığında şükür ister.⁷²⁹ Nimetler de Rabbi hatırlamaya birer *vesile*

⁷⁰⁸ 7. A’raf/58

⁷⁰⁹ 7. A’raf/189

⁷¹⁰ 16. Nahl/14

⁷¹¹ 16. Nahl/78

⁷¹² 2. Bakara/152

⁷¹³ Bakar/211, 68. Kalem/2, Duha/11

⁷¹⁴ 3. Ali İmran/103

⁷¹⁵ 3. Ali İmran/171, Duhan/27

⁷¹⁶ 3. Ali İmran/174

⁷¹⁷ 5. Maide/20

⁷¹⁸ 14. İbrahim/6

⁷¹⁹ 29. Ankebut/67

⁷²⁰ 33. Ahzab/9

⁷²¹ 37. Saffat/57

⁷²² 43. Zuhruf/13

⁷²³ 68. Kalem/49

⁷²⁴ 16. Nahl/52

⁷²⁵ 16. Nahl/18

⁷²⁶ 17. İsra/3

⁷²⁷ 2. Bakara/158

⁷²⁸ 3. Ali İmran/144

⁷²⁹ 5. Maide/6

olmalıdır. Allah da bu dünyada ve ahrette kendisini unutmayanları nimetleriyle hatırlayacaktır.

Şükür imanla ilgilidir ve insanı imana taşır. Küfür kelimesi imanın ve aynı zamanda şükrün karşıtı olarak kullanılması bir tesadüf değildir. Çünkü Allah’a iman etmemek en büyük nankörlüktür. Hidayet mü’min için en büyük nimettir. İnsanın kendisi ve sahip olduklarının tümü Allah’ın yaratması ve fazlı ile gerçekleşmiştir. Allah dilerse sular acı, gece sonsuz, hayat çekilmez, kış gitmez, yaz gelmez olur. Hiçbir canlı Allah’ın nimetleri olmadan yaşayamaz.

Şükür insanı israftan ve bencillikten uzaklaştırır. Allah’ın kendisine verdiği nimetlerin emanete olduğu bilinciyle hareket eder. Şükür insanın cezasını kaldırır; nimetlerin çoğalmasına sebep olur.⁷³⁰ Allah insan ilişkisinde kazanılan her davranış, insan-insan ilişkilerine de olumlu katkılar katar. Şükür de bu farkındalık ve eğitici yönüyle; iyiliğe karşı minnettarlığı hatırlatarak insanlar arası ilişkileri, ya “*teşekkür alan*” veya “*teşekkür eden*” bir nezaket ve edeb düzeyine taşır. Ayrıca insanı bencillikten yardımlaşmaya, kazanılan başarıların ve elde edilen nimetlerin bir “*nasip*” olduğu düşüncesi insanı alçakgönüllülüğe ulaştırır. Şükür; insanı alçakgönüllülüğe ulaştırarak, insanlara yardım ve iyilik yapmaya sebep olur. Bu anlamda şükretmek paylaşmaktır.

Kuran’a göre her türlü nimet ve başarı Allah’tandır. Allah; mümin kulunun fiiline ortaktır.⁷³¹ Mümin; kendi çalışması ve gayretiyle elde ettiği nimetlerin ve başarılarının da Allah’ın oluşturduğu küçük büyük birçok şartın bir araya gelmesi sonucunda gerçekleştiğine, başarı ve üstünlüklerle buluşturulduğuna inanır. Üstünlük ve başarılarında Allah’ın kendisini desteklediğini, kendisi için fırsatlar yarattığını

⁷³⁰ 14. İbrahim/7; 4. Nisa/147

⁷³¹ 8. Enfal/17

düşünerek, nasıplendirildiği nimetlerle kibirlenmez. Aksine artırılan ayrıcalıklarıyla sorumluluklarının arttığının farkındadır. İnsan Allah'ın mülkünde, Allah'ın verdiği hayat, kabiliyet ve nimetlerle yaşamını sürdürdüğünü, başarı kazanç ve üstünlüklerinin temelde Allah'tan geldiği ve sadece Allah'ın bir bağışığı olduğunu anlamalı ve gereği olan şükürünü salih amellerle göstermelidir. Bütün bu başarı üstünlüklerini kendinden veya kendiliğinden gördüğünde insan “şükreden” olmaz. Kendisini ön planda tutması şükürden koparacağı gibi Allah'a ve insanlara büyüklük taslamasına ve insan ilişkilerinin bozulmasına neden olacaktır. Ayrıca üstünlüğü de ısrarla temenni etmemeli, hayırlı olanı istemelidir.⁷³²

Şükür; cennetin tek ibadetidir. İnanmış insanın dünyada başlayan şükürü, cennetteki hamdlarıyla birleşecek ve sonsuzluğa kadar kesintisiz sürecektir.⁷³³ İnsana düşen salih amellerle şükredecek barış, huzur ve güvenli bir dünyanın oluşmasına katkı sağlamak, nimetleri azaltıcı israf, tembellik ve sorumsuzluktan kaçınmak, nimetleri “adalet” ve “merhamet” ilkeleriyle nimetleri geliştirici çoğaltıcı bir tutum geliştirmektir.

Allah'ın verdiği nimetleri değiştirmemek,⁷³⁴ israf etmemek, paylaşmak şükürün gereğidir. Nimetler bazen Rabbi unutmaya, insanın şımarmasına, kendisini farklı ve yeterli görmesine(*istiğna*), büyüklenmesine sebep olabilir.⁷³⁵ Oysa Allah'ın insandan beklediği kendisinin ve sahip olduğu her türlü nimetin gerçek sahibini hatırlaması ve O'na minnettarlık duyguları içinde şükretmesidir. Şükür, nimetler ile Allah

⁷³² 4.Nisa/32

⁷³³ 35. Fatır/34/35, 7. A'raf/43

⁷³⁴ 14. İbrahim/28

⁷³⁵ 39.Zümer/8/49; 25. Furkan/18

arasındaki sürekli ilişkiyi görmek, bunu minnettarlık duygusuyla hissetmek, güzel davranışlarla bilinçli tepkilerde bulunmaktır.⁷³⁶

Allah'ın nimetleri azaltması ve çoğaltması ahlaki anlamda kötülük değildir. Her nimet deneme aracıdır. İnsanlara verilen nimetlerin hiç biri kalıcı değildir. Hangi nimet kiminle ne zaman yer değiştirecek bilinmez. İnsan nimetlere gerçek anlamda malik değildir. İnsan sahip olduğu hiçbir nimeti gerçek anlamda kontrol edemez; devamını garanti altına alamaz. Bütün emir ve yetki Allah'ın elindedir. Bu nedenle yalnızca Allah'a hamd edilmelidir.

Zikir; “ZKR” kök fiilinden; hatırlamak, hatırlayarak ders çıkarmak, anlayıp öğüt almak anlamları yanında daha çok Allah'ı anmak ve hatırlama anlamında kullanılan zikir kavramı, bulunduğu konuma göre başka anlamlar da içerir. Aynı zamanda Kuran'ın isim veya sıfatlarından biridir.⁷³⁷ Dar anlamda Allah'ın anılması, kapsamlı anlamı ise Allah'ın hoşnutluğunu kazandıran ve uhrevi karşılığı olan her davranış zikirdir.⁷³⁸ Zikir, kalbin Allah ile buluşması ve kalpte Allah'ın taşınmasıdır. İnsanın Allah'ı anmaya ve onunla mutmain olmaya birçok sebebi vardır. İnsan Allah'ı bazen şahit olduğu büyük gücü ile yarattığı güzellikleri ile yararlandığı sayısız nimetleriyle, bazen işlediği günden duyduğu pişmanlıkla, içten gelen güzel sevgi, saygı korku gibi duygularla, büyüklüğünü fark ettiği düşüncelerle, bir sıkıntının giderilmesi ve yardımını istemekle anabilir. Allah zengindir, hiçbir şeye ve varlığa ihtiyacı yoktur. İnsanların ise ihtiyaçları sınırsızdır. İhtiyaçlarını karşılayacak güçte ve yetkide Allah olduğundan insanın Allah'ı anmaması mümkün değildir.

⁷³⁶ 16. Nahl/53; 16. Nahl/71; 8. Enfal/53; 16. Nahl/18

⁷³⁷ 3. Ali İmran/58

⁷³⁸ Musa Bilgiz, “Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, sayı: 25, s. 208

Allah ise tüm büyüklüğüne ve ihtiyacı olmamasına rağmen kendisini anan kulunu anar, onu işitir ve ona cevap verir.⁷³⁹

Allah'ı hatırlamak; görev ve sorumlulukları hatırlamaktır. En güzel şekilde Allah'ı anmak; Allah'ı güzel bir işle; salih bir amel ile anmak Allah'ı anmanın en uygun anlamını oluşturur. Bu anlayış salih amele zengin imkânlar açar.

Kalplerin ancak Allah'ın zikriyle mutmain olması⁷⁴⁰ insanın gerçek anlamda ruhsal doyumunun zikirle olacağını gösterir. İnsan için Allah'ı anmak önemli bir görevdir. Kuran'ın verdiği bir işle Allah'ı anmak en güzel anma şeklidir. Örneğin her türlü hayırlı ve güzel işin başlangıcında “bismillah” ile, gelecekte yapılacak bir iş için “inşallah” ile, bir nimet ve başarı ile karşılaşınca “elhamdülillah” ile, Allah'ı esma ve sıfatlarının varlık, olay ve olgulardaki tanıklık ile “sübhaneallah” “Allahuekber”, “lailahe illallah” “La havle vela kuvvete illa billah” ile günlük yaşamda Allah'ı anma ifadeleridir. “Hu” veya “hüve” gibi Allah'ı yalnızca zamirle veya tek bir isimle değil de anlamlı tam bir cümle kurarak anmak gerekir.⁷⁴¹

Kuran'da zikir kavramının çerçevesinde insanın unutmaması gereken konular olarak şu konular üzerinde durulur.

1-Allah'ı hatırlamak: Allah ile insanın anışın karşılıklı olması beni anın ben de sizi anayım.⁷⁴² Allah'ı anmak kendini yararlandığı nimetleri içinde yaşadığı dünyayı ve sevdiklerini yaratan Allah'ı hatırlamaktır. Bütün güzelliklerin farkında olması sağlayan yüce Yaratıcıya minnet ve şükran duygularıyla yüceltmek sanatını büyüklüğünü anlamaya çalışmak onun kendisine verdiği değer farkında olmak her türlü iyiliği kaynağının Allah olduğunun farkına varmasıdır. İsim anışta önemlidir.

⁷³⁹ 2.Bakara/152

⁷⁴⁰ 13. Ra'd/28

⁷⁴¹ İbn-i Teymiyye, *el-Kevâşifü'l Mudiyyetü An Lâli i Risaleti'l Ubudiyye*, Daru'l İman Matbaası, İskenderiyye 2004, s.165.

⁷⁴² 2. Bakara/152

“Rabbini ismini an”⁷⁴³ “Ey inananlar, Allah’ı çok anın.”⁷⁴⁴ “Allahın yüce ismini tesbih et”⁷⁴⁵

*Kuran, Allah’ı anmada bazı ölçüler belirlemiştir. Allah’ı anmada ihmal ve gevşeklik göstermemek*⁷⁴⁶ *Allah’ın zikri için namaz kılmak*⁷⁴⁷ *her pozisyonda (oturma, ayakta, yatarken) Allah’ın anmak*⁷⁴⁸ *namazdan hemen sonra*⁷⁴⁹ *günah ve hatalardan sonra Allah’ın anılması*⁷⁵⁰ *şeytanın unutturmasından sonra hatırlama*⁷⁵¹ *hayvanları boğazlarken ve Allah’ın isminin anılarak yenilmesi*⁷⁵² *gerekir. Zikrin formal hiçbir şekli özelliği yoktur. Allah aracısız doğrudan anılabilir. Başarı için Allah’ın çok anılması gerekir.*⁷⁵³ *Müslümanların sabah-akşam*⁷⁵⁴ *Allah’ı çok anmaları*⁷⁵⁵ *kendilerinden istenilen bir özelliktir.*⁷⁵⁶ *Allah anıldığında müminlerin kalpleri titrerken*⁷⁵⁷ *ikiyüzlülerin ise Allah’ı az anmaları*⁷⁵⁸ *eleştirilen bir özelliği olmuştur. Zikir Allah’ın öğrettiği şekilde yapılmalıdır.*⁷⁵⁹ *Allah gösterişten uzak bir şekilde içten ve gizlice anılmalıdır.*⁷⁶⁰

2-Kuran’ın içeriğini hatırd tutmak: Kuran’da geçen unutma ve hatırlama ve hatırlatma fiillerinin çoğu Kuran’la ilgilidir. Bunun sebebi Kuran’ı unutan ve gündemine almayanın Allah’ı da unutma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Allah’ı

⁷⁴³ 73. Müzzemmil/8, 87. A’la/15

⁷⁴⁴ 33. Ahzab/41

⁷⁴⁵ 87. A’la/1

⁷⁴⁶ 20. Taha / 42

⁷⁴⁷ 20. Taha/14

⁷⁴⁸ 3.Ali İmran/191

⁷⁴⁹ 4. Nisa/103

⁷⁵⁰ 3.Ali İmran/135

⁷⁵¹ 6. En’âm/68

⁷⁵² 5.Maide/4

⁷⁵³ 8.Enfal 45

⁷⁵⁴ 3.Ali İmran/41

⁷⁵⁵ 33.Ahzab/41

⁷⁵⁶ 44.Duhan/16

⁷⁵⁷ 8.Enfal/2

⁷⁵⁸ 4.Nisa/142

⁷⁵⁹ 2.Bakara/239

⁷⁶⁰ 7.A’raf/205

anmaya en büyük vesile Kuran'dır. Kuran'da anılma ve hatırlama konusunda Allah ve vahyin özdeşleştiği yerler olur. Her ikisi de bir amaçta birleşir.⁷⁶¹ Unutma konusunda da aynı şeyi söyleyebiliriz.⁷⁶² Zikir, vahye ait bir isim ve sıfat olarak kullanılır. Kuran yerine göre “zikir”,⁷⁶³ “zikra”,⁷⁶⁴ ve “tezkira”⁷⁶⁵ olarak isimlendirilir. Peygamber “müzzekkir-hatırlatıcıdır”. Kuran'ın ve peygamberin bir özelliği olan Allah'ı hatırlatma insanların en hayırlı özelliğidir.⁷⁶⁶ Allah'ın vahyini ve öğrettiklerini hatırlanması içindekilerin unutulmaması⁷⁶⁷ inanan insan için son derece önemlidir. Kuran alemlere, inananlara, insanlara bir öğüt, ihtar, mesaj, uyarıdır.⁷⁶⁸ Kuran bir hatırlatmadır;⁷⁶⁹ Kuran'la hatırlatılıp öğüt verilmelidir.⁷⁷⁰ Kuran'ın müminlere bir hatırlatmadır.⁷⁷¹ Hatırlatmak yarar sağlar.⁷⁷² Allah'ın ayetlerini hatırlama;⁷⁷³ Allah'ı hatırlamadır.⁷⁷⁴ Kuran üzerinde düşünüp idrak eden ve ders alanlar “*zakir*”⁷⁷⁵ sıfatını hak etmişlerdir. İnananlar kendilerine ayetler hatırlatıldığında kör ve sağır kesilmezler.⁷⁷⁶

⁷⁶¹ 21. Enbiya /42

⁷⁶² 25. Furkan/18

⁷⁶³ 21. Enbiya/24; 21.Enbiya 57; 36.Yasin/69; 38.Sad/49/87; 41.Fussilet/41; 50. Kaf/45; 65.Talak/10; 68.Kalem/52; 73.Müzzemmil/31; 81.Tekvir/27

⁷⁶⁴ 40.Mümin/54, 50. Kaf/8/37

⁷⁶⁵ 76.İnsan/29, 80. Abese/11

⁷⁶⁶ 87.A'la/9, Ğaşiye/21

⁷⁶⁷ 5. Maide/13/14, 6. En'âm/44, 7. A'raf/169/171

⁷⁶⁸ 7. A'raf/63, 12.Yusuf/104,

⁷⁶⁹ 6. En'âm/90/126, 7. A'raf/26, 15. Hicr/6/9

⁷⁷⁰ 6. En'âm/70/90, 43. Zuhurf/5

⁷⁷¹ 7. A'raf/2, 11. Hud/120, 22. Hac/35

⁷⁷² 87.A'la/9

⁷⁷³ 33. Ahzab/34

⁷⁷⁴ 32.Secde/15; 39.Zümer/23; 87.A'la /9; 87.A'la/10

⁷⁷⁵ 11. Hud/114

⁷⁷⁶ 25. Furkan/73

3-Nimetleri hatırlamak: Nimetlerin hatırlanması⁷⁷⁷ Allah'ı anmaya bir vesiledir. Bu anlamda evren ve içinde bulunanların yaratılışını, gece ve gündüzün oluşumuna benzer konuları düşünerek Allah'ın anılması⁷⁷⁸ kalbin ibadeti sayılır.

*4-Allah'ın günlerinin hatırlanması*⁷⁷⁹ *inanan insan için başka bir görevdir.* Ahiret gününde yaptıklarını hatırlayacak olan insanın⁷⁸⁰ dünyada iken bir zaman bilinci geliştirmesi geçmişini hatırlaması, geleceğini düşünmesi zikir sayılır.

*5-Geçmişte yaşamış kavimlerin ve peygamberlerin hatırlanıp anılması*⁷⁸¹ Kuran her birinde güzel örnekler olduğu⁷⁸² için peygamberlerin⁷⁸³ ve mümin kadınlara örnek olarak da Meryem'in anılmasını⁷⁸⁴ ister.

Hac ibadeti yapılırken⁷⁸⁵ hayvanları boğazlarken⁷⁸⁶ Allah'ın anılması özellikle istenir. Cuma günü Allah'ı anmak için namaza koşmalıdır.⁷⁸⁷ Her ibadet zikir olduğu gibi⁷⁸⁸ ayrı bir eylem olarak da zikir ibadettir.⁷⁸⁹

Kuran'da Allah'ın zikrinden yüz çevirmenin ve Allahın zikrine kalplerin katılmasının zulüm olduğu belirtilir. Çocuklar ve mallar⁷⁹⁰ ticaret-alış veriş⁷⁹¹ Allah'ı anmaktan alıkoymamalıdır. Allah'ı anmaktan kaçınanların sadece dünya hayatını arzu etmeleri eleştirilmiştir.⁷⁹² Müminlerle alay etmek, Allah'ı unutmaya

⁷⁷⁷ 2. Bakara/40/47/122/231; 3.Ali İmran/103; 5. Maide/7/11/20/110; 7. A'raf/69/74/86; 8. Enfal/26; 14. İbrahim/6; 33. Ahzab/9; 35. Fatır/3; 43. Zuhuf/13

⁷⁷⁸ 3.Ali İmran/191

⁷⁷⁹ 14. İbrahim/5

⁷⁸⁰ 79.Naziat/43, 89.Fecr/23

⁷⁸¹ 46.Ahkaf/21

⁷⁸² 33. Ahzab/21

⁷⁸³ 19. Meryem/ 2, 38. Sad/17; 38. Sad/41/45/48

⁷⁸⁴ 19. Meryem/16

⁷⁸⁵ 2. Bakara/198/200/203

⁷⁸⁶ 5. Maide/4, 6. En'âm/118/119/121/138; 22.Hac/28/34/36

⁷⁸⁷ Cuma/10

⁷⁸⁸ 24. Nur/37

⁷⁸⁹ 29.Ankebut/45; 32.Secde/22

⁷⁹⁰ 63.Münafikun/9

⁷⁹¹ 24. Nur/37

⁷⁹² 53.Necm/29

sebeup olur.⁷⁹³ Cami, havra, ve kiliselerde Allah'ın anılmasına engel olamanın zulüm olduğu⁷⁹⁴ belirtilir.⁷⁹⁵ Sabah akşam Allah'ın izniyle isminin anıldığı evler-mescitler⁷⁹⁶ ise övülür. Geç kalınmış bir hatırlama pişmanlıktan başka hiçbir işe yaramaz.⁷⁹⁷ Zikir, salih amellere en önemli vesilelerden biridir. Şeytanın en önemli özelliklerinden biri de zikre engel olmasıdır.⁷⁹⁸ Şeytan, bazı insanların üzerinde üstünlük kurmuş ve onları Allah'ı anmaktan uzaklaştırmıştır.⁷⁹⁹ Şeytanın Allah'ı anmayı unutturması⁸⁰⁰ her türlü hayra engel olması anlamına gelir.⁸⁰¹

Kuran, içinde insanın anıldığı-anlatıldığı bir kitaptır.⁸⁰² Allah'ın ve Kuran ayetlerinin hatırlanması insanın kendisini ve sorumluluğunu hatırlaması ve unutmamasıdır.

5.3.İnsan-İnsan İlişkisi Bağlamında Salih Ameller

Kuran'da *hayır*, *hasene*, *ma'ruf* ve *tayyibat* kavramları insan-insan ilişkisi sonucu ortaya çıkacak salih ameller ile ilişkilendirilebilecek kavramlardır. İnanan insanın bu kavramlardaki başarısı insanı *birr-iyilik* derecesine uaştırır ve insan “*ebrrarlar-iyilerden*”dan olur.

Hayır; Ahlaki anlamda kötü olmayan insanın karşılaşmak istediği, fayda görüp yararlandığı her türlü iyi olay ve durumlar hayır kavramı kapsamına girer. Akıl, ilim mal ve adalet gibi herkesin rağbet edip değer verdiği hayırlar olduğu gibi

⁷⁹³ 23. Mü'minun/110

⁷⁹⁴ 2.Bakara/114

⁷⁹⁵ 22.Hac/40

⁷⁹⁶ 24. Nur/36

⁷⁹⁷ 89.Fecr/23

⁷⁹⁸ 12.Yusuf/42; 43. Zuhruf/36

⁷⁹⁹ 58. Mücadele/19

⁸⁰⁰ 5. Maide/91

⁸⁰¹ 25. Furkan/29

⁸⁰² 21. Enbiya/10

göreceli hayırlarlar da vardır.⁸⁰³ Kuran’da hayır kavramının karşısı olarak (şer) kavramı kullanıldığı gibi (su’) kavramı da kullanılmıştır.⁸⁰⁴

Kuranda “hayır” ve “hayrat” çoğul kalıbında geçer. Salih amele anlam yakınlığı olan kavramların başında gelir. Salih amelden anlam farkında hayır kavramında, daha çok yapılan işin, amelin ve eylemin sonucu dikkate alınır. Bir iş insana ve çevresindekilere sonuçta bir yarar sağlıyorsa bu hayırdır. Bu anlamda hayır, salih amellerin hem kendisi hem de sonucudur denilebilir. Kuran’da aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır.

Allah’ın isim ve sıfatlarına nitelik olarak açıklama⁸⁰⁵ her türlü iyi ve güzel iş anlamında⁸⁰⁶ bir davranışı veya grubu öne çıkarma⁸⁰⁷ miras ve ekonomik değeri olarak kendisinden yararlanılan bir mal-servet⁸⁰⁸ salih amel kavramı ile eş anlamda⁸⁰⁹ karşılaştırma ve derecelendirmede⁸¹⁰ iyilik yolu⁸¹¹ vahiy anlamında⁸¹² insanın yararlandığı her türlü iyi durum, sorunun çözümü⁸¹³ Allah’ın iyi kullarına verdiği bağış ve yetenekler⁸¹⁴ bir işin olumlu sonucu⁸¹⁵ insanda bulunan iyi hal ve durum, güvenilirlik⁸¹⁶ Allah’ın emrettiği işler⁸¹⁷ insanın başına gelebilecek istenen

⁸⁰³ Dumlu, a.g.e., s.106

⁸⁰⁴ 7.A’raf/188

⁸⁰⁵ Cuma /11; 3.Ali İmran/150; 7. A’raf/89; 12.Yusuf/80; 12.Yusuf/64

⁸⁰⁶ LisanulArab, الخير maddesi<<http://www.bahet.h.info/all.jsp?term=الخیر>> Erişim: 07.09.2011; 2. Bakara/197; 2. Bakara/220; 4. Nisa/114; 22.Hac/77; 99. Zilzâl /7; 2. Bakara/148

⁸⁰⁷ 2. Bakara/184; 3.Ali İmran/110

⁸⁰⁸ 2. Bakara/180; 22.Hac/36; 2. Bakara/267; 93.Duha/8

⁸⁰⁹ 98.Beyyine/7

⁸¹⁰ 97.Kadr/3; 3.Ali İmran/198; 7. A’raf/86; 27.Neml/59; 28. Kasas/60; 37.Saffat/62; 38. Sad/76; 43. Zuhuruf/32; 93.Duha/4

⁸¹¹ 34. Sebe/39; 2. Bakara/254; 3.Ali İmran/114; 21. Enbiya/90

⁸¹² 16. Nahl/30; 2. Bakara/105; 21. Enbiya/50

⁸¹³ 41. Fussilet/49; 10. Yunus/107; 28. Kasas/24

⁸¹⁴ 41. Fussilet/35; 3.Ali İmran/115; 2. Bakara/269

⁸¹⁵ 28. Kasas/84; 28. Kasas/37; 4. Nisa/128

⁸¹⁶ 24. Nur/33; 8. Enfal/23; 28. Kasas/26

⁸¹⁷ 21. Enbiya/73; 4. Nisa/127

haller⁸¹⁸ iyi ve yararlı insanın sıfatı olarak⁸¹⁹ Allah'ın bir sıfatı olarak⁸²⁰ iyilik⁸²¹ helal rızık ve kar⁸²²

Her insan hayır adına yaptıklarını Allah katında bulacaktır. Allah için yaptığı ibadet, insanlara yapmış olduğu iyilik, sonunda kendisinin yararlanacağı kalıcı hayırdır.

Hasene; “Kubh” kavramının karşıtı olan güzellik manasına gelen “hüsn” den türemiş bir isimdir. İhsan, bir davranışın yapılış biçimini de anlatır. Bu anlamda ihsan bir davranışı en güzel biçimde yapmaktır.⁸²³ Hz Peygamber de ihsanı ibadetin en güzel boyutuna dikkat çekerek “*Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmek*” olarak tanımlamış, kulluk bilincindeki güzelliğe dikkat çekmiştir. “Hasene” kavramı “seyyie” kavramının, “hasenat” ise çoğul olarak “seyyiat” kavramının karşıtıdır.

“İhsan: her türlü samimi üstün davranışı, en yüksek ahlaki olgunluğu, güzelliği ve üstün hayra yönelişi ifade eder. İçtenlikle yapılan daha üst mali fedakârlıklar da Kuran'da ihsan kavramıyla dile getirilir. Diğer bir anlatımla söylersek ihsan; işin güzelliği, içtenliği ve severek yapılmasıdır.”⁸²⁴ İhsan sevgiyi ortaya çıkarır. Veren sevdiği için verir. Alan kişi veren kişiyi sever. Bir kalpten diğer kalbe sevgi akmasına vesile olur. Kötülüklere karşı iyilikle cevap verme erdeminde bulunmak kötülükleri yok etmede en etkili yol ihsandır.⁸²⁵

⁸¹⁸ 21. Enbiya/35; 7. A'raf/188

⁸¹⁹ 3.Ali İmran/38

⁸²⁰ 20. Taha/73

⁸²¹ 2. Bakara/264

⁸²² 11. Hud/86; 73. Müzzemmil/20

⁸²³ <<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0hsan>> Erişim: 04.08.2011

⁸²⁴ Yeniçeri, a.g.e., s.27.

⁸²⁵ 28.Kasas/54

“Ahsenü’l amel” ise inanan insanın gerçekleştirmek arzusuyla peşinden sürüklendiği ufuk ameldir. Kuran, insanın yaratılış-hayat-ölüm sırrını bu kavramla ifade etmiştir.⁸²⁶

Kuran’da ihsan kavramının kullanıldığı konular olarak; iyi insan güzel davranan “muhsin”⁸²⁷ iyi, güzel, yerinde söz ve davranış⁸²⁸ karşılaştırma, derecelendirme ve bir şeyin en güzelini ifade etme⁸²⁹ iyilik⁸³⁰ Allah’ın elinde olan iyilik, güzellik⁸³¹ insanın Allah’a adadığı güzellik⁸³² Allah’ın insanı sınadığı başına gelen hoşnutluk veren durumlar⁸³³ Allah’ın isim sıfatlarını nitelemeye⁸³⁴ Allah’ın insanı sınama şekli⁸³⁵ şehitlik ve gazilik⁸³⁶ güzellik, güzel yer, gelecek, rızık⁸³⁷ salih ameller ve en güzel işler⁸³⁸ güzel örnek⁸³⁹ vahiy⁸⁴⁰ yer almıştır.

Maruf; Din ve akıl tarafından güzel bulunan, yapıldığında birey ve toplumun refahını sağlayan ayrıca bütün insanların hayrına olacak hususları, onların faydaları doğrultusunda uygulayarak, dünya ve ahiret saadetini kazandıracak davranışlardır.⁸⁴¹ “Ma’ruf, kelime anlamı olarak «bilinen», yani tanınan, aşina olunan ve bu yüzden de, sosyal olarak da onaylanan demektir. Karşıtı münker, tanınmadığı ve yabancı olduğu için tasvip de edilmeyen manasındadır.”⁸⁴² Maruf, sağduyu ve kalbi selim sahibi

⁸²⁶ Mülk/2

⁸²⁷ 2.Bakara/58; 4. Nisa/40; 2. Bakara/112

⁸²⁸ 2.Bakara/83

⁸²⁹ 2.Bakara/138; 19. Meryem/74; 12.Yusuf/3; 4. Nisa/86

⁸³⁰ 2.Bakara/195; 27.Neml/89; 7. A’raf/131

⁸³¹ 2.Bakara/201; 24. Nur/38; 21. Enbiya/101; 18. Kehf/88; 13. Ra’d/18; 12.Yusuf/100; 10. Yunus/26;

3.Ali İmran/148; 3.Ali İmran/37; 3.Ali İmran/14

⁸³² 2.Bakara/245; 64. Tegabün/17; 57. Hadid/18

⁸³³ 4.Nisa/78; 7. A’raf/168

⁸³⁴ 5.Maide/50; 23. Mü’minun/14; 7. A’raf/180

⁸³⁵ 8.Enfal/17

⁸³⁶ 9.Tevbe/52

⁸³⁷ 13.Ra’d/29; 25. Furkan/76; 25. Furkan/24

⁸³⁸ 11.Hud/7; 11. Hud/114; 42. Şura/23

⁸³⁹ 33. Ahzab/21; 60.Mümtehine/6

⁸⁴⁰ 92.Leyl/6

⁸⁴¹ Dumlu, a.g.e., s.167.

⁸⁴² İzutsu, Kuranda Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 281.

insanların ortak aklına dayanarak ortaya çıkmış toplumca kabul görmüş bilinen uygulamalardır. Kuran bağlamında; içinde yaşanılan toplumun uyguladığı adet, gelenek ve teamüllerinden iyi olanları⁸⁴³ uygun, meşru olan⁸⁴⁴ iyilik ve sağduyu⁸⁴⁵ iyi, güzel⁸⁴⁶ anlamlarına gelir. Dikkat edilirse genellikle evlilik, boşanma, emzirme, vasiyet, hukuki konularda af ve diyet gibi konularda Kuran hükümleri maruf kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Marufun korunması için, iyiliğe çağıran, sağduyuyu öğütleyen ve kötülükten sakındıran bir topluluk olmalıdır.⁸⁴⁷ Maruf olan her davranış salih ameldir.

Tayyibat;“Habibat” kavramının karşıtı olarak kullanılan “tayyibat” kavramı Kuran’da daha çok helal ve temiz yiyecek ve içeceklerle ilgili olarak kullanılmıştır. Tayyibat; bu anlamda helal yollardan kazanılmış rızıktır.⁸⁴⁸

Allah insanlara temiz olanları helal kılmış⁸⁴⁹ temiz yiyeceklerle rızıklandırmıştır.⁸⁵⁰ Allah insanlardan kendilerine rızık olarak verdiklerinin temizlerinden yiyip içmelerini⁸⁵¹ şükretmelerini⁸⁵² kazandıklarının temizlerinden infak etmelerini ister.⁸⁵³ Peygamberler de temiz ve meşru nimetlerinden paylarını almış⁸⁵⁴ temiz olanları helal, murdar olanları ise haram saymışlardır.⁸⁵⁵ Allah’ın helal kıldığı temiz yiyecekleri hiç kimse haram sayamaz.⁸⁵⁶ Bu konuda kimsenin yetkisi

⁸⁴³ 2. Bakara/178; 2. Bakara/241; 2. Bakara/240; 2. Bakara/236; 2. Bakara/233

⁸⁴⁴ 2. Bakara/180; 4. Nisa/6; 2. Bakara/235; 2. Bakara/228

⁸⁴⁵ 2. Bakara/229; 4. Nisa/114; 3. Ali İmran/104; 2. Bakara/231

⁸⁴⁶ 2. Bakara/263; 4. Nisa/5

⁸⁴⁷ 3. Ali İmran/104; 3. Ali İmran/110

⁸⁴⁸ 2. Bakara/267

⁸⁴⁹ 5. Maide/4

⁸⁵⁰ 8. Enfal/26, 10. Yunus/93, 17. İsra/70, 40. Mü’min/64, 45. Casiye/16

⁸⁵¹ 2. Bakara/57, 7. A’raf/163, 20. Taha/81

⁸⁵² 2. Bakara/172

⁸⁵³ 2. Bakara/267

⁸⁵⁴ 23. Mü’minun/51

⁸⁵⁵ 7. A’raf/157

⁸⁵⁶ 5. Maide/87

yoktur.⁸⁵⁷ Müminler için arınıp temizlenme hedef olarak gösterilmiş;⁸⁵⁸ “*tayyib*” özellikle cinsel içerikli haram davranışlardan uzak kalmış, iffetsizliğe bulaşmamış müminlere bir sıfat olarak da kullanılmıştır.⁸⁵⁹ İnanan insanın temel ihtiyaçlarını helal ve temiz yollardan (*tayyibat*) sağlaması salih ameldir.

5.4.İnsan-Çevre İlişkileri Bağlamında Salih Ameller

Dünya; evren denilen büyük bir sistemin küçük bir parçası olarak insanın hayatını sürdürebileceği bir ortam olarak yaratılmıştır. Yapılan araştırmalar evrene oranla dünyanın küçüklüğünü ortaya koysa da insan için dünya; mükemmel tasarlanmış biricik yaşam gezegenidir. Dünya, güneş, yıldızlar, gezegenler, gök taşları ve sayılarını ve niteliğini bilemediğimiz birçok gök cismi; asılı bir tavan gibi olan uzay boşluğunda düzenli hareket halinde varlıklarını sürdürmektedirler. Evrende her varlık başka bir varlığın cazibesinde adeta birbirine bağlanmış ve birbirine düğümlenmiş durumda selam ve esenlik içerisinde kendileri için belirlenmiş yollarda yüzüp gitmektedirler.⁸⁶⁰ Bu anlamda varlık korunma altındadır.⁸⁶¹

Dünya; küçüklüğüne rağmen içinde barındırdığı hareketlilik açısından öylesine zengindir ki, bu anlamda kendi başına büyük bir evrendir. Hayat kaynağı suyu, besin deposu toprak, ısı ve ışık kaynağı güneş ile yeryüzü; üzerinde yaşayan canlılar için yaşam cennetidir. Canlıların ihtiyaç duyduğu her şey; en olası yerde, en olası zamanda kendileriyle buluşturulmaktadır.

⁸⁵⁷ 33. Ahzab/32

⁸⁵⁸ 5. Maide/6

⁸⁵⁹ 24. Nur/26

⁸⁶⁰ 6. En'âm/96, 36. Yasin/40, 79.Naziat/2, 55.Rahman/5, 39.Zümer/5, 21. Enbiya/33; 13. Ra'd/2

⁸⁶¹ 2. Bakara/255, 41. Fussilet/12

Kuran’a göre yeryüzünde ve göklerde ne varsa bütün çeşitleriyle hepsini Allah yaratmıştır. Hiçbir şey sahipsiz değildir. Mülk Allah’ındır. İşleri düzenleyen O’dur. Her varlığın kendine özgü hareket yasası vardır. Atomdan galaksilere kadar Allah’ın yarattığı evrende varlıklara hareket yasasını koyan O’dur. Bu hareket yasasıyla gece-gündüz, mevsimler, yıllar ve çağlarla zaman tanzim edilir, doğum-ölüm-ecel belirlenir, dünya sahnesinde yeni oyuncularla birlikte dekor yenilenir, hayat akar gider. Canlı ve cansız bütün varlıkların zamanve mekan ile durumları sürekli değişir. Ancak dıştan bir etkiyle hareket edebilen cansız varlıklar çekim yasasına göre hareketleri kayıt altında iken, canlılardan bitkiler oldukları yerde, hayvan ve insanlar ise ihtiyaçlarını karşılamak için tam hareket halindedirler.

Dünyadaki bütün varlıklar insana hizmet için, kendilerine takdir edilmiş sınırlarda, görevlerini aksatmadan yerine getirirler. Dünyada insan-dışı hareketlilik insan için “*yerinde*” ve insan için “*amaca uygun*” olarak yönlendirilmiştir. Öyle ki varlık alemi adeta insan için vardır. Varlıkların böylesine ahenkli ve uyum içerisindeki bu hareketliliği, insana bu hareketlilikle bütünleşmesi için adeta görev çağrısında bulunur.⁸⁶² Zaten insan da içine yerleştirilmiş bu görev duygusuyla gücünü kaybedinceye kadar çalışır, didinir, yorulur. İnsan iradesi ile hem kendi davranışlarını yönetmede, hem de diğer canlı-cansız “varlıklara karşı” iradesini kullanmada, son derece etkili, güçlü ve özgürdür. İnsan davranışları ilişkide bulunduğu varlık çeşidine göre oldukça zengin bir ağ oluşturur. Bu ilişkiler ağında insan, diğer varlıklar açısından her zaman öznedir. İnsan toplumsal olarak hareket edebilmesi, elde ettiği güçleri düzenleyebilmesi, buluş ve imar özelliği ile evrende en

⁸⁶² Kurt, a.g.t., s.1.

etkili varlıktır. İnsan bilinen varlığın özü ve meyvesi gibidir. Bu özelliklerinden dolayı insan yeryüzünün halifesidir.⁸⁶³

İnsan-çevre ilişkisinde ortaya çıkan insan sorumluluğu temelde Allah-varlık ilişkisinin anlaşılmasına bağlıdır. Allah varlık ilişkisi varlığın her yönüyle Allah’a muhtaçlığı üzerine kuruludur. Her şeyden önce varlığı yaratan Allah’tır. Yaratma, varlığın varlığını devam ettirmesi için yalnızca bir başlangıçtır. Canlı formunda ise hayatını sürdürmesi birçok koşulun bir araya gelmesini zorunlu kılar. Allah varlığı hem yaratır ve hem de yaşatandır. Varlığa yaşam süresi koymak da O’nun yetkisindedir. İnsan da bir canlı olarak Allah’ın yarattığı ve yaşattığı bir varlıktır. Onun da bir eceli vardır.

Allah, yarattığı ilk günden insana güvenmiş ve saygı secdesiyle diğer varlıkları insana secdeyi emretmiştir. İnsan, Allah’ın varlık aleminde açık-saklı isim ve sıfatları araştırarak, keşfedecek, okuyabilecek, takdir edecek ve kendi açısından isimlendirecek bir varlık olarak yaratılmıştır. Allah insana toprak olan bedenine kendi ruhundan üflemiş;⁸⁶⁴“esma bilgisi” ve kendi içinde taşıdığı bu “*ruh*” ile diğer canlılardan üstün hale getirilmiştir. İnsan üflenene bu ruh ile ilgili çok şey bilmiyoruz; ancak sınırlı bir şekilde ilahi sıfatların, akıl, beyan, vicdan ve irade gibi üstün özelliklerin insana bu ruhtan verildiği belirtilmektedir.⁸⁶⁵ Varlık insana yararlanması için emanettir. Evrende merkeze insan konulmuş her şey onun hizmetine verilmiştir.⁸⁶⁶ Yeryüzü, denizler insana boyun eğdirilmiş⁸⁶⁷ varlıktan yararlanması

⁸⁶³ 6. En’âm/165

⁸⁶⁴ 32. Secde / 9

⁸⁶⁵ Ruh kavramıyla ilgili çok yönlü tartışmalar akademik çevrelerde ilk dönemden bu tarafa sürdürülmektedir. Ancak biz bu yorumu tercih ettik.

⁸⁶⁶ 6. En’âm/165

⁸⁶⁷ 35. Fatır/39

için insana izin ve yetki verilmiştir.⁸⁶⁸ İnsan Alah'ın yarattığı her varlıktan zevkle yararlanır.⁸⁶⁹ İnsan varlık ilişkisi varlıktan insana “*teshir*” kavramı ile ifade edilir. Teshir, varlığın insana boyun eğdirilişi, kullanıma sunulması ve yetkisine verilmesidir. Ancak bu yetki sınırsız değildir. İnsana sınırsız yetki verilmiş olsaydı canlıların soyu kesilir, sular içilmez, toprak verimsiz olurdu.⁸⁷⁰ Varlığın insana “*teshir*” edilmesiyle İnsan halife konumuna yükselmiştir. Varlık alemindeki özgürlüğü, etkinliği, otoritesi ve özne olma durumu olan halifelik; yerden, göklerden ve denizlerden istifade etme hakkı karşılığında onlara karşı sorumluluk hissetmektir.⁸⁷¹ Bu özellik insana önemli bir sorumluluk yüklemiştir.⁸⁷² İnsana akıl ve irade verilerek “*emanet*” teklifine uygun yaratılmış, varlık kendisine emanet edilmiştir.⁸⁷³ İnsan yeryüzü halifeliğinin “akıl” emaneti ve tevhid inancıyla sürdürülebilir.

Salih amel kavramı insanın yaşadığı doğal çevreyle de yakından ilgilidir. Salih amel insana, insan yaşamına, insan yaşamını etkileyen canlı ve cansız tüm doğaya olumlu katkı sağlayacak her ameldir. Çevre sorunları birinci derecede inanan insanı ilgilendirir. Çünkü Allah'ın evrene koyduğu düzen bozulmakta, Allah'ın ayetleri tağyir ve tebdile uğramakta, Allah'ın nişaneleri zarar görmekte ve Allah'ın esma ve sıfatlarından biri varlıktan silinmektedir. Bu durum inanan bir insanın seyirci kalacağı, umursamayacağı bir durum olamaz. İnsanın varlık aleminin işleyişine ve

⁸⁶⁸ 2. Bakara/22; 14. İbrahim/33

⁸⁶⁹ 80. Abese/24/31

⁸⁷⁰ Kayıklık, a.g.t., s. 2

⁸⁷¹ Menduh Kayıklık, *İslam Hukukunda Hak ve Sorumluluk İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ç.Ü.S.B.E. , Adana 2007, s. 2

⁸⁷² Şevket Kotan, “Moderniteye Dayalı Dinsel Paradigmanın Şiddet Eğilimi”, *Din Dünya Barışı Uluslararası Sempozyum* (26/28 4. Nisan 2007) İ. Ü. Yayınları, İstanbul 2008, s.257.

⁸⁷³ 33.Ahzab/72

düzenine olumsuz müdahalesi ihanettir. Allah'ın varlık alemine ve yeryüzüne koyduğu ölçüyü korumak inanan insandan beklenen bir tutumdur.⁸⁷⁴

İlahi nizam sürekli hareket halindedir. İlahi nizama bağlılık olan iman ve salih amel ile insan da harekete geçer. İman, vicdanın derinliklerinde gömülü, saklı ve içe dönük kalmaz. İman dışa açılan, güzel kokuları çevreye yayan, aydınlatan, el olan, ayak olan, göz kulak olan bir imandır.⁸⁷⁵ Bu anlamda insanın bu hareketlilik içerisinde özel bir yeri vardır. İnsanın varlıklara sahip olma tarzı, yönetme ve onları belli bir süre kullanma biçimi salih amel üretme fırsatları içerir. İnsan kendi evi gibi düzenlenmiş dünyada, hem canlılardan hem de yerüstü ve yer altı kaynakların tüm zenginliklerinden yararlanacak özellikte yaratılmıştır.

İlişkilerle ortaya çıkan salih amel hem eylemi gerçekleştiren kişinin önemli ve değerli olduğunu hem de ilişkiye girdiği varlığın önemli ve değerli olduğunu insanın hiçbir eylemini küçümsememesi gerektiğini fark ettirir.

6.Salih Amelin Nitelikleri

Salih ameli herhangi bir insan davranışı olmaktan çıkaran *bilgi, yararlılık, denge, temizlik, içtenlik, sabır, tevekkül, estetik, yapıcılık, uygunluk ve dua* gibi nitelikleri vardır.

Bilgi; İnsanın salih amel üreteceği alanlar içinkendini önceden hazırlaması bilgi elde etmesi, öğrenilen bilgileri düşünce ile yoğurması gerekir. Salih amel bilgiye dayalı, üzerinde düşünülmüş, içine duygu katılmış bir ameldir. Her davranışın dinde bilgisel bir hükmü ve karşılığı vardır. Salih amelin arkaplanı olan iman ve hakikatin içi bilgi ile doldurulur. Bilgi, davranış ve imanı başıboşluktan kurtarır.

⁸⁷⁴ 55.Rahman/7/8

⁸⁷⁵ Seyyid Kutup, *Fizilali'l Kuran*, Akit Yayınları, İstanbul, 16.cilt, s.351.

*İnsanın nasıl davranacağını bilmesi, şeylerin kökenine ulaşmaktan araştırılacak ve öğrenilecek birçok konudan daha önemli olduğu kabul edilmiştir.*⁸⁷⁶

Bu nedenle salih amel üreten bilgi “*en değerli bilgi*”dir. Vahiy şeyden önce insana görüş ve kararlarını, davranışlarını haklı bir nedene dayandırma öğretisi getirmiştir. Allah insandan bir delil ve kanıt üzere konuşmasını, inanmasını ve yaşamasını istemektedir. Vahiy de Allah insanlığa gönderilmiş bir kanıttır. Salih amel kanıtlı davranıştır. Delilsiz ve kitapsız bir bilgi, bilgi değildir. Kuran hayatın her alanında doğru bilgiye dayalı olarak düşünülmesini, konuşulmasını ve eyleme geçilmesini ister. Kuran’ın bu tavrı bilim dilinde “*bilimsel bilgi*” olarak tercüme edilebilir.⁸⁷⁷ Ayrıca her işin, mesleğin ve eylemin yapılması gereken usul ve kaideleri vardır. Hiçbir iş bu bilgilerden yoksun yapılamaz. Her işin gerektirdiği yeterlik ve beceriler ile o işin ehli olunur ve yetki kazanılır. Aksi takdirde salih amel değil zulüm ortaya çıkar. Zulüm ise dinin yok etmek istediği olumsuz bir sonuçtur. Cehalet ise yalnızca zulüm üretir.

Vahyin bütün sıfatları doğrudan veya dolaylı olarak “*sahih bilgi*” ile ilgilidir. Vahiy; akli ikna eden, kalbi doyuran delil, hak ile bâtılı birbirinden ayıran kesin kanıttır.(*burhan*)⁸⁷⁸ Allah’ın istemediği şeylerle Allah’ı razı etmeye çalışmak boşa giden bir çabadır. Allah’ın hoşnutluluğunu kazandıracak ameller vahiyle bildirilmiştir. Allah ile insan iradesinin birleştiği yer ve durumlarda salih amel ortaya çıkar. Allah’ın iradesi bilinmeden bu uygunluk nasıl sağlanabilir? Vahiy bilgisi dini

⁸⁷⁶İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1998, s.109.

⁸⁷⁷ Onat, a.g.m., s.56.

⁸⁷⁸Öztürk, Mustafa, “Geleneksel Te’vil Çeşitlemelerinin Epistemik Değeri”, *Bilimname : Düşünce Platformu*, 2003/2, cilt: I, sayı: 2, s. 192. ; 4. Nisa/174

bilginin kaynağı, doğruluğu, sınırları inanç ve yargılarımızın, değerlerimizin temelini oluşturur.⁸⁷⁹ Salih amel vahiy bilgisini kendisine temel alır.

İçtenlik; Salih amelin arka planında yer alan kavramlardan ihlâs, salih amelin amacını oluşturur. Salih Allah'ın razı olduğu davranıştır. "İhlâs, samimiyet, gösteriş (riya) nın bulunmaması, kalbi karışık şaibelerden saflığa ulaştırmak, ameline Allah'tan başka kimsenin tanık olmasını istememektir."⁸⁸⁰ İhlâs, içine bir şey karıştırılmamış sütün aklığında⁸⁸¹ Allah'a içtenlikle yönelme ve bağlanmadır.⁸⁸² Kuran'da inanan insan davranışları için tek amaç; *"livechillah"* *"rıdvanillah"* *"merdatillah"* *"radiyallah"* formlarıyla yalnızca Allah'ın rızası olduğu belirtilmiştir. Amellerin Allah katında kabul olması ihlâsa, samimiyete, yalnız Allah'ın rızasına ve O'nun sevgisine kavuşmak için yapmağa bağlıdır.⁸⁸³ Salih eylemde "kendinden bekleneni yerine getirme algısı"⁸⁸⁴ içtenlik üzerine kuruludur. Allah insan ilişkisinde oluşan dini davranışın temelinde Allah rızası-ihlâs vardır.

"Allah rızası" bütün salih amellere en üst bir amaç oluşturur. İhlâsı olmayan bir amel amacından saptığı için salihlik vasfını kaybeder. İhlâs ile niyet arasında önemli bir ilişki vardır. Niyet; davranış öncesinde kalbin hayır ve şerre, iyilik ve kötülüğe yönelmesidir.⁸⁸⁵ Allah'ın rızasını kazanma arzusu ve O'nun hükmüne tabi olmak üzere iradenin fiile yönelmesi⁸⁸⁶ salih amel için amaç oluşturur. Hz. Peygamberin de dikkat çektiği gibi amaç ve niyet amellerin değerini belirler.⁸⁸⁷ Günlük yaşamda sıradan olaylar ve davranışlar Allah rızası gözetildiğinde ibadet ve salih amel olur.

⁸⁷⁹ Kale, a.g.e., s.33

⁸⁸⁰ Dumlu, a.g.e., s.106.

⁸⁸¹ 16. Nahl/66

⁸⁸² 2. Bakara/139

⁸⁸³ İmam-ı Rabbani'den aktaran: <http://www.kuranikerim.com/dini_sozluk/ds_a2.htm#0121>

⁸⁸⁴ <<www.baskent.edu.tr/~zeser/2003/2004/2003/2004/431/5.ppt>> Erişim: 20.06.2012

⁸⁸⁵ Süleyman Uludağ, "Amel", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, cilt III, s.16

⁸⁸⁶ Süleyman Uludağ, "Amel", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, s.16

⁸⁸⁷ Süleyman Uludağ, "Amel", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, s.16.

Niyeti bozuk, amacından sapmış bir eylemin hiçbir hayır ve iyi vasfı kalmaz. Kuran iman kavramında olması gereken niyeti “ihlâs” olarak tanımlamıştır. İhlâs davranışlar açısından kalbin abdesti gibidir. İbadet kabul edilen her güzel işin ihlâsla olması şarttır. Gösteriş ve Allah’ın rızası dışında kalan bütün amaçlar ihlâsı ve ameli bozar. Gerçek “fesat” niyetlerde başlar. İhlâsı yok eden “*riya*” ve iyiliklerin “*çıkâr*” için yapılmasıdır. Gösteriş ve çıkar amaçlı davranışlar “nifak” özelliği olarak kabul edilmiştir. İhlâs bu yönüyle tevhid ve imanı amaç yönünden destekleyen bir kavramdır. Bütün kavramlar gibi ihlâs kavramı ile teslimiyet kavramı iman kavramında birleşmektedirler. Teslimiyet de kayıtsız ve şartsız olarak Allah’a yapılır. İhlâs da bütün diğer gayelerin ortadan kaldırılmasıyla ancak ve ancak Allah’a kulluk etmeyi ifade etmektedir.⁸⁸⁸

Kuran’daki kavramlar birbirlerini destekleyecek şekilde düzenlenmiş ve kullanılmıştır. Tevhid inancının gereği olarak dinde⁸⁸⁹ duada⁸⁹⁰ ve ibadette⁸⁹¹ ihlâslı olmak emredilmiştir. Dini, duayı ve ibadeti Allah’a has kılmak ise Ayrıca peygamberlerin örnek alınacak bir özelliği olarak⁸⁹² tanıtılır. İhlâs, Hz. Yusuf örneğinde olduğu gibi, şeytanın inanan insanda güç yetiremediği, karşı koyamadığı bir özelliği, günahlardan kaçınmaya ve Allah’ın yardımını hak etmeye⁸⁹³ sebep olan bir özelliktir.⁸⁹⁴ Şeytan ihlâs sahibi mü’minleri asla aldatamaz.⁸⁹⁵ Kuran’da kurtuluş ve başarı iman, salih amel, takva, ihlâs ve ihsan kavramları arasında paylaştırılmıştır.

⁸⁸⁸ Karaca, a.g.m., s.237.

⁸⁸⁹ 4. Nisa/146; 39.Zümer/3

⁸⁹⁰ 7. A’raf/29; Mümin/14/65

⁸⁹¹ 39.Zümer/2/11/14

⁸⁹² 12.Yusuf/24; 19. Meryem/51

⁸⁹³ 12.Yusuf/24

⁸⁹⁴ 38 Sad/83

⁸⁹⁵ 15 Hicr/15, 38. Sad/83; 15. Hicr/39/40

Cehennemden, dünyalık cezadan kurtulanlar⁸⁹⁶ ihlâs özellikleriyle kurtulmuşlardır. Kuran’da, denizde kendisini dalgaların kuşattığı bir yolcusunun geminin batması ve boğulma korkusu ile dini Allah’a has kılarak kendisini kurtarması için içtenlikle Allah’a yakarıшта bulunması⁸⁹⁷ ihlâsın daha iyi anlaşılması için verilmiş güzel bir örnektir. Allah’ın kulların amellerini beğenip razı olması ihlâslarına bağlıdır.⁸⁹⁸

İnsanların, görünür varlıklar olarak görünmeden ve göstermeden ibadet ve iyilik yapmaları mümkün değildir. Fakat insanların bilmesi için özel bir gayret ve fırsat beklemek gösteriş olur. İhlâs, kişinin kalbi ile ilgili bir durumdur. Her gösteren ve görüneni de riya olarak nitelendirmek yanlıştır. Kendini Allah’a göstermeye çalışmak ise gereksiz ve anlamsızdır.

İnanan insanın bütün davranışları ihlâs gereği öncelikle Allah-insan ilişkisini hedefler. İhlâs bütün ilişkileri bir amaçta toplar. Salih amel; Allah’ın rızasına uygun bir davranış olması itibariyle insanların değişken iyilerinden ayrılır. İhlâs sayesinde insan yaptığı iyilikler karşısında insanlardan beklentisi olmaz. Yaptığı iyiliklerle Allah’ın rızasını amaçladığı için insanlardan bir karşılık görmese de iyilik yolundan ayrılmaz. Zor işler kolaylaşır. Emeğinin zayii olmayacağı inancı, bütün zor işleri kolaylaştırır. İhlâs insanın amellerini vesveselerden korur, boşa gitmesini önler. Samimiyet, kalbi “beledüt’tayyib: temiz bir ülke” haline getirir; salih ameller de ancak böyle bir kalpte filizlenip yetişir ve hayatı güzelleştirir. Zahiri şartları ne kadar mükemmel olursa olsun ihlası olmayan bir amel boşa gider.

⁸⁹⁶ 37.Saffat/40/74/128

⁸⁹⁷ 10.Yunus/22; 29.Ankebut/65; 31. Lokman/32

⁸⁹⁸ 98.Beyyine/8

Sabır; Her türlü başarının temelinde sabır vardır. Salih amellerin hemen hepsi potansiyel olarak içlerinde sarp yokuş⁸⁹⁹ sıkıntı, güçlük, zorluk ve zahmet barındırır. Çünkü çalışma, alın teri, gayret ve emek salih amelin en önemli özelliklerindendir. Bu nedenle hayırlı işlerin başarılmasında Allah sabrı tavsiye etmiştir. Sabrın bir anlamı da katlanmak, çile ve zahmettir. Kuran sabrı bir derece zorluk barındırdığından azmedilmeye ve kararlı olmaya değer işler olarak niteler.⁹⁰⁰ Salih ameller bütün insani gücünü sabırdan alır. “Sabır; sözlükte tutmak, menetmek, nefsi umutsuzluktan menetmek anlamlarına gelir.”⁹⁰¹ Sabır, nefsin iyi bir şey yapmak veya kötülüklerden kaçınmak için acıya, zorluğa tahammül ve dayanma gücü,⁹⁰² sızlanmadan, şikayet etmeden, olanların, başagelenlerin geçmesini bekleme erdemi, olacak veya gelecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme⁹⁰³ dayanç, baş edebilme, mukavemet, direnç gösterme anlamlarında kullanılır.

Sabrın insan yaşamında kullanılmadığı hiçbir alan yoktur. Sabır türlerinin başında insanın kendi olumsuz isteklerine ve zaaflarına karşı sabretmesi gelir. İnsanın yaratılışında olumlu duygular olduğu gibi olumsuz duygular ve istekler de vardır. İnsandan aşırı istekleriyle, bencillik, kıskançlık gibi olumsuz duygularıyla mücadele etmesi, “heva”sına karşı hayat boyu sürececek bir mücadele içinde olması ancak sabır ile mümkündür. Sabır, yalnızca kendisini ve şu anı düşünen bencil, şımarık ve aşırılıklara dalmış insanı bu durumdan kurtararak insana daha üstün hedeflere yöneltir. Hedefi olmayan insan ise sabredemez.”⁹⁰⁴ Nefsin hoşuna gitmeyen

⁸⁹⁹ 90.Beled/11

⁹⁰⁰ 42.Şura/43

⁹⁰¹ Aydın, a.g.e., s.140

⁹⁰² Ebu Bekir Muhammed ibn-i Zekeriya el-Razi, *Mefatih'ul-Gayb*, Asr Suresi, 4. Ayet Tefsiri <<http://www.multimediaquran.com/quran/52.Turkce/103/103/razi.htm>>20.12.2011

⁹⁰³ TDK a.g.e.

⁹⁰⁴ Mualla Selçuk, “İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy”, *TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri*, Ankara/1998, s. 101.

işlere yönelme, hoşuna giden haramlardan geri durma, her ikisi de, çok zor iştir ve bu işler sabır ister.⁹⁰⁵

İnsan ahlaki tercihlerin tamamını kendisi gerçekleştirir. Diğer alanlarda ise hayatında yalnızca kendi tercihleri yoktur. İlahi irade insan yaşamında ahlaki olmayan konularda daha etkilidir. İnsan yarış ve sınav gereği elinde olmayan bir takım yazgılarla yaşamı şekillenir, değişir, kendisine bir şeyler verilir, alınır.⁹⁰⁶ İşte insanın gerçekleşmesinde etkili olmadığı yaşanan çeşitli acılar, sıkıntılar, yoksulluk, ölüm ve hastalık gibi üzücü durumlarda Rabbin hükmü olarak sabredilmesi istenir.⁹⁰⁷ Yakup peygamberin oğlu Yusuf için Allah’tan ümidini kesmeden gösterdiği sabır “güzel sabır” “sabrın cemil” olarak nitelenmiş⁹⁰⁸, insanın başına gelenler konusunda güzelce sabretmesi tavsiye edilmiştir.⁹⁰⁹ Allah insanları korku, açlık, fakirlik, hastalık gibi konularda deneyebilir. Savaş, ölüm gibi olağanüstü durumlarda olduğu gibi insan bütün zorlukları kalbindeki sabırdan alır onunla göğüsler.⁹¹⁰ Musibet anında Allah’ı hatırlama kalbe güç verir. İnsandan değiştirip geliştirebilecekleri konusunda ise sabır ile çalışarak zorluğu yenmesi beklenir.

Ayrıca inanmayanlarla girişilen mücadelede onların kötülüklerine, söylediklerine⁹¹¹ karşı sabretmelidir.⁹¹² Mü’minlerin⁹¹³ ve yalanlanan peygamberlerin kendilerine yapılan işkencelere karşı sabırları⁹¹⁴ Talut’un ordusunun “Rabbimiz

⁹⁰⁵ Ebu Bekir Muhammed ibn Zekeriye er-Razi, *Mefatih’ul-Gayb*, Asr Suresi, 4. Ayet Tefsiri <<http://www.multimediaquran.com/quran/52.Turkce/103/103/razi.htm>>20.12.2011

⁹⁰⁶ 57. Hadid/22

⁹⁰⁷ 68.Kalem/48; 31.Lokman/17

⁹⁰⁸ 12.Yusuf/18/83

⁹⁰⁹ 70.Mearic/5

⁹¹⁰ 33.Ahzab/10; 40.Mü’min/18

⁹¹¹ 20.Taha/130, 38.Sad/17

⁹¹² 3.Ali İmran/186

⁹¹³ 14. İbrahim/12

⁹¹⁴ 6. En’âm/34

üzerimize sabır yağdır”⁹¹⁵ duaları bu türden sabra ait örneklerdir. Zulme uğradıktan sonra hicret edenlerin göstermiş olduğu sabır ve tevekkül⁹¹⁶ övülmüştür. Allah katında da ameller zorluk derecesine göre daha değerlidir. Bu nedenle Mekke fethi öncesinde verilen sadakalar ve mücadeleler övülmüştür.⁹¹⁷ Allah’ın doğru yolundan ayrılmışlarla, her konudaki yolsuzluk ve haksızlıklarla mücadele inanan insanın görevlerindendir. Haksızlığa karşı sessiz kalıp boyun bükmek asla sabır değildir. Sabır, iman ve salih amel ile Hak ve hayır yolunda sabırdır ki bu şecaat, sadakat ve mertlik şiarıdır. Yoksa her kötülüğe katlanmak, her aşağılığa boyun eğmek, pislikler içine düşüp de, her ne pahasına olursa olsun, ondan çıkmaya, kurtulmaya çalışmamak, çabalamamak, ilişmemek, batılda, fenalıkta -ne olursa olsun- saplanıp kalmak ve şerre rıza göstermek değildir.⁹¹⁸ Sabırda, sızlanma, yıkılma, ümitsizliğe kapılma, vazgeçme ve tembellik yerine çalışma, yorulma ve emek vardır. Allah'a, O'nun elçisine ve müminlere mahsus olan onur ve üstünlük cesaret, emek ve zor işlere talip olmayı gerektirir. Allah’ın istediği sabır budur.

Salih ameller, ibadetler ve her türlü hayırlı işi yapmak ve sürdürmek için sabır gereklidir.⁹¹⁹ Özellikle hicret ve cihad gibi içinde zorluk olan salih ameller sabırsız elde edilemezler. Sabır ve cihad zor işlerde birleşir. Yapmak ve yapıcı olmak zordur; sabır ve özen ister. İlim öğrenmek için sabırlı olma gereği Hızır ve Musa peygamber kıssasında önemli bir tema olmuştur.⁹²⁰ Kötüye, kötülöklere bulaşmamak ve onlardan uzak durmak için de insanın sabra ihtiyacı vardır. Allahın razı olmadığı amelleri yapmamak için direnmek de salih ameldir.

⁹¹⁵ 2. Bakara/250, 7. A’raf/126

⁹¹⁶ 16. Nahl/42

⁹¹⁷ 57. Hadid/10

⁹¹⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1999, Asr Suresi Tefsiri

⁹¹⁹ 18. Kehf/28

⁹²⁰ 18. Kehf/67/68

Çevrede bulunan insanların hata ve kusurlarına karşı sabır en önemli ahlaki bir erdemdir. İnsan ilişkilerinde, özellikle aile içindeki ilişkilerde sabır çok önemlidir.⁹²¹ Kuran’da sabır; Hz.Peygamberin evinden çıkmasını beklemek gibi günlük yaşamın içinden olaylar ile örnekendirildiği gib⁹²² insanların yaptıklarına karşılık bağışlama da sabır ile birlikte ele alınmıştır.⁹²³ Kuran’a göre hayat bir bakıma sabır yarışıdır. Kuran’da “Zorluklara sabırla katlanın ve birbirinizle sabırda yarışın”⁹²⁴ buyrulur. Allah insanları üstünlük ve zayıflıklarını, verdiği ile vermediğini, çok zeki olanla olmayanı, inanan ile inanmayan, erkek ile kadını, fakir ile zengini, öfkeli ile yaratılıştan mülayim olanı dener.⁹²⁵ Bu sınav ve yarış ise insanın tekâmülüne, olgunlaşmasına ve gelişmesine katkı sağlar. Bu olgunluk bütün gücünü sabırdan alır. İnsanın ruhsal olgunluğu için sınav ve yarış gereklidir. Bu nedenle ilahi emir ve yasaklar başlı başına bir deneme aracıdır.⁹²⁶ Hayat Allah açısından bakılınca bir sınav⁹²⁷ insanlar arasındaki ilişkiler açısından ise bir yarışır.⁹²⁸

İnsanın kimin için sabrettiği, sabrettiği konunun önemi, sabrın sonunda kendisini nelerin beklediği, sabretmediği takdirde muhtemel olacakların düşünülmesi birçok ayette ele alınmıştır. Sabrı büyüten ve güçlendiren gerekçeleridir. Sabrın gerekçeleri ne kadar büyük ise o kadar güçlüdür. Kuran’a göre sabır Allah için olmalıdır. Kuran’da “Rabbin için sabret”⁹²⁹ buyrulur. O halde insan sabrettiği, katlandığı için insanları minnet altında bırakmamalı, karşılığını Allah’tan alacağı için insanlardan bir beklenti içine girmemelidir. Allah hükmünü verinceye kadar

⁹²¹ 4. Nisa/25

⁹²² 49. Hucurat/5

⁹²³ 42. Şura/43

⁹²⁴ 3. Ali İmran/200

⁹²⁵ 25. Furkan/20; 17. İsrâ/21; 43. Zuhuruf/32

⁹²⁶ Öge, a.g.e., s.297.

⁹²⁷ 76. İnsan/2; 29. Ankebut/2; 29. Ankebut/2; 3. Ali İmran/142; 3. Ali İmran/186

⁹²⁸ 2. Bakara/148

⁹²⁹ 74. Müddessir/7

beklemeli ve sabrı sonuçlandırmalıdır. Hüküm nasıl tecelli ederse etsin onu da sabırla karşılamalıdır.⁹³⁰

Sabır, Kuran’da Allah rızasını kazanmanın, cennete girmenin⁹³¹, rahmete ulaşmanın⁹³² hidayette olmanın⁹³³ ve başarının nedeni olarak gösterilmiştir. Kuran’da azmedilmeye değer işler olarak belirtilen konuların tamamı sabırla ilgilidir.⁹³⁴ Takva ve sabır arasındaki ilişki ayetlerde dikkat çeken bir özelliktir.⁹³⁵ Peygamberlerin özelliklerinden biri sabretmektir.⁹³⁶ Allah’ın yardımı sabır şartına bağlanmıştır.⁹³⁷ Peki, sabredilmesi gereken bu konularda sabırlı davranmayanlar acaba cehenneme sabredebilecekler mi?⁹³⁸

Ne zamana kadar sabredilecektir? Bu sorunun cevabı Kuran ayetlerinde şu şekilde belirtilmiştir:”Allah hükmünü verinceye kadar...”⁹³⁹ Sabreden insanı Allah görmektedir. Dayanma gücünü bilmektedir. Allah sabredenin yanındadır. Allah’ın sevgisi sabredenlerle beraberdir. Onlardan yardımını esirgemeyecektir. Hz. İbrahim’e, Hz Yusuf’a ve daha nice peygambere ve inanmış insana hükmü yetiştigi gibi sabredenlere yardımını yetiştirecektir. Her başarının içinde sabır gizli kuvvettir. Bütün başarılar gibi salih amellere de sabırsız ulaşılamaz.

Denge; Salih amel insan ve onu kuşatan varlıkla ilişki açısından bakılınca ilişkileri istenilen seviyede ve karşıtları dengede tutan bir eylemdir. Her davranışın bir kıvamı, yerindeliği ve dengesi vardır. İnsan kendisinde ve çevresinde hayatın

⁹³⁰ 7. A’raf/87; 52. Tur/48; 10. Yunus/109; 30. Rum/60, 40. Mü’min/55/77

⁹³¹ 13. Ra’d/24; 23.Mü’minun/111; 28.Kasas/54; 16. Nahl/96; 76.İnsan/12; 25. Furkan/75

⁹³² 2. Bakara, 2/155/157

⁹³³ 2. Bakara, 2/155/157

⁹³⁴ 31. Lokman/17; 42. Şura/43

⁹³⁵ 3.Ali İmran/120; 3.Ali İmran/200; 3.Ali İmran/125

⁹³⁶ 32.Secde/24; 11. Hud/115; 46.Ahkaf/35; 103.Asr/3; 90.Beled/17; 25.Furkan/20; 11. Hud/111. Hud/49

⁹³⁷ 7. A’raf/137; 16. Nahl/127

⁹³⁸ 2. Bakara/175

⁹³⁹ 10. Yunus/10; Yunus/109

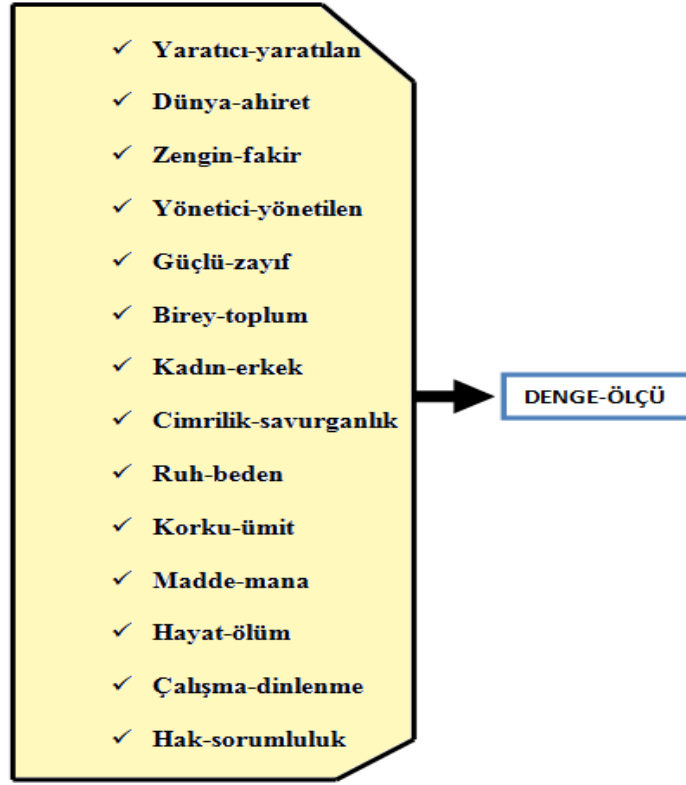
içinden birçok karşıt alanı salih amellerle dengede tutabilir. İslam ahlak öğretisinin en önemli kavramı olan adalet “denge” ve “itidal” olarak anlaşılmıştır.⁹⁴⁰ Ölçü ve denge “*mizan*” Rabbin varlık alemine koyduğu sistemin işleyişidir.⁹⁴¹ Hayat ancak hak terazisinde yaşanabilir. Ne, kimin olacak? Ne, nerede duracak? gibi sorulara hak anlayışları cevap verir. Yeryüzünde hak ve adaletin yerleşmesi için gerekli olan şey haklar ve sorumluluklar dengesinde adil ve eşit ölçütlerin belirlenmesi ve belirlenen ölçütlerin tam olarak uygulanmasıdır. İman, insana dengede kalması için bir ölçü koyar. Salih amel ise bu ölçü ile dengeyi uygulamada göstermektir. Salih amel zamanında ve yerinde yapılan iştir.

İstekler insan davranışlarını yöneten en önemli unsurlardır. İnsan davranışlarının kökeninde insanın kendisinin ihtiyaç olarak gördüğü şeylerin istek haline getirilmesi ve bu isteklerin karşılanması için harekete geçilmesi söz konusudur. Din ve ahlak alanı insanın ihtiyaçlarını karşılar ve isteklerini yönetirken ortaya çıkacak sorunlara ve çatışmalara çözüm üreten ve bir düzen getiren alandır. Din ve ahlak alanı; bilinçli, anlamlı ve amaçlı yaşamak isteyen insana, “*nitelikli davranma*” konusunda rehberlik eder. İslam dini bu iddiasını “*salih amel*” kavramı ile ortaya koymuştur. Salih amel; bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan bütün insan davranışlarına bir ölçü-denge-kıvam kazandırır.⁹⁴² Dinin insan davranışına kattığı iyi-kötü, doğru-yanlış, helal-haram, sevap-günah kavramları, insanı diğer canlılardan farklı olarak manevi, ruhsal ve moral anlamda bir üst düzeyde yaşamasını sağlar.

⁹⁴⁰ Bayraktar Bayraklı, “Fârâbî’nin Eğitim Felsefesinde “Adâlet” Kavramı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987/1988, sayı: 5/6, s. 239

⁹⁴¹ 42. Şura/17

⁹⁴² 25.Furkan /67

Şekil 3 -Salih Amel İnsan Yaşamında Çok Yönlü Denge ile Düzen Sağlar.

Uygunluk; ‘Salih’ sözcüğünün sözlük anlamlarından biri de “uygun olma” dır.⁹⁴³ *Salih amel, Kuran’daki bilgilere, ahlaki ilke ve değerlere, fitrata, üretildiği-gerçekleştirildiği alanın bilimsel gerçeklerine ve bunlarla çatışmayan toplumsal geleneğe(örf) uygun bir davranıştır.*

Salih amel; her yönüyle içinde ahlaki ilke ve değerlere uygun erdemli bir davranıştır. Ahlak insanın iç dünyasından başlayarak inanç, ibadet ve sosyal alanlara kadar yansır. Ahlak, insanın bütün ilişkilerinin özü ve özetidir. Ortada bir ilişki varsa orada mutlak anlamda bir ahlaktan söz etmekteyiz. Ahlaksız bir ilişki düşünülemez. Ahlak, salih amelin üretildiği tüm alanlarda en temel zemindir. Ahlak, dini davranışın nedeni ve sonucudur. Ahlak; “hak” sistemindeki eylemlerin hem nedeni hem de sonucudur. Ahlaki ilke ve değerler bütün salih amellerin üzerine oturduğu

⁹⁴³ Lisanul Arab, “salaha” maddesi

sistemdir. Ahlak, ilişkili olduğu alanda bütün salih amellere üst değerler ve amaçlar oluşturur. Ahlak, insanın kendisi de dahil olmak üzere tüm varlıklara karşı görevlerini yerine getirmesi için sahip olması gereken olumlu özelliklerin tümüdür denilebilir.⁹⁴⁴ Allah'ın insanları çağırdığı yerde kendisinin de uyduğu ve üstün tutup öğrettiği değerlerden oluşan “*ahlaki sünnetullah*” yasası vardır. Allah'ın ahlaki sünnetullah yasasında asla bir değişme yoktur.⁹⁴⁵

Eylemin nasıllığını ahlaki alan belirlediği için salih amel her zaman ahlaka ihtiyaç duyar. İslam ahlak anlayışında ahlak teori olarak kalmaz. Salih amel Kuran ahlakının somut göstergesidir. Ahlak, salih amel olmaksızın tek başına ilke ve teori olmaktan öteye geçemez. Salih amel duygu, düşünce, sezgi ve değer olarak insanın iç dünyasında teorik olarak oluşan ahlaki güzelliklerin uygulamaya dökülmesidir. Ahlaki değerlerin ve kişilerarası ilişkilerde ortaya çıkan değerlerin değerlendirilmesi, kişilerin değerleri fiilen yaşamalarıyla mümkündür.⁹⁴⁶ Salih amel yalnızca dinin değil İslam ahlakının da önemli bir unsurudur. İnsan davranışlarının ahlaki niteliği salih amel için en önemli ölçüttür. İnsan bütün birikimi ve ahlaki tutumu ile şimdi ile kesişen noktada ahlaki eylemini gerçekleştirir.

Dini değerler davranış geliştirme, yaşam tarzı oluşturma sürecinin tamamında etkilidir. Salih ameller ise Kuran değerleri üzerine inşa edilmiş bir dünya görüşünün dışa vurmuş tezahürüdür. Kuran bütün insanlığı hayır ve iyilik yarışına davet eder. Yaşam boyu sürecek olan bu yarışın varış noktasında yüksek insani değerler Allah'ın takdiri vardır. Bu anlamda salih amel gücünü ve imkanlarını insanlığın yüksek

⁹⁴⁴ Aslı Kanık, *İlköğretim Çocuğunun Ahlaki Gelişiminde Manevi Değerlerin Etkisi*, Yayınlanmamış YLT, AÜSBE, 2006, S.13.

⁹⁴⁵ 33.Ahzab/62

⁹⁴⁶ Kuçuradi, a.g.e., s.105.

ideallerine harcamadır.⁹⁴⁷ Kuran'ın dini kavramlarla oluşturmak istediği; selim akıl işlevi görececek zihinsel bir yapı, hastalık ve fesattan uzaklaşmış fedakar-merhamet-sabır dolu selim bir kalp, bunların eylemsel ürünü olan salih ameldir. Bu üçlü amacın her aşamasında ve sonucunda ahlak vardır. İyilik ve fedakarlık, salih amelin asıl karakteridir. Salih amel, çıkar ve menfaat hesabı değil, verme projesidir. Salih ameller insanca yaşama standartlarını ortaya koyan, her türlü iyiyi içinde barındıran hakkaniyet, adalet, doğruluk, gibi etik *değerlere uygun* davranıştır. Ahlaki ilkeleri kabul etmek elbette önemlidir. Ancak bundan daha önemli olan Ahlaki ilkeleri tikel olaylara uygulamaktır. Önemli olan güçlü iken adil olmak, zengin iken cömert olmak, zor zamanlarda ve zarara uğrayacağını bile bile doğruyu söylemektir.

Yararlılık; Salih amelin en belirgin özelliği “yarar” odaklı olmasıdır. Birçok eğitim faaliyetinin amacı; insana kendisine ve içinde yaşadığı topluma yararlı olacak temel değerleri tutum ve alışkanlıkları kazandırmaktır. Bu vahiy için de önemli bir amaçtır. Salih amel bir yönüyle ahirete yönelik bir yönü olsa da bir yönüyle de dünya ile ilgilidir. “Yararlılık” Allah'ın yaratmasında, emirlerindeki en önemli neden ve hikmettir. Emredilenlerin “faydalı” olması asıl gayenin “*yararlılık*” üzerine inşa edildiğini gösterir. Salih amel sahibine ve çevresine yararlı olan ameldir. Salih amel sabah akşam meyve veren bir ağaç gibidir.⁹⁴⁸ Dünya ve ahrette imanın fayda vermesi ancak salih amel ile mümkündür.⁹⁴⁹ Kişiye ölüm geldiğinde imanını bir hayır(salih amel) kazandırmamış ise bu iman faydasız bir iman gibidir.⁹⁵⁰ Her salih amel bir ihtiyacın giderilmesine katkı sağlar. Kuran'da boş ve yararsız söz ve eylemlerden

⁹⁴⁷ 57. Hadid/20

⁹⁴⁸ İbni Kesir, 4.cilt, s. 125

⁹⁴⁹ 10. Yunus/98

⁹⁵⁰ 6. En'âm/158

uzak durmak mü'minlerin önemli bir özelliği olarak belirtilmiştir.⁹⁵¹ Allah her salih amelin yararını mutlak surette yaratır.⁹⁵²

Salih amel sahibinden başlayarak ilişkide olduğu bütün insanlığa, canlılara, doğaya faydası olan işlerdir. Yararlı olmanın açılımında, dışında hiçbir bir şey kalmayacak kadar geniş bir yer kaplar. Salih amel insanın iç dünyasından başlayarak varlık aleminin tümünü dalga dalga saran bir yarar kuşatmasıdır. Salih amel, geçtiği yeri aydınlatıp şenlendiren, toprağı kabartan, çiçeğı açtıran bir güneş gibidir. Yalnızca canlılardan ve varlıktan yararlanmaya ayarlı bir yaşam hayvanların seviyesidir. Hayvanların yararlı olmak gibi bir amaçları yoktur. “*Yararlı olmak istemek*” insani ve ahlaki bir “*seviye*”dir. Her varlık yarar üzerine yaratılmıştır. İnsan da kendi tercihi ile Allah’ın belirlediğı üstün ahlaki ilkeler doğrultusunda insanlara ve diğer canlılara yararlı olmalıdır. Yarar ilkesinde olduğu gibi dinin amaçlarının etkisi bireyden başlayarak, aile, toplum, ümmet ve bütün insanlık alanlarında özelden genele doğru genişler. Gerçekten herhangi bir salih amelin etkisi nerelere varacağı, hangi zamanlara örneklik yapacağı kestirilemez. Kuran’da Hz. Lokman’ın oğluna verdiği öğütleri bireyden evrensele nasıl da beğenilmiş ve yaşatılmışsa salih amelin etkisi dünyadan ahrete ebedi sürecektir.

İslam bilgi anlayışında salih amel üretecek bilgi vahiyle sınırlı değildir. Faydalı olan bütün bilgiler insan için salih amel üretebilir. İslam beşeri bilgiye ve emeğe açıktır. Yararlı bilgi; hayata değer katan, faydaya çağırın, yararlı amele aracılık yapan her şeydir.

Yapıcılık; Salih amel yapıcı bir davranıştır. Salih amelin ıslaha dönük yüzünde sürekli iyileştirme faaliyeti vardır. İslah; inancın, düşüncenin, davranışların, nefsin,

⁹⁵¹ 28. Kasas/55; 23. Mü'minun/3

⁹⁵² 41. Fussilet/46

fitratın, insanın bütün ilişkilerinin düzeltilmesi, yoluna koyulması ve geliştirilmesidir. İnsanın kendisi, Allah ve diğer varlık ve insanlarla ilişkilerini, olumsuz alışkanlıklarını düzeltmektir. Çevrenin ıslahını da dikkate aldığımızda ıslahın anlam çerçevesi oldukça genişler. Islah insan yaşamını ve faaliyetlerinin tamamını kapsar. Kuran’da en temel amacının ıslah olduğu⁹⁵³ mümin için de kendinden başlayarak en uzak noktaya kadar yaşam amacının ıslah olması gerektiği rahatlıkla söylenebilir. “Kuran’a göre insan bu dünyadaki bütün varlıkların iyiliği için çalışmalıdır. Peygamberlerden Müslümanlara miras olarak kalan görev ıslahtır.”⁹⁵⁴ Kur’an, Şuayb peygamberin diliyle bütün müminlere önemli bir hedef ortaya koymaktadır. “*Benim istediğim, gücüm oranında yalnızca ıslah etmektir.*”⁹⁵⁵ Bu yapıcılık, bazen insanlar arasında arabuluculuk şeklinde ortaya çıkabileceği gibi bazen de yola zarar veren bir taşı kaldırmaktır. Islah; sürekli gözden geçirme, daha iyiyi yakalama ve onarma-düzelme-düzelme çabasıdır. Islah, sürekli içten dışa dıştan içe yenilenme ve gelişme gerektirir.

Salih kavramıyla aynı kök fiilinden türeyen “*ıslah*” kavramının Kuran’da, Allah’a ve insanlara nisbet edilerek; “*Allah’ın ıslah etmesi*” ve “*insanın ıslah etmesi*” şeklinde iki çeşit kullanımı vardır. Allah’ın ıslah etmesi; tevbe edenlerin tevbelerini kabul etmesi, yanlıştan dönmeye niyetli olup kendisine yönelenlere hidayeti ile desteklemesidir. İnsanın ıslah etmesi ise, insanın kendisine çeki düzen vermesi, tövbe ederek yanlışlarından uzaklaşması, insanların aralarındaki sorunları çözmek için ara buluculuk yapması, iyileştirici ve yapıcı davranışlarda bulunması, yeryüzünü imar etmesidir.

⁹⁵³ İsmail el-Haseni, *Nazariyyatu’l Makasit, El Ma’hadu’l Alemlı Li’l Fikri’l İslami*, Herndon/ Virginya, A.B.D/1995, s.330.

⁹⁵⁴ Mahmud Davudi, “İslami Bilgi Külliyyatının Ruhundaki Yansımalar ve Yeni Bilimin Yükselişi”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, İnkılap Yayınları, cilt 2, 1994, sayı I, s. 79

⁹⁵⁵ 11. Hud/88

Temizlik: Salih amelin önemli niteliklerinden biri de “tezkiye”dir.⁹⁵⁶ Çünkü vahyin gönderiliş amaçlarından biri de insanın arınmasıdır.⁹⁵⁷ Vahiy kendisini temiz sahifeler olarak tanımlar⁹⁵⁸ ve ondan ancak temiz olanlar yararlanır.⁹⁵⁹

Temizlenme, arınma anlamına gelen “tezkiye” insanın hem beden-elbise-çevre gibi maddi temizliği⁹⁶⁰ hem de kalp, düşünce ve duygu temizliğini içerir. Kuran’a göre iffet en büyük temizliktir.⁹⁶¹ “Taharet” “abdest” ve “gusül abdesti”⁹⁶² alma müminin günlük yaşamında maddi temizliği sağlayacak uygulamalardır. Cami, ev, mescit ve Kâbe’yi temiz tutmak⁹⁶³ da somut temizliği gerektiren konulardır. Kuran manevi temizlik için namaz kılma⁹⁶⁴ mali yardımda bulunma⁹⁶⁵ sadaka verme⁹⁶⁶ gibi amelleri önerir.

Arınmanın insanın istek ve iradesiyle mümkün olacağı⁹⁶⁷ vahyin ortaya koyduğu bir gerçektir. Ancak insan temiz kalmak için Allah’tan yardım istemelidir. İnsan kalbini ve nefisleri⁹⁶⁸ temizleyecek olan yalnızca Allah’tır.⁹⁶⁹ Bu nedenle Kuran’da tezkiye ve hidayet birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Peygamberlerin kitabı ve hikmeti öğretmek yanında tezkiye görevleri de vardır.⁹⁷⁰ “(Bu dünyada) arınmayı başaran (öteki dünyada) mutluluğa ulaşır”⁹⁷¹ arınmak için servetini (başkalarına)

⁹⁵⁶80. 80. Abese /3

⁹⁵⁷ 5. Maide/6

⁹⁵⁸ Beyine/2

⁹⁵⁹ 56. Vakıa/79

⁹⁶⁰80. 80. Abese /14

⁹⁶¹ 7. A’raf/82

⁹⁶² 5. Maide/6

⁹⁶³ 2. Bakara/125, 22.Hacc/26

⁹⁶⁴ 35. Fatır/18

⁹⁶⁵92. Leyl /18

⁹⁶⁶ 9. Tevbe/103

⁹⁶⁷ 80. Abese/7

⁹⁶⁸ 4. Nisa/49; 24. Nur/21

⁹⁶⁹ 5. Maide/41

⁹⁷⁰ 2. Bakara/129/151, 3.Ali İmran/164, 62. Cum’a/2

⁹⁷¹87. A’la /14

harcayanlar⁹⁷² övülmüştür. Malı ve zenginliği temizleyen bir ibadet olan zekat, tezkiye ile aynı kök fiilden türemiştir. Sadakanın da temizlenme ve arınmaya vesile olacağı belirtilmiştir.⁹⁷³ Temizlenen kendisi için temizlenmiş olur.⁹⁷⁴ Temiz hayat yaşayan ve temizlenenler için Allah cenneti vaat eder.⁹⁷⁵ “Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanları”⁹⁷⁶ ise ahirette Allah temizlemeyecektir. Kuran’a göre temizlenen kendisi için temizlenmiştir.⁹⁷⁷ Allah temiz olanları sever⁹⁷⁸ ve cennet temiz olanlara bir ödüldür. Temiz kalanlar ve temizlenenler kurtuluşa ermiştir.⁹⁷⁹

Salih ameller sahiplerini bu dünyada tertemiz bir hayat yaşatır.⁹⁸⁰ Mutsuzluğun, ölümsüzlüğün, hastalığın, yoksulluğun, yoksunluğun bulunmadığı cennette tertemiz bir hayata ulaştırır.⁹⁸¹ Helal rızık, kanaat, itaata uygun davranışlar, Allah’ın marifeti ve temiz hayat olarak yorumlanmıştır.⁹⁸² Nefsini günaha gömerek kirleten ise hüsrana düşmüştür.⁹⁸³

Estetik; Estetik yalnız sanattaki güzelliği, dolayısıyla yalnız sanat felsefesini değil doğadaki güzelliği, mekan ve mimarideki güzelliği⁹⁸⁴, insan davranışlarındaki güzelliği de kapsar. Diğer taraftan yalnız güzel nesneyi değil, güzelin öznel-ruhsal yaşanışını ve yaratılışını da içine alır.⁹⁸⁵ Çünkü güzellik insanın iç dünyasından dışa yansıyan bir olgudur. Aynı zamanda estetik, insan tarafından oluşturulan ürünlerde sergilenen güzelliklerle ilgili yargıları ve yaşantılarımızda söz konusu olan değerleri,

⁹⁷²92. Leyl /18

⁹⁷³ 9. Tevbe/103

⁹⁷⁴ 35. Fatır/18

⁹⁷⁵ 20. Taha/76

⁹⁷⁶ 3.Ali İmran/77

⁹⁷⁷ 35. Fatır/18

⁹⁷⁸ 2. Bakara/222, 9. Tevbe/108

⁹⁷⁹87. A’la /14

⁹⁸⁰ 16. Nahl /97

⁹⁸¹ Alusi, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-. Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî 10.cilt, 292

⁹⁸² Fethu'l Kadir,4.cilt, s. 262 (el Mektebetü's Şamile)

⁹⁸³91. Şems /9,10

⁹⁸⁴ Serinsu, Ahmet Nedim - Hüseyin İ. Taşkıran, “Kur’ânî İfadelerin Mekân’da Görsel Kullanımı”, *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1997, cilt: I, sayı: 1, ss. 16-23

⁹⁸⁵ TDK

tavırları, haz ve tadları tahlil eden bir alandır.⁹⁸⁶ Estetik insan davranışları yönüyle “kemalat” ve “adap” kavramları ile ilişkilendirilebilir. Örneğin Gazali kemalatı, güzelliğin zirvesi olarak tanımlamıştır.⁹⁸⁷ Bizim üzerinde duracağımız estetik; inanan insanın yaşadığı öznel-ruhsal yaşantı ile bu yaşantının tezahürü olan salih eylemlerdeki estetikdir.

Kuran’a göre Allah bütün güzelliklerin kaynağıdır. Bütün güzellikler O’nun esma ve sıfatlarından doğmuştur. Allah’ın bütün isim ve sıfatları “*Esmâü’l Hüsnâ*” “güzel” olarak nitelendirilmiştir. Allah “*Ahsenü’l Halikin*” en güzel yaratıcıdır. Allah tam ve mükemmel güzel anlamında “*Cemil*”dir ve güzel olan her işi sever. Varlık O’nun güzelliğinin yansımasıdır. Allah güzel şeyleri helal kılmış, insanı en güzel şekilde yaratmış, imanı güzel olarak nitelemiştir. “*Sözlerin en güzeli*” olan Kuran kendisini güzellikle nitelendirmiş insanı da güzel söze, güzel eylem ve güzel yaşamaya çağırmıştır. Allah yalnızca değerlerin değil sanatın ve güzelliğin de kaynağıdır. Allah her işini bir güzellik formuyla gerçekleştirir. İnsanın sanat ve güzellik anlayışına kaynaklık eden duyguları da Allah bahşetmiştir. Varlık alemi yalnızca fiziksel yasaları ile değil aynı zamanda güzelliği ile de insanı büyüler. Varlığın estetik ölçüsü insanı hayranlığa sevkeder. Varlık alemi birbirine benzeyen ve benzemeyen renkleri ve şekilleri ile insana güzellikler yaşatır. Çiçekler, insanın içinde açar, şimşek insanın kalbinde çarpar, yağmur insanın gönlüne yağar. Gökyüzü maviye boyanmış, ay ve yıldızlarla süslenmiş, yeryüzü farklı canlı türlerinin, bitkilerin ve ağaçların meyvesi ve çiçeği ile renk ve işlenmiş desenleri ile insanın beğenisini kazanmak için adeta birbirleriyle yarışır.

⁹⁸⁶Mutluel, a.g.t., ss.5-6.

⁹⁸⁷Mutluel, a.g.t., s.19.

Doğadaki bu estetik-sanat insan için öğreticidir. İnsan da ürettiği bütün değerlere, eylemlere estetik katmalıdır. Varlıktaki bu sanat yapıtları kendilerinin güzelliklerini fark edebilecek ve değerlendirebilecek kapasiteye sahip insanı güzelliklerin sahibine, güzel olmaya, güzel davranmaya, yönlendirir. Yaratılmış her varlık aynı zamanda bir sanat yapıtıdır. Bütün bu sanat yapıtlarını okuyan, dinleyen, seyreden, gören, izleyen ve estetik olarak da değerlendiren tek varlık insandır. Bilinç ve farkındalığın bir boyutunda her zaman güzellik duygusu vardır.

Vahiy, evren ve insan ayetleri “*anlam*” yanında “*estetik çağrışım*”da içerir. Davranışın estetik olarak zenginleştirilmesi anlamın ifadesi ve özeti gibidir. Her davranışın bir sanat değeri vardır. Değerler ve ilkeler çoğu zaman anlamadan üzerinde düşünülmeden ezberlenir.⁹⁸⁸ Oysa insan davranışı; estetik açıdan üreten ve izleyen taraflarca kelimenin tam anlamıyla bir “*sanat eseri*”dir. Bu nedenle insan davranışı ile ilgilenen din eğitimi aynı zamanda bir sanat eğitimidir. *Çünkü Allah iyi, doğru ve güzeli kendinde birleştiren bir kaynaktır.*⁹⁸⁹

İnsanın estetik bir kaygı içinde olması beklenir. Allah da insan tarafından ortaya konan her güzelliği ve sanatı takdir eder. İnsan ile bu güzelliği paylaşır. Allah da insanın kendi yarattığı güzellikleri takdir etmesini ister. Çünkü Allah insanı estetik bir özne olarak yaratmıştır. İnsan; güzellik değerinin taşıyıcısı, estetik beğeniye sahip, güzelliği algılayabilen, güzellikten etkilenen, olduğu güzellik değerini algılayan, ondan etkilenmeden geçemeyen, belli bir güzellik duygusuna, estetik beğeniye sahip olan bilinçli estetik bir öznedir.⁹⁹⁰ Yalnızca güzelliği fark etmek ve takdir etmek değil, aynı zamanda güzellik üretmek de insan

⁹⁸⁸Connie Chuen Ying YU, “The Teaching Of Thinking Using hilosophical Inquiry” <<<http://www.cpe.ied.edu.hk/newhorizon/abstract/1999/page139.pdf>>> Erişim:17.04.2012

⁹⁸⁸Mutluel, a.g.t., s. 30.

⁹⁸⁹<<http://www.iep.utm.edu/m-aesthe/>> Erişim: 25.12.2012

⁹⁹⁰Mutluel, a.g.t., s.36.

sorumluluğunun bir parçasıdır. Kuran, muhatabının güzellik konusunda çeşitli düşünce içinde olabilmesi için, insanın çevresinde her gün meydana gelen olayları hatırlatarak, insanın iç dünyasını harekete geçirir. Dini düşünce insana estetik bir kimlik de kazandırır.⁹⁹¹

Dini düşünce açısından gökler ile yeryüzü arasındaki her varlık sanat ve estetik müzesindeki değerli eserler gibidir. Bu nedenle insan yalnızca hakikatin peşinde değildir; aynı zamanda güzellik arayıcısıdır. Hakikat bu g zellekle tamamlanır. Estetik olmadan insan kalbi mutmainli i yakalayamaz. Dinin hakikat anlayışında insan bulduğu güzelliğe kendisi de katkıda bulunur. Bu nedenle insan yalnızca güzellik tüketicisi değildir; aynı zamanda güzellik oluşturandır. Dini estetik; oluşturulmuş hakikatin bütününden elde edilen formdur. İnanan insanın estetik duyarlılığı, hassasiyet ve inceliği öncelikle Allah'ı muhatap alır. İnsan ilişkileri Allah'a olan hassasiyetin kanıtları somutlaşmış durumlarıdır. Her sanat eserinde olduğu gibi yaratıcılık en önemli kaynaktır. Estetik kaygı insan davranışlarında ilahi terbiyenin istediği bir biçimdir. Allah'ın boyası inanan kulun bütün davranışlarında estetik olarak kendisini göstermesi gerekir. İnsanın dini bilgi yanında kendi düşüncesiyle elde edeceği bin bir çeşit form vardır. Kuran insana bu zenginliği  a rıştıracak, yönetecek malzeme verir.

Bir bilginin davranış olarak yorumlanması en büyük estetik olayını icradır. Bir davranış oluşturan ses, tavır, beden dili ve tarz kendi içinde estetik bir çekicilik- iticilik barındırır. Bilginin sunumu, anlamının harekete geçirilmesi bir sanattır. İnsanlara değer vermek; sözlerle değil hayatın içinden uygulamalarla ortaya çıkar. Davranışa tad katan, kendisine yapılan davranışları estetik olarak algılayan bir bilinç

inşasıdır. Edep, adap, görgü, nezaket kuralları, insan davranışlarındaki estetiğe dikkat çeken yorumlardır.

Salih ameller öncelikle Allah'ın rızasını amaçladığı için, Allah'ın beğeneceği güzellikte gerçekleştirilmelidir. İslam estetiğinin özü Allah rızası, hoşnutluğu ve beğenisini temel alır. Düşünce, duygu ve eylem estetik formuyla beğeniye çıkar. Kuran'a göre bu beğeni öncelikle Allah için olmalıdır. İlahi beğeniye esas almış bu durum ihlastır. İhlas; inanan insandan Allah'a sunulmuş estetik bir duruş ve tutumdur. İçten dışa yalnızca ilahi beğeniye esas almış bu estetik, insanların da zevkini okşar. Çünkü bu formda gösteriş yoktur. İcra edilen sanatın anlaşılması korkusu yoktur. Hedefini şaşırması, yerine ulaşmaması ve değer görmemesi gibi bir sonuç yoktur. İhlası olmayan eylemler etrafa hoyratlık saçar. Din sanat değildir; ancak duyarak, düşünerek ve zevk alarak gönül tadıyla yaşamak bir sanattır. Bu insanın başarabileceği bir güzelliştir. Din bu güzelliğe aracıdır. İslam'ın ihsan boyutunu, iman ve amelin güzellik-incelik-derin algılayışıyla ilgili yönünü bütün boyutlarıyla hayata geçirerek "muhsinlerden" biri olmak insan için mümkündür.⁹⁹² Muhsin, Allah'ın kendisini izlediğinin bilincinde olan, Allah katından bakılınca güzel görünen, kul boyutundan da Allah'a güzel adanıştır. İman eden insan Allah'ın huzurunda olduğunu bilir. Her türlü güzelliği bilen, gören, duyan, değerlendiren, Allah'ın takdir edeceği bir pozisyon olarak, oturmak, kalkmak, yürümek, paylaşmak inanan insanı heyecanlandırır ve ruh seviyesini yükseltir. Melekler ile son çekim yapmak, yaşadıklarını onlarla paylaşmak, dualarına meleklerin amin dediğini hissetmek, dinin estetik algısını gayba taşır. İnsanın ürettiği her güzellik gizli izleyiciler tarafından paylaşılmaktadır.

⁹⁹² 52. Turan Koç, *İslam Estetiği*, İsam Yayınları, İstanbul 2008, s.15.

Allah insan ilişkisindeki estetik tutuma ancak “ihlas” ve “ihsan” ile ulaşılır. Çünkü estetik tavır, her türlü kavram bilgisinden arınmış, herhangi bir karşılık beklemeeksizin sürdürölür.⁹⁹³ Bu güzellihte “Allah’tan başkası” kaygısı taşınmaz fakat başkaları bu güzelliği fark eder.

Güzellik insan-Allah ilişkisinde insanı Allah’a götüren bir yoldur. Yaratılan varlıklarda, Allah’ın ilmini, kudreti ve güzelliğini fark ederek Allah’ı tanımaya bir vesiledir. Kuran insanın eşyadaki güzelliğe takılıp orada kalmasını istemez. O güzelliği aşarak, ondaki aşkın güzelliğin kaynağını bulmasını ister. Eşyadaki güzellik, Allah’ın “Cemal” sıfatının tezahürü olarak ortaya çıkar.⁹⁹⁴ Dinin bütün değerleri birbirini tamamlar; temizlik, çalışkanlıkla, çalışkanlık güzellikle bir bütünlük oluşturur.

İhsan; hem Allah’tan insana, hem de aynı zamanda insandan Allah’a uzanan bir güzelliştir. “Mevla neylerse güzel eyler” inancındaki güzellik hem ahlaki hem estetik güzelliştir. Dolayısıyla bizlerin o temel ilkelerle münasebetinde yüzü asık olmayan, duygularını yüreğini unutmamış, diğer insanlarla münasebete geçebilen, ahlaklı ama güzellik yoksunu olmayan olabilmemiz için estetik boyutu sürekli hatırlamamız gerekir.⁹⁹⁵ Salih amel güzellik dünyasında açılan bir çiçektir. İslam Dinine göre; Kuran’a uyan sözlerin en güzeline uymuştur.⁹⁹⁶ Fevz, rahmet ecir, rızık, ğurfe dışında “güzel karşılık” anlamına gelen “*hüsna*” da cennetin yerine kullanılan isimlerdir.⁹⁹⁷ Allah, insan ve eşya ilişkisinde insan davranışları çeşitli güzelliklere açıktır. Birinci ilişki diğerlerini kapsar. Diğer alanlarda yaşanan bütün

⁹⁹³Mutluel, a.g.t., s.29.

⁹⁹⁴Mutluel, a.g.t., s. 48.

⁹⁹⁵ Ahmet İnam, “Ahlak ve Estetik Açısından Modernleşme”, *İslam ve Modernleşme II.Kutlu Doğum Toplantısı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s.54.

⁹⁹⁶ 39.Zümer/23

⁹⁹⁷Mutluel, a.g.t., s.36.

güzellikler insan-Allah ilişkisinde karşılık bulur. Davranışlar dıştan bakıldığında görünen biçimi ve görselliği ön planda olsa da gerçek güçlerini dayandığı kaynaklardan alır. Bu da insan-Allah arasında yaşanan iç güzelliğin önemini gösterir. Namazlardaki ta'dili erkan ve cemaatle kılınan namazlardaki saf bağlama estetik bir arayışın Allah'a yakışır adayışın ifadesidir.⁹⁹⁸

Her eylemin bir tarzı ve formu vardır. Her eylem bir güzellik içerir. Bu nedenle estetik aynı zamanda bir davranış biçimi olduğundan “*eylemek*” bir sanattır. Eylemin tarzı bazen eylem kadar önemlidir. Ve her eylemin insanın yaratıcılığına kalmış bin bir tarzı ve güzelliği vardır. İnsan için amaçsız bir eylem yoktur. Davranışını ne şekilde yapacağı da belli bir seçime bağlıdır. İnsanın “*nasıl yaptığı*” çoğu zaman “*ne yaptığı*” kadar önemlidir. Kuran’da bu en önemli konu olan imandan başlayarak en küçük konulara kadar işlenir. Nasıl iman etmeliyim? Nasıl yardım etmeliyim? Nasıl yaşamalıyım? Tarzı ilgilendiren önemli sorulardır.

İyi ve yararlı olan salih amel aynı zamanda güzel davranıştır. İyi ve güzel kavramları gerek günlük hayatta ve gerekse felsefi metinlerde birbirinin yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Bu açıdan güzelden iyiye, iyiden güzele hep bir yol vardır.⁹⁹⁹ “İyi, doğru, faydalı, güzel, hakikat gibi kavramlar, bir başka açıdan bakıldığında, ahlak ilminin de konusu olduğunu fark etmek zor olmayacaktır. Ahlak ilmi özellikle insanların doğumundan itibaren, davranışlarının güzelleşmesi için yol gösterir. Hz. Peygamberin “ *Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*” hadisinden de anlaşılacağı üzere, Kur'an-ı Kerim içinde bulunan tüm emir, yasak ve ibadetlerin temel amacı, insan ve toplumda güzel davranışların oluşmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Kuran’ın pek çok âyetinde “iyi” ,

⁹⁹⁸ Bilgin, Vejdi, “Din Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi”, *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami /Tartışmalı İlmi Toplantı/*, 18/19 Ekim 2008, 2009, s. 201.

⁹⁹⁹ Mutluel, a.g.t., s.34.

“güzel”, “doğru”, “faydalı” eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'e göre bu kelimelerin ifade ettiği anlamların birleşmesi sonucu “güzel” ortaya çıkmaktadır. Bazı çağdaş Müslüman düşünürlerin de ifade ettiği gibi, güzellik, “hakikatı kuşatan bir hale”dir. Buna göre, güzellik ile işe yararlılık, hakikat, işlevsellik, iyilik ve faydalılık birbirlerini tamamlayan terimler olmaktadır.”¹⁰⁰⁰ Allah'ın insandan beklediği salih amel güzel eylemdir. Salih ameldeki estetik insanın içinden başlayıp dışa yansıyan bir güzelliştir. *İnsanın, insanlara karşı bildiği en güzel sözü söylemesi, bildiği en güzel davranışla muamele etmesi, bildiği en güzel tavırla-yüzle karşılaşması için gösterdiği özen dini eylemin estetik sınırlarıdır.* Kuran ahlakı estetikten ayırmaz. İyilik yapma tarzımız iyilik kadar önemlidir. İstemenin, almanın ve vermenin bir adabı vardır.¹⁰⁰¹

Estetik bütün gücünü güzel duygulardan özellikle de sevgiden alır. Güzel eylemliliği-salih ameli yaratılışın gayesi olarak vurgulayan Kuran,¹⁰⁰² sevgiyi bu eylemliliğin temel duygusu olarak görür.¹⁰⁰³ Güzel eylem hem insanları sevmenin göstergesi hem de insan doğasında var olan sevginin sonucudur. İnsan sevgisi bir bakıma güzel eyleme bağlanmış, güzel eylemi doğuran baskın duygu da sevgi olarak gösterilmiştir. Birinin etkisi aynı zamanda ötekinin etkisini yaratmakta veya sınırlayabilmektedir. Sevme yetimiz eksikse biz başkalarına karşı nasıl iyi olabilir, insancıl davranabilir ve güzel işler yapabiliriz?¹⁰⁰⁴

Salih amelin muhatabına göre sunulacak bin bir formu vardır. Elbette bu formun tek bir biçimi ve tek şekli yoktur. Her insan kendi özgün yetenek ve yönleriyle bu formu geliştirebilir. Herhangi bir sanat eserindeki güzelliği

¹⁰⁰⁰Mutluel, a.g.t., s.36.

¹⁰⁰¹ 2. Bakara/263/264

¹⁰⁰²67.Mülk /2

¹⁰⁰³19.Meryem/96

¹⁰⁰⁴ Selçuk Mualla, “Güzel Eylemlerimiz Sevgiyi Doğurur”,*Hürriyet Gazetesi*, 11 Ağustos 2012

kavrayabilmek ve ondan haz alabilmek için kişinin kendinden bir şeyler katması kaçınılmazdır.¹⁰⁰⁵ Estetik tavır çok emek ister. Estetik tavır insanın en fazla özen göstermesi gereken bir alandır. Estetik bir öznenin, estetik bir tavrıla, estetik bir nesneye yaklaşması sonucunda duyduğu estetik heyecan veya duyguya estetik haz adı verilir.¹⁰⁰⁶ Estetikte insan hem alıcı hem vericidir. Alıcı ve verici hazzın birbirine uygunluğu insan ilişkilerinde zirvedir. Bu zirve estetik düzeylerin karşılıklı oluşturulması ve fark edilmesi ile yaşanır. İnsan ilişkilerinde de estetik hazzın, insanın diğer hoşlanmalarından ayrılan en büyük farkı, çıkar içermemesidir.¹⁰⁰⁷ Sanat eserini seyreden ile, sanat eseri arasında ne kadar çok ortak noktalar bulunursa ilişki o kadar zengin, zevkli ve güçlü olur.

İslam'ın pratikteki gayesi dünyayı ve hayatı güzelleştirmektir.¹⁰⁰⁸ Kuran yaşamın amacının güzel davranışlar kazanmak ve bu güzel davranışları sergileyerek diğer insanlara örnek olması bakımından insandan estetik bir talebi vardır.¹⁰⁰⁹ Salih amelin estetik boyutunu insanın insanla münasebetinde ortaya çıkacak çerçevede edep, nezaket ve iyi hal oluşturur. İnsan ilişkilerinin güzelleşmesi “edep”ten geçer.

Sanat bir işi güzel yapmaktır. Hiçbir eylem estetikten soyutlanamaz. Eylemin kabı, şekli, tadı ve lezzeti estetikdir. Burada çıkar, taklit yaşanmaz, ortaya çıkan ürün öyle özgündür ve öyle güzeldir ki her insan her şeyin kendisi için yapıldığını ve kendisinin ne kadar değerli olduğunu anlar. Estetik düzlemde kibir, başa kakma, muhatabı aldatma ve kullanma asla yoktur. Davranışlardaki estetiğe elle dokunulur, gözle görülür. Davranışlardaki estetiğin müzeleri kalplerdir. Her bir güzel davranış kalp müzesindeki yerine konur. Çevremizdeki insanların kalpleri bizim amel

¹⁰⁰⁵Mutluel, a.g.t., s. 30.

¹⁰⁰⁶Mutluel, a.g.t., s.29.

¹⁰⁰⁷Mutluel, a.g.t., s.29.

¹⁰⁰⁸Koç, a.g.e., s.18.

¹⁰⁰⁹Mutluel, a.g.t., s.71.

sayfalarımız gibidir. Davranışlardaki estetikten kastım, iyiliğin resmini muhatabın kalbine çizmek, güler yüzle hatırlanmak, iyilik dağıtmak, bulunduğu çevreye iç ferahlığı, huzur ve güven vermektir. Her kalpte bir hesap açılmıştır insan için; her kalp mizandır ameller için.

Bir davranış, farklı yönlerden ve farklı yeteneklerle ortaya çıkan içi içe giydirilmiş güzellikler barındırabilir. Davranışın güzelliği tüketilemez sonu alınamaz. Biz insanlar güzellik yarışındayız. Takva elbiseleriyle kim bilir daha hangi güzellikler sırası gelince çıkacak hayat podyumuna. Davranıştaki estetik vahiy bilgisinin ne kadar işe yaradığını gösteren bir elbisedir üzerimizde. Elbiselerimiz temiz mi, üzerimize göre mi, yeni mi, bakımlı mıyız? Takva kumaşından biçilmemiş elbiseler, taklitten yapılmış hırsızlık ürünü elbiseler, hem sahibini rahatsız eder hem de insanı gülünç duruma düşürür. Takva elbisesi olmayanlar bir sanat üretemezler. Dünya yaşamında her insan izleyici her insan oyuncudur. Kimse kimsenin rolünü oynayamaz. İnsan davranışlarındaki estetik boyutu bir defa yaşar. Tekrarlanmasına fırsat verilmez. Her insan kendi estetik tarzını kendisinin oluşturması gerekir.

İnanan insan bütün güzelliklerini esma-i Hüsna kaynağından alır. Davranışlar adil olduğu kadar güzel de olmalıdır. Özde, sözde ve eylemde güzellik insanda tarif edilemez bir heyecan ve etki uyandırır. Davranışa asalet katar ve yüceltir. Allah her güzelliğe layıktır. İnsana yapılan güzellik ve iyilik Allah'a yapılan ibadettir. Güzelliği sevmek, güzelliği çoğaltmak, karşıdan beklemeden güzellik oluşturmak ve sunmak inanan insandan beklenen estetik tavırlardır.

Dini bir yargının sınırları bellidir. Herkes için aynıdır. Fakat bu yargının estetiği her insanda ayrı tezahur eder. Bu tezahur pratikte edebe dönüşür. Edebin sınırı insanın iç güzelliği kadar geniştir. Uslup, nezaket, edep, görgü olarak bireysel

ve toplumsal ilişkilere düzey katan, insanın gönlünde sevgi, saygı, memnuniyet oluşturan her türlü davranış estetikle yoğrulmuş salih ameldir. Peygamberlerde bu estetiği görmekteyiz. Hz.İbrahim'in, Hz.Musa'nın, Hz.İsa'nın dualarında ve alçakgönüllülüklerinde bu estetiği görmek mümkündür. Edep; iyi ahlak, incelik ve terbiye demektir. Bu yüzden edebiyat estetiğin bir dalı haline gelmiştir. Rabbe karşı bir dua edebi içinde, insanlara karşı mütevazı bir duruş sergilemişler. Hakikate uygun cesaret örneği göstermişlerdir. Hz.İsmail'in teslimiyeti ve kurban olduğu yer, Hz.Yusuf'un zindanı, Hz.İbrahim'in ateşi estetik ortamlar haline dönüşmüştür. Davranmak yetmez. Davranmayı en güzelinden gerçekleştirmek gerekir. Salih amel bu kaygıyı canlı tutan eylemdir.

Tevekkül; Salih amelin üzerinde yükseldiği temellerden biri tevekküldür. Tevekkül inanan insanın her türlü imkan, tedbir ve hazırlığından sonra işlerinde Allah'a güvenmesi, O'ndan destek ve yardım alması, korumasına sığınmasıdır¹⁰¹⁰ Tevekkül; Allah'ın güzel gördüğü yararlı bir davranışı yaparken Allah'ın gücünün ve yardımının yanında olduğuna içtenlikle inananarak O'na dayanıp güvenerek işini yapmaktır. İmanın sonucu ve tamamlayıcısı Allah'a tevekküldür. Tevekkülsüz iş Allah'ın yardımından mahrum kalır. Tevekkül, tek bir eylemden ölüm ve ahrette yaşanacak durumlara insanın yaşayacağı her olayı kapsar.

Tevekkül yapılan işin deteği açısından inanç ve inkâr ayırımıdır. İnanan insan yapacağı bir iş için her türlü tedbiri almakla beraber, yapacağı işin Allah'ın izni ve yardımı olmaksızın yalnızca kendi tedbiriyle olmayacağına, inanarak Allah'a tevekkül eder. Çünkü insan gerçekte olayların yalnızca görünen kısmını bilir ve tahmin eder. Olayların iç yüzünü ve nasıl gelişeceğini bilemez. Gücü ne olacak?

¹⁰¹⁰MuhammedAli es-Sabuni, *Revaiu'l Beyan Tefsiru ayeti'l Ahkam Mine'l Kur'an*, Mektebetü'l Gazali, Dimeşk, 1981 c.2, s.56.

İlerleyecek veya gerileyecek mi? Sıradan olayların gerçekleşmesi bile birçok nedenin bir araya gelmesi veya mevcut birçok şartın değişmemesine bağlıdır. Her şeye gücü yeten her şeyi bilen ve gören Rabbimize davranışımızdan önce iyi niyetimizi göstererek yalnızca kendi hazırlığımız ve gücümüze değil aynı zamanda Allah'ın sonsuz gücünü yapacağımız hayırlı işin yanında hissetmemiz ancak tevekkül ile gerçekleşir. Hiçbir “gelecek” ve “olacak” insanın garantisi altında değildir. Bu yüzden Kuran gelecekte yapılacak her iş öncesinde “*inşallah*” dememizi ister.¹⁰¹¹

Allah Kuran'da “*yalnızca beni vekil edinin*” buyurur.¹⁰¹² Dua ve yakarışlarla Allah'tan başkalarından yardım beklemek ise tevhid inancına aykırıdır. Gerçek anlamda tevekkül yalnızca Allah'a yapılır. Tevekkül edilen Allah her şeye gücü yetendir¹⁰¹³ O işiten ve bilendir¹⁰¹⁴ her olaya şahittir.¹⁰¹⁵ Allah'ın sıfatları ve isimleriyle hatırlatılarak Allah'ın gerçek güven ve güç kaynağı olduğuna dikkat çekilir. “*Güvenenler yalnız O'na güvensin.*”¹⁰¹⁶ Allah'ın dışında güvenilenler fani, güçleri sınırlı, ölümlü olduğu belirtilir.¹⁰¹⁷ Canlar, mallar, sebepler, imkanlar her şey onun elindedir.¹⁰¹⁸ O, her şeye vekildir¹⁰¹⁹ ve Vekil olarak yalnızca Allah yeter.¹⁰²⁰ Tevhid ile birlikte¹⁰²¹ imanın güven boyutunun tevekkül olduğu açıkça anlaşılır. Allah insana ortak kendisine koşturmasını yaptığı her işe kendisini tevekkül ile ortak edilmesini istemektedir. Çünkü Allah'ın dilediği bir hayrı kimse geri çeviremez;

¹⁰¹¹ 18.Kehf/24

¹⁰¹² 17.İsra/2

¹⁰¹³ 8. Enfal/49; 26. Şuara/217

¹⁰¹⁴ 8. Enfal/61; 11. Hud/123

¹⁰¹⁵ 12.Yusuf/66; 28.Kasas/28

¹⁰¹⁶ 14. İbrahim/12

¹⁰¹⁷ 25. Furkan/58; 73. Müzzemmil/9

¹⁰¹⁸ 11. Hud/56; 32.Secde/11

¹⁰¹⁹ 6. En'âm/102

¹⁰²⁰ 4. Nisa/132/171; 33. Ahzab/3/48

¹⁰²¹ 64. Tegabün/13

vereceği bir cezayı da engelleyemez.¹⁰²² Öyleyse *tevekkül edenler Allah'a tevekkül etmelidirler.*¹⁰²³ Allah tevekkül edenleri sever ve destekler.¹⁰²⁴

Peygamberlerin dualarında ve hayır adına ortaya koydukları mücadelelerinde tevekkül özellikleri ön plana çıkmıştır. "*Allâh bize yeter, O, ne güzel vekildir.*"¹⁰²⁵ diyerek görevlerini yapmışlardır. Nuh¹⁰²⁶ Şuayb¹⁰²⁷ Yakub¹⁰²⁸ ve Musa peygamberlere tevekkül emredilmiş benden başkasını vekil edinme¹⁰²⁹ buyrulmuştur. "*O'na tevekkül ettim ve son dönüş O'nadır.*"¹⁰³⁰ Allah'a tevekkül ettik¹⁰³¹ ettim¹⁰³² formlarında sözleriyle peygamberler tevekkülü hayatlarının ve işlerinin bir parçası haline getirmişlerdir. Peygamberler bile kimseye vekil değildir.¹⁰³³ İnananlar Allah'a tevekkül etsinler/ederler.¹⁰³⁴ Yapılacak her işte, atılacak her adımda, ortaya konulacak her eylemde tevekkül şartı vardır. "*Bir işe azmettin mi Allaha tevekkül et.*"¹⁰³⁵ Vekilsiz kalmak¹⁰³⁶ sahipsiz, yardımsız ve yalnız kalmak demektir.¹⁰³⁷ İnanmayanların düşmanlık ve taşkınlıklarına, zulme karşı direnişte tevekkül siper ve sığınaktır.¹⁰³⁸ Gerçek bir tevekkül şeytanın ve taraftarlarının gücünü kırar, belini bükür.¹⁰³⁹

¹⁰²² 17. İsrâ/68; 39. Zümer/38

¹⁰²³ 39. Zümer/38

¹⁰²⁴ 3. Ali İmran/159

¹⁰²⁵ 3. Ali İmran/173

¹⁰²⁶ 10. Yunus/71

¹⁰²⁷ 11. Hud/88

¹⁰²⁸ 12. Yusuf/67

¹⁰²⁹ 17. İsrâ/2

¹⁰³⁰ 13. Ra'd/30

¹⁰³¹ 7. A'raf/89; Mümtehine/4; 67. Mülk/29

¹⁰³² 42. Şura/10

¹⁰³³ 6. En'âm/107; 6. En'âm/66; 11. Hud/12, 39. Zümer/62; 10. Yunus/108; 17. İsrâ/54; 25. Furkan/43; 39. Zümer/41; 42. Şura/6

¹⁰³⁴ 3. Ali İmran/122/160; 5. Maide/11/23; 9. Tevbe/51; 42. Şura/36; 58. Mücadele/10, 64. Tegabün/13; 8. Enfal/2

¹⁰³⁵ 3. Ali İmran/159

¹⁰³⁶ 4. Nisa/109

¹⁰³⁷ 3. Ali İmran/160

¹⁰³⁸ 14. İbrahim/12; 9. Tevbe/129; 3. Ali İmran/173; 6. En'âm/89; 17. İsrâ/65

¹⁰³⁹ 16. Nahl/99

Tevekkül; Allah'ı hesaba katma, yalnızca kendine ve yeteneklerine gücüne değil, Allah'ın iradesini de yapacağın işe katma, Allah'ın yardımı hayır ve bereket ile beraber işimizde ve yanımızda olduğunu hissetmedir. Ne kendi hayatımız ne de sahip olduklarımız için kendimizin oluşturduğu koruma-oluşturma tedbirleri hiçbir zaman yeterli değildir. Görünür ve görünmez birçok risk ve tehlikeye açıktırlar. Allahın gücü iradesi ve dilemesi bütün-tam eksiksiz emniyet ve güven içerir. Bundan sonra olabileceklerde de Allahın takdirine rıza göstermeli sabırlı olunmalıdır. Bu anlamda tevekkül; Allah'ın takdirine, iradesine, mutlak teslimiyettir.¹⁰⁴⁰ Müminlerin önemli özelliklerinden biri olarak “*sabır*” ile birlikte *tevekkül*¹⁰⁴¹ kullanılmıştır.

İnsan gelecekte gerçekleşecek olan işte Allah'ın iradesinin nasıl tecelli edeceği bilmediği için, Allah'ın kendisine verdiği insani gücü sonuna kadar kullanmalıdır. Zaten insan sorumluluğu da bunu gerektirir. Kuran'da inanan insanlardan gelecekte yapacakları iş öncesinde mutlaka “*inşallah*” demeleri bunun için istenmiştir. “*Hiçbir şey için, "Ben bunu yarın kesinlikle yapacağım." deme. "Allah dilerse.." de....*”¹⁰⁴² Bu isteğin tevekkül inancıyla doğrudan ilgisi vardır. *İnşallah* diyen Müslümanlar böylece kendilerinin ilahi iradeye mutlak bağımlılıklarını kabul etmekte, kendi kaderlerinin hakimi olmadıklarını, dolayısıyla planladıkları işlerin kesin olarak gerçekleşmesinin Allah'ın elinde olduğunu bilirler. Bir niyet veya beklentimizden söz edebiliriz. Fakat sadece Allah'a malum olan ve henüz gaybın rahminde gizli olan gelecekte vuku bulacak olaylar hakkında kesin tahminler yapmanın imkanı yoktur.¹⁰⁴³ İnanan insan besmeleyi herhangi bir işe başlarken çekmek suretiyle o işe Allah'ın yardımını, bereketini ve fazlını katar. Olaylardaki gerçek sebebin Allah

¹⁰⁴⁰ Karaca, a.g.m., s.238.

¹⁰⁴¹ 16. Nahl/42, 29.Ankebut/59

¹⁰⁴² 18.Kehf/23/24

¹⁰⁴³ Eaton, a.g.e., s.149.

olduğunu hatırlayarak; başarılarında küstahlık, başarısızlıklarında ise yıkılmazlar. İçine, öncesine besmele katılmamış işler ise boşa gitmiş, hayır ve bereketten yoksun bırakılmış sahipsiz işler olarak ortada kalır.¹⁰⁴⁴ Gerçek anlamda tevekkül edilmiş işler sonucu ne olursa olsun başarılı işlerdir.

Tevekkül kavramına yakın anlamlı kavramlardan biri de “*tefviz*”dir. “*Tefviz*” kavramı istilahi olarak insanın bütün işlerini inandığı Allah’a ve onun yaptığı ve yapacağı her işi gönül hoşluğu ile karşılaması, hiçbir hususta ne dil ne kalp ile O’ona itiraz etmemesi, sızlanmaması, içinde bir rahatsızlık hissetmemesi gibi tevekküle yakın derin ve psikolojik manalar ifade eder.¹⁰⁴⁵ Allah yapılan ve yapılacak her işi kuşatmıştır. Salih amel bir ucundan Allah’ın tutup güç ve kuvveti ile desteklediği eylemdir. Tevekkülsüz bir iş sonuçsuz kalmaya mahkumdur. Gören, duyan, bilen, karşılık veren, her şeye gücü yeten, her yerde ve herkesle beraber olan ve hayata müdahil olan Allah inancı tevekkülü gerektirir.

Dua; “Dua; bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını, Allah’ı övme ve sena yolu ve kulun zillet ve ihtiyacını ifade eden bir dil ile istemektir.”¹⁰⁴⁶ İstiane de Allah’tan yardım istemektir. Fatiha suresinde, yalnızca Allah’tan yardım istenilecek konularda başkasından yardım istemek yasaklanmış; Allah’tan yardım istemenin sabır, dua ve namazla olacağı belirtilmiştir.¹⁰⁴⁷ Bütün peygamberler ve salih kişiler, Allah ile olan ilişkilerini dua ile canlı tutmuşlar, Kuran’da dualarıyla öne çıkmışlar, amellerini dua ile birleştirmişler, duadan güç almışlar, dua ile bütünleşmişlerdir.

¹⁰⁴⁴ Eaton, a.g.e., s.130.

¹⁰⁴⁵ Karaca, a.g.m., s.239.

¹⁰⁴⁶ *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, “dua” Maddesi, cilt.3, s. 650

¹⁰⁴⁷ 2. Bakara/45/46

İnsan ne kadar güçlü olsa da Allah'ın yardımına ve rehberliğine ihtiyacı vardır. İnsanın manevi olarak en önemli gücü duasıdır. İnsan zayıf yaratılışını dua ile güçlendirebilir.¹⁰⁴⁸ Salih ameller; yalnızca insanın kendi duasının değil diğer müminlerin ve meleklerin de dualarıyla destekleyip ortak olduğu davranışlardır.¹⁰⁴⁹ Annenin-babanın ve çocukların birbirleri için yaptığı dualar, akrabaların, komşuların birbirlerine yaptıkları dualar, misafir ve yolcunun, fakir ve yoksulların, yetimlerin zulme uğramışların dualarını kazanmak insan salih yaşam için çok önemli başarılarıdır. Çünkü bir insandan dua almak ancak kendisine yapılan bir iyilik veya ihsan karşılığında gerçekleşir. İnsan kendisi dışındaki bu duaları çoğaltmalı ve kendi duasıyla birleştirmelidir. İnanan insan hayatın gaybi bir yönünün olduğunu dikkate alarak, yaptığı her hayırlı işe meleklerin de ortak olduğu inancı ile yaşar. Melekler salih insanlar için şöyle dua eder: *“Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden salih olanları, kendilerine vaad ettiğin Adn Cennetlerine yerleştir. Şüphesiz ki Sen üstün kudret ve sonsuz hikmet sahibisin.”*¹⁰⁵⁰ Her işin deruni bir yönü vardır. İşler zahir ve batın yüzleriyle bir bütünlük oluşturur. İnsan zahiri boyutuyla işlerini en güzel şekilde düzenlemeli, elinden geleni yapmalıdır. Ancak tevekkül ile de o işin hayırla sonuçlanması için duasını eksik etmemelidir. Yapılan her işin manevi yönü olduğu, işlerin bir ucundan Allah'ın tuttuğunun bilincinde ve inancında olmalıdır. İnsan iradesine manevi bir destek olarak dua ve tevekkülü yardımcı unsur olarak alması, salih amellerin Allah tarafından sahiplenilmesine neden olur. Salih ameller yalnızca insanın değil Allah'ın da duanın karşılığı olarak destek verip katkı sağladığı amellerdir. Bu nedenle salih ameller insanı gurura ve

¹⁰⁴⁸ 4. Nisa/28

¹⁰⁴⁹ 40. Mü'min/7/8/9

¹⁰⁵⁰ 40. Mü'min/8

üstünlük düşüncesine sevketmemelidir. Bütün başarılarda Allah'ın yardımı görülmelidir.¹⁰⁵¹

Salih amel; Allah'a ve iyiliğe yönelmiş bir kalbe Allah tarafından ilham edilen bir ameldir. İmanın gereği olarak hayırlı her davranışta Allah'ın o işe katkısının olduğuna inanmak gerekir. Salih amel bu yönüyle Allah'tan yardım ve dua ile ilham almış bir ameldir.¹⁰⁵² Salih amel ile iman edenler; Allah, melekler ve mümin kardeşleri arasında manevi bağ oluştururlar. Mü'minler de her namaz ve dualarında birbirlerine dua ederler. Birlikte başaracakları salih ameller için dayanışma içinde hareket ederler. İyilik ve takvada birbirlerini destekler, dostluklarını Allah'ın dostluğunda birleştirirler, birbirleri için fedakarlıkta bulunurlar. *“Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve kalplerimizde iman etmiş olanlara karşı bir kin bırakma.”*¹⁰⁵³ İnananlar sonsuza kadar sürecek olan kardeşliklerini yaşatacak eylemlerle birbirlerini dualarıyla desteklerler. İman değerleri ile akrabalık ve kan bağına aşarak bütün insanlığa açık dostluk elini uzatırlar.

Allah'ın hoşnut kalacağı salih amellerin hatıra gelmesi, gösterilmesi, planlanması, gerçekleştirilmesi ve gerçekleştirilmesine kadar geçen her bir süreçte insanın duaya ihtiyacı vardır. Salih amelin manevi desteği olan duanın yaşam boyu sürdürülmesi gerekir.¹⁰⁵⁴ Dua hayatın, ibadetin anlamın özüdür. Ancak sabır gücünü kullanmadan dua etmek sorumluluğu Allah'a yıkmak anlamı taşır. Allah'ın kuluna verdiği imkânları kullanmadan başka imkanlar istemesi akıllıca bir davranış değildir. İnsan, Allah'tan istemediği önce Allah'ın verdiklerini ve kendi gücünü tüketmelidir.

¹⁰⁵¹ 39. Zümer /49

¹⁰⁵² 27.Neml/19

¹⁰⁵³ 59. Haşr/10

¹⁰⁵⁴ 46.Ahkaf/15

Kalıcılık; Hayat ve ölüm arasında en hayırlı ve kalıcı amel, insan için en önemli ve bitimsiz kazanç salih ameldir.(*ticaraten len tebur: kesintisiz ticaret*)¹⁰⁵⁵ Salih amel dışında kalan işlerin su yüzünde akıp giden köpükten farkı yoktur.¹⁰⁵⁶ Salih amel insanın bu dünyada tek kalıcı değeridir.¹⁰⁵⁷ İnsanın göklere taşıyabileceği yalnızca salih amelleridir; gök kapıları yalnızca salih amellere açılır.¹⁰⁵⁸ Salih ameller hayata olduğu kadar ölüme de anlam katan eylemlerdir. Bu anlamda salih ameller ölüme ve sonsuzluğa hazırlıktır. “*De ki: Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, Âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.*”¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁵ 35. Fatır/29

¹⁰⁵⁶ 13. Ra’d/17

¹⁰⁵⁷ 59. Haşr /18

¹⁰⁵⁸ Tefsiru’l Begavi, 2.cilt, s.411.

¹⁰⁵⁹ 6. En’âm/162

III. BÖLÜM: ÖĞRENME ORTAMLARI VE SALİH AMEL

1.Yaşam Boyu Öğrenme ve Salih Amel Kavramı

Öğrenmenin bütün alanlar için geçerli olabilecek genel ve ortak yönleri bulunsa da her bilim dalının kendine özgü “*çalışma-öğrenme alanı*” “*öğrenme konuları*” ve “*öğrenme felsefesi*” vardır. Dini konu ve kavramlar ancak Din Eğitimi alanına taşınarak eğitim-öğretim ve öğrenme için kullanışlı hale getirilebilir. Her alan gibi Din Eğitimi alanında da konu ve kavramlar kendine özgü öğrenme anlayışı çerçevesinde öğrenme ortamına taşınır. Bu bağlamda Din Eğitimi sosyal bilimlerden özellikle de eğitim bilimlerinden yararlanarak çeşitli öğrenme ilke ve yöntemlerini, öğrenme yaklaşım ve kuramlarını özel alanında kullanır.

Dini kavramlar öğrenme ortamına taşınırken konunun niteliği öğrenme ortamının düzenlenmesinde, ilke ve yöntemlerin belirlenmesinde en önemli faktördür. Salih amel kavramı öğrenme ortamına birçok öğrenme yaklaşımı-kuramı ile taşınabilir. Ancak salih amel kavramının nitelikleri dikkate alındığında yaşam boyu öğrenme felsefesinin salih amel kavramının öğrenilmesinde yararlanılacak temel bir yaklaşım olduğu söylenebilir.¹⁰⁶⁰ Hatta yaşam boyu öğrenme felsefesi salih

¹⁰⁶⁰ Bütün öğrenme alanlarına açık olan yaşam boyu öğrenme; bireysel, toplumsal, mesleki alanlarda ve birçok kurumda öğrenme yaklaşımı olarak kullanılmaktadır. Yaşam boyu öğrenme; son yıllarda hızlı bir şekilde eğitim dünyasında kendini kabul ettiren, dünya çapında oldukça ilgi gören çağdaş öğrenme kuramlarından biridir. UNESCO, OECD ve AB gibi uluslararası kuruluşlar ve birçok eğitim kurumu ve iş çevresi tarafından eğitim politikası olarak kullanılan eğitim ile ilgili birçok alanda sahip çıkılan bir yaklaşım olmuştur.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de YBÖ gittikçe yaygınlık kazanan bir kuram olarak DPT, Sivil Toplum Örgütleri, üniversiteler, Halk Eğitim Merkezleri, Kişisel Gelişim Merkezleri, Meslek Kuruluşları, Camiler tarafından sahip çıkılmakta belli oranda uygulanmaktadır. Yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin yönetimi için “Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü” kurulmuş, birçok ülke gibi eğitim faaliyetlerinin tamamını kapsayan “Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi” 2009 yılında hazırlanmıştır. Yaşam boyu öğrenme bu anlamda bütün taraflarca eğitim alanında yapılabileceklerin ortaya konulduğu bir planlama sürecidir. Bu planlama birey, toplum ve kurumlar için öğrenme stratejisi geliştirmelerini öngörür. Bu şekilde eğitim ile ilgili tüm kurumlar görev dağılımı yaparak, sürdürülecek eğitim faaliyetleri planlanır. Bütün kurumların yaşam boyu öğrenmede

amel algısına da yeni bir bakış açısı, anlayış zenginliği ve farkındalık kazandırabilir.¹⁰⁶¹

Salih amel, inanan insan yaşamında sürekli eylemliliği ifade eder. Ayrıca nitelik açısından *bilgi* temelinde daha doğruyu bulma arayışı, *estetik* nitelikte sürekli daha güzelini gerçekleştirme, *adalet* ilkesi ile sürekli dengeli ve ölçülü olma durumu, *kalite* düzeyi olarak daha yararlısını, daha iyisini, daha uygun olanını üretme ve sürekli geliştirme çabası olarak anlaşılabilir. Kapsam olarak da salih amel ile ilgisi olmayan, salih amelin üretilmeyeceği yaşam alanı yok gibidir. Salih amel kavramını herhangi bir olay, olgu veya davranış ile sınırlandırmak mümkün değildir. Ölüm-doğum ve arasında ne varsa her şeyle ilgili olan insan davranışı dini ve dünyevi ayrımı yapılmaksızın niteliğine göre salihlik vasfını kazanabilir. Salih amelin beşeri faaliyetlerinin tüm alanlarındaki kapsamı, geçerliliği ve sürekliliği dikkate alındığında salih amelin öğrenilmesinin de yaşam boyu devam etmesi kaçınılmazdır. Salih amelin nitelikleri yanında öğrenmenin öznesi olan insanın nitelikleri açısından da yaşam boyu öğrenme felsefesinden yararlanılabilir. Bütün bu gerekçelerden hareketle yaşam boyu öğrenme felsefesinin; salih amelin öğrenme ortamları için kapsamlı ve bütüncül bir öğrenme yaklaşımı olduğu söylenebilir. Bu nedenle son bölümde salih amel kavramı öğrenme ortamına yaşam boyu öğrenme felsefesi ile taşınmış bu bölümdeki konular bu bakış açısıyla işlenmiştir.

Kuran'da tanıtılan salih ameller insan davranışları açısından dinin *idealist* yönünü oluşturur. Kuran, salih ameller ile insanın önüne ideal bir yaşam tarzı olarak

toplum için öncü olmaları beklenir. Yaşam boyu öğrenmenin asıl muhatabı öğrenen bireylerden oluşmuş öğrenen toplumdur.

¹⁰⁶¹ Burada geçen Felsefe kavramı, bir konunun veya alanın temel sayılabilecek görüşlerini zihinsel gerekçeleri ile temellendirmek anlamında kullanılmıştır.

“*olması gerekeni*” ortaya koyar.¹⁰⁶² Dinin insandan beklediği en genel anlamda salih amellere dayalı “*salih*” bir yaşam tarzını sürdürebilmektir.¹⁰⁶³ İnanan insan için “*salihlerden olma*” yaşamsal bir ülkü, kendi gayreti ve Allah’ın yardımıyla ulaşılabilecek en yüksek bir derecedir.¹⁰⁶⁴ Salihlik inanan insan için ufuktur. İnsan davranışı olarak “*olması gerekeni*” ortaya koyan salih ameller insan tarafından yaşam boyu öğrenilmeye, araştırılmaya ve oluşturulmaya açık eylemlerdir. İnanan insan, *salihlerden olma* amacı ile dini kendisi için yaşam boyu rehber kabul eder. Salih bir yaşam ise ancak bilgi ile ve yaşam boyu öğrenme etkinlikleri üzerine temellendirilebilir. Salih amelin ideal yönü bilgisel ihtiyaçlarını ilahi kaynaklı Kuran’dan, yorumunu ise insan aklından karşılar.

Öğrenme ortamı ile salih amel artık Kuran’dan çıkmış ve bir bakıma insanın ve insan gruplarının sahipleneceği bir kimlik kazanmıştır. Kuran’da ideal olarak gösterilen salih ameller öğrenme ortamlarında ve hayatın içinde sahipleri tarafından içleri doldurulur ve şekillendirilir. Salih ameller kişi, olay ve şartlar açısından, her durum, olay ve olgu ile içi yeniden doldurulan, tekrar edilemez özgün davranışlardır. Kuran her ne kadar insan için ideal bir yaşam tarzı davranış ve tutumlar ortaya koysa da insanın yapısını, somut ihtiyaçlarını ve onu kuşatan fiziksel, sosyal ve ekonomik ve diğer beşeri gerçekliğini de dikkate alır. Bu yönüyle din eğitimi felsefesi “*realist*”tir. Yani salih ameller için yalnızca idealler yoktur; pratik durumlar ve sonuçlar söz konusudur. Kuran, insanı üstün yönleri ve zaaflarıyla birlikte ele alır; insanın hata yapabileceğini kabul eder ve hangi durumda olursa olsun hiçbir insandan vazgeçmez. İnsanları yaşam boyu öğrenmeye, bilinç ve farkındalıkla gelişmeye, sürekli bilgi ile değişmeye teşvik eder.

¹⁰⁶² Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1999, s.126.

¹⁰⁶³ 13. Ra’d/23

¹⁰⁶⁴ 12. Yusuf/11

“Yaşam için öğrenmeyi” amaçlayan yaşam boyu öğrenme; öğrenme yolunda olmayı, öğrenmeye istekli olmayı, gelişmeye, değişmeye ve ilerlemeye sürekli açık olmayı gerektirir. Bireysel açıdan, bireylerin yaşamlarını etkili bir şekilde yönetebilmeleri için sürekli öğrenme faaliyetlerinde bulunması yaşam boyu öğrenmenin gereğidir.¹⁰⁶⁵ İnsanın eylemleri ile kendisini gerçekleştirdiği bütün hayatın içinden hareketli ve canlı öğrenme ortamlarıdır. Ancak öğrenmeye dikkat çeken bir yaklaşım olan yaşam boyu öğrenme; günlük yaşamda rastgele biçimde oluşan öğrenmeler değildir. Bireyin “isteyerek öğrenmesi” ve “ne öğrendiğinin farkında olması” yaşam boyu öğrenmenin önemli özelliklerindendir.

Yaşam boyu öğrenme çağdaş bir yaklaşım olsa da bu kuramı destekleyecek düşünce ve görüşler geleneksel olarak birçok kültürde vardır. Bilgi temelli bir toplum inşası, insanlığın ve hemen hemen bütün medeniyetlerin önceden beri var olan bir arzudur. “Öğrenen toplum” hedefi Türk eğitim tarihinde de üzerinde durulan bir konu olmuştur. Örneğin Baltacıoğlu’na göre; sokak, kaldırım, dükkân, sergi, kahvehaneler, tiyatrolar, bahçeler, parklar, dağlar ve bayırlar toplumdur. O, eğitim sorunlarının çözümünü değişime bağlar. Maarif ve okulları değiştirmek için evvela milleti değiştirmek lazımdır. Millet değiştirmeden ne okul, ne aile, ne de toplum değişir. Milletteki bu değişme ondan yeni bir idealin doğması demektir.¹⁰⁶⁶ Ancak durağan ve ölü medeniyetler kendilerini değişime kapatırlar.¹⁰⁶⁷

Yaşam boyu öğrenmenin üzerinde yükseldiği temel kavramların başında öğrenme, öğrenme süreci, değişim, gelişim, öğrenen toplum, öğrenmeyi öğrenme

¹⁰⁶⁵Günüç ve Diğerleri, a.g.m., s.309.

¹⁰⁶⁶Hikmet Yıldırım Celkan, “Türk Millî Eğitiminden Felsefi Bir Kesit” <http://www.tebd.gazi.edu.tr/arsiv/2003_cilt1/sayi_2/127-135.PDF>

¹⁰⁶⁷Alparslan Açıkgenç, “Yenileşmenin Felsefi Temelleri Karşısında İslam Medeniyeti”, *I. Uluslararası Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, İslam, Gelenek ve Yenileşme = Islam, Tradition and Change*, 1996, s. 285.

gelmektedir. Yaşam boyu öğrenme; değişim, gelişim ve süreç kavramlarını “öğrenme” kavramıyla birlikte ele alan ve bu kavramlara dikkat çeken bir kuramdır. Öğrenen toplum, öğrenme fırsat ve olanakları en geniş şekliyle ve herkes için yaşam boyu ulaşılabilir olduğu, bilgiye kolayca ulaşılabilen, içinde öğrenmenin derinlemesine yerleştiği bir toplum olarak görülmektedir. “Öğrenmeyi öğrenme” temel becerisinin bireylere kazandırılması, öğrenen toplum için bir zorunluluktur. Öğrenmeyi öğrenme becerisi, bilgiye çeşitli kaynaklardan ulaşma, değerlendirme ve kullanma becerilerini kapsar.¹⁰⁶⁸ Sürekli öğrenen bireylerin oluşturduğu öğrenen toplumda, beşeri sorunları bilgi kullanılarak çözen insan kalitesine vurgu yapılmaktadır. Dünyanın çehresini etkileyen büyük ve hızlı değişimlere tanık olmaktayız. Bu değişimlere ayak uydurmak ve sürekli değişen bir çevre ile bir denge tutturmak için, her alanda hayat boyu öğrenme zorunluluk haline gelmiştir.¹⁰⁶⁹ Yaşam boyu öğrenmeye ait bu nitelikler salih amel kavramının öğrenme ortamlarına taşınmasında bir felsefe olarak yararlanılabilecek özellikler içerir.

1.1.Öğrenme

Öğrenme; her öğrenme alanın özel müfredatına ve amacına uygun şekilde anlaşılır ve tanımlanır. Öğrenme alanına göre de beklentiler oluşur. Öğrenme her alanda farklı bir beceri, bilgi ve davranış kazanmayı ifade eder.¹⁰⁷⁰ Öğrenme kavramı eğitim tarihinde farklı alanlarda değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

¹⁰⁶⁸ Turan Sevgi, “Öğrenen Toplumlara Doğru Avrupa Birliği Eğitim Politikalarında Yaşam Boyu Öğrenme” <<dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/16/5/455.pdf>> Erişim:21.12.2012

¹⁰⁶⁹ Basharat-Iqbal-Bibi, a.g.m., pp. 3-46.

¹⁰⁷⁰ Ormrod, J.E., “Human Learning: Theories Principles And Educational Application”. Columbus, Ohio, USA: Merrill Publishing Company. 1990, s.150; “Learning Resources Unit, British Columbia Institute of Technology Burnaby, British Columbia, Canada” <<https://helpdesk.bcit.ca/fsr/teach/courseprep/htoutcomes.pdf>> Erişim:11.05.2012

“Öğrenme, davranışı etkileyecek potansiyele sahip olan yeni bilgi ve görüşleri kazanma sürecidir.”¹⁰⁷¹ “Öğrenme, tekrar ya da yaşantı yoluyla organizmanın davranışlarında meydana gelen oldukça kalıcı/sürekli değişimlerdir.”¹⁰⁷² “Çevresi ile etkileşimi sonucu bireyde oluşan davranışsal, bilişsel, duyuşsal ve nörofizyolojik değişiklikleri içeren oldukça karmaşık bir süreçtir.”¹⁰⁷³ “Kişi tarafından bilginin yeniden yoğrulup kazanılması ve yeniden üretilmesidir.”¹⁰⁷⁴ “Öğrenme; doğumdan sonra hazır olan bilgiyi alabilme, biriktirebilme ve kullanabilme potansiyelinin çevre katkılarıyla kullanılabilir duruma getirilmesidir.”¹⁰⁷⁵

Eğitimci ve psikologların öğrenme için yaptıkları tanımlarda öğrenmenin yaşantı ürünü olması, kalıcı izli davranış değişikliğinin meydana gelmesi ortak noktalar olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁷⁶ Öğrenme, bireylerin gittikçe daha karmaşık ve soyut bilgileri kavramlar, kategoriler, davranış biçimleri veya modeller aracılığı ile kademeli olarak kavradıkları ve/veya beceriler ve kapsamlı yetkinlikler kazandıkları kümülatif bir süreçtir.¹⁰⁷⁷ Bu durumda öğrenme; bilişsel anlamda kavramsal düzenlemeler yapma süreci, duygusal anlamda olumlu tepkilerde bulunma becerisi, eylemsel anlamda davranışlarda istenilen yönde değişme olarak tanımlanabilir.

¹⁰⁷¹ Selda Başaran Alagöz, “Küresellesme Sürecinde Öğrenen Ve Öğreten Pazarlama”

<<<http://www.gau.edu.tr/bildiriler/Bildiri6.pdf>>>

¹⁰⁷² Hasan Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s.145.

¹⁰⁷³ Arık İ.Alev, *Öğrenme Psikolojisine Giriş*, Dergah Yay.İstanbul 1995; Mümin Sekman, *Kesintisiz Öğrenme, Okul İçin Değil Hayat İçin Öğrenin*, İstanbul 1998, Alfa Yayınları, s.8; Bacanlı, a.g.e., s.145.

¹⁰⁷⁴ Ülken, a.g.e., s.19.

¹⁰⁷⁵ Bilimsel Alt Yapı ve Kaynak Kitapçığı, Human Psikolojik Araştırmalar & Gelişim Enstitüsü <<http://www.iqup.com.tr/Kategoriler/file/B%C4%B0L%C4%B0MSEL%20ALT%20YAPI%20VE%20KAYNAK%20K%C4%B0TAP%C3%87I%C4%9EI.pdf>>

¹⁰⁷⁶ Fatih Aydın, “Ortaöğretim Öğrencilerinin Coğrafya Derslerinde Kullandıkları “Örenme Stratejileri” *Turkish Studies/ International Periodical For The Languages, Litera Tureand History of Turkishor Turkic* Volume 6/2 Spring 2011, p. 199/212, 52. TURKEY

¹⁰⁷⁷ Hayat Boyu Öğrenme İçin Avrupa Yeterlilikler Çerçevesine Doğru Komisyon Personeli Çalışma Belgesi <[http://www.iticu.edu.tr/Hayat/Boyu/Egitim/Merkezi/Yayinlar/Documents/EQFi_Tercumeii PDF%20\(TR\).pdf](http://www.iticu.edu.tr/Hayat/Boyu/Egitim/Merkezi/Yayinlar/Documents/EQFi_Tercumeii PDF%20(TR).pdf) s.10>

1.2.Din Eğitiminde Öğrenme

Din Eğitimi alanında öğrenme ne anlama gelmektedir? Bu sorunun cevabı araştırıldığında görülecektir ki din eğitiminde tek çeşit öğrenme yoktur. Bu nedenle din eğitiminde öğrenmeler her zaman gözlemlenebilir açık davranış değişikliği ile sonuçlanmaz. Din eğitiminde öğrenmelerin bir kısmı bilişsel alanla, bir kısmı duygusal alanla bir kısmı da eylemsel alanla ilgilidir. Din eğitimi alanında öğrenme; insanın bildiği bir bilgiyi temellendirecek yeni bir düşüncüyü öğrenme ve keşfetme olabileceği gibi bilginin duyumsanması ve hissedilmesi şeklinde de olabilir. Bilginin tecrübe edilmesi, hayatla ilişkilendirilmesi ve sonuç alma açısından en önemli öğrenme çıktısı eylemdir. Davranış ile ilgili öğrenmeler yeni davranışların öğrenilmesi şeklinde olabileceği gibi öğrenilmiş davranışların pekiştirilmesi, gözden geçirilmesi, hatırlanması ve yeniden düzenlenmesi biçiminde olabilir.¹⁰⁷⁸ Değer ise; insanın hakikate inanç, duygu, düşünce, sezgi ve eylemleriyle sahiplenme durumudur. Din eğitiminde düşünce, duygu ve eylem bütünlüğünde değere ulaşamadığı sürece tam öğrenme gerçekleşmiş sayılmaz. Düşünce, duygu ve eylemin sözlü-eylemsel bir formda sunulması ise estetiği zorunlu olarak öğrenmenin bir parçası haline getirir. Düşünce, duygu, inanç ve somut yaşantı olan eylem birbirinden bağımsız değildir. Bütün öğrenmeler birbirinin destekçisi olarak iç içe geçmiş ve aynı zamanda hareket halindedirler.

İnsan ile karşılaşmayan ve onunla buluşmayan bilgi yalnızca veridir. Bilginin veri olarak bir değeri olsa da dini bilginin yalnızca veri olarak kalması asla istenilen bir sonuç değildir. Asıl olan bu “*bilginin işlenmesi*” yani öğrenilmesidir. Bilgi verileri insanın zihinsel ve duygusal dünyasından geçerek işlenmiş olur. Din

¹⁰⁷⁸ TDK Sözlüğü

eğitiminde bütün öğrenmelerin ve kazanımların arka planında vahiy bilgisi vardır. Bütün öğrenmeler vahiy bilgisi etrafında ve onunla ilişkili olarak gerçekleşir. İnsanla karşılaşmamış vahiy de veri olmaktan ileri gitmez. Vahiy tıpkı diğer varlık ve nesneler gibi bir nimettir. Yararlanmayan için ne can ne de kan olur. Kuran'ı inanarak, anlayarak, üzerinde düşünerek, özümseyerek, içselleştirerek okuma insanda çeşitli düşünceler ve duygular oluşturur. Bu düşünce ve duygular inanca ve değerlere dönüşür. Böylece her insan beden, zihin ve duygu gelişimleri çerçevesinde dini bir bilinç oluşturmuş olur.¹⁰⁷⁹ Kuran'da geçen kavramlar insanın yalnızca zihinsel yönünü ilgilendirmez; insanın bütün yönlerine birden hitap eder. Kuran, insanda bulunan bütün yetenekleri harekete geçirir. Duygular için bir konsept, düşünceler için bir bağlam oluşturur. Din eğitiminde öğrenme zihin, irade, vicdan, duygu, dikkat ve alışkanlık gibi ruhi yeteneklerin bütünü ile ilişkilidir.¹⁰⁸⁰ Allah'ın kelamı olan Kur'an; bilgi, düşünce, duygu ve eylemin kaynağıdır.¹⁰⁸¹

İslam düşünce tarihinde felsefe, tasavvuf ve mezhepler arasında düşünce, duygu ve eylemi önceleyen büyük tartışmalar yaşanmıştır.¹⁰⁸² Din eğitimi açısından bakınca bu yetilerin tamamı insana aittir ve öğrenme bütünlüğünde hepsinden yararlanılmalıdır. İnsana ait bu kabiliyetleri dışlamak ve görmezden gelmek hem insanın ve dinin bütünlüğüne zarar verir. Birinin eksikliği din eğitiminde öğrenme eksikliği anlamına gelir. Dini kavramlar çalışılırken zihinsel öğrenme kadar duygusal ve pratik boyutu asla ihmal edilmemelidir.¹⁰⁸³ İnsanın hiçbir eylemi kalpten, sözden, duygudan düşünceden, davranıştan bağımsız değildir. İç ve dış benliğin ayrılmaz

¹⁰⁷⁹ Yılmaz, a.g.e., s.70.

¹⁰⁸⁰ Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule yayınları, İstanbul 1995, s.27, Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.71.

¹⁰⁸¹ Murat Demirkol, "Seyyid Hüseyin Nasr'a Göre Ezeli Hikmet ve Geleneksel İslam" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:2(2010), ss. 271/290

¹⁰⁸² Bakınız: Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergah Yayınları, İstanbul 1999

¹⁰⁸³ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, İstanbul 2002, s.21.

parçaları olarak etkileşim içindedirler. Davranışlarda içten dışa, dıştan içe bir akış ve etki söz konusudur. “*Hayır, onların kalpleri, yaptıkları (kötülükler) ile pas tutmuştur!*”¹⁰⁸⁴ ayeti bu etkileşimi dile getiren güzel bir örnektir. Bireyin ruh ve beden kabiliyetlerinin tümünü bir arada geliştirmek, eğitimin en önemli amacıdır. İslam terbiyesinin özellikleri; insanı bir bütün olarak ele alması, beden-akıl-ruh ile insanın bütün güçlerini değerlendirerek iç ve dış güçleriyle dengeyi koruyabilecek nitelikte olmasıdır.¹⁰⁸⁵ Allah vahiy ile insandan, kendisini hem entelektüel, hem estetik ve hem de deruni olarak huzurlu hissedeceği bir yasayış tarzı geliştirmesini istemiştir.¹⁰⁸⁶

İslam; ilmi, kitabı, kalemi, bilmeyi, öğrenmeyi, merkezine almış, diğer bütün ayırt edici özelliklerini bu temelde yükseltmiştir. Din, bilgi üzerinden kendisini ifade etmiş; hakikatin, imanın, tevhidin, ahlakın, adaletin, doğruluğun iyilik ve merhametin, salih amelin ölçüsü ve kaynağı olarak bilgiyi temel almıştır. Allah’ın varlığı ve birliğinden, ahlaki ilkelere kadar birçok değer, bu “*bilme eylemine*” dayalı olarak temellendirilmektedir.¹⁰⁸⁷ Allah insandan bilme ve araştırma yolunda olmasını ister. “*Bilmediğin şeyin peşine takılma. Çünkü kulak olsun, göz olsun, kalp olsun, hepsi bundan sorumlu tutulmuştur.*”¹⁰⁸⁸ Bilgi sayesinde insanın yaratıcı yetenekleri düşünce ve duyguya dönüşerek etkin hale gelir.¹⁰⁸⁹

Allah insandan oluşturacağı hakikatin sahih bilgi üzerine temellendirmesini istemiştir. Allah’a inanmak doğru bilgi gerektirir. Dinde hakikat bilgi ile çatılır.

¹⁰⁸⁴ 83. Mutaaffin/14

¹⁰⁸⁵ Muhammed Kutub, *İslam'da Eğitim Metodu*, Yay Yayınları, İstanbul 1987, s.45

¹⁰⁸⁶ Huseyin Yılmaz, *Gelenek Ve Modernlik Bağlamında Bir Güvenlik Alanı Olarak Dindarlık Olgusu*, Kurav Yayınları, Bursa 2006

¹⁰⁸⁷ Düzgün, “Din-Bilim İlişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar”, 59

¹⁰⁸⁸ 17. İsra/36

¹⁰⁸⁹ Hasan Onat, “Bilim. Bilimsel Yöntem ve İslam” “*Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri*” Toplantısı, İsam Yayınları, İstanbul 2007, s.47.

Vahyin amaçları her durumda sahih bilgiyle dolayısıyla eğitimle ilişkilidir. Vahiy de ilahi eğitim aracı olarak insanları cehalet karanlığından hikmete, kitabın aydınlığına ve iyiye ulaştırmak için gönderilmiştir.¹⁰⁹⁰

Allah Kuran’da en fazla “ilim” ile ilgili sıfatları ile tanıtılır. Allah; Alim, Semi, Basir, Habir, Şehid’dir. Allah’ın isim ve sıfatları her konuda olduğu gibi bilgi konusunda da insana rehberlik yapar, kaynak oluşturur. Allah’ın varlık yasasını korunmuş bilgi “*levh-i mahfuz*” üzerine inşa etmiştir. Allah insanı da aynı sıfatlarla, bilgiye ve öğrenmeye açık, kendisini geliştirecek şekilde donatmıştır. Kuran insanı bilen, düşünen ve varlıkları isimlendiren biri olarak nitelemiştir. Bilenleri övmüş, bilgisizleri ve doğru bilgisi olmadan hüküm verenleri ve davrananları kınamıştır.¹⁰⁹¹

Din açısından insan sorumluluğunu yerine getirmede bilgi en önemli öğedir. Bilgi insanın dini yaşamında düzenleyici bir rol oynar. Hayatı, davranışı, inancı ve tüm değerleri düzenleyen-oluşturup kuran bilgidir. Salih hayat ancak kitap ile ayakta kalır. Dindarlık öğrenmeyi zorunlu kılar. “*Bilgi*” ile sürdürülen-kopmayan ilişki, inanan insanın en önemli özelliğidir. İnanan insan bilgi dışında bir otorite tanımaz. Bilgiye saygılıdır. Onun peşinde koşar ve yorulur. Bilgi aklın azığıdır. Bu nedenle aklın karşıtı cehalet ve ahmaklık olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹² Kuran ilme tabi olmayanları zanna ve atalarından aldıkları kültürel mirasa körü körüne bağlı olmakla eleştirir. Cehalet, klasik anlamda “bir şey bilmeme” yanında kelimenin tam anlamıyla “*zihni körlük*” demektir.¹⁰⁹³

¹⁰⁹⁰ 57. Hadid/9

¹⁰⁹¹ 4. Nisa/157/6. En’âm/148, İlyas Çelebi, İslam İnancında Gayb Problemi, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul 1996, s. 87.

¹⁰⁹² Kemal Sözen, “Hz. Peygamberde Aklın Değeri” II. *Kutlu Doğum Sempozyumu* (Tebliğler) 20 Nisan 1999, S.D.Ü.İ.F., Isparta 2000; İzutsu, Kuran’da Allah ve İnsan, s.200.

¹⁰⁹³ İzutsu, Kuran’da Allah ve İnsan s.202.

Din insanı kesin ve açık bilgilere çağırır. İnsanın yaşamını teslim ettiği, peşinden koştuğu bilgi, bulanık olmamalı kesin olmalıdır. Descartes'in dediği gibi; insan doğruluğunu apaçık bilmediği hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemelidir. Aceleyle yargıya varmaktan ve ön yargılara saplanmaktan dikkatle kaçınmalıdır. Ulaştığı yargılarda, ancak kendilerinden kuşku duyulmayacak derecede açık ve seçik olarak kavradığı şeylere yer vermelidir.¹⁰⁹⁴

Vahiy, hem bilgi iletim yolu hem de bu yol ile iletilmiş bilgi anlamına gelir. Akıl ise beşeri bilgi edinim aracıdır.¹⁰⁹⁵ İnsan hakikat adına vahiyle yüzleşir; vahye karşı geliştirdiği tutum, aynı zamanda hakikate karşı aldığı tutumdur. *İnsan Allah'ın dinine olumlu bir tutum sergilerse kendisini yaşam boyu öğrenme ortamında bulur.* İnsanın ve dinin öğrenme üzerine kurulu yapısı inanan insanı yaşam boyu öğrenmeye sevk eder. *İslam'ı tercih etmiş her insan aynı zamanda dinin hayat boyu öğrencisidir. İnsan öğrendikçe dindarlığı, dindar oldukça insanlığı-iyiliği artması beklenir.* Dindarlıkta ve insanlıktaki hatalar ve yanlışlar öğrenmedeki eksiklikleri ve yanılgıları gösterir. Bu durumda yaşam boyu öğrenme okul ve okul programıyla sınırlı olmaktan çıkmakta, yaşamın bütün alanlarını bireyin katıldığı her türlü öğrenme etkinliklerini kapsamaktadır.¹⁰⁹⁶

Vahyin bütün özellikleri bilgiye işaret eder. Vahiy; ilmi, okumayı, öğrenmeyi, öğretmeyi, kısaca insanın zihinsel ve duygusal etkinlikleri, paylaşımları olan medeniyeti ve kültürel mirası çağrıştıran “*kitap*” ismiyle özdeşleşmiştir. Allah da bütün işleri katında bulunan “*kitapların anası*” ile düzenler.¹⁰⁹⁷ İnsanın yaptıkları

¹⁰⁹⁴ Hüseyin Gazi Topdemir, *Felsefe*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2008, s.135.

¹⁰⁹⁵ Ahmed Yüksel Özemre, *Vahye Göre Akıl*, Şule Yayınları, İstanbul, 2006, s.112.

¹⁰⁹⁶ Mehmet Şişman, *Eğitim Sistemlerinin Oluşumu Ve Gelişimi*, s.50.

¹⁰⁹⁷ 43. Zuhuruf/4

bilgi olarak kayıt altına alınmakta ve muhafaza edilmektedir.¹⁰⁹⁸ Ahiret günü de insanların kendi eylemlerinin yazılı olduğu “*amel defteri-yaşam kitapları*” olacaktır. Bu kitabın kutsal kitaplara uygunluğu denetlenecek; insanın yaşam kitabının Allah’ın kitabına uygunluğu insanın kazanmasına, uygun olmaması ise kaybetmesine sebep olacaktır.

Allah bütün peygamberlere ilim ve hikmet vermiş, “*Rabbim ilmimi artır anlayışımı genişlet*” diye dualarında ilim talep etmişlerdir. Kuran’da Peygamberlerin hemen hepsi eğitici ve öğretici rolleri ile anılmıştır. Vahye dayalı İslam eğitim tarihinin son halkası Hz. Peygamberin Hira mağarasında aldığı “*oku*” emri ile başlar. Hz. Peygamberin hayatı, peygamberlik görevinden sonra yaşam boyu öğrenmenin canlı bir örneğidir. Hz. Peygamber peygamberliğinden sonra sözlerini, davranışlarını kısaca yaşam tarzını “*öğrenme*” ve “*öğretme*” üzerine kurmuştur. Hz Peygamberin hayatında ve sözlerinde yaşam boyu öğrenmenin dini temeli olacak birçok destek vardır. Allah razı olacağı dinin kitabını ve öğretimi için peygamberlerin görevlerini “*kitabı ve hikmeti öğretmek*” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁹⁹

Vahiy, Hz Peygamberin öğrenmeye açık olan kalbine inmiştir. Öğrenirken öğretmeye Mekke’de Daru’l Erkam’da başlamıştır. Medine’de ise peygamber mescidi ve yanına inşa ettiği “*suffa*” modeli ile okul-mescid birlikteliği tarih boyunca Müslümanlar tarafından nebevi bir gelenek olarak yaşatılmıştır.¹¹⁰⁰ Müslümanlar tarih boyunca farklı kültür ve medeniyetin ilmi gelişmelerine kendilerini açık tutmuşlar, daha ilk dönemlerde karşılaştıkları kültürlerin eserlerini kendi dillerine

¹⁰⁹⁸ 82. İnfitar/10/12

¹⁰⁹⁹ 3. Ali İmran/164

¹¹⁰⁰ Kızılabdullah, Yıldız, “Başlangıçtan Medreselere Kadar Eğitim-Öğretim ve Mekan Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, cilt: XVII, sayı: 2, s. 174

tercüme etmişler; Beytü'l Hikme'ler kurarak yabancı kültürlerden yararlanmış ve içlerinde yaşatmışlardır.

İslam medeniyetinde ibadeti ve ilmi, bilgiyi ve öğrenmeyi birbirinden ayırmak imkansızdır. İbadet ve ilim iç içe geçmiş, ibadet ve öğrenme birbirine eşdeğer tutulmuş birbirlerinden ayrılmamıştır. İlim ve okuma ibadetin gerçekleşmesinde ön şart olarak kabul edilmiştir. “*Kuran okuma*”, günlük ibadetlerin ve hayatın bir parçası olarak yaşam boyu sürdürülen bir uygulama olmuştur.

Kuran’a göre “*ittiba*” sahih bilgiyedir.¹¹⁰¹ Sözlükteki anlamı, uymak, tabi olmak, izinden yürümek ve taklit etmek olan¹¹⁰² “*tâbî olmak*”; birinin kontrolü altına girmek, bir şeye veya bir kimseye bağlı olmak anlamına gelir.¹¹⁰³ Salih amel bilinçli bir bağlılık içerdiğinden vahye ve Rasule ittiba olabilecek her davranış salih amel kapsamına girer. Çünkü peygamber de vahye tabi olmaktadır. Kuran “*tâbî olmaya*” çok güçlü vurgu yapmış; insanların bağlı oldukları şeyleri gözden geçirmelerini bu konuda bilinçli davranmalarını istemiştir. Bireylerin kendilerini bir topluluk, toplumsal kesim ya da kümenin üyesi saymaları bağlılığı ortaya çıkarır.¹¹⁰⁴ Dini bağlılığın temelinde bilgi vardır. *Sosyolojik olarak insanlar iki çeşittir. İzlenenler ve izleyenler; etkilemiş olanlar ve etkilenmiş olanlar; çağırانlar ve çağrıya uyanlar; sürükleyenler ve sürüklenenler; iz bırakanlar ve izde yürüyenler; yol yapanlar ve yolda yürüyenler; kendilerine uyulanlar ve uyanlar; yöneticiler ve yönetilenler...* Kuran her iki sınıfı da sorumlu tutmakta, ortaya çıkan iyi veya kötü sonuca ortak olacaklarını ifade etmektedir.¹¹⁰⁵ Mustadaflar ve müstekbirler¹¹⁰⁶ şeytan ve

¹¹⁰¹81. Tekvir /27,28

¹¹⁰² Demirci, *Kuran ve Yorumu*, s. 33.

¹¹⁰³TDK<<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=tabi+olmak&ayn=tam>> 08.11.2010

¹¹⁰⁴TDK<<[<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=ba%F0l%FDl%FDk&ayn=tam](http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=ba%F0l%FDl%FDk&ayn=tam)>> 08.11.2010

¹¹⁰⁵ 2. Bakara/166/167

cehennemlikler¹¹⁰⁷ yönetilenler ve yöneticiler¹¹⁰⁸ ve atalarına bilinçsizce tabi olanlar eleştirilmiştir. Bu nedenle birilerine “tâbî olmak” veya “olunmak” sorumluluk gerektiren bir davranıştır. Toplumsal gerçekliğin doğası gereği liderlik-öncülük özellikleri olanlar azınlıktadır. Muttakilere lider olmak çok büyük bir nasiptir.¹¹⁰⁹

2.Din Eğitimi Yaşam Boyu Öğrenme İlkeleri

Salih amel kavramının öğrenilmesinde oldukça yararlanılabilecek yaşam boyu öğrenme felsefesinden çıkarılabilecek bazı ilkeler şöyledir.

İnsan yaşamında en önemli etkinlik öğrenmedir. Öğrenme özelliği insanın gerçek gücü ve değişmez üstünlüğüdür. İnsan doğumdan ölümüne kadar yaşamı boyunca öğrenme durumunu sürdürür. Öğrenmek insan için bir var olma idealidir.¹¹¹⁰ İnsan varlığını değerli, yetenekli, şerefli ve eşsiz kılan özellik; öğrenen ve öğrendiklerini değerlendirme yeteneğine sahip bir varlık olmasıdır.¹¹¹¹ İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli fark; insanın sınırsız öğrenme kapasitesidir.

Öğrenme insan için temel bir ihtiyaçtır. İnsan için diğer bütün varlıklar öğrenme çekiciliğinde yaratılmıştır. İnsan fitratı merak ve soru ile yoğrulmuştur. Bu hali insana hep yeni sorular fısıldar. İlgi, merak ve sorular ise insana yeni öğrenme fırsatları oluşturur. Öğrenme hevesi hayatı boyunca insanı peşinden sürükler. İnsan etkinliğini ve gücünü artırmak için her alanda bilgisini görgüsünü geliştirir.

Her öğrenme bir ortam içerisinde gerçekleşir. Öğrenme ortamı; bireyin veya bir insan topluluğunun yaşayışını etkileyen ruhsal, toplumsal ve kültürel etkilerin

¹¹⁰⁶ 14. İbrahim/21

¹¹⁰⁷ 14. İbrahim/22

¹¹⁰⁸ 33. Ahzab/67

¹¹⁰⁹ 25. Furkan/74

¹¹¹⁰ Norman Longworth, *Lifelong Learning in Action: Transforming Education in the 21.st CenTury*. Kogan Page. London. 2003. s. IX.

¹¹¹¹ Aksoy, a.g.t., s.34.

bütünüdür.¹¹¹² Ortam, formal ve informal eğitim ve öğrenmeler için farklıdır. Formal öğrenmeler için ortam; eğitimin özel amaçlarına ulaşmak için öğretme yöntemleriyle uyumlu eğitim araç-gereçlerinin öğrencinin çevresinde onu etkileyecek biçimde düzenlenmesidir. Öğrenme ortamından sadece öğretimin yapılacağı yer değil, bilginin aktarılmasında ve öğrenenlere rehberlik etmede kullanılacak yöntem, araç-gereç ve materyaller de anlaşılır.¹¹¹³ İnfomal öğrenmeler için ise ortam; hayatın içidir. Yaşam boyu öğrenme açısından bilinçli bir şekilde gerçekleştirilen öğrenmeler için her yer öğrenme ortamı sayılır.¹¹¹⁴ Nesnel ve toplumsal yönlerle kimi zaman kişinin iç dünyasını da kapsayan yakın çevre ile bir olayın içinde olduğu ve geliştiği durumsal koşulların bütünü ortamı oluşturur.¹¹¹⁵ İnsanın, insan ve varlıkla ilişkisinde birçok öğrenme ilişkisi ve ortamı oluşur. Salih amel kavramının öğrenme ortamı yaşam boyu öğrenme felsefesine göre formal ve informal bütün öğrenme ortamlarını kapsar. Allah insana öğrenme yeteneğini verdikten sonra bilme ve öğrenme kapasitesini geliştirmesi için *fiziksel çevre* olarak evreni “*öğrenme ortamı*” olarak hazırlamıştır. İnsanın akli ve duyu organlarının işlevsel olması için insanın içine ve dışına birbirini tamamlayan öğrenmeye açık uyarıcılar yerleştirmiştir.

Yaşam boyu öğrenme için önemli öğrenme ortamlarından biri de *sosyal öğrenme* ortamlarıdır. İnsanın seçimine bırakılmış insan çevresi ile seçimine bırakılmamış akraba çevresi insan için önemli öğrenme ortamları oluşturur. Doğru öğrenmek, doğru kararlar almak, doğru hayat sürmek için doğrularla beraber olmak gerekir.¹¹¹⁶ Sosyal öğrenme kuramına göre bilişsel, davranışsal ve çevresel etkenlerin arasında sürekli karşılıklı etkileşim ile başkalarının davranış, tutum ve bu

¹¹¹² <www.bote.yildiz.edu.tr/files/Konu-1.ppt> Erişim:19.12.2012

¹¹¹³ Kıvrak, a.g.t., s.67.

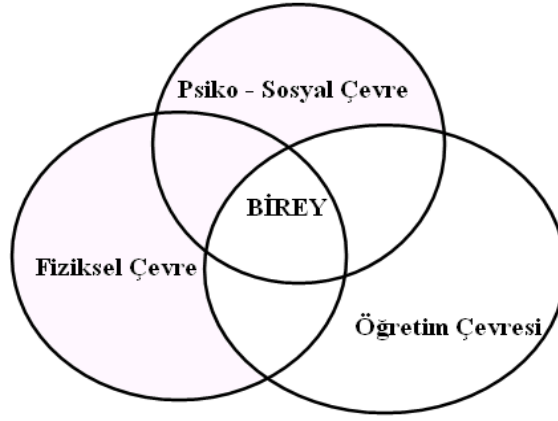
¹¹¹⁴ TDK

¹¹¹⁵ 9. Tevbe/119

¹¹¹⁶ <http://www.learningtheories.com/social/learning/theory/bandura.html>

davranışların sonuçlarını gözlemleyerek insan yaşam boyu öğrenir.¹¹¹⁷ Aile, okul, işyerleri ve çeşitli çalışma ortamları, çarşı-pazar yerleri, komşuluk, arkadaşlık ve akrabalık ilişkileri, doğum, ölüm, hastalık, sevinçli ve üzüntülü günler de insan için birer öğrenme ortamı oluşturur. İyi ve kötü davranışların sonuçları olarak insanların yaşadığı tecrübelerle tanık olmak, öğrenme fırsatları ile doludur. Yaşam boyu öğrenmede önemli unsurlardan biri de her yerde öğrenebileceğinin farkında olunmasıdır. Bu farkındalık olmadığı takdirde öğrenme fırsatları yeterince değerlendirilemez.

Somut öğrenme ortamları olduğu gibi, soyut psiko-sosyal öğrenme ortamları da söz konusudur. Öğrenme ortamlarının kalitesi ve öğrenmeye istekli iç dünya, öğrenme faaliyetini etkileyen en önemli iki etkidir. Bireyin bilgiye karşı duyarlılığı, istekli olup olmaması ve motivasyonu çok önemlidir. Özellikle bireyde bilgi ile kendisi arasında zihinsel ve duygusal algı, öğrenmeye karşı geliştirdiği tutum *kişisel öğrenme ortamını* oluşturur. Öğrenme ortamının kalitesi ile öğrenme başarıları arasında güçlü bir bağ vardır. İnsan; dikkat, ilgi ve merak güçlerini kullandığı takdirde her olay ve olguda, her yerde öğrenecek bir konu bulur ve öğrenme ortamı oluşturabilir. Böylece öğrenme yaşam tarzı haline gelebilir.

Şekil 3: Öğrenme Ortamları İçin Kavramsal Bir Model¹¹¹⁸

Din eğitiminde kalp en önemli psikolojik öğrenme ortamıdır. İnsan kalbinin gaybi varlıklarla ilişkisi ve etkileşimi “*öğrenmenin gaybi ortamını* oluşturur. Kalp, Allah-insan ve insan-Allah ilişkisinde bir aracıdır. Allah-insan ilişkisinin merkezinde yer alan vahiy de kalp üzerinden gerçekleşmiş; Cebrail vahyi peygamberin kalbine indirmiştir.¹¹¹⁹ Vahyin muhatabı aslında kalptir.¹¹²⁰ Kalp, “*gaybi öğrenme ortamının* beşeri tarafı olarak iyi niyet, ihlas ve samimiyet ile hazır olmadığı sürece dini alanda öğrenme gerçekleşmez.

Öğrenme bireyseldir. İnsanların öğrenme yetenekleri, imkan ve şartları, algıları, öğrenme isteği, öğrenme stilleri, ilgileri öğrenme hızı bireyden bireye değişir. Bu durum öğrenmeyi çeşitlendirir. Ayrıca her insanın bir öğrenme düzeyi vardır. Karşılaşılan, elde edilen bilgi tüm insanlar için aynı olsa da *bilginin algılanışı* ve *işlenişi* bireyden bireye değişir. İnsanların bir kısmı hissederek, bir kısmı

¹¹¹⁸David B. Zandvliet & Leon M. Straker, “Physical And Psychosocial Aspects Of The Learning Environment In Informationtechnology Rich Classrooms”
<<http://www.iea.cc/ECEE/pdfs/ergoITclass2001.pdf>> 03.06.2012

¹¹¹⁹ 2. Bakara/97; 26. Şuara/94

¹¹²⁰ 50. Kaf/37

izleyerek, bazıları düşünerek, bazıları da yaparak gerçeklerin farkına varır.¹¹²¹ Bu durumda hiçbir zaman her insan için aynı, standart, kalıcı bir öğrenmeden söz edilemez. Her insandan kendi potansiyelini, kendisine uygun öğrenme tarzları ile yaşam boyu gerçekleştirmesi beklenir.¹¹²² Ayrıca yaşamın her evresi her insan için aynı öğrenme hızında değildir.

İnsanın her yaşta öğrenmeye ihtiyacı vardır. Yaşam boyu öğrenmenin en önemli görüşlerinden biri insanın her yaşta öğrenebileceği, öğrenmesi gereğidir. Her yaşın kendine göre öğrenme ihtiyaçları vardır. Çocukluk ve gençlik yılları hayata hazırlık açısından önemli fırsatlar barındırır. Gençlik dönemi kimlik arayışının yaşandığı, her konuda merak ve ilginin zirvede olduğu, insanın fiziksel, ruhsal ve duygusal olarak bilgiye istekli, öğrenmeye hazır olduğu bir dönemdir. Gençlik öğrenme açısından zengin fırsatlar içerse de insan her yaşta eğitir ve eğitilir; öğretir ve öğrenir.¹¹²³ Hiçbir zaman öğrenmek için çok erken ya da asla geç değildir.¹¹²⁴ Dini sorumluluk ergenlikle başlayıp yetişkinlikte devam ettiği için yetişkin eğitiminin yaşam boyu sürdürülmesi gerekir.¹¹²⁵

Her şeyden öğrenilir. İnsan için öğrenme yaşam boyu süren bir aktivitedir. İnsanın ilgilendiği meşgul olduğu her olay olgu ve nesne, kendisi ile öğrenme ilişkisi içindedir. Kuran insanın yakın çevresinde varlığını sürdüren canlı ve cansız tüm varlıkları, doğal çevreyi birer öğrenme objesi olarak görür. Ayrıca sosyal olaylar ve ilişkiler, insanın yaşadığı zihinsel, duygusal ve ruhsal tecrübeler ve durumlar da birer

¹¹²¹ Murat Peker ve diğerleri “Öğrenme Stillerine Dayalı Matematik Öğretimi”
<www.tebd.gazi.edu.tr/arsiv/2003_cilt1/sayi_4/371-385.PDF> Erişim:19.12.2012

¹¹²² 2. Bakara/134

¹¹²³ Selçuk, “Teorik ve Pratik Açmazları ile Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme”, s.256.

¹¹²⁴ TDK

¹¹²⁵ Davut Işıkoğan, “Yetişkin Din Eğitimi Açısından Mevlana ve Mesnevi Kıssalarının Eğitsel Değeri”, *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu, Bildiriler II [Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin 800. Doğum Yılı Anısına]*, 26-28 Ekim 2007, [t.y.], cilt: II, s. 118

öğrenme fırsatına dönüştürülebilir. Yapılan hata ve yanlışlar bile bazen öğretici olabilir.

Her insan öğrenmeye layıktır. Öğrenme belli bir insan grubuyla sınırlı veya yalnızca seçkin toplumsal bir sınıfa ait bir faaliyet değildir. İnsan olmanın onuru ve anlamı öğrenmede gizlidir. Toplumsal statü ve sosyal rollerine coğrafi konumlarına bakılmaksızın eğitim herkes için gereklidir.¹¹²⁶ Çocuk, kadın, yaşlı, engelli insanlara öğrenme fırsatları oluşturmak diğer insanlar için bir görevdir. Yaşam boyu öğrenme kurumsal açıdan birey ve topluma yaşamları boyunca yaş, cinsiyet, coğrafi bölge, eğitim geçmişi, sosyo-ekonomik düzey gibi kısıtlamalar olmaksızın öğrenme alanlarında herkes için fırsat eşitliği ve alternatifler sunmayı bireylerin de yaşam boyu bu fırsatlardan yararlanmalarını ifade eder.¹¹²⁷

Öğrenme bir süreçtir. İnsan çocukluk yıllarından başlayarak din hakkında çevresinden bilgi edinir. Yakın çevresinin telkinleri ve çeşitli din anlayışı ile yetişir. Çeşitli mezhepler, cemaatler ve dini grupların etkisinde ve yönlendirmelerinde kalır; yetersiz veya yanlış eğitilebilir. Bireyin din hakkında Allah katında geçerli sahih bir din anlayışı oluşturması ve sağlıklı bir dünya görüşü geliştirebilmesi için yaşam boyu öğrenmeden kopmaması, çocukluk veya gençlik yıllarında çevresinden edindiği dini bilgileri sorgulaması tüm yaşamını bilinçli öğrenme fırsatı olarak değerlendirmesi gerekir.¹¹²⁸

Kuran'ın yirmi üç yıllık bir süreçte indirilmiş olması dinin kendi yapısında fiili olarak uygulanan öğrenme ve öğretmedeki tedricilik ilkesinin pratik uygulaması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu süreçteki amaç Kuran'ın kalbe yerleştirilmesi-

¹¹²⁶ Tahira Basharat-Hafız Muhammad Iqbal- Feriha Bibi, "The Confucius Philosophy and Islamic Teachings of Lifelong Learning: Implications For Professional Development of Teachers", Bulletin of Education and Research June 2011, Vol. 33, No. 1 pp. 31-46.

¹¹²⁷ Günüş ve Diğerleri, a.g.m., s.309.

¹¹²⁸ Selçuk, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, s.335.

içselleştirilmesi ve hayata uygulanabilmesidir.¹¹²⁹ Hakikatin içeriği bellidir. Kısa zamanda da öğrenilir. Ancak bu hakikatin anlam dünyasında yapılandırılması, insanın düşünce, duygu ve eylemleri ile hayatla birleştirilmesi bir süreç alır. İnsan zihninin oluşturduğu hakikatin; kavramlara ve sembolik sistemlere dayanması bu anlayışın içinde bulunduğu sosyal çevreden ve kültürel ortamdan etkileniyor olması, insanın hakikat arayışının yaşam boyu devam etmesini gerektirir.¹¹³⁰ Çünkü hakikat, varlıkların gizlilikten çıkarak olagelmesi ve insanın bunun bilincinde olduğu hali ifade eder.¹¹³¹ İlim, hakikatten keşfedilendir. İnsan olarak bildiklerimiz sürekli değişip gelişmekte, olay ve olguların bilinmeyen yönleriyle karşılaşmakta, bildiğimizi sandığımız bazı bilgiler yeni bilgilerle yer değiştirmektedir. Keşfedilen her varlığın keşfedilmeyen gizli bir yönü ve ilişkisi insanları sürekli araştırmaya yöneltir.

Öğrenmenin sonu yoktur. Bütün öğrenme alanlarında olduğu gibi din eğitimi alanında da öğrenmenin sonu yoktur. Dini alanda öğrenmenin düzeyleri kapsam ve derinlik olarak sınırsızdır. Dinde sabit hakikat çevresinde değişen ve gelişen öğrenmeler vardır. Her öğrenme konusu ve alanının keşfedilmeye açık bir yönü vardır. İnsanın düşünce derinliği, duygu derinliği, farklı bakış açıları insanın önüne sınırsız öğrenme alanları açar. Her konu insan için bilinmeyen bir yönüyle yeniden aydınlanabilir.

Bilginin güncellenmesi gerekir. Din her çağda insanlığın yaşadığı farklı ahlaki ve insani sorunların çözümünde rehberlik eder. Dinin değişmeyen hakikatini değişen insan ve çevresine her zaman çağdaş bir din dili ve mantığı ile sunmak için bilgilerin

¹¹²⁹ 25. Furkan/32

¹¹³⁰ Ünal Gülçoban-Ömer Ergin, “Bilimsel Bilginin Varlık Alanına Modellemeye Dayalı Öğretimle Bakış”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Bahar 2011, Cilt 9, Sayı 2, s.214.*

¹¹³¹ Cevizci, a.g.e., s.467.

yenilenmesi kaçınılmazdır. Çünkü hazır ezberler ve cevaplar değişen ve gelişen yaşamın sorunlarına cevap olmaz. Her sorunun kendi zamanında bir çözümü vardır. Dini kavramlar yeni ve özel durumlarla tazelenecek, yeni hayatlara, kişilere yeni zamanlara rehberlik edecek, yeni sahiplerinin tasarrufunda yeni anlamlar ve yeni boyutlar kazanacaktır. Bilgide tutuculuk ve bağnazlık zihinsel çürüme ve kokuşmaya neden olur. İnsanın kişiliğini ve sahiplendiği kültür ve medeniyeti kemirir ve yıkar. Eski bilgileri tekrar etmek insanın öğrenme isteğini yok eder. Yaşam boyu öğrenme anlayışı her zaman bilginin yenilenmesini sağlar. Ayrıca insan için hangi alanda olursa olsun tamamlanmış bilgi yoktur. İnsan bilgisi mutlak değildir; değişime, gerilemeye ve gelişmeye açıktır. Bilginin nesnesi olan varlık, olay ve olgular da değişim halindedir. Değişen varlığın bilgisi de değişir. Hazır ezberler ve cevaplar değişen ve gelişen yaşamın sorunlarına cevap olmaz. Her sorunun kendi zamanında bir çözümü vardır. Alan dışı da olsa insanın ilgilendiği herhangi bir alandaki öğrenmeler bütün öğrenme alanlarını etkileyebilir. Herhangi bir alanda gelişen yeni öğrenmeler bütün bilimler için yeni sonuçlar doğurabilir.

Şimdi öğrenilmelidir. Yaşam boyu öğrenme her an her şeyden öğrenmeye fırsat kollayan bir yaklaşımdır. Hayat insan için verilen öğrenme süresidir. “Şimdi” içinde bulunulan zaman öğrenme için tek öğrenme vaktidir. İlişkide bulunduğumuz insan, varlık ve çevre gerçek anlamda “şimdide” vardır. Çünkü her şey bir defa yaşanır. Kaçırılan öğrenme fırsatları geri gelmez. Din eğitiminde yaşam boyu öğrenme hep şu anı takip etmek, bilginin hayatla kesiştiği noktadaki fırsatı değerlendirmektir. Olay, olgu ve muhatabı dikkate alarak mevcut bilgiyi şimdi+de yeniden üretmektir.

Kuran’ın insandan oluşturmasını istediği hakikat; hayali, ütopyik ulaşılamayacak bir şey değildir. Dinin insandan beklediği hakikat karşılaştığı bütün

olay ve olgulara, iman penceresinden bakması ve kendisinden beklenileni salih eylemiyle gerçekleştirmesidir. Bu hakikat insanın nefesinde, yanı başındaki varlıkta, yüzüne baktığı kişide, elinde, cebinde, düşüncesinde, korku ve ümidinde, yüreğinin götürdüğü yerededir. Bütün durumlar için hakikatin yaşanabilmesinin tek şartı, iman eden kalbi yanında bulundurmaktır. İçinde bulunan durumu hak ile ölçme, değerlendirme, yargıda bulunup hüküm çıkarma ve hakkın gösterdiği adalet ile işleri tamamlama, hakikati kendi zamanında yaşamaktır.

Her insan kendi hakikatini kendisi oluşturur. Birinin doğruyu bulmasına yardımcı olan, yol gösteren kimse veya şeye, delile, rehber denir.¹¹³² Doğruyu ve nasıl yaşayacağı konusunda insana birçok kaynak rehberlik edebilir. Fakat doğruyu bulacak, keşfedecek, doğruyu yaşayacak olan yalnızca insanın kendisidir. Vahiy de bu anlamda insana sadece rehberlik yapar. Doğrunun ve hakikatin kaşifi ve gerçek öznesi insandır. İman edecek, tevekkül edecek, imanını sınayacak, sabredecek insandır. İnsan için hakikatin birçok yüzü-görünümü vardır. İnsanın başına gelen, yaşadığı, görüp geçirdiği her şey ve her olayla hakikatin bir ilgisi vardır. Bu nedenle hakikati yalnızca teoride değil; pratik yaşamın içinde, çok yönlü ilişkiler düzeninde canlandırılması gerekir. İlahi bilgi de olsa, hayatla ilişkilendirilmediği sürece bilgi; işlevsiz, etkisiz ve ölü kalır. İnsan kendi hakikat anlayışını kendisi oluşturur. İnsana hazır rızık verilmediği gibi her şeyi ile hazır manevi bir yol da verilmemiştir. İnsan yaşadığı sürece olmayı öğrenir ve olmaya devam eder.¹¹³³ İnsan ancak keşfettiğinden yararlanabilir. Bilmediği, araştırmadığı üzerinde kafa yormadığı nimetlerden yararlanamadığı gibi vahiy de keşif ister. Binbir çeşit bitkinin ve bitki özünün hangi oranda hangi karışım ile hangi hastalığa şifa olduğu bu konuda uzman kişilerin

¹¹³²TDK Büyük Sözlük

¹¹³³Peter Jarvis, "The Human Quest: Philosophical Perspectives On Lifelong Learning" <<http://www.ejournal.aiaer.net/vol21209/2.%20Jarvis.pdf>> Erişim: 18.05.2012

araştırmaları ile bilindiği gibi, vahiyde de her türlü manevi soruna çözüm vardır. Ancak şıfa araştırma, inceleme ve tam öğrenme ile elde edilir.

İnsan öğrenme ümidini kaybetmemelidir. Yaşam boyu öğrenmenin insani temelini insanın yapısal özellikleri oluşturur. İslâmiyet, insanların davranışlarına ve düşüncelerine ilişkin hükümleri koyarken onların doğal yapılarını dikkate almıştır.¹¹³⁴ İnsanın yapısı gereği öğrenme sürecinin sonu olmadığı gibi kazanılmış derecelerin kaybedilmesi ve gerileme de söz konusu olabilir. Hangi durumda olursa olsun öğrenmeden kopmamalıdır. Kuran hakikati ve eylem için doğruluğu siyah-beyaz, gece-gündüz gibi ortaya koyar fakat insanı “*öğrenen bir varlık*” olarak kabul eder. “*Ya hep ya hiç*” yaklaşımı insana bütün kapıları kapatan çok olumsuz bir bakış açısidir. İyilik ve kötülüğün dereceleri vardır. Kuran, insanın hiçbir zaman kendisini terk etmemesini, bırakmamasını tavsiye eder. İnsan kendini bıraktığında daha kötü bir duruma düşebilir. Kötülüğü bile bir sınırdaki tutabilmek başarı sayılabilir. Tevbe; hata yapabilen, hatalarından pişman olan ve öğrenen insan fıtratının gereğidir. Biz ancak niyetlerimizin doğru olduğundan emin olabiliriz. İnsan her durumda Allah’a karşı borçlu ve O’na tam olarak kulluk görevini yerine getirmekten acizdir. Kullukta mükemmellik insan adına söz konusu değildir. Allah’ı hakkı ile takdir etmek insanın yerine getirebileceği bir sonuç değildir. İnsan, Allah’ın ikram, ihsan ve fazlı karşısında hep borçlu ve yetersiz kalır. İnsan bu eksiklerini ancak yaşam boyu tevbe ve istiğfar ile kapatabilir.¹¹³⁵ İnsan kendisini bulunduğu konumdan yüksek derecelere taşıyacak öğrenmelerden yaşam boyu kopmamalıdır.

İnsan bilgi konusunda mütevazî olmalıdır. İnsan öğrendikçe haddini bilir; bilmediklerinin çokluğunu fark eder; ne kadar bilirse bilsin hep bir sınırdaki olduğunu

¹¹³⁴ Ali Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, Rağbet Yayınları İstanbul, 2003

¹¹³⁵ Nasr/3

anlar. Her zaman bilen kişiden daha hızlı ve daha iyi bilen bulunduğu Kuran’da şöyle belirtilir. *“Her bilen üzerinde bir bilen vardır.”*¹¹³⁶ Hakikatin sonsuzluğu, insanın hakikat karşısındaki sınırlılığı ve yetersizliği insana mütevazı olmayı öğretir. Hakikat ile insan ahlaki olarak varlık içindeki yerini görür. Hakikatin gerçek sahibi olan Allah’ın hikmet kapısında sabırla ve umutla bekler. İnsan için kim bilir keşfedilmeyi bekleyen nice ayetler ve açığa çıkmak isteyen sırlar vardır. Kuran’daki müteşabih ayetler de hakikatin insan tarafından tüketilemeyeceğini ve sınırsızlığını ortaya koyar. Mutlak hakikat yalnızca Allah’a yaraşır. Meleklerin yakarış dili ile inanan insan şöyle der: *“Ey Rabbimiz senin öğrettiklerinden başkasını bilemeyiz. Sen her şeyden münezzehsin.”*¹¹³⁷

Değişimi yaşam boyu gelişim yönünde yönetmelidir. Değişim Allah dışında bütün varlıklar için kaçınılmazdır. Allah ve varlık arasındaki en büyük farklardan biri değişimdir. Değişmeyen yalnızca Allah’tır. Varlığın yasası değişmedir. Değişim her canlının zaman karşısındaki mukavemetsizliğidir. İnsan sosyal kültürel çevresi ile birlikte sürekli değişmektedir. İnsan doğumdan ölüme yaşam çizgisinde insan yeni roller edinir. Her rolün kendisine özgü sorumlulukları vardır. Çocukluk ve gençlik rollerinden sonra anne-baba rolünü üstlenir. Ayrıca bireysel, sosyal, toplumsal ve ekonomik olarak da rol değişimi devam eder. Kişi, zaman ve mekanın değişimi ile sorunlar, sorunların çözüm yolları ve buna bağlı olarak tutumlarını da değiştirmek zorundadır.¹¹³⁸

Dinde bulunan objektif ve mükemmel “iyi” inanan insan için gerileme, duraklama ve gelişme düzeyleri için bir ölçüt oluşturur. Eğer değişimdeki sonuçlar

¹¹³⁶ 12.Yusuf/76

¹¹³⁷ 2. Bakara/32

¹¹³⁸ Akdoğan, Ali, “Değişim Sürecinde İslami Algılamalardaki Farklılaşmaların Sosyolojik Etüdü”, *EKEV Akademi Dergisi / Sosyal Bilimler* /, 2002, cilt: VI, sayı: 13, s. 29

daha kötü bir duruma geçişi gösteriyor ise “*gerileme*”, aynı düzeyde kalıp başka bir duruma geçiş yoksa ve değişikliğin olmadığını ifade ediyorsa “*duraklama*”, daha iyi bir duruma geçişi ifade ediyorsa “*gelişme*” olarak nitelenir. Bu açıdan bakıldığında gelişim kavramı kendi içinde bir değer ölçüsü barındırır. “*İyi*” bir değer yargısıdır. Bu anlamda gelişim bizim iyi olarak gördüğümüz bir duruma geçişi ifade eder.¹¹³⁹ İnsan gelişim düzeyleri öğrenmeyi çeşitlendirir. Her gelişim ve ilerleme yeni öğrenmelerin sonucunda ortaya çıkar. Öğrenmenin durduğu yerde gelişim de olmaz. İnsanoğlunun belki de en önemli özelliklerinden biri bulduğu ile yetinmeyip, her zaman daha iyisine özlem duymasıdır. Gelişmenin temeli, daha iyiyi arama dürtüsüdür. Özetle, yaşamda kaliteyi yakalama çabası, insanın her zaman daha iyiyi arama güdüsünü karşılama çabasıdır.¹¹⁴⁰ İnsanın bu özelliği sürekli değişim ve gelişimi gündemde tutar.

İnsan etkiye ve etkilenmeye açıktır. İnsan etkileyen ve etkilenen bir varlıktır. Özne olduğu kadar gönüllü veya farkında olmadan nesneleştirilebilir. İnsanlar içinde yaşadığı çevreyi olumlu ve olumsuz yönde etkiler ve etkilenir. Bu durum yaşam boyu devam eder.

Değişimin öznesi olmalıdır. İnsan değişimin farkında olmaz ve denetleyemediği takdirde nesneleşir. Değişimin farkında olunması insanın kendisi ve özne olmasını sağlar ve insanı özgürleştirir. Kuran insanlar arasında etki ve etkileşimin gerçeğine dikkat çekmiştir.¹¹⁴¹ Değişimi olumlu yönde yönetme; gelişimdir. Değişim karşısında yenilgi ise gerilemedir. Değişimin yönetilmesi ilerlemenin ve gelişmenin en önemli şartıdır. Değişime hükmedemeyen, değişimi

¹¹³⁹ MEB, *Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Bireyin Gelişimi*, Ankara/2011, s.19.

¹¹⁴⁰ Yılmaz Argüden, “Yaşam Kalitesi için Stratejik Liderlik” <http://www.arguden.net/arguden/UserFiles/File/kitaplar/KEYS/TO/GOVERNANCE/KITAP/SUNU_MU.pdf> Erişim: 23.02 2012

¹¹⁴¹ A'râf / 38

kontrol edemeyen ve yönetemeyen birey ve toplumlar her alanda gerileme gösterirler.¹¹⁴² “İçinde yaşadıkları şartları dönüştürme iradesine sahip olmayanlar, çok geçmeden bu şartları rasyonelleştirme ve rahatsız olmayacakları bir içeriğe kavuşturma eğilimine girerler.”¹¹⁴³ Değişmek için değişme olmaz. Değişimin bireysel, toplumsal ve evrensel yasaları bilinmeden değişim sağlıklı yönetilemez.¹¹⁴⁴ Değişim yasalarına, akıl ve mantığa aykırı, aydın ve bilge insanların desteğini alamayan değişimlerden kaçınmalıdır.¹¹⁴⁵ Din eğitiminde yaşam boyu öğrenme kapsamında değişim ve gelişimin iyi yönetilmesi ile ilgili temel kavramlardan biri de cihaddır. Herhangi bir gücü kullanarak değişmek, değiştirmek, istemediği değişimlere karşı koymak cihad kavramının anlam içeriğinde vardır. Bu anlamda cihad olumlu değişimi desteklemek, olumsuz ve kabul edilemez değişimlerle mücadele etmektir.

*Değişim yalnızca insanın kendi kontrolünde değildir. Ölüm ve hayat denenmek içindir. Allah insanı, hayır ve şerle, üstünlük veya mahrumiyetlerle, huyları farklı insanlarla denemektedir. İnsan bu ilahi değişimin hayatına ne zaman ve neleri katacağını kestiremez.*¹¹⁴⁶ İnsan değişimin Allah’tan gelen yönüne karşı sabır veya şükür edip edemeyeceği ile sınanır. Kader yönünden gelecek değişimlere hazırlık; vahiy bilgisi gibi bir bilgiyi gerekli kılar. İnsan için değişim kaçınılmaz bir realitedir.

Öğrenme geçmiş deneyimlerden yararlanmakla sınırlı tutulmamalıdır. Her konuda sorunların çözümünde yeni yollar ve yeni yöntemler arayışında olan insanın din konusunda da yeni arayışlara girişmemesi dine yapılabilecek en büyük kötülük,

¹¹⁴²Düzgün, Şaban Ali, “Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, cilt: XXXVIII, s. 313.

¹¹⁴³Düzgün, “İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı”, s. 16.

¹¹⁴⁴Şaban Ali Düzgün, “Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, cilt: XXXVIII, s. 313.

¹¹⁴⁵Şaban Ali Düzgün, “Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, cilt: XXXVIII, s.332.

¹¹⁴⁶ 21. Enbiya/35

geri kalmışlığın ve tutuculuğun sebebi, bağnazlık, dini yalnızlaştırma ve hayatın dışına itmedir. Bu dine sahip çıkma değil dini beşeri yardımdan mahrum etmektir. Allah'ın dinine yardım yeni öğrenmeler ve yeni arayışlarla gerçekleşebilir. İnsanın vahiyden elde ettiği bilgi nazariyedir. Nazari bilgi gerçekleşmesi düşünceye ve inceleme ve araştırmaya muhtaç bilgidir. Yapılan çıkarımdan ve bağlantı kurularak elde edilen sonuçtan dönmenin ve şüphe etmenin geçerli olduğu bilgidir.¹¹⁴⁷ “Dinde değişken olan insani bilgi, her zaman sorgulanmaya ve gelişmeye açıktır. Değişmeyen veya mutlak karakterli bilginin ise, her dönemde o dönemin bilimsel bilgilerinin ışığında yeniden yorumlanmaya ya da yeniden anlaşılma ihtiyacı vardır.”¹¹⁴⁸ Bu durum inanan insanın bilgisel birikimini her zaman gözden geçirmesini ve yenilenmesini gerektirir. Veri halindeki vahiy ile insan ait bilgi yorumu çok iyi ayırt edilmelidir. Yorumda hiçbir zaman tek doğru olmaz. Bu bakış açısı bağnazlığa götürür. Bağnazlık ise gerçek dindarlığın en büyük düşmanıdır.¹¹⁴⁹ Sahih bilginin götürdüğü yere gitmekten korkmamalıdır. İnsanlara Allah'ın bir yorum hakkı tanıdığı, her insanın kendi yorumundan sorumlu tutulacağı, yorum ve eylemlerindeki doğruluğundan insanlara değil Allah'a hesap vereceğinin bir yaratılış gerçeği olduğu Kuran'ın hatırlattığı bir gerçektir. “...Artık Allâh, ayrılığa düştükleri şey hakkında, kıyâmet günü aralarında hüküm verecektir.”¹¹⁵⁰ Yeni sorunlar için gelenekten hazır cevaplar çıkarmak tarih-üstü İslam mesajını zaman aşımına uğrayan kurumlara veya teorilere dönüştürmek anlamına gelir.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁷ Nadim Macit, “Bilginin İmkânı Bağlamında Dini Otorite”, *Dini Otorite Sempozyumu* (12/13 Eylül 2003 Rize) Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s.182

¹¹⁴⁸ Kılıç, a.g.e., s.94.

¹¹⁴⁹ Nejat Bozkurt, *Kavramların Evrimi*, Say Yayınları, İstanbul 2008, s.421.

¹¹⁵⁰ 2. Bakara/113

¹¹⁵¹ Öztürk, “Kur'an'ın Aktüel Değeri /Roger Garaudy'in Kur'an Tasavvuru Üzerine”, s.86.

İnsan yaşamında asla göz ardı edilmeyecek olan süreklilik ve yenilik ilkeleri, bütün bireylerin eğitim faaliyetlerine tüm yetenekleriyle etkin bir şekilde katılmalarını gerektirir. Yenilik daha iyi veya daha etkili ürünler, süreçler, hizmetler, teknolojiler, ya da düşüncelerin geliştirilmesidir.¹¹⁵² İdealler ve ihtiyaçlar tüm buluşların anasıdır.¹¹⁵³ Yeni ihtiyaç ve idealler var oldukça yeni buluşlar devam edip gidecektir. Dinin kendisinde bir yenilik söz konusu olmaz. Fakat yeni yaklaşımlara, yeni anlayışlara, yeni sunuş tarzlarına her zaman ihtiyaç vardır. İnsanların bulunduğu yere gitmek, insanların duyabilecekleri yakınlıkta seslenmek, ilgilerini çekmek yenilik ister. Ahlak alanının düşünsel temelleri sürekli yenilenmelidir. Durumsal bilgiyle beslenen insan bilinci yeni bilgilerle sürekli yenilenmesi gerekir. Her türlü düşünceye, eleştiriye ve sorgulanmaya açık olmalıdır. Karşı düşünceler düşüncenin yönünü ve akışını değiştirerek güçlenmesine vesile olur. Ancak yenilik her zaman cesaret ister. Yenilik ile daha iyiye daha doğruya daha güzele doğru değişmeyi, yenilenmeyi, arınmayı durulmayı, yeniden olmayı gerektirir. Yeni şeyeler pahalıdır ve bedel ister.

Öğrenerek değişimde gönüllülük esastır. Eğitim insanı değiştirip değiştiremeyeceği, etkileyip etkilemeyeceği ile ilgili tartışmalar bulunsa da¹¹⁵⁴ Kuran'ın ve peygamberlerin gönderilmesi ve birçok insanın bu eğitimden etkilenmiş ve yararlanmış olmaları, açıkça eğitimin insan davranışları üzerinde etkili olduğunu gösterir. Eğitimin insanı etkileyebilmesi için insanın öğrenmeye istekli olması, kendisini değişime hazırlaması gerekir. Eğitimde öğrenmeyi bizzat insanın kendisi gerçekleştirmekte son sözü bireyin kendisi söylemekte ve öğrenme kararını o

¹¹⁵² <<<http://en.wikipedia.org/wiki/Innovation>>> Erişim:22.12.2011

¹¹⁵³ Kim Smith, "Innovation In Public Education: Problems And Opportunities", <<<http://www.newschoools.org/files/innovation/in/education.pdf>>> Erişim:01.10.2011

¹¹⁵⁴ Okumuşlar, a.g.e., s.50-51.

vermektedir. Öğrenmeye açıklık kadar kapalılık da insanın iradesindedir. Din insana iyi yaşam paketleri sunsa da iyi yaşam paketletrini keşfetmesi gereken insandır.¹¹⁵⁵ Öğrenmede gönüllülük esastır. Ayrıca amacı olmayan bir insana dinin bir amaç sunması bir işe yaramaz. Dinden önce insanın bir amacı olması gerekir. Din arınmak isteyenlere, doğruluk amacıyla olanlara rehberlik eder. İnsanlarda güzel davranışların oluşabilmesi ve iyi yönde değişim gerçekleşmesi için ne yapmak gerekir? Kuran, bu sorunun cevabını insanın kendi arzu ve iradesinde olduğunu belirtir. İnsan kendi istemedikçe güzel davranışlar oluşmaz. “Gerçek şu ki, insanlar kendi iç dünyalarını değiştirmeden Allah onların durumunu değiştirmez.”¹¹⁵⁶ ayeti değişmek isteyen bir insanın önce kendi iç dünyasında bu değişikliği yapmaya niyetlenmesi ve bu niyetini gerçekleştirmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu değişimin gerçekleşebilmesi için de, değiştirmek istediğimiz davranışın nasıl değişmesi gerektiğini, değişmek isteyen veya değiştirmek istediğimiz kişileri tanımak gerekmektedir. Bu şekilde bireylerin ve toplumun değişimi sağlanabilir. Ayrıca insan için bütün değişimlerin uzun vadeli bir yatırım olduğu önceden bilinmelidir.¹¹⁵⁷

Gelişiminin hangi yönde olacağını belirlemek sürekli iyileştirme bağlamında çok önemlidir. Öncelikle hedefler gerçekçi olmalıdır. Gerçekçi hedefler olmadan gerçekçi adımlar atılmaz. Dini hayat her halükarda değişim içerir. Bu devinim ve değişim hayır yönünde mi? Yoksa şer yönünde midir? Takva yönünde mi? Fücür

¹¹⁵⁵ Mualla Selçuk, “2000’li Yıllara Girerken İrşad Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler”, II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara/2003, s.467.

¹¹⁵⁶ 13..Rad/11

¹¹⁵⁷ Osman Mutluel, *Kur’an-ı Kerim Ve Estetik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Tezi, Ankara 2008, s 71

yönünde midir? İzzet yönünde mi? Zillet yönünde mi? Bu yönelişte insanın karar ve tercihleri etkilidir. Allah ise insanın takvaya ulaşmasını ister.¹¹⁵⁸

*İstenilen yönde yaşam boyu gelişme ve ıslah için önerilen bazı aşamalar vardır.*¹¹⁵⁹

1. Gelişmeyi ve düzelmeyi kabul etmek
2. Gelişmek ve düzelmek için güçlü bir istek duymak
3. Güçlü ve zayıf yönleri için dürüstçe bir liste oluşturmak
4. Gelişmek ve düzelmek için adım adım plan oluşturmak
5. Başarısız olma durumunda süreci analiz edip başarıncaya kadar denemek ve gelişmeye-düzelmeye yaşam boyu kesintisiz devam etmek

Öğrenme bilinci canlı tutulmalıdır. Yaşam boyu öğrenmede öğrenme bilincinin canlı tutulması, öğrenme farkındalığı ile sürdürülebilir. İnsanın öğrenme bilinci ile yaşaması, insanın çevresini öğrenme ortamı, kendisini ise öğrenen özne olarak algılamasına bağlıdır. Bu öğrenme bilinci ile insan sıradan ilişkilerini bile öğrenme ilişkilerine dönüştürebilir.¹¹⁶⁰ Öğrenme bilincinden yoksun olanlar hiçbir öğrenme fırsatını değerlendiremezler. Birçok öğrenme fırsatı zayii edilmiş olur. Bu bilincin yok olmasını ve ilgisizliği bir Kuran ayeti şu şekilde dile getirir. “*Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki, insanlar onlara sırt çevirir de yanlarından geçer, giderler.*”¹¹⁶¹ Bilgi; düşünce, duygu ve eylem için malzemedir. Bilgi tohumdur; düşünce, duygu ve eylem ise ekmektir, meyvedir, aştır. İnsan bilgiyle ilişkisini

¹¹⁵⁸ 2.Bakara/155

¹¹⁵⁹Ma. Lilia Antonio, “Values Education, Self/Awareness, Good Citizenship & Governance”, s.10. <<<http://images.norbybautista.multiply.multiplycontent.com/attachment/0/Ta48sQooCzkAACgNUMI1/Lesson%20%20%20Values%20Education%20Morals%20Citizenship.pdf?key=norbybautista:journal:20&nmid=436309148>>> 10.04.2012

¹¹⁶⁰Angela M. Passarelli & David A. Kolb, “The Learning Way: Learning from Experience as the Path to Lifelong Learning and Development” <<<http://learningfromexperience.com/media/2010/08/the/learning/waylearning/from/experience/as/the/path/to/lifelong.pdf>>> 22.05.2012

¹¹⁶¹ 12. Yusuf/105

yaşam boyu sürdürmesi gerekir. İnsan bilgiden, bilmeden ve öğrenmeden koptuğu zaman dindarlığı tehlikeye girer. İnsan ruhsal yaşamını ancak bilgiyle canlı tutabilir.

Öğrenmede modellerden yararlanılmalıdır. Allah insanlara kitap ve onu uygulayıcı peygamberler göndermekle iyilikte bulunmuştur.¹¹⁶² Peygamberlerin hayatları insanın yaşamı boyunca başına gelebilecek şartlar ve ortamlar için öğrenme modelleri oluşturur. İman somuttan soyuta doğru bir çizgide gelişir. Vahye inanan insan vahiyle birlikte vahyin kendisine gönderildiği peygambere ve önceden görevlendirilmiş bütün peygamberlere de inanmış ve güvenmiştir. Peygamberlerin pak ve tertemiz hayat mirasları onların asaletine ve güvenilirliğine yeterlidir. Peygamberin en önemli özelliği bir insan olarak her çeşit insani erdeme örneklik yapacak özellikleri kazanmış olmalarıdır. Öyle ki doğruluk, adalet, fedakarlık, cömertlik ve cesaretleriyle insanların güvenlerini kazanmış; onlara örnek olmuşlardır. Ahlaki ilkelere uygun erdemli davranışlarıyla sosyal yapılar oluşturmuşlar, medeniyetler inşa etmişlerdir. İman ve amelin, teori ve pratiğin nasıl olması gerektiğine “*şahitlik*” yapmışlardır.¹¹⁶³ Peygamberler, canları pahasına zalim kişilere karşı savaş vermiş; acı, sabır ve cesaret dolu hayatları dünyalık bir çıkar için yalan söylemeyeceklerine yaşamları tanıklık etmiştir. Peygamberlik süresince çektikleri sıkıntılar ve yaptıkları fedakârlıklar, onların güvenilir-örnek kişiler olduğunu ortaya koymaktadır. Peygamberlerin yaşamları kimi kendisine verilen büyük nimetlerle, kimi hastalıkla, kimi yalnızlık, kimi yoklukla kısaca birçok insani durumlara yeterince örnek oluşturur. Allah yolunda “*kendilerini harap edecek düzeyde*”¹¹⁶⁴ hırsıyla insanları en güzel yola davet etmişlerdir. Peygamberlerin görevleri vahiyle özdeşmiş; vahiyle ortak sıfatlar kazanmıştır. “*Şahit*” “*müjdecî*”

¹¹⁶² 3. Ali İmran/164

¹¹⁶³ 22. Hacc/78

¹¹⁶⁴ 18. Kehf/ 6

“uyarıcı”¹¹⁶⁵ “Allah’a çağırıcı” “aydınlatıcı bir kandil”¹¹⁶⁶ olarak nitelendirilmiştir.

Peygamberler kitap ve hikmet öğretmenidirler. Salih amellerin başta peygamberler olmak üzere birçok insan tarafından hayatta karşılık bulmuş başarılı olmuş ameller olması diğer insanlar için yaşam boyu öğrenmeye birer model ve ilham kaynağıdır.

Öğrenme sıradüzenine uyulmalıdır. Doğru Allah tasavvuru “*marifetullah*” İslam inancının temelini oluşturur. İman ve ilgili konuların öğrenme önceliği vardır. Her salih amelin Allah katında bir değeri olsa da salih amellerde birbirine eşit değildir. Günahlar büyük-küçük ayrımına tabi tutulduğu gibi salih amellerin de önde olanları vardır. Örneğin Kuran’da, Kâbe’ye hizmet etmenin, hacılara su dağıtmanın salih amel olduğu, fakat cihad etmenin daha değerli bir salih amel olduğu belirtilir.¹¹⁶⁷ Aynı şekilde Mekke’nin fethinden önce sıkıntılı dönemde yapılan infaklar daha değerli bulunur.¹¹⁶⁸ Salih amel yapılacak özveriye-zorluk derecesine göre yücelere uzanan, sınırsız karşılıklar ve dereceler elde edilecek bir eylemdir. İnsan davranışı kendi içinde iyi ve kötünün birçok derecesini barındırır. Bazen bir kötülük başka bir kötülüğün yanında kötülük bile sayılmayabilir. Bu anlamda insanlar yaptıkları iyilik ve kötülükleri kendi samimiyet derecelerine-değerlerine göre büyük veya küçük görürler.

Salih amellerin her biri değerli olmakla beraber, birbirleriyle karşılaştırıldığında öncelikli olanlar vardır. Fıkıh ilminde bu konu “*öncelikler fıkıhı*” “*evleviyyat*” olarak işlenmiştir. Öncelikler konusunda birbirleriyle karşılaştırıldığında salih amellerden bazıları için şu örnekler verilebilir. Kalbin ameli beden amelinden, ilim amelden, anlamak ezberden, içtihad taklitten, kolay olan zor

¹¹⁶⁵ 33. Ahzab/45

¹¹⁶⁶ 33. Ahzab/46

¹¹⁶⁷ 9. Tevbe/19

¹¹⁶⁸ 57. Hadid/10

olandan, devamlı amel kesintili amelden, uzun vadeli amel kısa vadeli amelden, temel konular ayrıntı konulardan, farzlar nafilelerden, somut kul hakkı soyut Allah hakkından, topluluk bireyden, ümmet cemaatten, iyiliklerden önce kötülükleri terk etme esastır.¹¹⁶⁹

Öğrenme planlı olmalıdır. Planlama; bireysel veya toplumsal olarak uygulanması gerekli çareleri ve süreçleri önceden gösteren programlama ve hazırlanma işidir.¹¹⁷⁰ Öğrenme gereksinimlerini planlama yaşam boyu öğrenmenin önemli ilkelerindendir. Amaç ve hedefler gelecekte ne olmak istediğini bilen insanın vizyonudur. Gerçekleştirilen davranışlar her zaman mükemmel olmasa da hedefler her zaman mükemmele yakın olmalıdır. Salih ameller zaman, yer, kişi, hedef ve imkanlar çerçevesinde planlandığı vakit daha etkili, daha verimli ve daha işlevsel olurlar. Planlama zamana sahip olma, zamanın öznesi olarak yaşama demektir. Allah planlanmış işin bereketini artırır, hayrını çoğaltır. Amel “salih” olana; yani yararlıya, iyiye, güzele yöneldiği andan itibaren “salih amel” hüviyetini alır. “Amel” kavramı tesadüfen oluşan bir hareket veya fiil olmayıp; anlamında niyet, kasıt, hatta bir plan ve tasarı-proje vardır. Bu anlamda bilinçli bir harekettir. Hayırlı, yararlı, iyi güzel bir işi planlamak, hazırlık aşamasından uygulamaya varıncaya kadar bütün aşamaları bir süreç olarak salih ameldir. Salih amellerin önceden planlanması, hazırlık yapılması, projelendirilmesi asıl olandır. İster Allah insan ilişkisini düzenleme ister insan-insan ilişkisi isterse diğer alanlarda olsun salih amel planlaması yapılmalıdır. Dinin anlık, saatlik, günlük, haftalık, ömürlük ibadet ve uygulamaları vardır. Ömürde bir defa hacca gitmek, her yıl zekatını belli bir ölçüye göre vermek, haftada bir cuma namazına gitmek, on iki ayda ramazan ayında oruç tutmak, günde beş vakit namaz

¹¹⁶⁹Yusuf el-Kardavî, *Öncelikler Fıkhi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007

¹¹⁷⁰ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*

kılmak gibi standartları ve ölçüleri belli salih ameller inanan insana hayatını planlamayı öğretir. İbadetler, zamana dizilmiş hayat meyveleri gibidir. Bu durum çeşitli düzeylerde zamanı planlamayı zorunlu hale getirir. *Zamanı planlamak bilinçli yaşamaktır.* Öyle plan yapılmalı ki şeytana fırsat verilmemeli, kötülüğe zaman kalmamalıdır. İyide ve iyilikte öyle yorulmalıdır ki kötülüğe ve kötüye mecal kalmamalıdır. Özellikle ilim öğrenmek, Kuran okumak, bilgi paylaşımında bulunmak salih amellere için hem kalite kazandırır hem de salih amelleri besler.

Salih amellerin hepsi bir anda gerçekleştirilemez. İnsan yaşamı ve faaliyetleri zaman ve makana yayılmıştır. Bu nedenle bazı salih amellerin vakti zamanla sınırlıdır. Zamanında yapılmayan salih amellerin bir kısmı sonradan yapılabilir. Ancak bazı salih ameller-iyilikler ancak belli bir “*zaman- mekân- insan*” ilişkisinde “*o anda*” yapılırsa muteberliği söz konusudur. Yapılabilecek bir iyiliğin bir insan tarafından talep edilmesi, bir yardım çağrısı, sorumluluk gerektiren bir karşılaşma salih amel için bir fırsat olabilir. Ayrıca doğal afetler, kazalar, savaşlar gibi olağanüstü durumların ve zamanların gerektirdiği sorumluluklar da planlanmamış salih amel kapsamına girer. Her salih amelin bir yeri zamanı vardır. Örneğin sebil olarak su dağıtılması yaz mevsiminde daha uygundur.¹¹⁷¹

İnanan insan; düşüncesini, iradesini, zamanını, Allah’ın rızası ile buluşturduğu anda salih amel ortaya çıkar. Zaman planlanmayınca akıp gider ve geriye yalnızca pişmanlık kalır. Salih amel, zamana hakkını vermektir. Allah için geçirilen zaman salih ameldir. Bu zamanlar toplandığında insan ömrünü salihlikle tamamlamış olur.

“De ki: Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, Âlemlerin Rabbi olan Allah

¹¹⁷¹ Dumlu, a.g.e., s.141.

içindir."¹¹⁷² Ömrünü salih amellerle planlamış ve yaşamış olan bir insan Allah katında “*salihlik*” vasfını kazanmış olur.

Plan, insanın ne istediğini ve yapması gerektiğini bilmesidir. Planlı yaşamak gerektiği durumlarda insanın kendi isteklerine ve çevresindeki insanlara hayır demeyi gerektirir. İstediklerini planlamayanlar istemediği şeylerle karşılaşır. İnsanın hayır, iyilik ve salih amel adına bir programı ve planlı bir yaşantısı yoksa şeytan insana bir iş bulur. Salih amellerini planlamayanlar tehlike sınırında yaşarlar. Onlar yararsız ve boş işlerin faili olmaktan kendilerini kurtaramazlar. Varılacak yerin önceden bilinmemesi insanı boşluğa, amaçsızlığa ve plansızlığa iter. Bu nedenle bütün eğitim durumları hedeflerle bir yön kazanır. Plansızlık kiblesizliktir.

Öğrenmenin bütünle ilişkisi kurulmalıdır. Bütün öğrenme alanları birbirleri ile ilgili olduğu gibi, her öğrenme konusunun da öğrenme alanının bütün ile ilişkisi ve bütün içinde bir yeri vardır. Öğrenme konusunun bütün öğrenmeler ve öğrenme alanındaki yerini bilmek ve takdir etmek öğrenmenin önemli bir yönünü oluşturur. Öğrenmek, bir anlamda bir bilginin veya bir kavramın bütünle ilişkisini kurabilmektir.

Bütün alanlarda olduğu gibi salih amellerde de kalite arayışı devam eder. İnsan için geliştirilmeyecek herhangi bir öğrenme alanı yoktur; her alan gelişmeye ve iyileşmeye açıktır. Allah insanı standart, değişmez özellikte yaratmamıştır. İnsan her alanda ilerleme imkanı veya gerileme riskiyle karşı karşıyadır. Maddi konularda kalite, bir ürünün amacı doğrultusunda geliştirilebilir en iyi özellikleridir. Değişime kalite, uyum ve yenilenme salt maddî-dünyevî alanda değil, dinî-manevî yaşamda da

¹¹⁷² 6. En'âm/162

söz konusudur.¹¹⁷³ İnsan davranışları açısından kendisini geliştirebilir, davranışlarının kalitesini amaca uygun bir şekilde değiştirip olgunlaştırabilir. Ameller zamanla daha güzele, daha yararlıya ve daha doğruya doğru bir akış içinde kalitesini artırmalıdır.

Öğrenme engellerine yaşam boyu dikkat edilmelidir. İnsanın öğrenme imkânları olduğu gibi engelleri de vardır. Öğrenme engelleri kişisel sosyal ve kültürel boyutta ortaya çıkabilir. Özellikle ilmi küçükseme, ilmin değerini kavrayamama, yaşın geçmiş olduğuna inanma, oyun eğlence, kendini yeterli görme, gibi ön yargılar ve zaaflar öğrenme engelleri olabilir. İnsanın yapısal özellikleri olarak iyi ve kötünün sürekli çekim alanında olması, insan hevasının doyumsuzluğu, şeytanın fırsat kollayan telkinleri yaşam boyu öğrenmesini dikkat ve mücadeleyi gerekli kılar. Her insanın Allah katında kazandığı bir değer vardır. Kuran bu değeri “derece” kavramı ile ifade eder. İnsanın hakikat ile olan ilişkisine göre bu dereceleri insanın kendi tercihleri ve eylemleri belirler. Ahrette ceza ve ödülde de inanan ve ya inanmayanlar için cennette-cehennemde dereceler ve katmanlar bulunacağı bildirilmiştir.¹¹⁷⁴ Bütün bunlar göstermektedir ki insanın hakikat ile ilişkisi tek düze ve durağan olmayan kayıp ve kazanca açık; bilinçli tercihlerle yaşam boyu sürdürülmesi gereken canlı ve sürekli bir ilişkidir.

İnsanı davranış olarak diğer varlıklardan ayıran önemli bir özelliği de doğasında iyi veya kötü herhangi bir yolu izlemeye başladıktan sonra, o yola alışması ve ondan ayrılamaması hali olan “alışkanlık”tır.¹¹⁷⁵ Alışkanlık: iç ve dış etkilerle eylem ve davranışların yinelenmesi, hep aynı biçimde gerçekleşmesi sonucu beliren,

¹¹⁷³Mustafa Öztürk, “İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları” /Modern Türkiye Örneği/, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, cilt: IX, sayı: 1, s. 5.

¹¹⁷⁴4. Nisa Suresi, 145

¹¹⁷⁵ Ramazan Altıntaş, *Kuran’da Hidayet ve Dalalet*, Pınar Yayınları, İstanbul 1997, s.23.

koşullanmış davranış ya da tepki biçimleridir. Alışkanlıkların toplamı, insanın bir tür *"ikinci doğası"*nı oluşturur. Davranışlar fazla tekrarlandığında insanda meleke haline dönüşür. Alışkanlık, bir yalınlaştırma olduğu, özel bir dikkat çabasını gereksiz kıldığı için düşünsel yükü azaltır; ancak düşünce ve davranışlarda bir katılaşma yarattığından bunların gelişimini engelleyici etkisi de vardır.¹¹⁷⁶

İnsan akıl, vicdan ve fitrat gibi olumlu özelliklerini vahiyle birleştirerek heva ve şeytanın olumsuz etkilerine karşı gücünü artırmalıdır. Dinin, fitratın, vicdanın ve aklın sınırlarına dikkat etmek, muhtemel açıkları kapatmak, zaafı tanımak, her çağrıya ve davete evet dememek, davranışların sonuçlarını düşünmek, zayıf yönlerine karşı gerekli önlemleri almak, hataları küçük görmemek, insanın dini hayatta başarılı olması için dikkate alması gereken bazı ilkelerdir.

*Yaşam boyu değişen sınav şartları sürekli öğrenmeyi zorunlu kılar. Öğrenme ortamının en önemli boyutunu insanın kendi şartlarının eyleme olan katkısı oluşturur.*¹¹⁷⁷ İstek ve ihtiyaçlardan doğan eylemler için bazı kayıtlar söz konusudur. Bir eylem; *"zaman" "yer" "imkân" "kişi veya kişiler" ve "tarz" içerir.* Yaşam boyu değişen sınav şartları yeni öğrenmeler ve sorumluluklar gerektirir. Bireysel ve toplumsal farklılıklarından dolayı insanların aynı-eşit yükümlülükleri yoktur. *Dini sorumluluk kişiye bahşedilen nimetler oranındadır.* Göremeyen, yürüyemeyen ve yoksul olanlardan yapamayacakları işler istenmez. Savaşta yardım edebilecek iken yardım etmeyenler eleştirilir, görme engellilere ise sorumluluk yoktur.¹¹⁷⁸ Kendilerine peygamber gönderilmeyen toplumların cezadan muaf tutulacağı

¹¹⁷⁶ TDK Felesfe Sözlüğü

¹¹⁷⁷ Karadağ, a.g.e., ss.86-170.

¹¹⁷⁸ 24. Nur/61

belirtilir.¹¹⁷⁹ Örneğin peygamber hanımlarının özel sorumlulukları Kuran’da şöyle ifade edilir. “*Ey Peygamberin hanımları! Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz.*”¹¹⁸⁰ Sorumluluk; akıl, ergenlik, sağlık ve güç-imkan-vüsat şartlarının oluşmasına bağlı olarak gerçekleşir. İnsanın yarış ve sınav ortamları farklıdır. Zaman, mekan, yetenekler vs... Allah her insanı “*verdikleri*” ve “*güçleri*” oranında sorumlu tutar. “*Ve o gün nimetlerden sorguya çekileceksiniz.*”¹¹⁸¹ Örneğin kendilerine liderlik özelliği verilenlerin toplumlarına öncülük yapmaları,¹¹⁸² varlıklı olanların zenginliğini paylaşmaları, bilenlerin bilgiyi açıkça ortaya koyma sorumlulukları vardır. Vahyin insana doğru bir şekilde ulaşp ulaşmaması da diğer bir şart olarak söylenebilir.

Yeteneklerin yaratılması ve insanların arasında pay edilmesi rızık gibidir. Allah dilediğine dilediği kadar rızık ve yetenek verir.¹¹⁸³ Bu durum Allah’ın hikmetidir. Avantaj gibi görünen her üstünlük ve vergi de hayırlı sonuçlar doğurmayabilir. Sorumluluğu yerine getirilmeyen üstünlükler insanın dünyada çeşitli bela ve sıkıntılara, ahretini de kaybetmesine sebep olabilir. Kendilerine üstünlük verilmeyenler ise yarışta sadece yükünü azaltmış olurlar. İnsanın Allah’ın verdiklerine sevgi ve edep ile sahip çıkması, vermedikleri konusunda ısrarcı olmaması gerekir.

İnsanların maddi ve manevi önceki nesillerden devraldıkları miras, insanın içinde yaşadığı toplumsal şartlar, yaşadığı çağın imkanları ve imkansızlıkları, insanın sorumluluğunu etkileyen diğer faktörlerdir. Bu ortamlar olumlu ve sorumluluğu

¹¹⁷⁹ 17. İsra/15

¹¹⁸⁰ 33. Ahzab/32

¹¹⁸¹ 102. Tekasür /8

¹¹⁸² Her insanda liderlik özelliği bulunmayabilir. “*Onu sizin başınıza Allah seçmiş ve ona bilgi ve vücut bakımından bir güç, bir genişlik vermiştir.*”¹¹⁸² Ayetle bilgi ve vücut sağlığı liderliğin iki şartı olarak gösteriliyor.

¹¹⁸³ 3. Ali İmran/73

kolaylaştıran şartlar içerebileceği gibi zor koşullar da oluşturabilir. Ancak insan devraldıklarından değil, kendi yaşadıklarından ve kendi zamanından sorumlu olacaktır. Her zorluk ve sıkıntı amelin değerini artırır.

Genel sınav koşulları ayrıntılara inildikçe özelleşir. Sınavda her bir insanın konumu, soruları, farklıdır. Hiç kimse bir başkasından kopya çekemez, alıntı yapamaz, taklit edemez. Çünkü benzersiz hayatlar yaşanır. İnsan bu sorulara kalbi, sözleri ve davranışları ile cevaplar verir.

Sınav soruların tamamı insanın önünde değildir. Sorular *yaşam boyunca* zaman içerisinde kendisine verilir. Günlük, aylık, ömürlük sorular olabilir. Hayat sürprizlere açıktır. Zenginlik, sağlık, rütbe ve otorite kimden kime, ne zaman, nerede, nasıl geçecek bilinmez. Her insan ve sınavı, özeldir. Her insanın kendi şartlarında özgün bir hayatı vardır. İnsanlar ortak mekânları paylaşırsalar, ortak gruplar toplumsal birliktelikler oluştursalar, hatta aynı evi, aileyi, anne-babayı paylaşırsalar bile çeşitli özellikleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Ve her insanın bu özel yanı ve yalnızlığı Allah'a açıktır. Birlikte yapılacak işler ve görevler olsa da yarış-sınav bireyseldir. Allah insanı tek tip değil, değişik çeşitlilikte yaratmıştır. İnsanın kendisinden alınanlar ve kendisine verilenler sınav şartlarını oluşturur. İnsanın içinde bulunduğu hayat çizgisinde çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık evrelerinde, hastalık-sağlık koşullarında, yaşadığı olağan ve olağanüstü durumlar, yetenekleri, bilgisi, bilgiye ulaşma kolaylık veya zorluğu, bireysel ve toplumsal rolü, cinsiyeti vs. göre sorumluluk çeşitlenir. İnsana gücünün üstünde teklif yoktur.¹¹⁸⁴ Her iyiliğin karşılığı sahibine ait olduğu gibi; her günah da sahibinden sorulur.¹¹⁸⁵ İnsan, Allah tarafından

¹¹⁸⁴7. A'raf/42 “ İman edenler ve iyi amellerde bulunanlar ki biz hiç kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyiz işte onlar cennet ehlidir ve orada ebedî olarak kalacaklardır.”

¹¹⁸⁵ 35.Fatır/18

yaratılıştaki üstünlük, gaye, bilgi, irade ve özgürlük açısından nimet ve musibetlerle sınanır.¹¹⁸⁶

Yarış, yeni başlangıçlar ve sonlarla son nefese kadar insan yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir. “İnanmak” gibi bütün iddialar test edilecek¹¹⁸⁷ iyi ve kötü(hayır ve şer) olaylar ve durumlarla insan sınanacaktır.¹¹⁸⁸ Kendisine verilen imkan ve şartların Allah’tan olduğuna olan inanç ve anlayış; insanın kaderiyle kavga etmemesini sağlar. Nimetleri verene bakar, kendisine ne verilmişse onu beğenir. Hakkına razı olur. Bu bakış açısı, başkasının üstünlüklerini arzulamayı, bu üstünlükleri kıskanarak sahibine zarar vermeyi ve düşmanlığı önler. Din, insanlar arasındaki geçici ve izafi üstünlüklere çalışma-emek ve helal-doğru yollardan ulaşmasını ister. Gerçek ve kalıcı üstünlüğün ise “hayır yarışında” Allah katındaki ulaşılacak “takva derecesi” olduğuna dikkat çeker. Çünkü Rabbin vereceği rızık daha hayırlı ve daha sürekli.¹¹⁸⁹

Yakından uzağa insanlar da birbirlerinin sınav koşullarını oluştururlar. Birlikte olan her insan bir diğerrinin sınavıdır.¹¹⁹⁰ İnsan seçimine bırakılmayan akrabaları ve seçimine bırakılmış arkadaşlık, dostluk ve birliktelikleri ile sınavını yaşar. İnsanın seçimine bırakılmış alanda çevresindeki insanları iyi seçmesi, sınavını kolaylaştırır. Seçtiği bir arkadaş cennete veya cehenneme gitmesine sebep olabilecek bir tercih olabilir.¹¹⁹¹

İnsanın sınav şartları yaşam boyu değıştikçe kişiyi bekleyen tehlikeler ve zaaflar da değışebilir. İnsanın tehlike ve zaaflarına karşı yaşam boyu uyanık olması

¹¹⁸⁶ Hasan Keskin, *Kuran’da Fitne Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, ss.156-175.

¹¹⁸⁷ 29. Ankebut/2

¹¹⁸⁸ 21. Enbiya/35

¹¹⁸⁹ 20. Taha/131

¹¹⁹⁰ 2. Bakara/251; 47. Muhammed/31

¹¹⁹¹ 25. Furkan/28 “Keşke falanı dost edinmeseydim”

gerekir. Sınav şartlarının değişimini iyi yönetmek bir takım hazırlıkları gerektirir. Yaşam boyu öğrenme bu hazırlığı kolaylaştırır. Değişime kayıtsızlık insanı çeşitli tehlikelerle karşı karşıya bırakır.¹¹⁹² Yeni ğrenmelerle değişimi kontrol edemeyenler istemediği değişimlerle karşılaşırlar.

3.Salih Amel erçevesinde Yaşam Boyu ğrenme Düzeyleri

Din eğitiminde öğrenme düzeyi insanın dini bilgiyle olan yakınlığını, başarısını ve başardığı düzeyi ifade eder. *Bilgi*; düşünce, gözlem ve araştırma ürünü olarak ortaya çıkan insan aklının anlamlandırdığı gerçekler ve ilkeler bütünüdür.¹¹⁹³ Bilgi üretildiği alana göre çeşitli şekillerde gruplandırılmıştır. Dini bilgi de bilgi türlerinden biridir. Dini bilgi; “*vahiy*” ve “*vahyin yorumu*” olmak üzere ikiye ayrılabilir. Vahiy ilahi bilgiyi, vahyin yorumu ise insani bilgiyi temsil eder. Dini bilgi, bilgi çeşitlerinden biri olarak ilk insandan bu yana insanlığa rehberlik yapmıştır. Vahyin yorumu olan dini bilgi, çeşitli kültür ve medeniyetler içerisinde varlığını sürdürmüştür. Aynı zden yaratılmış aklın ürünü olan “*düşünce*” “*insan tecrübesi*” ve evrendeki “*varlık bilgisi*” vahyi destekleyen diğer bilgi türleridir. İnsanın bilgisini ya kendi tecrübelerinden, ya evrenden ya da vahiyden elde eder. “*Vahiy*”, “*evren*” ve “*insan aklı ve tecrübesi*” insanın değişmeyen bitmez tükenmez bilgi kaynaklarıdır. İnsan vahyin verilerini edindiği diğer bilgilerle birleştirerek kullanır ve yaşamını bu bilgilerle düzenler. İnsanın bilme etkinliğinin temelinde evreni, tüm var olanları anlama çabası vardır.¹¹⁹⁴ İnanan insan vahiy, varlık ve kendi tecrübesinden elde ettiği bilgileri birlikte kullanılarak dünya görüşünü oluşturur.

¹¹⁹² Izutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.256.

¹¹⁹³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51b37dcd781a35.17451098

¹¹⁹⁴ Kale, a.g.e., s.9.

İnsan kendi tecrübeleri kadar diğer insanların tecrübelerinden, önceki nesillerin miras olarak bıraktığı tecrübelerden de yararlanır.

Din eğitiminin öğrenmedeki hedefi; insanın düşünme becerilerini kullanarak dini bilgiyi duygusal ve eylemsel planda yaşam becerilerine dönüştürmektir. Ancak her insan bilgiyle aynı düzeyde bir ilişki geliştiremez. İnsanın fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal olgunluk düzeyleri olduğu gibi dini-ahlaki gelişim ve olgunluk düzeyi de söz konusudur. Her insan kendi ahlaki olgunluk düzeyine göre davranış geliştirir. Yaratılıştan, insanın kendi tercihlerinden, kalıtsal özelliklerden ve daha birçok nedenden dolayı insanın bilgiyle ilişkisi farklı düzeylerde gerçekleşir. İnsanın bilgiyle ilişkisini gösteren düzeyleri “*din eğitiminde öğrenme düzeyleri*” olarak ele aldık. *Öğrenme düzeyi*; bir konuda sahip olunan bilginin “*kapsam*” ve “*derinliği*” olarak tanımlanabilir. Kapsam ve derinlik, amaçlara uygunluk ve yetkinliklere sağladığı katkının ölçüsüyle de ifade edilebilir. Din eğitimi açısından bilginin dinin öngördüğü ölçü düzeyi; insanın ihtiyaç düzeyi ve kazanımlar olarak yetkinlik düzeyi söz konusudur.¹¹⁹⁵ Dini bilgideki derinlik insanın bilgiyi içselleştirme, sindirme ve bilgidен amaçlar doğrultusundaki yararlanma başarısı ile ilgilidir. Söz konusu düzeylerin biri bittiğinde diğeri başlamaz; bütün öğrenme alanları birbirlerini tamamlar. Din eğitiminde gerçek ve tam öğrenme bütün düzeylerde insanın başarılı olmasına bağlıdır. Düzeyler kendi içinde de geniş yelpazeler oluşturur.

Geleneksel olarak İslam bilginleri insanların dini hakikatler karşısında öğrenme düzeylerini öğrenen kişi açısından değerlendirerek “*avam*” ve “*havas*” ayırımı yapmışlardır.¹¹⁹⁶ Biz ise “*öğrenmenin mahiyetine*” dikkat çekmekteyiz. İnsanın

¹¹⁹⁵ Oğuz Erbil, “Öğrenci Merkezli Eğitim”

<<http://uretim.meb.gov.tr/EgitekHaber/s76/yazarlar/Oguz.htm>>23.07.2012

¹¹⁹⁶ Cevdet Kılıç, “Filozofların Hakikat Arayışında Kategorik Yaklaşımları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 5 [Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı], s. 117/133.

hakikat karşısındaki ilmi ve ameli seviyesi Kuran’da “*ilme’lyakin*”, “*ayne’lyakin*” ve “*hakka’lyakin*” aşamaları olarak belirtilmiştir. İlk iki aşama kavramaya bilmeye sonuncusu ise insanın hakikat ile olan değerler evrenindeki samimi yaşantısına işaret eder. İnsanın oluşturduğu hakikatin gücü ve insan idrakindeki derinlik insan eyleminin kalitesini belirler. Kasıtlı veya kasıtsız dini bilgidен tamamen habersiz olma durumu olan cehaleti bir düzey olarak kabul etmezsek din eğitimi yaşam boyu öğrenme düzeyleri altı basamakta toplanabilir.¹¹⁹⁷

1. Malumat düzeyi
2. Bilme-kavrama düzeyi
3. Duygusal düzey
4. Değer oluşturma düzeyi
5. Eylem düzeyi
6. Yansıtma-bilgelik düzeyi

*Kuran’ın örgütlediği ve insandan oluşturtmasını ve öğrenilmesini istediği hakikat bunların toplamıdır. Bilgi, iman ve amel alanlarında hakikatler; her insan için ayrı dereceler ve farklı özgünlükler içerir. Bir olan hakikat insan yaşamı içinde bin bir çeşit görüntü verir. Allah’ın rızasını temel alan inanç, duygu ve düşüncelerin etkisiyle ortaya çıkan olaylar, durumlar ve yaşantılar sonuçta hakikatin birliğinde buluşur. Allah kendi yolunda zihinsel, duygusal ve eylemsel çaba harcayanları kendi yollarına iletir.*¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁷ Bu düzeyler oluşturulurken Ramazan Yıldırım’a ait “**Öğrenmeyi Öğrenmek**” Sistem Yayıncılık, İstanbul 2002, eserden yararlanılmıştır.

¹¹⁹⁸ 29. Ankebut/69

3.1.Malumat Düzeyi

Öğrenmenin en basit şeklidir. Bu düzeyde bilgilerin yalnızca enformasyon değeri vardır. Akıl ile ilgisi kurulmamış, düşünceyle yapılandırılmamış, üzerinde düşünülmemiş, duyguya dönüştürülememiş, eylem üretmeye gücü olmayan bilgi düzeyidir. Kesin bilgiden uzak, eylem ile bütünleşmeyen her an değişebilecek “*bilinti*” düzeyidir.¹¹⁹⁹ Bloom’un düşünce süreci ile ilgili yaptığı yeni sınıflandırmada ilk aşama olarak tespit ettiği “hatırlama” düzeyini¹²⁰⁰ her insanın fitratındaki “*buluntu*” olarak yorumlayabiliriz. Malumat düzeyi “*bilinti*” ve “*buluntu*”lardan oluşmuş bilgiyi içerir.

Bu düzey, okuma yazma bilmeyen insanların yazı, resim veya şekillere bakıp zannınca yorumlarda bulunması gibidir. Bu düzeyde duyu organları etkin olarak kullanılmadığı gibi akıl da işlevsel değildir. Düşünce, atıl durumdadır; düşünce hiçbir konuya tam olarak yoğunlaştırılmamış ve harekete geçirilmemiştir. Geleneksel olarak mukallit olarak isimlendirilen, sorgulama yapamayan, entelektüel olarak tembel, yetersiz kişilerin öğrenme düzeyidir.¹²⁰¹ Kalabalıkların düzeyidir. Çoğu insan kalplerini, duyu organlarını ve aklını kullanmadan yaşar ve ölür. Basit bir canlı gibi yalnızca temel ihtiyaçlarının peşinde koşar. Üstün ve yüce idealler için vakti yoktur. Zamanlarının tümünü sahip olma hırsıyla ve basit isteklere ulaşma uğrunda tüketirler. Din, Kuran, Allah, peygamber, ahlak, değer ve ahret gibi kavramları duymuşlardır. Fakat bu kavramların insan yaşamı için önemi üzerinde durmamış ve düşünmemişlerdir. Bir düşünceyi başlatıp sonunda bir yargıya varacak şekilde sonlandırmamışlardır. Öğrenme kapısının önünde beklerler, belli belirsiz, birbirinden

¹¹⁹⁹ Selçuk, “Gençlik Dönemi ve Eğitimi”, s.338.

¹²⁰⁰ Mary Forehand, “Bloom’s Taxonomy”,

http://epltt.coe.uga.edu/index.php?title=Bloom%27s_Taxonomy

¹²⁰¹ Ay, a.g.m., s.58.

kopuk kavramlar, cümleler duyarlar; fakat henüz bilgi yapısından içeri girmemişlerdir.

Bu düzeyin insanları düşünceden ve düşünmekten kaçarlar. Özellikle hayatın sonu olan ölüm, alışkanlıklar, duygularındaki adil olmayan kaymalar ve tutkular üzerinde düşünmemek için çaba harcarlar. Kendi mağaralarından çıkmayı asla denemezler, gözleri kamaşır. Dikkatli bir gözlem yapamazlar. Diğer insanları yalnızca menfaatleri oranında fark ederler. Bu nedenle ciddi bir insani bir sorumluluk taşımazlar. Gelecek vizyonları ölüm ve sonrası ve ahret kadar uzun mesafeli değildir. Şimdinin peşindedirler. Şimdi hissettiği ile eğlenir, zevklenirler. Malumat olarak duyduklarını bilme olarak kabul ettiği için herhangi bir şey araştırmaz, hayatlarına yeni bir şey katmazlar. Duydukları için biliyordurlar.

Bu düzeydeki insanlar yalnızca başkasının aklı ile düşünen, kendileri için yeni ve daha yararlı ve doğruyu bulmada daha yakın olsa bile alışageldikleri eski şeyler üzerinde ısrarla donuklaşan, her konuda taklitçi, atalarını ve önceki nesilleri bilinçsizce takip edip alışkanlıklarıyla yetinen güruttur.¹²⁰² Düşünce ve duygu kendisine bir yol bulup harekete geçemez. Mesaj hemen yanı başlarında olsa da kendilerine uzaktan sesleniliyor gibidirler. Malumat düzeyi kısaca hiçbir şekilde bilgiden yararlanılmayan düzeydir.

Malumat düzeyinde insanlar akıllarını kullanmazlar mı? Elbette kullanırlar. Ancak bu akıl “akl-ı meaş” denilen gündelik basit işleri anlamaya, temel ihtiyaçları karşılamaya ve düzenlemeye yarayan yüzeysel akıldır. Aslında her akıllı insan varlığın özünü, dünyaya niçin geldiği, hayatın anlamı ve benzeri soruların cevaplarını merak eder. Niçin ve nedenlerini bilmek ister. Söz konusu sorular bazı

¹²⁰²Seyyid Sabık, *İslam Akaidi*, Hibaş Yayınları, Konya s.34.

kişilerde çok derin ve çarpıcı bazılarında ise daha hafif ve yüzeysel etkiler yapar. Ahmak ve sefil kişilerde ise bu etki hissedilmeyecek kadar sönüktür.¹²⁰³ İnsanların bilgidir ve bilgi sahiplerinden yararlanma düzeyleri birbirinden farklı çeşitli derecelerde gerçekleşir. Bazı insanlar, sahih görüşlerin delillerini, neden-sonuç ilişkilerini anlayabilecek yeterlikte iken, bazıları ise en baştan yalnızca “*hüküm*” peşindedir.

Bir sonraki düzeyde ele alacağımız “*akl-ı mead*” ise din eğitiminin hedeflediği derin ve ince düşünebilme yeteneğidir. Bu akletme varlığın özünü idrak etme, sanatı ve sanatçıyı görme ve takdir etme, gelecekte leh ve aleyhte olabilecek sonuçları ve ihtimalleri sağlıklı bir şekilde ayırt edebilmedir.¹²⁰⁴ En önemlisi ise kendisini bütün varlık aleminde anlamlandırma, kendi konumundan bir görev üstlenerek manevi olarak var olma çabasına girişmedir.

Din eğitiminden beklenen yalnızca dini bilgileri malumat düzeyinde muhataplarına kazandırma değildir. Dini ilkeleri değer haline dönüştürebilmek için düşünsel, duygusal ve eylemsel boyutta bilgiye işlerlik kazandırmaktır. İnsan bilişsel gücünü aklıyla oluşturur. Yaşam boyu öğrenme için düşünme becerilerinin en üst düzeyde kullanılması gerekir. Din eğitimi alanındaki öğrenmelerde düşünme en önemli öğrenme kanalıdır.

3.2.Bilme-Anlama Düzeyi

Bu düzeyde olay, nesne ve olgularla ilgili bilgiler akılla ilişkilendirilir. İnsan öğrendiği, duyduğu konular üzerinde zihinsel olarak yoğunlaşır. Neden ve niçin sorularının sorulduğu ve cevaplandırıldığı düzeydir. Bu düzeyde zihinsel olarak

¹²⁰³ Selçuk Kütük, *Bilim ve Bilim Felsefesi Üzerine*, Açılım Kitap İstanbul 2005, s.317

¹²⁰⁴ Kütük, a.g.e., s.312.

okuma, kavrama, anlama, ilişki kurma, değerlendirme yapılır. Bilgiler olaylar ve kavramlar birbiriyle ilişkilendirilir ve gerektiğinde ifade edilir.¹²⁰⁵

Akıl, bilişsel yasaların olduğu gibi, dini ve moral buyrukların da biricik kaynağıdır.¹²⁰⁶ Din eğitimi alanında öğrenmelerin temeli bilişsel alan üzerine kuruludur. Bilişsel sürecin başlaması için öncelikle duyu organların etkin bir şekilde kullanılması gerekir. Duyusal etkinliklerin akıl yürütmeyi zenginleştirici yönünü özellikle vurgulamak gerekir.¹²⁰⁷ Anlama, bilme, kavrama düzeyine çıkmak için öncelikle insan ile duyu organların etkin bir şekilde kullanılması gerekir. Duyu organları en önemli öğrenme araçlarıdır. Baktığını görmek, duyduğunu anlamak için öğrenmeye yoğunlaşmalıdır. Duyu organlarını etkin kullanabilme; insanların dikkatlerini toplamayı, bir konu üzerinde yoğunlaşmayı sürdürmeyi, sıradan yaşamının üstesinden gelmeyi, merakla güdülenmeyi gerektirir.¹²⁰⁸ Anlama ait ilk veriler; duyu algıları sonucunda zihinde meydana gelen varlıklara ait izlerdir. Zihin bu izler üzerinde hayâl, kavrama, yansıma, birleştirme ve ayırma gibi işlemler yapar.¹²⁰⁹ Duyu organlarındaki bir arıza insanın bilgi akışına engel olur.

Duyusal izlenimlerin beyinde kaydedilmesiyle oluşan tepkiye *duyum*, bir uyarının yorumlanmasına da *algı* diyoruz. Algı duyu organlarıyla gerçekleşir, algılananların doğruluğu ve yanlışlığı rasyonel düzeyde anlaşılır ve açıklanır.¹²¹⁰ Duyular dış dünyadan veri toplar, bu veriler işlenerek depolanır.¹²¹¹ Duyu organlarının harekete geçmesi öğrenme güdülerinin güçlü olmasına bağlıdır.

¹²⁰⁵ Güzin Subaşı, "Etkili Öğrenme: Öğrenme Stratejileri"

<<<http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/MilliiEgitimiDergisi/146/subasi.htm>>>Erişim:15.07.2012

¹²⁰⁶ Aksoy Yavuz, Modern Mantık, yıldız teknik ü. Y. istanbul/1995 s.12.

¹²⁰⁷ Oğuz Özdemir, "Bilim Eğitiminde Estetik Süreçler: Sanat Destekli Bilim Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, yıl: 2012, cilt: 45, sayı: 1, s.273

¹²⁰⁸ Subaşı, a.g.m., s.12.

¹²⁰⁹ Sadık Türker, "Farabî'de Dil ve Mantık İlişkisi", *Kutadgubilig, İstanbul 2002/1, sayı 1, s.154.*

¹²¹⁰ Düzgün, "İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı", s. 14.

¹²¹¹ İnci San, "Yaratıcılık İki Düşünce Biçimi ve Çocuğun Yaratıcı Eğitimi" <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/502/6036.pdf>>13.07.2012

Öğrenme güdüsü zayıf ya da yetersiz olunca duyular harekete geçemez. Duyular öğrenme güdülerinin gücüyle hareket ederler. Öğrenme büyük ölçüde *merak* güdüsüne bağlıdır. Merak, *dikkat* ve *ilgiyi* doğurur. Dikkat ve ilgi gibi organizmanın uyumunu bozan ihtiyaçlar da öğrenme nedeni olabilir. Merak ve ihtiyaç gibi güdüler ne kadar güçlü ise öğrenme o derece etkili olur. Öğrenmek için zihin ve tüm canlılık fonksiyonları uyarılmış olmalıdır.¹²¹² Öğrenmek isteyen insanın arayışta olması gerekir. Kendisini gerçeğe ulaştırabilecek izlere, emare ve işaretlere ilgi duymalıdır. Duyular dış dünyanın nesneleri ve olayları hakkında bitip tükenmez zenginlikte bilgi sunar. Akıl sağlıklı duyularla elde ettiği bilgileri kullanarak işlevsel hale gelir.

Dikkat öğrenmenin ilk adımıdır. Düşünce duyguları bir şey üzerinde toplamaya ve bu uyanıklığa *dikkat* denir.¹²¹³ Dikkat; zihnin aynı anda beliren nesne ya da düşüncelerden birini açık ve net olarak sahiplenmesidir. Dikkatin temelinde *odaklanma*, *konsantrasyon* ve *bilinçlilik* yatar.¹²¹⁴ Dikkati toplayan “*uyarıcılar*”dır. Çevremizde çok fazla sayıda uyarıcı bulunmaktadır. Organizmanın bu uyarıcıların tümünü algılaması mümkün değildir, uyanılardan birinin seçilmesine “*algıda seçicilik*” denir. Çevredeki uyarıcılardan hangisini seçeceğimiz dikkatimize bağlıdır. Dikkat seçiciliği gerektirir.¹²¹⁵

Kuran, dikkatsizliği, yaşama ve insanlara kayıtsızlığı, olay ve olgulara ilgisizliği, vahiy karşısındaki ciddiyetsizliği kınamıştır.¹²¹⁶ Kuran, duyu organlarının etkin kullanılmasını ve aklın işlevselliğinin ve öğrenmenin ön şartı olarak kabul eder.

¹²¹² <<http://egitek.meb.gov.tr/aok/aokitaplar/aokitaplar/psikoloji1/3.pdf>> Erişim:22.12.2011

¹²¹³ TDK Büyük Türkçe Sözlük << [<< http://tdkterim.gov.tr/bts/](http://tdkterim.gov.tr/bts/)>>

¹²¹⁴ Komisyon, *Bilimsel Alt Yapı ve Kaynak Kitapçığı*, Human Psikolojik Araştırmalar & Gelişim Enstitüsü <<http://www.iqup.com.tr/Kategoriler/file/B%C4%B0L%C4%B0MSEL%20ALT%20YAPI%20VE%20KAYNAK%20K%C4%B0TAP%C3%87I%C4%9EI.pdf>>

¹²¹⁵ Bilimsel Alt Yapı ve Kaynak Kitapçığı, Human Psikolojik Araştırmalar & Gelişim Enstitüsü <<http://www.iqup.com.tr/Kategoriler/file/B%C4%B0L%C4%B0MSEL%20ALT%20YAPI%20VE%20KAYNAK%20K%C4%B0TAP%C3%87I%C4%9EI.pdf>>

¹²¹⁶ 21. Enbiya/2

Bilişsel sürecin başlayabilmesi ve kalplerin anlayabilmesi için “gözlerin görmesi”, “kulakların duyması” öncelikli adımlar olarak görür. Hatta Kuran’da ‘görme, ‘bakma’ gibi duyu organlarının eylemlerini “düşünme” ifade edecek şekilde hakikate götüren iç bakış olarak nitelemiştir. “Basiret” “feraset” ve “nazar” düşünceye yer veren bakışlardır. “Görmedin mi?...” “...görmezler mi?..” gibi soru formunda gelen birçok ayette düşünmeye hazırlama ve teşvik vardır. Bu bakış açıları akli işlevsel hale getirmekle elde edilebilir. Duyu organlarını kullanmamak, sağırlık¹²¹⁷ ve manevi körlük olarak nitelendirilmiştir.¹²¹⁸ Dinlememek, hakikat ile bağı daha başlamadan bitirmek anlamına gelir.

Akıl kelimesi sözlükte, menetmek, engellemek, mani olmak, bağlamak, tutmak, tutunmak, sığınmak, korumak, anlamak gibi anlamlara gelir.¹²¹⁹ İnsan akli ile bilgi elde eder, varlığın hakikatini kavrar, güzeli çirkini, zararlı ve yararlı olanı ayırt eder, soyutlama yaparak kavram oluşturur, kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunur ve kıyas yapar.¹²²⁰ Dini sorumluluklarını akıl ile öğrenir ve vahyin mesajını akıl ile anlar.¹²²¹ Din eğitiminde diğer öğrenme çeşitleri de değerli olmakla beraber, öğrenme alanlarında en kapsamlı, yönetici ve sınırlayıcı alan bilişsel alandır. Kuran insanın daha çok bilişsel yönüne hitap eder. İnsan yaşamında başa geçip yöneten düşüncedir; geri kalan her şey kör, sağır ve cansızdır.¹²²² İnsan varlıklar içindeki üstün seviyesini ancak aklını kullanarak koruyabilir.¹²²³ Düşünmeyen insan hayatta ve Allah katında değer kaybına uğrar.¹²²⁴

¹²¹⁷ 25.Furkan/72

¹²¹⁸ 10. Yunus/42

¹²¹⁹ Kemal Sözen, “Hz. Peygamber.de Aklın Değeri”, *II. Kutlu Doğum Sempozyumu* (Tebliğler) 20 4. Nisan 1999, S.D.Ü.İ.F., Isparta 2000.

¹²²⁰ Süleyman Hayri Bolay, DİA , “Akıl” Maddesi, İstanbul 1989, 2.cilt, s. 238.

¹²²¹ Altıntaş, *Nass Karşısında Aklın Değersel Sorunu*, s.12 ; Ay, a.g.m., s.55.

¹²²² Faik Acar, *Din İnanc ve Bilinç*, Berfin Yayınevi, İstanbul 2005, s.23.

¹²²³ 25. Furkan/44

¹²²⁴ 8. Enfal/22

Din eğitiminde *eleştirel düşünce, yaratıcı düşünce ve problem çözme* gibi bütün düşünce biçimlerinden yararlanılır.

İnsan eleştirel düşünme ile çelişkilerden, önyargılardan, basmakalıp düşünce ve duygusal tepkilerden uzaklaşmış olur. Geçerli ve yetkin kanıtların araştırılması ile yeni yargılara ve sonuçlara ulaşılır.¹²²⁵ Eleştirel düşünce ayrıca bilgileri bir mantık içinde anlama ve ayıklama, önemliden daha az önemsiz doğru sıralamaya yarar. Kişi içinde yaşadığı kültürel ve sosyal çevrenin baskın kalıplaşmış düşünce formlarına ve şartlanmışlıklara karşı eleştirel düşünce ile baş edebilir.¹²²⁶ Güvenilir kaynaklardan kesintisiz bilgilenme eleştirel düşüncenin temelini oluşturur. Eleştirel düşünebilme yeni bilgi akışı olmadan gerçekleştirilemez. Yaşam boyu öğrenme eleştirel düşünceye bilgi akışını sürekli hale getireceği için aklın işlevselliğine çok büyük katkı sağlar. Dini alandaki öğrenmeler her öğrenme gibi eleştirel düşünceye, çözümlemeci yaklaşıma ve risk üstlenmeye açık olmalıdır.¹²²⁷

Problem çözme de düşünce modellerinden biridir. Vahiy, bir bakıma Allah'ın insani problemlerin çözümünde insanlara gösterdiği çözüm yoludur. Yirmi üç yıllık indiriliş sürecinde vahyin en önemli işlevi bireysel, toplumsal ve ahlaki problemlerin çözümü olmuş, insanlığa problem çözme yöntemi öğretmiştir. Problemlerin çözümünde Kuran'ın tavsiyeleri olarak; *şura, konuyu Allah ve Rasulü'ne götürme, ilim sahipleri ve uzman görüşlerinden yararlanma, haksızlık karşısında yardımlaşma ve güç birliği yapma, affetme, kitabı ihtilaflarda hakem kabul etme* önerilmiştir.¹²²⁸ Kuran, insanlara Allah'ın muradını, buyruk ve yasaklarını iletmesi yanında, Hz

¹²²⁵ Kaya, a.g.t., s 19.

¹²²⁶ Düzgün, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", s.11.

¹²²⁷ Selçuk, "Teorik ve Pratik Açmazları ile Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme", s.258.

¹²²⁸ 6. En'âm/114

Peygamber ve ona inanan-inanmayan ilk neslin hayatın içinden sorunlarına çözüm oluşturacak şekilde tamamlanmıştır.

Sorunların çözümünde aklı kullanmak için düşünsel bir çaba göstermek gerçek anlamda insan gücünü kullanmaktır. Problemin çözümü için yalnızca bir bilgiyi aktarmak, sadece dini bir yargıyı inananların önüne koymak ne uzmanlık ne de problem çözmektir. Sosyal ve ahlaki problemleri sadece dinin kanıt ve delilleriyle değil aynı zamanda insani nedenlerini de anlama, anlamlandırma ve açıklama din eğitiminin başarması gereken görevlerindendir. Vahyin sorun çözücü, anlaşmazlıkları giderici yönü hep ön planda olmalıdır. Ancak vahiy sorunları kendisine inanan ve ilkelerini uygulama azminde olan insanların çabaları ile çözer. Vahyin başlattığı ve kullandığı problem çözme yönteminin inanan insanların eliyle sürdürülmesi ve geliştirilmesi gerekir.

Her kuşağın kendine özgü sorunları olduğuna göre her yeni nesil kendi sorunlarını içinde yaşadığı döneme hakim olan kavramlar, düşünce formları ve uygulamada karşılaşılan pratik güçlükler çerçevesinde çözüme kavuşturacaktır.¹²²⁹ Dini yaşamın bireysel yönündeki problemler ise dışarıdan bir güç ve başkalarının kararlarıyla değil; bireyin kendi başına düşünebilme kabiliyeti ile çözülebilir.¹²³⁰ Allah kendi dinine yardım edene yardım edeceğine,¹²³¹ kendisine takva ile yaklaşanların problemlerinin çözümünde bir çıkış yolu yaratacağına söz vermiştir.¹²³²

¹²²⁹ Mualla Selçuk, “Teorik ve Pratik Açmazları ile Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme”, s.259.

¹²³⁰ Mualla Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım), Ankara 1997, ss.34-35.

¹²³¹ 22.Hacc/40

¹²³² 65.Talak/2

Davranışlarda alışkanlıklar olduğu gibi düşünme biçimlerinde de alışkanlıklar meydana gelebilir. Düşünce alışkanlıkları aklın işlevsel olmasını engeller. Bu engel ancak yaratıcı düşünce ile aşılabılır. Alışılmış kalıpların dışında düşünmeye, "*yaratıcı düşünme*" diyebiliriz. Bilim, teknoloji ve sanat alanındaki yeni buluş ve gelişmelerde alışılmış kalıpların dışında düşünmenin rolü büyüktür. Din eğitimi de dahil olmak üzere eğitim ve öğretimin, öğrenmenin olduğu, gelişme ve değişimin yaşandığı her alanda yaratıcı düşüncelere ihtiyaç vardır. Zira yaratıcılık daha önce denenmemiş, keşfedilmemiş, yepyeni bir yolla sonuca gitmeyi amaçlar.¹²³³ Din eğitimi alanı da yeni öğrenme yöntemlerine, yeni düşüncelere, yeni bakış açlarına kısaca yaratıcı düşünceye ihtiyaç duyar. Allah'ın dinine yardım etmenin en üstün yollarından biri de yaratıcı düşüncedir. Yaratıcı düşünme; yerine getirilmesi gereken bir ihtiyacımızla ilgili, kendimize ait fikirlerimizi keşfetmektir. Kendi sorunlarımızı geçmişte ve başkalarına ait cevaplarla değil, gerekli bilgisel ölçütler göz önünde bulundurarak kendimize ait özgün çözümler üretmektir.¹²³⁴ Yaratıcı düşüncenin yolu anlamdan ve anlamadan geçer. İçinde yaratıcılık özelliği taşıyan anlama; söyleneni, bir metni, bir olayı, olduğu gibi nakletmek, aktarmak değildir; gördüklerimiz, okuduğumuz, ya da işittiğimiz sözcükler, tümceler, bilgi birimleri ile parça ve bütün arasında "*yeni bağıntılar*" kurabilmek demektir.¹²³⁵

¹²³³ <<<http://egitek.meb.gov.tr/aok/aokikitaclar/aolkitaplar/psikoloji1/3.pdf>>> Erişim: 13.06.2011

¹²³⁴ Kaya, a.g.t., s. 12.

¹²³⁵ Jale Baysal ve diğerleri, **Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim**, Doğan Ofset, İstanbul 1990, s.23.

3.2.1.Din eğitiminde aklın işlevselliği

İnsan aklını her alanda geniş bir yelpazede kullanır. Dinin insanda oluşturmak istediği farkındalık ve bilinç de ancak akli kullanmakla elde edilebilir. Bu bilinçte şu başlıklar yer alabilir.

İnancı temellendirme ve ikna; Temellendirmek demek: bir cümleyi başka bir cümleden çıkarmak, savunulan görüşün daha önce doğruluğundan şüphe duyulmayan başka önermelerle olan neden-sonuç ilişkilerini meydana koymak demektir.¹²³⁶ Her alanın kendine has delilleri ve kanıtları vardır. Bütün hakikatlerde akıl ortak yol ve ortak kaynaktır. Dini alandaki kanıtlara akıl ve vahiy ile ulaşılır. Ma'kul olmak, belli bir bağlam içerisinde bir delilin, bir prensibin, bir kuralın tanıklığını ve işleyişini göstermek demektir.¹²³⁷ “Akli incelemenin dayandığı esaslar deliller adını alır. Deliller, Allah’ın sürekli adeti içinde zaruri olarak bilinmeyen şeylere, doğru akıl yürütme sayesinde ulaştıran esaslardır.”¹²³⁸ İman gibi dinin her emri doğrudan veya dolaylı olarak zihinsel muhakeme ile anlaşılabilir, açıklanabilir ve irade gerçekleştirilebilir özelliktedir.¹²³⁹ İnançlar bir bilgi ve delil ile desteklenmiyor ise faydadan çok zarar getirir. Ayrıca inanç etiği açısından bu tür inançlara karşı da insanın kendisini koruması gerekir.¹²⁴⁰ Bilme ve kavrama düzeyinde inanan insan imanı gerekçelendirerek kesinlik ifade edecek şekilde iç tutarlılığa sahip olur.¹²⁴¹ Elbette tahkiki iman boyutu mutlak hakikatin idraki anlamında değildir. Nitekim İslam düşünürleri mutlak hakikatin bilinemeyeceği, buna ancak ahrette vakıf

¹²³⁶Heimsoeth, a.g.e., s.62.

¹²³⁷Özcan, a.g.m., s.161

¹²³⁸Mehmet Dağ, “Eş’ari Kelamında Bilgi Problemi”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV. Ankara 1980, s.110.

¹²³⁹Tunç, a.g.e., s.34.

¹²⁴⁰Özcan, a.g.e., s.161.

¹²⁴¹Şaban AliDüzgün, “Maturidi'nin Kur'anYorum Yöntemi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2012, cilt: X, sayı: 1, s. 14.

olunabileceği konusunda fikir birliği etmişlerdir.¹²⁴² Tahkiki iman, insanın dışarıdan aldığı bilgilerin kabulünün ötesinde, kalbindekisezgi ve kavrama güçlerini harekete geçirerek iman nesnesine, yani Allah’a ulaşmasıdır.¹²⁴³

Davranışların, olay ve olguların sonucunu düşünme: Gazâlî(v. 555/1111) aklın işlevini dört grupta incelemiştir. İlki, insanın hayvanlardan ayrıldığı, teorik bilgileri, sanatların ve teknik bilgilerin inceliklerini öğrendiği güçtür. İkincisi, ergenliğe ulaşmış bir çocuğun mümkün olan ile muhal olanı ayırt etmeye yarayan akletmesidir. (İkinin birden çok olması, bir kişinin aynı anda iki yerde bulunamayacağı gibi) Üçüncüsü, tecrübelerle gelişen akıldır. Dördüncüsü ise, insanda var olan ve fitratın gereği işlerin sonuçlarını görerek kendisinin geçici ve aşırı isteklerden uzaklaştırmasıdır. İlk iki özellik doğuştan, son iki özellik ise çalışarak elde edilir ve öğrenilir. Ancak bu dört özelliği taşıyan kişi akıllı olma vasfını kazanır.¹²⁴⁴

Kuran’da “akıl” ile “*akibet*” arasındaki ilişkiye dikkat çekilir.¹²⁴⁵ Akıl yürütmenin bir işlevi de doğrulardan, kabullerden olay ve olgulardan elde ettiği bulgulardan yola çıkarak sonuç çıkarma işlemidir.¹²⁴⁶ İnsan kavrama düzeyinde zihinsel karşılaştırmalar yapar. Özellikle ahlaki davranışların sonuçlarını karşılaştırılır. Gerçekten de eylem, eylem olarak özgür, fakat sonuçları itibari ile belli kayıtlara bağlıdır.¹²⁴⁷ Kuran, insanları yapmakta oldukları davranışların sonuçları üzerinde düşünmeye, buna bağlı olarak da son derece dikkatli olmaya davet

¹²⁴² Biçer, a.g.e., s.126.

¹²⁴³ Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *AÜİFD XLVI (2005), say I*, S.139.

¹²⁴⁴ İmam Gazali, *İhya'u Ulum'id-din*, 3. Cilt, s.85-86.

¹²⁴⁵ 3.Ali İmran/137

¹²⁴⁶ İskender Taşdelen, *Sembolik Mantık*, Anadolu Ü. Yay.,Eskişehir 2010, s.5.

¹²⁴⁷ Macit, “Eylem-Değişim İlişkisi -Tarihsel Eylemin Yapısı”, s. 56.

etmektedir.¹²⁴⁸ Kuran’da sık sık “*akibet*” vurgusu yapılmış; yeryüzünde önceden yaşamış insanların hayatlarının sonuçları üzerinde düşünmeye teşvik etmiştir.¹²⁴⁹ Yalanlayanların,¹²⁵⁰ günahkârların,¹²⁵¹ bozguncuların,¹²⁵² haksızlık yapanların,¹²⁵³ uyarılanların,¹²⁵⁴ *sonlarının* ne olduğunun araştırılmasını istemiştir. Sonu cehenneme çıkan bir yolun kötülüğüne dikkat çekmiş¹²⁵⁵ istenilen sonucun takva ile elde edileceği,¹²⁵⁶ akibetin yalnızca muttakiler için olacağı karşıt sonuç olarak ortaya konmuştur.¹²⁵⁷ Aklını kullanan insanlar için sonuçlar; Allah’ın haberlerinin doğruluğunu ispat eden delillerdir.¹²⁵⁸ Bütün işlerin sonunda Allah’a dönecek olması¹²⁵⁹ ve bütün işlerin O’nda bir karşılık bulacak olması, insanın davranışlarını hangi hesaba göre yapması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ahlaki karar ve davranışlar için uzun vadeli derin düşünce gereklidir.¹²⁶⁰

“*Akibet*” davranış için en önemli kriterdir. Kar ve zarar hesabı yapabilme, önemli ile önemsizi ayırt edebilme, tehdit ve uyarıyı-uyarının ciddiyetini kavramadır. Kuran’a göre aklın işlevlerinden biri; başkalarının tecrübelerinden, akıllarından hatta hata ve günahlarından yararlanmaktır. Her insan topluluğunun kendinden önce gelenlerinin sonları; daha sonra gelenler açısından derslerle doludur.¹²⁶¹ ” *Sizden*

¹²⁴⁸ Recep Alyağıl, *Fark ve Yorum*, İz yayıncılık, İstanbul 2009,s.50.

¹²⁴⁹ 30. Rum/9

¹²⁵⁰ 3. Âl-i İmran/137

¹²⁵¹ 7. A’raf/84

¹²⁵² 7. A’raf/86

¹²⁵³ 10. Yunus/39

¹²⁵⁴ 10. Yunus/73

¹²⁵⁵ 59. Haşr/17

¹²⁵⁶ 20. Taha/132

¹²⁵⁷ 28. Kasas/83

¹²⁵⁸ 3. Ali İmran/137; 6. En’âm/11

¹²⁵⁹ 22. Hac/41

¹²⁶⁰ Terence Lovat, “Values Education: The Missing Link In Quality Teaching” (A Summary of the Keynote Address at the National Values Education Forum, Canberra, May 2006)

<<[<http://www.valueseducation.edu.au/verve/iresources/TerryiLovatikeynoteiaddressiVEfo30.Rum06.pdf>>](http://www.valueseducation.edu.au/verve/iresources/TerryiLovatikeynoteiaddressiVEfo30.Rum06.pdf)

¹²⁶¹ 40. Mü’min/82

önce yaşayanların sonlarına bakmaz mısınız?”¹²⁶² Yalnızca Allah yaptığı işin sonucundan korkmaz. Aklını kullanmanın anlamı, düşünmenin işlevselliği, sezginin büyüklüğü olay ve olgulardan “*sonuç çıkarma*” işleminde belirginleşmektedir. İnsanın sahiplendiği ve ürettiği her şey “*son*” açısından hayata “*değer*” olarak yansımaktadır. Salih amel de düşünülmüş “*son*”un eylemi olarak değer kazanmaktadır.

Bir bütün olarak hayatın sonunu düşünmek; Hakikatin yapısında varlık kadar ölümün de bir anlamı yoksa o hakikat eksiktir. Ölüm olgusunun gerçeğini ve acısını insan kadar derinden yaşayan bir canlı yoktur. İnsanın sürekli kaçtığı, karşılaşmak istemediği ölüm, insana acı verir. Fakat insan ölümden sonrasını da merak eder. Ölümün verdiği ürküntü ve acıyla hayata yeniden bakar. Korumaya çalıştığı, üzerine titrediği hayatının kısalığı, içindeki sonsuz yaşama arzusuyla karşılaştığında, yaşadığı hayat ona çok basit görünür. Hayatın anlamı konusunda derin düşüncelere dalar. İşin içinden çıkamadığı, zorlandığı zamanlarda bu düşüncelerden kurtulmak istese de bunu başaramaz. Hayatın anlamı, nereden geldim, nereye gidiyorum, hayatı nasıl yaşamalıyım, kim haklı kim haksız, daha güzeli olamaz mı, gibi sorulardan kendini kurtaramaz. Her ölüm vakasında, hastalıklarda, savaşlarda, haksızlıklarda, acılarda, doğal felaketlerde ve hayranlık duyduğu güzelliklerde, sevgisinde, yaşlılıkta bir şekilde yine karşılaşır. Çünkü varlık alemini ve insanı yaratan Allah, insanın bu sorular ile vahye ihtiyaç duymasını istemiştir. Gerçekten de vahiy bilgisi, insanın merak ettiği fakat cevabını bulamadığı bu benzeri pek çok soruyu aydınlatacak niteliktedir. Vahiy, varlıktaki anlam bütünlüğünü bozmadan ona yeni ilave anlamlar yükler. Varlığın görünmeyen boyutu ile yaşamın bir amacı olduğunu haber verir.¹²⁶³

¹²⁶² 47. Muhammed/10

¹²⁶³ 23. Mü'minun/115; 38. Sad/27

Bu amaçlı bir yaratıştır.¹²⁶⁴ Ölüm ötesini, insanın ruhsal yapısını, rüyasını, sonsuz yaşama isteğini, acılarını, sevgi ve hüznünü bu görünmeyen dünyayla birleştirir.

Her son, başka sonlar için başlangıçtır. Dünya hayatında kötü bir son, iyi başlangıç olarak değerlendirilebilir. Ders almayı ahrete, mezara ve ölüm anına bırakmak yürek acısı pişmanlıktır. Yaşarken de güzel bir son insanı beklemektedir. Kuran’a göre dünya yurdunun hayırlı sonu; Rablerinin rızasını umarak sabredenlerin, namazı dosdoğru kılanların, kendilerine rızık olarak verilenlerden gizli ve açık bağışta bulunanların, kötülüğü iyilikle savanların¹²⁶⁵ ve muttaki olanlarıdır.¹²⁶⁶ Ölüm, kıyamet ve ahiret insanı ilgilendiren birer “son”dur. Bu sonlara hazırlık yapmamak, görmezden gelmek, yokmuş gibi davranmak, üzerinde düşünmemek “gafler”tir.¹²⁶⁷ Ölüm, kıyamet ve ahiret insanlığın mutlak ve gerçek geleceğidir. Doğumlar insanlar için aynıdır; ölümler ise farklı sonuçlanır. Kuran, ölümün fiziksel ölüm tarzı dışında ruhsal yönüne de dikkat çeker. İnsanların yaşamları gibi ölümlerinin de aynı olmadığını belirtir.¹²⁶⁸ Her varlığın bir sonu vardır. Her olay olgu ve varlık için son ne ise hakikat odur.¹²⁶⁹

Yapılacak işler ve davranışlar için doğru kararlar alabilme; Karar verme; amaçlara ulaşmada seçilecek olan, alternatiflere odaklanır.¹²⁷⁰ Doğru karar vermede bilginin doğruluğu, zamanlılığı, yeterliliği, kullanılabilirliği önemlidir.¹²⁷¹ Düşünme insanın birçok konuda doğru kararlar alması için en etkin yoldur. Ancak her düşünme aynı kalitede değildir; kaliteli düşünme, üstlendiği görevi-kendine verilen işi yapan

¹²⁶⁴ 67. Mülk/2

¹²⁶⁵ 13. Ra’d/22

¹²⁶⁶ 13. Ra’d/35

¹²⁶⁷ 10. Yunus/7

¹²⁶⁸ 47. Muhammed/27

¹²⁶⁹ 7. A’raf/44

¹²⁷⁰ Kaya, a.g.t., s.19.

¹²⁷¹ İsmail Hakkı Yücel, “Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu”, DPT, Sosyal Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı, 1997

düşünmedir. Eğer düşünme bir amaçtan yoksun ise, düşünen için bir fayda sağlaması tamamen tesadüfe bağlıdır. Bu durum genellikle, birinin pek üzerinde durmadığı geçmiş yaşantılarıyla ilgili, sınırsız sayıdaki önemi olmayan çağrışımlar, yerli yersiz birbirinden kopuk düşünce akımlarının kişinin aklına gelmesine yol açar.¹²⁷² Davranışlarımızı belirleyen şeyin düşünme biçimimiz olduğunu unutmamak gerekir. Ahlaki yapımızın kökeninde yatan neden, akıllı varlıklar olmamızdır.¹²⁷³ Davranışları yönlendiren dini değerleri sahiplenip içselleştirmek, ancak onların hakkıyla bilinmesine bağlıdır.

Nefsin ve şeytanın telkinlerine kanmamak için önlem alma; İnsanın zayıf yönlerine karşı önlem alması da aklın önemli işlevidir. İnsanın şeytanın vesveselerine karşı direnç göstermesi ancak aklını kullanması ile gerçekleşir. Akıl, insan tabiatının arzu edip meylettiği konularda engelleyici bir role sahiptir.¹²⁷⁴ İnsan hevasını, öfkesini, olumsuz isteklerini, arzularını ve hırslarını akıl, düşünce ve irade ile işbirliği ile yenebilir. “İrade; insanın eylemlerini, kendi seçtiği amaçlara göre tayin etme gücüdür.”¹²⁷⁵ İradeli bir harekette; hedef ve amaç, düşünme muhakeme etme, tercih etme ve karar verme, verilen kararı davranışa dönüştürme bulunur.¹²⁷⁶ Kuran’da akıl ile öğüt alma arasında ilişki kurulur.¹²⁷⁷ Biz daha iyi bir insan olmak istiyorsak, mutlaka daha iyi düşünmemiz gerekir.¹²⁷⁸ Şeytan tarafından aldatılan ve kandırılan konumuna düşmemek için aklı kullanmak gereklidir.

¹²⁷²Kaya, a.g.t., s.5.

¹²⁷³ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, Çev: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2004, s.215.

¹²⁷⁴ Öge, a.g.e., s.321.

¹²⁷⁵ M. Saim Yeprem, *İmam Maturidi ve İrade Hürriyeti*, İstanbul 1984, s.28.

¹²⁷⁶ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s.81

¹²⁷⁷ 13.Ra’ d/19

¹²⁷⁸ Roberth Fisher, “Thinking Skills”

<<<http://www.teachingthinking.net/thinking/web%20resources/robertifisherithinkingskills.htm>>>

Erişim: 19.04.2012

Gelecek vizyonu oluşturma; İnsan kendisini uzun vadede geleceğe hazırlayan tek varlıktır. Yarını planlama insana özgü bir özelliktir. İnsanın geleceğe ilişkin görüş sahibi olması önceden hazırlık yapmasını gerekli kılar. İleri görüşlülük, sonraki adımı görme, aklın en önemli özelliklerinden biridir. Satranç oyunundaki hamleler gibi insan yaşamında hiçbir hamle boş değildir. Şimdi yapılan bir hamle oyunun bütün hamlelerini etkiler, hatta sonucunu belirler. İnsanın düşüncesi bir sonraki adımı, bir sonraki aşamayı ve bir sonraki günleri ve geleceğin neler getireceğini merak eder ve insanı bunları düşünmeye zorlar. Akıl ve emek ile geleceğin mimarı olmayanlar, geleceğin kurbanı olurlar.¹²⁷⁹ Ahiret inancı inanan insana ölüm ötesine taşan oldukça *doğurucu bir gelecek vizyonu* kazandırır.

3.2.2. Ayet Okuryazarlığı

Kuran’da akıl kelimesi isim olarak geçmez, bu kelimeden türetilmiş fiil kalıpları ile geçer. Tefekkür, tezekkür, tedebbür, tefekkuh ve nazar gibi fiiller, anlam ve kapsam olarak birbirlerinden farklı olsalar da temel anlamları akletme ve düşünmedir.¹²⁸⁰ Kuran’da düşünme ile ilgili kavramlar; birbirlerine yakın anlamlı kavramlar olan ayet, beyyinat, burhan, akibet, ibret, sultan, besair kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu kavramsal ilişkiler dikkate alındığında Kuran’da düşünme eyleminin kapsamı oldukça genişlemektedir.

“Ayet” kelimesinin Kurandaki anlam çerçevesini: Kuran, kitaplar, mucize, ibret, delil, hayret uyandıran iş, alamet, kıyamet alameti, tekvini ayetler, bina, azab

¹²⁷⁹ Joe Flower, Better Ways Of Thinking About The Future, <<http://www.imaginewhatif.com/better-ways-of-thinking-about-the-future/>> 12.01.2012

¹²⁸⁰ Kütük, a.g.e. s.312.

anlamları oluşturur.¹²⁸¹ Ayet; imani konularda insan aklına rehberlik eden işaretler ve alametler, deliller¹²⁸² Allah'ın insan aklıyla konuştuğu dilin elemanlarıdır.¹²⁸³ Ayet ve diğer yakın anlamlı kavramları dört başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar Kuran'daki yazılı ayetler, evren ve içindekilerle ilgili ayetler, insanın iç dünyası ve var oluşuyla ilgili ayetler, şimdi, geçmiş ve gelecek sahnesi olarak zamanla ilgili ayetlerdir. Kuran peygamberlerin mucizelerini de ayet olarak nitelendirmiştir. Bu ayetler aynı veya yakın anlamlı kavramlarla birleştirilerek insan idrakine muhatap kılınmıştır. Tüm ayetler insanı aynı sonuca, yani Allah'a ulaştırır. Allah insandan bu ayetleri okumasını istemiştir.

Okuma, kişinin sembolleştirilmiş bilgileri algılayarak sentez yapabilmesi,¹²⁸⁴ bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları seslendirmek veya düşünceyi anlama, yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmedir. Mecazi anlamda ise, bazı belirtiler ile bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramaktır.¹²⁸⁵

Mecaz anlam daha kapsamlı olmakla beraber Kuran'daki “okuma” emri okumanın bütün anlamlarını kapsayacak niteliktedir. Allah'ın insandan istediği “okuma” iç içe geçmiş okumalar barındırır. Bunlar Kuran, evren, zaman, insan okumalarıdır. *Kuran insan düşüncesini ayet okuryazarlığına yükseltmeyi amaçlar.* Bu okumaların her biri salih amellerin itici gücü olur. Bu okumalar en kolay ve en fazla her yerde her zaman rahatça erişilebilecek hiçbir şartı olmayan salih amel kaynaklarıdır. Okumaların hepsi ibadetler gibi aslında insanın sorumluluklarını ve görevini hatırlatan birer zikirdir. Ayet okuma; varlık ve aşkın dünya arasındaki

¹²⁸¹ Yazır, a.g.e., 1.cilt, s.16.

¹²⁸² Ahmet Nedim Serinsu, *Kuran Nedir?* Şule Yayınları, İstanbul 2012, s. 115

¹²⁸³ Öztürk, “Kur'an'ın Aktüel Değeri -Roger Garaudy'nin Kur'an Tasavvuru Üzerine”, s. 88.

¹²⁸⁴ Adem Karafilik, “Öğrenmeyi Öğren”, <<<http://www.ogrenmeyiogren.net/data.asp?id=147>>> Erişim:06.07.2012

¹²⁸⁵ TDK Güncel Türkçe Sözlük

ilişkiyi fark etmektir. Okumalar arasında sürekli geçişler yaşanır. Hangisinin önce okunması gerektiği tartışmaya açıktır. Fakat birinden diğerine iç içe hayat boyunca devam edip gider. Ayet okuryazarlığı yaşam boyu sürecek olan hakikat öğrenciliği demektir. Bütün ayetler inansın veya inanmasın tüm insanlar için nesnel bir yapıdadır. Çünkü ayetler apaçıktır. Tarafsız ve önyargısız okumaların insanı imana ulaştırması beklenir. Yaşam boyu sürecek olan okumalar imanin canlı kalmasını sağlar. Bu okuyuşlardan sonra inanan insanın girdiği her ilişki hikmet, her adımı edep olabilir. Ayet okumaları insanı sevgiye, merhamete, barışa ve insanlığa katkıya ileten duygu ve düşüncelerin üretilmesini ve gelişmesini sağlar. Okumanın kendisi en büyük salih amel olmakla birlikte başka salih amellerin gerçekleşmesine de aracılık yapar. Bu okuyuşlar biraz daha insan olmanın, Rabbinin tanımanın, olgunlaşmanın adımlarını oluşturur. Ruhsal gelişimini zenginleştirerek hayatı daha anlamlı bir şekilde yaşamaya katkı sağlar. İnsanın kendi iç dünyasında ve varlıkların olay ve oluşların arkasındaki gizli elin, yüce kudretin, sonsuz ilmin, sınırsız iradenin, derin hikmetin görülmesi; varlık ve olayda parlayan göz kamaştırıcı güzelliğin fark edilmesi, müminin imanını, hayret ve hayranlığa yükseltir. Alıcıya bağlı olarak Allah da vereceklerini kullarından esirgemez.

Dini bilgi büyük ölçüde okuyarak, dinleyerek, araştırarak elde edilir. Ancak bu okuma Kuran'daki okumada dahil olmak üzere, ders çıkarma, ibret alma, üzerinde düşünme, Allah'ın ayetlerinin farkında olma gibi sonuçları olan işlevsel bir okumadır. Ayet okuryazarlığı açısından Kuran'ı okuma, insanı okuma, evreni okuma ve zamanı okuma arasında nitelik olarak fazla bir fark yoktur. Bu dört okuma insanı aynı sonuçlarda buluşturur. Bunlar birbirini tefsir eden gönül ve bilinç dünyasını dolduran Allah'ın ayetleridir.

Kuran kendi ayetlerinin okunmasını ve bütün ayetler üzerinde düşünülmesini istemektedir. Allah, vahyin ilk ayetlerinde “*Yaratan Rabbinin adıyla oku*”¹²⁸⁶ emriyle insanın ayet okuryazarlığını harekete geçirmek ister. Biz de birbirini tamamlayan “*okuma*” ve “*düşünme*”yi “*ayet okuryazarlığı*” başlığı altında birleştirdik. “Ayete okuryazarlığı” ile hem duyuların etkin kullanımı hem de aklın işlevselliği anlatılmak istenmiştir. “*Ayet okuryazarlığı*” dini düşüncenin temelini oluşturur. Çünkü “*afak*” ve “*enfüs*” iç ve dış ortam insanı mutmain edecek ayetlerle doludur.¹²⁸⁷

Kuran’ı Okuma; Kuran’ı okumak salih amellerin kaynağı ve besleyicisidir. Kuran’ın birçok ayetinde Kuran okuma emredilmiştir.¹²⁸⁸ Kuran okuma dini hayatı diri tutarak diğer okuyuşlara geçişi kolaylaştırır. Bu geçişle her şey okunabilir. Kuran’ın kendisini akıl ve ilim esaslarına göre okumaya davet etmesi Kuran’ın kendisine olan güveni gösterir. Kuran, kendisini okuyandan ve soru soran kişiden korkmaz.¹²⁸⁹ Sorduğu sorularla insanı çok yönlü okumaya yöneltir. Düşünmesi için insanı cesaretlendirir; düşüncelerini kamçılar. Kuran kendisinin doğruluğunu, benzersiz ve taklit edilemez hakikat olduğunu ispat için insanlardan benzerini getirmeleri için adeta meydan okur.¹²⁹⁰

*1-Kuran’ı anlamak için okumalıdır. Aklı kullanmak, düşünmek, ibret almak, öğüt almak, hidayete ermek, cehalette kalmamak için Kuran’ın manasını anlamak farzdır.*¹²⁹¹ İnsan vahye karşı anlama ve algılamadan kendi kapasitesi oranında sorumludur. Allah’ın bilgisi mutlak, insanın bilgisi ise sınırlı, değişken ve izafidir.

¹²⁸⁶96. Alak /1

¹²⁸⁷41. Fussilet/33

¹²⁸⁸27.Neml/92; 29.Ankebut/45; 7. A’raf/170

¹²⁸⁹Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983, s.20.

¹²⁹⁰17. İsra/88

¹²⁹¹Özemre, a.g.e., s.114

İnsan öğrenme yolunda olmalıdır. Kuran okumalarında sadece göz değil kulak, gönül, akıl devrede olmalıdır. Akıl ile okuma, anlamak için okuma, idrak, basiret, izan ile okuma gerçekleştirilmelidir. Tefekkür, tedebbür, teaakkul, tezekkür Kuran okuyuşlarında anlamayı gerekli kılan, anlamaya vurgu yapan düşünme biçimleridir. Vahyin insandan beklediği anlayarak okumasıdır.¹²⁹² Kuran insanla ilişkisini düşünme üzerinden kurmak ister.¹²⁹³ Kuranın bir defada indirilmeyişinin sebebi anlayarak kalbe yerleştirilmesidir.¹²⁹⁴

2-Kuran'ı başucu kitabı olarak yaşam boyu okumalıdır. Allah'ın kitabıyla sürekli ilişkiyi sürdürme ondan beslenme, ona sınıksız sarılma birlikteliği devam ettirme, içindekileri tekrarlayarak hatırlayarak unutmama, vahyin inanan insandan beklediği salih amellerdendir. *İnsan zihni ve kalbi çabuk dağılmaya müsaittir.* Kuran okuma zihnin ve kalbin toparlanması ve canlı kalmasına vesile olur; insanın gerçek gündemini yakalamasını sağlar. Ayetler okunmadığı takdirde insan unuttur. Ayet okuryazarlığı insanın gaflete düşmesini engeller. Vahyin yönergelerini izleyen uzun yola giden yolcu gibi yeniden listeye bakılacak, unutulmuşlar hatırlanarak eksikler tamamlanacaktır.

3-Uygulama için okumalıdır; Kuran okuma zihinsel ve duygusal kazanımlar sağlasa da asıl beklenti eylemdir. İnsan için bilgi tek başına hakikat değildir; hakikat inandığı bilgiyi salih amele dönüştürmek gerekir. İnanmış olarak okumanın gereği; “ışitmek ve itaat etmek” ve “sözü dinleyip en güzeline uymak”tır.

4-Amaca uygun okumalıdır. Kuran amacına uygun, iyi niyet ve samimiyetle okunduğu zaman insana kendisini açar ve yarar sağlar. Kuran okumadan önce istiaze'nin emredilmesi bu niyetin gözden geçirilip düzeltilmesi içindir. Kuran

¹²⁹² Muhammed/24

¹²⁹³ 17. İsrâ/41; 38. Sad/29; 73. Müzzemmil/4; 47. Muhammed/24; 39.Zümer/27; 17. İsrâ/89

¹²⁹⁴ 25. Furkan/32; 76.İnsan/23

okuduğunda kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığınmak¹²⁹⁵ olan “istiaze” yalnızca şeytandan sığınma değildir; insanın kendi hevasının kötülüğünden Allah’a sığınmasıdır. İstiaze; Kuran okumaya istikamet kazandırır. Ğaybın başka bir boyutu da Kuran’ın okunması ve insanları farklı etkilemesinde ortaya çıkar. “*Sen Kuran okuduğun zaman seninle onlar arasına bir perde koyarız.*”¹²⁹⁶

5-Kuran’ı her insan okumalıdır. Bazı sakıncalara neden olduğu için insanları Kuran’dan mahrum bırakmak, okuma ve anlama yasağı koymak yerine Kuran okuma anlama ve Kuran’dan yararlanma yöntemi konusunda çalışmalar yapmak daha doğru bir çözümdür. Kuran her insanın kendi yetenekleri doğrultusunda zihinsel ve duygusal anlamda yararlanacağı ilahi bir kaynaktır. Hüküm vermek, yargılamak, çıkarımlarda bulunmak ve anlayış tarzları için önerilerde bulunmak için Kuran okuma belli bir ilmi seviyeyi ve uzmanlığı gerektirir. Kuran’ı anlama gayreti ile okuma ile Kuran’dan dini hüküm çıkarma faaliyeti arasında şöyle bir fark vardır ki birincisi Müslüman olmamızın gereğidir. İkincisi ise bir uzmanlık işidir.¹²⁹⁷ İnsanın herhangi bir alanda ilim sahibi olması Kuran’ı en azından kendi alanı açısından daha iyi anlamasını kolaylaştırır. Hiçbir konuda ilmi yeteneği gelişmemiş kültür seviyesi zayıf insanların Kuran’dan yararlanma imkânları sınırlı olacaktır.¹²⁹⁸ Kuran’da “*kitabın anası*” olarak tanımlanan ve dinin yaşamsal alanını oluşturan kısmı her insanın anlayacağı açık konulardan oluşur. Kuran’ı her Müslüman okumalı, anlamak için çaba harcamalı, uzman görüşlerinden yararlanmalıdır. İnsanın bilgi düzeyi geliştikçe ve emek harcadıkça vahyin yüksek ve derin anlamlarının da farkına varabilir. Kuran konuları okuyucu açısından yalnızca zihinsel algılar ve hükümler

¹²⁹⁵ 16. Nahl/98

¹²⁹⁶ 17. İsrâ/45

¹²⁹⁷ Kılıç, a.g.e., s.19.

¹²⁹⁸ 29.Ankebut/43

içermez. Kuran insanı duygusal açıdan da etkiler ve doyurur. Kuran okuma aynı zamanda bir ibadet, dua ve zikirdir. Bu anlayış hem vahyi bütün muhataplarına açık hale getirir hem de derece derece, yavaş yavaş, anladığı oranda insanın hakikat karşısında yükselmesini sağlar. Bu konudaki ünlü bir söz şudur: “Alışık olmayan göze ışık, alıştıra alıştıra verilir.”¹²⁹⁹ Din eğitiminin görevlerinden biri de insanlara Kuran’dan yararlanma yollarını göstermek suretiyle ışığın derecesini ayarlamak olabilir.

6-Yargılamak ve suçlamak için değil öncelikle kendini değerlendirmek için okumalıdır. Okumalar inanan insanın aynası olmalıdır. Mü’min, kafir ve diğer dinden insanları ve münafıkların özelliklerini başkalarını yargılamak için değil öncelikle inanan kendisini değerlendirmek için okumalıdır.

İnsanı Okuma; Vahye göre dış dünyanın ayetlerle dolu olması gibi insanın benliğinde de okunması ve anlaşılması gereken nice ayetler vardır. İnsan okundukça onu Yaratan’ın yüceliği ve vahyin insana uygunluğu ortaya çıkacaktır. İnsan okunmadan vahiy anlaşılamaz. Vahyin değeri “*insanı okuma*” ile daha iyi anlaşılır. Bu yüzden vahiy; insanın okunmasını ister.¹³⁰⁰ Bu okuyuşu kolaylaştırmak için, Adem peygamberden başlayarak iyi ve kötü örnekleriyle insanlığın geçmişi, güçlü ve zayıf yönleri ile insana tanıtılır. Vahiy insan hakkında, insanın başka hiçbir yerde bulamayacağı bilgiler verir. Bu bilgiler insana: *varlık içindeki yerini, Allah katındaki değerini, varlık türü olarak geçmişini, sorumluluklarını, üstün ve zayıf yönlerini, dostları ve düşmanlarını, iyi ve kötü örneklerini, ölümden sonraki hayatında kendisini nelerin beklediği ile ilgili geleceği hakkında bilgi verir.* Ancak vahyin insana kendisini tanıtmaması yetmez. İnsanın, bizzat kendisi olarak “insanı okuması”

¹²⁹⁹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sembol#S.C3.B6zc.C3.BCk_k.C3.B6keni>29.01.2011

¹³⁰⁰ 41. Fussilet/53

şarttır. Bütün beşeri bilimler, sanat, edebiyat ve felsefe insan okumalarına açık ayetlerle dolu alanlardır. İnsan fiziksel ve ruhsal yapısıyla Allah'ın esma ve sıfatlarının bir eseridir.

İnsan; aceleciliği yüzünden çoğu zaman pişman, paylaşmadığı acılarıyla yalnız, defedemediği hüznle mutsuz, bin bir çeşit korku, endişe ve kaygılarıyla kendisini çaresiz hissettiğinde Allah'ın rahmeti, yardımı, bağışlaması ve sevgisine sığınır. Bu rahmet, bağışlama ve sevgi ile kendisini ve diğer insanları yeniden okur. Bu okumada insandan insana bir yol, insandan insana bir el, insandan insana bir selam ve bir esenlik çağrısı bulur. Herhangi bir insanın başına gelen her şey diğer insanın başına da gelebilir. İnsan olarak hayatın aynı evrelerinden geçilir. Benzer acılar, kayıplar yaşanır. Yalnızlıklarının giderilmesi, insanların çektiği acıların hafifletilmesi büyük ölçüde insanların kendilerini iyi tanımaları ve birbirlerine olan destekleriyle mümkün olur. İnsan kendini tanıdıkça Rabbini tanır. Rabbini tanıdıkça kendisine ve insanlığa yaklaşır. Olumsuz yönüyle başa edememiş insan, kendisinden başlayarak, bütün insanlığa acı, korku ve mutsuzluk saçar. Bugün ve geçmişte insanların yaşadığı acıların, çektiği sıkıntıların, çözülmeyen sorunların temelinde hep bu kendisine Rabbine ve insanlığa yabancı kalan insan eli yok mudur? İnsandan-insana reva görülen bu zulümler ortadan kalksa geriye acı olarak ne kalır? Var olmadan önceki insanı, bebek, genç ve yaşlılıkla değişen insanı, ölüm anında ve mezarda çürüyen insanı, yeniden dirilen ve sonsuz yaşamı belirsiz olan insanı bir bütün olarak okumak içinde birçok ayetler barındırır.

İnsanın sahip olduğu bütün güç, kudret ve güzellikler “sınırlı”dır. Güç, bilgi, özgürlük, akıl, sağlık ve yaşam bu sınırlılık üzerine kuruludur. İkinci olarak kendisi ve sahip olduğu her şey “geçici”dir. Ayrıca insanın kendi varlığı ve sahip olduğu

hiçbir şey için hiçbir “*garantisi*” yoktur. Sınırlılık, geçicilik ve garantisizlik insanı mutlak anlamda Allah ile yüz yüze bırakır. Her insan için kaçınılmaz bu gerçeklik, insanı incitir, yaralar ve yaşam zevkini kaçıır. Ruhunun derinliklerinde insana çaresizliğini ve yalnızlığını fısıldar. Bu aslında Allah’ın insanı çağırmasıdır. İnsan yalnızlığını ve çaresizliğini gidermek için secde ve sığınma ihtiyacı hisseder. Bu üç özelliğin sonuçlarını iyi düşünen insan, kendisini Allah’ın rahmetinde ve inayetinde bulur. “*Sınırlılığını*”, “*geçiciliğini*” ve “*garantisizliğini*” ayete dönüştürüp okuyarak Allah’ın sonsuz güç ve kudretine iman ile birleştirir. Her biri farklı bir ayet olan özelemleri, sevgisi, korkusu, ümitleri ve acılarının dili ile Allah’a her an muhtaç olduğunu anlar.

Evreni Okuma; Kuran’a göre evren ve içindekiler vahyin beden dilidir. Evreni okumak iman ve salih amellerin esin kaynağıdır. Aslında evrende okunan ayet de vahiyden başkası değildir. Allah varlığını yalnızca ilahi kitaplarla haber vermez; aynı şekilde varlık âlemi de O’nun varlığından ayetler, belgeler, işaretler taşır. Akıl, bu işaretleri okuyacak anlayacak şekilde insana bahşedilmiştir. Ayetler insana göredir, onun okuyabileceği, anlayabileceği, akledebileceği tarzda serpiştirilmiştir. Allah insanın sadece kedisine gönderdiği vahyi değil aynı zamanda çok yönlü bir anlam dünyasında yaşadığını fark etmesini, evreni de okumasını istemiştir. Dini bilginin kavramsal-sözel kaynağı Kuran olurken, evren de insan için imgesel düşünme için kaynak oluşturmuştur. Kuran’da bu imgesel dünyaya çok yönlü atıflar yapılarak bu iki bilgi kaynağı birleştirilmiştir. Böylece Kuran imgesel bir yapı kazanırken evrende Kuran ile kavramsal bir anlam kazanmıştır. Bu okumalara göre evren ve içindekiler yalnızca bilimsel araştırmalar için keşfedilmeyi bekleyen bir laboratuvar malzemesi değil; aynı zamanda Allah’ın eşsiz yaratış güzellikleri ile dolu bir sanat müzesidir.

Yeryüzü aynı zamanda bu hayranlıkla Allah’a secdeye varılacak bir mesciddir. Sayısız şekil, renk ve tatlarıyla akla ve tüm duyu organlarına hitap eden evrendeki varlıkların her biri öğrenmeye malzeme olması yanında insanı büyüleyen bir sanat eseridir. Evrenin yaratılışı, yasaları, Yüce Allah’ın büyüklüğüne, sınırsız egemenliğine, sanatının inceliklerine, takdirine, gücü ve kudretinin eşsizliğine dikkat çeker.¹³⁰¹ Bu ayet okuryazarlığı ile kainatın Yaratıcısı ve Düzenleyeni görülmüş olacaktır.¹³⁰² Okuma; varlık-oluş ve Allah arasında keşfedilen ve kurulan bağlardır. Doğa; Allah ve insan arasında sözlü olmayan iletişim dilidir. Allah yalnızca bal arısına değil, bir görev üstlenmiş her varlığa kendi görevini vahyetmiştir. Var olan her şey okunması için yaratılmıştır ve anlamı olan her şey okunur. Bu anlam dünyasında yağmur yağmaz yağıdırılır. Güneş doğmaz, doğurtulur. Gece olmaz, oluşturulur. Gündüz gelmez getirtilir. Yağan yağmur değil mubarek bir sudur aynı zamanda.¹³⁰³ Bin bir çeşidi ile uçan, sürünen ve yüzen hayvanlar birer ayettir. Her varlık ve oluş bir emir ile meydana gelir. Bir yaprak dahi Allah’ın izin ve bilgisi dahilinde hareket eder. Görünen evrenin içinde gizli bir kudretin var olduğu, yerlerin ve göklerin korunuyor olduğu fark edilir.¹³⁰⁴ İnsan kendi küçük dünyasında ancak kendi geçimi ve ihtiyaçları ile meşgul olurken dünyanın düzeni ve işleyişi ile ilgilenmez. Güneş doğdu mu? Rüzgar esti mi? Gece geldi mi? İnsan bunlarla ilgilenmez. Okunacak olan hassas ölçüler, güzellikler, düzen ve uyumdur. Her bilim kendi kavramları ile okuyacaktır evreni. Her sanat kendi beğenisi ve hayranlığı ile anlamaya çalışacaktır. İnsanın oluşturduğu bütün ilim dallarının sonuçları okunacak ayetlerdir. Allah’ın ayetlerini hiç kimse geçersiz kılamaz.

¹³⁰¹ Derveze, a.g.e., s.299.

¹³⁰² Sabık, İslam Akaidi, s.35

¹³⁰³ 50. Kaf/9

¹³⁰⁴ 72. Cin/8

Kuran’a göre bu okumaları gerçekleştiremeyecek insan kördür, kalbi işlevsiz hale gelmiştir.¹³⁰⁵ Kalp kör olduğunda göz görmez, kulak işitmez, akıl idrak etmez olur. Gönül boşalır. Ayetler boşa çıkar. Varlıktaki mucizeler, dikkatsiz insanların üzerine basıp geçtiği sıradan olaylara dönüşür. Gerçek anlamda okur olmak; varlığa yerleştirilmiş işaretler, alametler, singeleri okuyabilmektir. Mucizeler, Kuran ayetleri ve varlıktaki ayetler hep aynı kaynaktan doğmaktadır. Ayetler sorgulayarak, merakla, inceleyerek okunmalıdır. Anlamak ve anlamlandırmak için okumak gerekir. İnsan için varlık alemi yalnızca zahirde ve bedensel ihtiyaçlar ile ilgili olanları gören canlılar gibi yüzeysel anlamda takılıp kalmamız için değildir; aksine bu görüntüler bizi mana evrenine sürükleyecek olan bir sinyal işlevi görmektedir.¹³⁰⁶

Varlık ve insan ilişkilerindeki bu okuyuş ile birçok sonuca ulaşılabilir.

1-Varlık aleminin bir Yaratıcısı vardır. Varlık yaratılarak var edilmiştir. Allah kesinlikle var ettiği ve yarattığından ayırdır. Yaratma elbette Allah’ın varlıkla ilişkisi açısından en önemli sıfatıdır. Evrendeki farklı canlı varlıklara “can verme” ise yaratmanın ileri bir formudur. Canlıların beslenmesi ise başlı başına bir mucizedir.¹³⁰⁷ “Deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmış?”¹³⁰⁸ Canlılarda tek tarz bir yaratma ve yaşatma değil, çeşit çeşit yaratma ve yaşatma vardır. Havada, denizde, suda, karada, bir ayaklı, iki ayaklı, çok ayaklı, karnı üstünde, adeta insan aklı şu şekilde olmaz dediğinde, Allah o şekilde olur deyip yaratmıştır. Adeta “Canlıları sakın suda yaşayamaz demeyin yaşatırım. Havada yaşayamaz demeyin havada tutarım. Yerin altında yaşayamaz demeyin. Yerin karanlıklarında yaşatırım. İki ayakla olmaz demeyin. Annesiz demeyin, babasız demeyin. Yaratma ve yaşatma için

¹³⁰⁵ 22.Hacc/46

¹³⁰⁶ Eaton, a.g.e., s.132.

¹³⁰⁷ 11. Hud/6

¹³⁰⁸ 88. Gaşiye /17

benim dilememden başka bir şart yok. Hayatı da hayatın şartlarını da ben belirlerim.” Diyerek seslenmiştir. Canlı varlıklar kadar cansız varlıklar; gece, gündüz, dağlar ve tabiat olayları; yağmur, ateş, su ve toprak bilinen ve bilinemeyen yönleriyle yaratılışın çeşit çeşit örnekleridir.

*2-Varlık bir ölçü ve düzen içindedir; Yaratılışı anlatan ayetlerde yer alan “tedbir” ve “takdir” ifadeleri yaratılışın bir ölçü ve plan doğrultusunda gerçekleştiğini göstermektedir.*¹³⁰⁹ Ölçü ve düzen evrendeki yasaları oluşturur. Her yasa ve ölçü evreni okuyuşun bir çeşididir. Evrendeki varlıklar incelendiğinde, varlığı oluşturan bütün parçaların, en küçük ayrıntıya kadar kusursuz bir uyum(hak) üzere olduğu görülür.¹³¹⁰ Akıl ve kalp Allah’ın yarattığı evrenin ve içindekilerin düzenini inceliklerini fark ederek zevk alır. İçinde yaşadığı bu düzeni insanın kendisi sağlamamaktadır. İnsan bu düzenin bozulması alt üst olması karşısında güvende değildir.¹³¹¹ Göklerin ve yeryüzünün varlığını ayakta tutan Allah’tır.¹³¹²

*3-Varlığın sahibi Allah’tır ve O’nun emri ile hareket etmektedir; Varlık; varlığını “vahiy” ve “emir” ile sürdürmektedir. Varlıktaki bin bir ilişki emirle yürütülmektedir. Allah elini, ilmini, yaratmasını, gücünü ve kudretini varlıktan çekmemiştir. Varlık Allah’ın emriyle ve dilemesiyle varlığını sürdürmektedir.*¹³¹³ Allah canlı ve cansız bütün varlıklara vahyetmiştir. Varlık emirle hareket eden askerdir.¹³¹⁴ Allah kendisini “yeryüzünün ve göklerin Rabbi” olarak tanımlar. Allah önemsiz ve değersiz hiçbir şey yaratmamıştır.¹³¹⁵ İnsanın merak duygusu hayranlık duygusuyla birleşerek hikmet toplayan, hikmet arayan, hikmetle bakan bir bakışa

¹³⁰⁹ Öge, a.g.e., s.132.

¹³¹⁰ 29. Ankebut/44

¹³¹¹ 50. Kaf/6/7/8

¹³¹² 35. Fatır/41

¹³¹³ 16. Nahl/68; 41. Fussilet/12

¹³¹⁴ Veli Ulutürk, *Kuran-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor*, Çağlayan A.Ş., İzmir 1985, s.64.

¹³¹⁵ 38. Sad/27

taşır. Evrende boş olan, boşlukta kalan hiçbir şey yoktur. Nehirler kendi yolunda akar, yıldızların ise bir sahibi vardır. Sahipsiz hiçbir şey yoktur. Varlığın görevine müdahale ifsaddır.

4-Her varlığın bir görevi vardır. Varlığa tesbih, salat, teslimiyet, secde ve teshir görevi verilmiştir. Varlık, Allah'ın kendisine verdiği görevi yaparken *tesbih* ve *salat* halindedir. Son durumda ise varlığın görevi insana hizmettir. Tesbihatı kulaklarınızla duymazsınız belki ama gönüllerinizle duyabilirsiniz. Kuşları gökyüzünde tutan, gökyüzünü uzay boşluğunda tutan, varlığı ayakta tutan O'dur. Gönül gözüyle okumak varlığın içine doğru gidildikçe ayrı mucizeler, uzaklaştıkça ayrı mucizeler, ilişkiler bağlamında bakıldığında başka mucizeler gözlenmektedir. Varlık mucizeler ağı olarak insanı büyülemektedir. Tesbih emrinin geçtiği bütün ayetlerde tesbih'in hamd ile yapıldığı veya yapılması gerektiği emredilmiştir. Gerçek bir ilahın özelliği kendisinin ve yaptığı işlerin eksiksiz ve kusursuz olmasıdır. Varlıkların görevlerini eksiksiz yerine getirmeleri insana görev çağrısında bulunmaktadır. Bu okuyuşla insana düşen de hamd ile en yüce isim¹³¹⁶ ve sıfatlarla Allah'a yönelip tesbih yapmasıdır. Bu anlamda tesbih varlıkla aynı yöne aynı akışta ve aynı Rab önünde görevini yerine getirir.¹³¹⁷ Tesbih, varlığın anlamı ve ruhudur. Bunu fısıldamayan bir varlık insana başıboşluğu, anlamsızlığı, sahipsizliği ve çürüyüp yok olup gitmeyi hatırlatır. Bu okuyuşla kuş sesi tesbihat, kedi mırıldanması ise zikirdir. Yapraklar ayet, meyveler "salat" gök gürültüsü "hamd"dir. Kuşlar, deniz, bütün doğa, yaradan için övgü müziği ile konuşur.¹³¹⁸ Gök gürültüsü, dağlar, göklerde ve yerde olan her şey Allah'ı tesbih etmektedir.¹³¹⁹ İnsanın da bu

¹³¹⁶ 56. Vakıa/74

¹³¹⁷ 20. Taha/130

¹³¹⁸ Hıncal Uluç, *Sabah Gazetesi*, 30 Ağustos1997

¹³¹⁹ Pak, a.g.e., s.112

okuyuşla hayret ve hayranlık içinde “SübhaneAllah” “Allahuekber” “Elhamdülillah” demesi beklenir. Allah’ın zikrine tesbihata hazır ve devamda olan bu muhteşem koroda insanın da kendi yerini alması beklenir. İnsan Hz. Davut gibi öyle güzel tespih etmeli ki dağlar ve kuşlar da onun tespihine katılsın, böylece insan, varlık ve melekler ile tesbih, hamd, secde ve teslimiyetle Yaratıcıları karşısında anlamlı bir bütünlük oluştursunlar. Varlık insanla kardeşdir. Tesbih ve salatlarını anlamasak ve şuurunda olmasak da insan ile evren “afak” ve “enfüs” olarak ayet realitesinde bir bütünün iki parçasını oluşturur.¹³²⁰ Varlıkla aynı amaçta birleşmek insanı varlıkla kardeş kılar. İnsanın bütün varlıkla eşit yanı kulluktur. İnsanın varlıkla bütünleşmesi, ortak amaç oluşturmaları onlarla kardeş olması istenir. Nasıl onlar ibadet ve itaatte kusur etmiyorlarsa insanların da kendi sahiplerine ibadet ve kullukta bulunması beklenir.¹³²¹ Çünkü varlık kendisine verilen her görevi ibadet coşkusu içinde ifa etmektedir.¹³²² İnsanın fiziki yapısı doğal elementlerden yaratılmıştır. İnsan her iki atasını doğal olanı da insan olanı da birden sevmelidir. Toprağı da hemcinsini de sevmelidir. İnsanlığı, insan olan anasını ve doğal anası olan yeryüzünü sevmelidir.¹³²³

5-Varlık, Allah’ın varlığını, esma ve sıfatlarını yansıtan belgelerdir; Nasıl ki yola dikilen işaretler yolcunun gözlerini kendilerine değil, gidecekleri yönü gösteriyorsa, doğa olayları da dikkatimizi kendi üzerine değil, kendilerinin ötesinde olan bir istikamete yöneltmeğe çalışır. Bu derin anlayışa göre doğa olayı artık bir doğa olayı olmaktan çıkar, bir işaret bir sembol olur. Bu ayetler Allah’ın iyiliğinin,

¹³²⁰ 41. Fussilet/ 53

¹³²¹ 32.Secde/15

¹³²² Demirci, Kuran ve Yorumu, ss.28-29.

¹³²³ Michel Serres, *Doğayla Sözleşme*, Çev: Turhan Ilgaz, Y.K.Y., İstanbul 1994, s.64.

büyükliğünün, merhametinin ve diğer isimlerinin bir göstergesidir.¹³²⁴ Varlıkta Allah'ın esma ve sıfatlarını görmek, varlığının ayetlerini okumak varlığa saygı uyandırır. Bırakın canlıları, cansız varlıkları bile ruh taşıyan bir canlı kadar sever ve değer verir.¹³²⁵ Varlık; Allah'ın esma ve sıfatlarını yansıtan bir aynadır. Her varlık Allah'ın büyüklüğünün küçük işaretleriyle süslenmiştir. Varlık insana sadece yararlanması için değil aynı zamanda bir anlam yüklemesi, sanatı takdir etmesi, Yaratıcının esma ve sıfatlarını keşfetmesi içindir. Varlık ve ilişkileri; Allah'ın iradesi, muradı, tecellileri, güzelliği, sanatı, temaşa ve aktarımıdır. Varlıktaki en küçük hareket ve değişim bizzat Allah'ın müdahalesi ile olur. Allah esma ve sıfatlarıyla varlıkla ilişkisini canlı-hayy bir şekilde sürdürür. Allah'ın izni ve bilgisi olmadan kuru bir yaprak bile yere düşmez, tohum çatlamaz, rüzgar esmez. Bunlar da bir estetik ve düzen içerisinde gerçekleşir. Allah'ın bal arısına, göklere ve yeryüzüne vahyetmesi, bunların okunaklı olduklarını gösterir. Vahiy insan içindir. Vahiyi okumak insana özgü bir özelliktir.

*6-İnsan varlıkla öğrenir, varlık öğreticidir; Varlık insana öncelikle Rabbini öğreten işaretler ve ayetlerdir. Ondan öğreneceği çok şey vardır. Aslında insan varlık dışında ne bilebilir ki? Allah evrendeki neden-sonuç ilişkisini ve sebepliliği biz insanlar için yaratmıştır. Varlık çevresi insanlar için bitimsiz soru, merak ve öğrenme ortamları barındırır. Doğa sayısız yasaları ve ilişkileri ile bizi büyüler kendine çeker. Aşağı yukarı içeri dışarı tüm yönlerde sonsuz ayrıntıya yönelerek ne varlığı ne de varlıkla ilgili bilgileri bitiremeyiz. Her şeyi bildiğimiz sandığımız bir noktada yeni bir soruyla başa dönebiliriz.*¹³²⁶

¹³²⁴ Pak, a.g.e., s.110.

¹³²⁵ 24. Nur/41

¹³²⁶ Hegel, *Doğa Felsefesi I Mekanik*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınlar, İstanbul 1997, s.25

7-Varlıktan dolayı şükretmelidir; Bütün varlık insan için nimettir.¹³²⁷ Nimetler; insanın pratik olarak yararlandığı tüm canlı ve cansız varlıklardır. Kimi ile beslenir, kimi ile barınır kimi ile estetik bir haz duyar.¹³²⁸ Nimet insana şükür gerektirir. Varlık şükürsüz ve kanaatsız korunamaz. İnsan bütün ihtiyaçlarını Allah'ın yarattığı evrenden karşılamaktadır. İnsan Allah'ın lutfettiği üzerindeki nimetleri saymaya kalksa saymakla bitiremez.¹³²⁹ O insana nimet olarak isteyebileceği her şeyden vermiş; insan için göğü tavan yeryüzünü beşik kılmıştır. Ancak nimetlerin tamamı insana ait değildir. Sonradan gelecek nesillerin ve diğer canlıların da hakları vardır. İnsanın görevi tahrip değil; şükür ve ıslahıdır.¹³³⁰

8-Yaratılan ve hizmetinize verilen varlıklara değil Yaratana tapınmalıdır; Allah insanı eşyanın mahkumu değil hakimi ve yöneticisi olarak yaratmıştır.¹³³¹ Varlık Allah'a ibadet ederken, ona secde ederken, onu tesbih ve tenzih ederken insan nasıl olur da kendisi gibi kullara tapınır?¹³³² Varlık insana hizmetçi iken nasıl olur da insan hizmetçiye kul-köle olabilir?

9-Varlık Korunmuştur; Allah varlıkları şeytandan ve kötülüklerden, zavalden, yokulup gitmekten korumuştur.¹³³³ Allah "Kayyum" sıfatı ile ayakta olan ne varsa ayakta tutmakta, nefes alan ne varsa nefes vermekte, hareket eden ne varsa onun hareketini yönetmektedir. Hiçbir canlı yoktur ki, Allah onu alnından yakalamış olmasın.¹³³⁴ Her varlık değişim halinde ve fanidir. Yalnız sonsuz olan Allah'tır.

¹³²⁷ 16. Nahl/18; 45.Casiye/13; 14. İbrahim/34

¹³²⁸ 2. Bakara/29; 14. İbrahim/32

¹³²⁹ 14. İbrahim/34

¹³³⁰ Ali Rıza Temel, "İslama Göre İnsan Çevre İlişkisi", *İnsan ve Çevre Sempozyum Tebliğleri*, İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992 s.70

¹³³¹ M.Emin Yıldırım, *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*, Kalem Yayıncılık, İstanbul 2004, s.61.

¹³³² 16. Nahl/48; 41. Fussilet/37; 13. Ra'd/15

¹³³³ 37.Saffat/7

¹³³⁴ 11. Hud/56

Zamanı Okuma; Zaman düşünen bütün insanları kendisine çekmiştir. Birçok düşünür zamanla insan arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışmıştır. Doğru zaman algısı insanın benliğini, kişiliğini ve dünya görüşünü oluşturmada en etkin bir yoldur. Zamanı doğru algılamayanlar onu doğru yaşayamazlar. Zamanı doğru algılayabilmek için zamanın ayetlerini okumak gerekir. İnsan zamanla anlam kazanır. Zaman aynasında kendisini görmedikçe insan kendisini iyi değerlendiremez.

Zaman; bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakittir. Ay ve güneş gibi gök cisimlerinin hareketlerini dikkate alan bir tanıma göre de; olayların oluş ve akış sırasını belirleyen, düzenli ve dönemli gök olaylarını birim olarak kullanan sanal bir kavramdır.¹³³⁵

Felsefi olarak bakıldığında zaman çok derin bir konudur. Edebi çalışmalarda da en fazla üzerinde durulan konulardan biri zaman olmuştur. Vahiy açısından bakıldığında da salih amel zaman, olay ve kişi üçgeninde üretilen bir değerdir. Orada her şey bir defa yaşanır. Zamana sadece bir defa tanıklık yapılır. Olaylar birbirine benzese de hepsi özeldir. Kişiler ise zaman ve olaylara etkin olarak katılan onları yönlendiren sorumlu elemanlardır. Vahyin zamana dikkat çektiği yönler her insanın ilgisini çekecek niteliktedir. Bu anlamda Allah insandan zamanı okumasını istemektedir. Allah dışında her varlığın zamandaki değeri faniliktir. Zamanın farkında olmak bilinç işidir. Zaman, gaybın açığa çıkması görünmesidir.

Zamanın dışına çıkmak varlık için mümkün değildir. Canlıların ise zaman karşısında daha özel bir durumu vardır. Bu durum insanın zamanda işgal ettiği yeri görmesi ile ilgilidir. Zaman karşısında varlık bilinci taşıyan, kendisini zaman aynasında görüp değerlendirebilen yalnızca insandır.

¹³³⁵ TDK<<<http://tdkterim.gov.tr/bts/>>> Erişim: 18.02.2011

Allah için zaman yoktur; ebed ve ezel vardır. Diğer varlıklar ise kendi sistemlerinin ait olduğu zamana bağlıdırlar. Zamanın sahibi ve yöneticisi Allah'tır. Zaman kime ne kadar takdir edilecekse O eder. Ecelleri tayin eden O'dur.¹³³⁶ Zamanı elinde tutmak gerçek bir ilahın özelliğidir. Zamana hükmetmek yalnızca Allah'ın bir özelliğidir. Kuran, zamanın arkasındaki gerçek Fail'e işaret eder. Kuran'da zamana ve zamanla ilişkili olan gök cisimleri üzerine ve zamanın bölümlerine yemin edilerek insanın zamanı düşünmesine aracılık yapılır.¹³³⁷ Güneş ya da ay zamanın varlık nedenleri değildir. Onlar sadece bizim gök saatlerimizdir. İnsandan insana, insandan Allah'a uzanan zaman algıları gibi her varlığın zaman algısı farklıdır. Allah için her zaman şimdidir. Dün ve yarın bize göre kavramlardır.¹³³⁸

İnsanın varlık sahnesine çıkışı, annesinden önceki hayatı, anne karnında geçirdiği hayatı, kendisini bilmeden yaşadığı bebeklik yılları, erken çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri, mezardaki yaşamı, yeniden diriliş ve ebedi hayat zamanda insanın yaşam evrelerini oluşturur. Kuran bu evrelerin her birini insanın okuması için zamana serpiştirilmiş ayetler olarak kabul eder.¹³³⁹ Zamanda var olma ve yaşamanın Allah'ın bir lütfu olduğuna işaret eder. İnsanın dünya hayatı bir tanışma faslı kadar çok kısadır ve çabuk geçmektedir.¹³⁴⁰ İnsan zamanı okuyuşunda kendi geçmişini, yaşadığı olumlu-olumsuz, acı-talı günleri, düşüp-kalktığı günleri, zamanın üzerindeki akışını, birlikte yaşadığı insanların hayattan çekilişlerini, yeni gelenleri, hemen gidenleri, gelip de gidemeyenleri zaman içinde okur.¹³⁴¹

¹³³⁶ 10. Yunus/49

¹³³⁷ 103. Asr /1/3

¹³³⁸ 22.Hacc/47; 70. Mearic/4; 32.Secde/5

¹³³⁹ 30. Rum/54

¹³⁴⁰ 10. Yunus/45

¹³⁴¹ 3.Ali İmran/185

Dünyaya gelen her varlık Allah’a dönüş yolundadır. Dönüş başlamış ve devam etmektedir. İnsan zaman içinde makam kazanır, mekân değiştirir. Ruhlar âlemi, anne rahmi, yeryüzü, mezar, mahşer insanın zaman içinde uğrayıp geçeceği cennet ve cehennem ise yerleşip kalacağı mekânlardır.

Allah insanları yaptıklarına karşı hemen cezalandırmaz; hayat ve ölüm arasındaki süreç “belirlenmiş bir ecel” olarak işletilir. Ecel “erze li’l ömre” “ömrün en düşkün çağı olan ileri yaşlılığa” kadar uzatılabilir.¹³⁴² İnsan için ecel hep yanında taşıdığı geriye çalışıp duran kurulu saatli bir bomba gibidir. Ecel bazan mühlete çevrilir. Ceza gerektiren bir durumda ceza ertelenince mühlet durumu oluşur.¹³⁴³ Acaba insan ecelini mi, yoksa mühletini mi yaşamaktadır? bilemez. Ölüm ve ahiret yaşamı insanın kesin geleceğidir. Muhtemel gelecek ise dünya yaşamında insanın planladığı gelecektir. Akıllı insan öncelikle kesin geleceğe hazırlanır. Geçmiş tevbe ile temizlenmeli zaman değerli işlerle-salih amellerle kazanılmalıdır.

Zaman Allah’tan başka her şeyi değiştirir.¹³⁴⁴ Ölümsüz olan yalnızca Allah’tır. Varlık için değişim kaçınılmaz. Ölüm bile değişimi durduramaz. “Biz, toprağın onlardan neleri eksilttiğini kesinlikle bilmekteyiz.”¹³⁴⁵ Zaman hızla akar, zamandan kimse dışarı çıkamaz. Sırtını dönse de gözlerini kapasa da görmezden gelse de zaman akıp gitmektedir. Zaman sahibine akmaktadır.¹³⁴⁶

Zamanı okumak ölümden zirve yapar. İnsanın kendi ölümünü okuması zamanın en can alıcı bölümünü oluşturur. İnsan için gelecek, “peki ya sonra” sorusuyla ilerletildiğinde sonuçta karşılanacak şey ölümden başka bir şey değildir. Bir insan için zamanı okumak ölümü okumakla eş anlamlıdır. Zamanın asaleti ve hayatın

¹³⁴² 16. Nahl/70

¹³⁴³ 35. Fatır/45

¹³⁴⁴ 28. Kasas/88

¹³⁴⁵ 50. Kaf/4

¹³⁴⁶ 13. Ra’d /2

anlamı ölümdedir. Ölüm insana niçin yaşaması gerektiğini fısıldar. İnsanın ölümlü ve fani olması dünya hayatında kaçınılmaz bir gerçektir.

Her insan için en yakın gelecek ölüm ve ahrettir. Bu gerçeğin üstü insanlar tarafından örtülmeye çalışılır. Kuran ahiret hayatının tamamen ihmal edildiği dünya hayatının tek tercih olduğu¹³⁴⁷ durumların yanlışlığını dile getirerek ahiretin unutulmamasını tavsiye eder.¹³⁴⁸ Dünya hayatı, oyun, eğlence, övünme, mal ve evlatta çokluk¹³⁴⁹ olarak nitelendirilerek dünya hayatının geçiciliğine dikkat çekilir. Kuran’da dünya hayatı oyun ve eğlence, kısa bir geçimlik (“*leibün*” “*lehvün*” “*meta’ün*”) ahiret ise hayırlı ve sonsuz “*hayrün ve ebka: daha hayırlı ve sonsuz*” olarak tanımlanır. Ahiret inancı zamanı daha önemli hale getirir. İnsanın yaptıkları boşa gitmeyecek, sonsuz yaşamda gönderdiklerini kendisine azık olacaktır. Ahiret hayatı açısından bakıldığında *dünya hayatındaki zaman, cennet veya cehenneme akan bir nehir gibidir*. Dünya ve ahiretin karşı karşıya getirilmesi doğru değildir. Asıl birbirine karşıt olanlar; iman-küfür, helal-haram, salih olan ve olmayan, yanlış-doğru, yararlı -zararlı, iyi ve kötüdür.

3.3.Duygusal Öğrenme Düzeyi

Kavramlar, insanın duygusal dünyasında çeşitli imgelerle karşılık bulur. Öyle ki düşünme eylemini imgesel alana taşıyan görüşler bile vardır. Bu görüşe göre; ussal düşünme nedenselliğe, neden-sonuç ilişkisine yönelirken, imgesel düşünme anlama ve erekliliğe (finalite) yönelir. Bu bağlamda, analitik algı gündelik yaşamda temel insan gereksinimlerinin pratik şekilde karşılanmasına hizmet ederken; duygusal

¹³⁴⁷ 18. Kehf/28

¹³⁴⁸ 87. A’la /16/17

¹³⁴⁹ 57. Hadid/20

algının bunun ötesine geçerek insanı sonsuz ve zengin keşif olanakları sunan estetik yaşantıların içine soktuğu belirtilmektedir.¹³⁵⁰ Düşünce, duygularla birlikte hareket ettiğinde anlama, algılama kadar zevk alma, severek katılma ile güçlü bir bağlılık oluşturur. Düşünsel öğrenme yaşantıları duygularla da güçlendirilmiş olur. Bu şekilde duyumsal, duyuşsal ve zihinsel süreçler birbirlerini tamamlayarak insanın olup bitenleri çok yönlü ve derinlemesine tanınmasında etkili olur. Anlam kazanmış bir varlık dünyasından sonra olay ve olgulardan, seçme, beğenme, sahiplenme, yaklaşma, uzaklaşma aşaması yaşanır. İnsan zihinsel ve mantıksal faaliyetlerin sınıflayıcı, ayrıştırıcı ve sınırlayıcı gerçekliği içinde olup bitenleri algılama ve anlamaya odaklanırken, duygusal alanda ise duyumlara dayalı olarak kurulan imgelerin çok yönlü, sonsuz ve değişken dünyasına açılır.¹³⁵¹ Kavramsallaşma sürecinin bir boyutunda duygusal anlamın varlığı ihmal edilmemesi gereken bir boyuttur.

Davranışları yönlendirmede duygular çok etkilidir. Düşünce ve duygular arasında sürekli bir etkileşim yaşanır. Duygular düşünceleri güçlendirir. Duygularımız vasıtasıyla da duygusal bilgi ve bilincimiz gelişir. Ayrıca duygular düşüncedeki karışıklıkların giderilmesinde rol oynayarak düşünceler arasında tercih yapılmasını sağlar. Düşünceleri önem ve öncelik sırasına koyarak düşüncelerle tecrübeler arasında geribildirim mekanizmasını çalıştırır. Bu geribildirim mekanizması olmadan rasyonel düşünme mümkün olmaz.¹³⁵²

¹³⁵⁰ Özdemir, a.g.m., s.273.

¹³⁵¹ Özdemir, a.g.m., s.273.

¹³⁵² <<<http://www.metalog.com.tr/media/catalogueipdf/METALOGitrainingitoolsitri2.pdf>>>

Erişim:28.092012

İslam, akademik öğrenmeler yanında sosyal, duygusal öğrenmelere de fırsat tanımıştır.¹³⁵³ İslam'ın öngördüğü hakikatin kavramaya yönelik zihinsel etkinliklere açık yönü olduğu kadar duygulanım yönü de vardır. İnsanda yetenek olarak bulunup da ilahi mesajın dikkate almadığı ve karşılığını bulmadığı hiçbir beşeri durum yoktur. İnsan, inandığı kadar sever, sevdiği kadar korkar, korktuğu kadar ümit eder, ümit ettiği kadar endişe duyar. Din, yaşam boyu öğrenmenin duygusal boyutunu da ihmal etmemiş; yaşam boyu sevmeyi, saygılı ve hoşgörü olmayı, sorumluluğu, merhamet ve adalet duygularını güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Dini kavramlar insanın iç dünyasında hem zihinsel hem de duygusal yapılanma oluşturur. Bu nedenle bilişsel odaklı yürütülen din eğitiminin, “*duygulanım ve değerlendirme*” yetilerini de geliştirecek alternatif eğitim durumlarıyla desteklenmesi gereklidir.¹³⁵⁴ İnsan duygusal potansiyelini ve yetilerini de dini yaşantısında ve ilişkilerinde çok güçlü bir şekilde kullanmaktadır. Din, insanların duygularını doğru, yerinde ve ölçülü yönetmesine katkı sağlar. İnsanın kalbindeki ilahi duygular insanın kendisine, insanlara ve varlık âlemine yabancılaşmasını önler. İnsanın fitratında bulunan güzel duyguları teşvik eder, güçlendirir. Olumsuz duygularıyla başa çıkmasında da yardımcı olur. İnsan birçok temel duygunun gerçek karşılığını dinde bulur. Duygular gerçek karşılığını bulamadığı zaman adeta kalpte kara delikler oluşur. Huzur ve mutluluk adına ne varsa bu delikler tarafından yutulur. Bu duygular gerçek yerini bulmadığı zaman insan kendisine, insanlara, varlığa, hepsinden önemlisi Allah'a karşı yabancılaşma başlar.

¹³⁵³ <<<http://www.dem.org.tr/ded/17/ded17mak2.pdf>>> Erişim:12.01.2012

¹³⁵⁴ Özdemir, a.g.m.,s.272

¹³⁵⁴ Jonathan Cohen, “Social, Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climatefor Learning, Participation in Democracy, and Well-Being” <<<http://www.schoolclimate.org/climate/documents/policy/cohen/HE/Paper/7/06.pdf>>>Erişim: 08.04.2012

İnsandaki duygular insanın kendisinden başlayarak bütün varlıklara yönelmiştir. İnsan yaşamının önemli bir yönünü duygusal bağlılıkla sürdürür. Anne-çocuk arasında şefkat ve merhamete dayalı bir bağlılık, eşler arasında sevgiye dayalı bir bağlanma, canlılar ise yiyecek ve içecek gibi ürünlere ihtiyaçlara dayalı bir bağlılık gösterir. İman da insanın sevgi, saygı, huşu, gibi birçok üstün duyguyla Allah'a olan bağlılığıdır. Bu bağlılığı harekete geçiren; Allah'a olan hayranlık, Allah'a sürekli ihtiyaç hissetme, cezalandırmasından azabından korkma, acziyetine karşılık Allah'ın her şeye güç yetirmesi, kesin dönüşün Allah'a olması gibi düşünce ve inançlardır. İman, kul olarak Allah'a, ümmet olarak peygambere ve onun örnekliğine ve son olarak Müslümanların yoluna bağlılıktır.

Kuran'da, iyilik ile sevdiği şeylerden fedakarlık yapmak arasında doğrudan bir ilgi kurularak, insanın mal ve mülke hırsla ve sevgiyle düşkünlük ve bağlılığına¹³⁵⁵ rağmen malını yetim, yoksul ve fakirlerle paylaşması¹³⁵⁶ övülmüştür. Aksi takdirde sevdiklerinden vermeyenler iyiliğe erişemeyeceği bildirilir.¹³⁵⁷ Allah'ın hayır olarak bildirdikleri dışında, insanın sevdiği ve hoşlandığı şeyler her zaman hayırlı olmayabilir.¹³⁵⁸ İnsandaki mal sevgisi hayra engel olmamalıdır. İnsan ancak yapacağı özveriyle Allah'ın imanı ve her türlü hayrı sevdirmesine layık hale gelebilir.¹³⁵⁹ İnananların en fazla Allah'ı ve emrini sevdikleri belirtilir.¹³⁶⁰ İnsanın bir işi sevmesi, onu yapmaya yönelmesinin en güçlü motiflerindendir.¹³⁶¹ Salih ameller bu sevgi kaynağından beslenir. İnsanın Yaratıcıya sevgisi arttıkça bu sevgisini varlık alemine yansıtır. Anne-baba, çocuklar, eşler insanlar arasındaki sevgi; Allah sevgisi ile artar.

¹³⁵⁵100. Adiyat/8

¹³⁵⁶2. Bakara:177

¹³⁵⁷3. Âl-i İmran/92

¹³⁵⁸2. Bakara/216

¹³⁵⁹9. Tevbe/24

¹³⁶⁰2. Bakara/165

¹³⁶¹Şaban Ali Düzgün, "Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2011, cilt: IX, sayı: 2, s. 22.

Allah sevgisi yalnızca Allah ve insan arasındaki ilişkiyi düzenlemez; aynı zamanda bu sevgi bütün yaratılmışlara yönelir. Var olan her şey Allah'ın kulu ve yarattığı olduğu için onlara karşı merhamet ve iyilik ile yaklaşır.

Dini duygunun bütünlüğünde ve hayatı entegre etme gücünde birçok dereceler vardır.¹³⁶² Duygusal düzeyde her durumda hesap kitap yoktur. İnsan eylemlerinde fedakârlıktan adanmışlığa içinde birçok dereceler barındıran duygular, insanın en sıcak ve aktif yönüdür. Duygusal düzeyin de kendi içinde derinlik ve yoğunluğu söz konusudur.

Allah insan ilişkisinde de duygusal öğrenme alanı çok önemlidir. Kuran'a göre akıl gibi duyguların kaynağı da Allah'tır. Sevgi ve merhamet duygusunun kaynağı Allah'tır. Allah *Rab, Rahman, Rahim, Vedud*'dur.¹³⁶³ “*Vedûd*” ismi; çok şefkatli, muhabbetli, salih kullarını çok seven ve onlarca çok sevilen, onları rahmet ve rızasına erdiren; sevmeye ve dostluğu kazanılmaya yegâne layık olan anlamına gelir.¹³⁶⁴ Allah olumsuz ve acziyet içerikli duygulardan uzaktır. Kendi zatına yakışacak şekilde ihtiyaç duymadan sever. Allah duygu olarak da yarattıklarına benzemez. Biz insanlar duygu alış verişine muhtacız. O ise ihtiyaç duymaz. İnsanın sevdiği her şeyde O'nun yaratması vardır. Sevgiyi ve sevgi objesini yaratan O'dur. O “*Vedud*”dur. Allah merhametlidir. Rahman'dır, Rahim'dir ve Rauf'dur. Canlılar arasında şefkat ve merhameti O yaratmıştır. Her duygunun Allah ile bir ilişkisi vardır. Duyguların dengede olabilmesi için öncelikle Allah ile ilişkisini iman ile kurmak gerekir. İman, insanın bütün ruhsal yetileriyle katıldığı Allah ile insan arasında gerçekleşen bir ilişkidir. Bu ilişkide insan, duygu yönüyle de Allah'a olan

¹³⁶² Allport, a.g.e., s.158.

¹³⁶³ 11. Hud/90, 85. Bûruc/14; Yeniçeri, a.g.e., s.24.

¹³⁶⁴ <<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ved%C3%BBd>> Erişim:02.09.2011

muhtaçlığını ve bağılılığını ifade eder. Allah'ın kalpteki yeri ve makamı hiçbir şeyle doldurulamaz. Çünkü *“Allah, bir insanın göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır.”*¹³⁶⁵

Korkuyu gerçek sahibine teslim etmek insanı huzura götürür. Allah'tan başka korkulmaya layık başka bir ilah yoktur. Korkuları Allah'ta tevhid etmek insanı rahatlatır. Çünkü Allah korkulmaya daha layıktır.¹³⁶⁶ Allah ile yapacağının arasına kimse giremez; fakat Allah insanın kalbi ile arasına¹³⁶⁷ ve yöneldiği her eylemin arasına girebilir ve ona engel olabilir. İman, anlamsız korkuları anlamlı tek bir korkuya indirger. Korku yine vardır fakat anlamlıdır. İmandaki korkuya iş yaptırılır.

Stres ve kaygı gibi ruhsal gerilimler de korku duygusunun bir parçası olarak kabul edildiğinde, korku duygusunun insan yaşamında nasıl bir yere sahip olduğu daha iyi anlaşılır. Bu kadar çok çeşidiyle insan korkuyla nasıl baş edecektir? İnsan başına gelecekler ve hayatta karşılaştıkları konusunda hiçbir bilgiye sahip değildir. Hayat iyi kötü birçok sürprize açıktır. İnsan için iman, korku ve hüznün ile baş edilmesi, azaltılması veya giderilmesi için güvenilir bir sığınaktır. Hayırlı sonuçları olan bir korkudur. Diğer anlamsız ve saçma korkulardan vesveselerden, kurtulmanın yolu da imandan geçer. İman insana hayata varlıklara olay ve olgulara çok farklı bir bakış açısı kazandırarak insanda algı değişimi oluşturur. Özellikle her işine ortak, duyan, gören, yardım eden, her şeye gücü yeten bir Allah inancı, dünya yaşamının faniliği ve ebedi hayatın varlığına inanma insanın gücüne güç katar. Bir defa insan yalnız değildir. İkincisi burada şimdi yaşanan her şey geçicidir. İdeal yaşantıda çekilen acı ve sıkıntılar kalıcı olarak bir hesaba geçmektedir. Veren ve alan Allah'tır.

¹³⁶⁵ 33. Ahzab/4

¹³⁶⁶ 9. Tevbe/13

¹³⁶⁷ 8. Enfal/24; 8. Enfal/24

Az veya çok sahip olunan her şey nasiptir ve emanettir. Hata ve günah işlenmişse bağışlayan bir Rab vardır. Hayatın sahibi Allah'tır. Varlığın sahibi Allah'tır. İnsanın Allah ile paylaşamayacağı hiçbir sıkıntı yoktur. İnsan kendi korku ve endişelerini kendisi gideremez.

İnsan korktuğu varlık ile kendisi arasına mesafe koyar ve ondan uzaklaşmak ister. Fakat bu durum yalnızca Allah korkusu için farklılık gösterir. İnsanın Allah'a karşı duyduğu korku ne yapacağı belli olmayan zalim bir yönetici veya ne yapacağı bilinemez bir vahşi hayvan korkusu gibi değildir. Allah korkusu dostluğunun ve sevgisini kaybetme korkusudur.¹³⁶⁸ Allah'ın büyüklüğüne, saygınlığına karşı insanın kendi yaptıklarından, inandıklarından dolayı Allah'tan korkmasıdır.

Duygusal değerler iman ile birlikte gelişir. Neyi ne kadar, seveceğini, öğrenir ve bunu yaşantı haline getirir. İnsan ve Allah ilişkisi sevgi, korku, bağlılık, gibi temel duygular en üst seviyede ve tevhid çerçevesinde şekillenir. Sevgi, şefkat ve merhamet gibi olumlu duyguların sınırları Kuran ilke ve ölçüleri ile korunur. Örneğin “tevhid” inancı sevgi duygusunun hiçbir varlığı tanrılaştırmasına izin verilmez. Adalet ilkesi ile gerektiği zaman suçluların cezalandırılması ve merhamet duygusunun sınırları korunmuş olur. Çocuklara, dünya malına ve geçici şeylere aşırı bağlılık, insanları hayırlı işleri yapmaktan alıkoyabilir. Mübah ihtiyaçların karşılanmasında işlevsel olan duygulardaki dengesizlik dahi zararlı sonuçlar doğurabilir. Aşırı isteklerden uzak orta yolun tutulması insan için en hayırlı olandır. Allah, geçici isteklerine engel olamayanların ebedi istekleri ile kendileri arasında engel koyacaktır.¹³⁶⁹ Bu durum tam bir mahrumiyettir.

¹³⁶⁸ Gazali, İhya, cilt iv, s. 241.

¹³⁶⁹ 34. Sebe/54

İnsanın Allah'a karşı geliştirdiği bu duygulara insandaki duyguları yaratan Allah da kendi zatına uygun bir şekilde karşılık verir. İnsanların duyguları acziyetlerini ve muhtaçlıklarını ifade ederken Allah'ın duygulara karşılık vermesi yüceliğinin, merhametinin bir göstergesi olarak tecelli eder. İnsanın duyguları, Allah'ın vereceği karşılık gerçekleşmeden tatmin olmaz. İnsanın üstün duyguları gerçek karşılıklarını dinde bulur. İnanma, bağlanma gibi üstün duygular yanlış yerlere ve insanlara yapıldığında insan özgürlüğünü kaybeder ve köleleşir. İman insanın kendisine yabancılaşmasını önler İnsanda bulunan temel duygular imanla doğrudan ilgilidir. İnsandan Allah'a *hubb, huşu, haşyet, hayf, vüdd*, duyguları, Allah'tan insana *velayet, hubb, yakınlık, imanı ve islamı sevdirmek şeklinde* karşılık bulur. Sınırsız rahmet sahibi olan Allah, imana erişip dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyanları kendi *sevgiyle kuşatacaktır*.¹³⁷⁰ Allah'ın güzel isimleri insanın muhtaç olduğu bütün duygulara cevap verir. İnsanı Allah'tan başka kimse affedemez. Her durumda karşılık bulacak tek sevgi, Allah sevgisidir. Allah'ın insanı yaratması, ihtiyaçlarını karşılaması için çeşitli nimetleriyle donatması, akıl vermesi, kitap ve peygamberlerle desteklemesi Allah'tan insana doğru atılmış sevgi ve merhamet adımlarıdır. Allah; muhsinleri¹³⁷¹ tevbe edenleri¹³⁷² temizlenenleri¹³⁷³ Rasule tabii olanları¹³⁷⁴ muttakileri¹³⁷⁵ sabredenleri¹³⁷⁶ tevekkül edenleri¹³⁷⁷ adaletli olanları¹³⁷⁸ kendi yolunda savaşılanları¹³⁷⁹ sever. Allah sınırı ve haddi aşanları¹³⁸⁰

¹³⁷⁰19. Meryem/96

¹³⁷¹2. Bakara/195

¹³⁷²2. Bakara/222

¹³⁷³2. Bakara/222

¹³⁷⁴3. Âl-i İmran/31

¹³⁷⁵3. Âl-i İmran/76

¹³⁷⁶3. Âl-i İmran/146

¹³⁷⁷3. Âl-i İmran/159

¹³⁷⁸49. Hucurat/9

¹³⁷⁹61. Saf/4

¹³⁸⁰2. Bakara/190

fesadı¹³⁸¹ günahkar inkarcı¹³⁸² küfredenleri¹³⁸³ zalimleri¹³⁸⁴ kendini beğenip övenleri¹³⁸⁵ ihanet edenleri ve günah işleyenleri¹³⁸⁶ kötü sözü¹³⁸⁷ israf edip aşırı gidenleri¹³⁸⁸ büyüklenenleri¹³⁸⁹ hain inkarcıyı¹³⁹⁰ şımaranları¹³⁹¹ ise *sevmez*. Sevginin insanı, Allah’a karşı şımartmaması gerekir.¹³⁹² Allah hiçbir sevgiyi ve duayı karşılıksız bırakmaz. *"Onlar Allah'ı sever, Allah da onları sever"*¹³⁹³ ayetinde karşılıklı sevgiye değinilmiştir.¹³⁹⁴

Kuran’da, rahmet ve merhametin türediği (RHM) kök fiilin kullanımlarının büyük çoğunluğu Allah ve sıfatları ile ilgilidir. Allah *"merhametlilerin en hayırlısı"*¹³⁹⁵ *"rahmet edenlerin en merhametlisidir."*¹³⁹⁶ *"Allah'ın rahmeti her şeyi kuşatmıştır"*¹³⁹⁷ *"Rahman ve Rahim"*¹³⁹⁸ dir. Şefkat ve merhametin kaynağı Allah’tır. *"Allah kendi nefesine merhamet etmeyi yazmıştır."*¹³⁹⁹ Her türlü merhamet ve sevgi Allah tarafından insanın fitratına yerleştirilmiştir.¹⁴⁰⁰ İnsanların eş ve çocuklarına olan sevgisini¹⁴⁰¹ ihtiyaçlarına karşı ilgi gösterecekleri sevgiyi de O yaratmıştır.¹⁴⁰² Allah elçisini *"alemlere rahmet olarak"*¹⁴⁰³ göndermiştir. Yine Kuran’ın

¹³⁸¹2. Bakara/205

¹³⁸²2. Bakara/276

¹³⁸³3. Âl-i İmran/32

¹³⁸⁴3. Âl-i İmran/57

¹³⁸⁵4. Nisa/36

¹³⁸⁶4. Nisa/107

¹³⁸⁷4. Nisa/148

¹³⁸⁸7. A’raf/31

¹³⁸⁹16. Nahl/23

¹³⁹⁰22. Hac/38

¹³⁹¹28. Kasas/76

¹³⁹²Pak, a.g.e., s.212

¹³⁹³5. Maide/54

¹³⁹⁴<<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ved%C3%BBd>> Erişim: 02.09.2011

¹³⁹⁵23. Mü’minun/109

¹³⁹⁶7. A’raf/151

¹³⁹⁷7. A’raf/156

¹³⁹⁸2. Bakara/63

¹³⁹⁹6. En’âm/12

¹⁴⁰⁰Hucurta/7

¹⁴⁰¹30. Rum/21

¹⁴⁰²3. Ali İmran/ 14

¹⁴⁰³21. Enbiya/107

sıfatlarından biri “*rahmet*”tir.¹⁴⁰⁴ Allah’ı kendisine Rab olarak kabul etmiş, Peygamberi kendisine örnek almış ve Kuran’ı ölçü edinmiş inanan insan, bu üç rahmetle kuşatılmış ve terbiye edilmiştir. Allah kalp yumuşaklığını, şefkat ve merhametli olanları övmüştür.¹⁴⁰⁵ Peygamberin katı kalpli olmadığının¹⁴⁰⁶ altı çizilerek inananlara şefkat ve merhametli olmalarını öğütlemiştir. İnanan insan Allah’tan merhamet diler,¹⁴⁰⁷ Allah’ın kendisine bahsettiği rahmeti hisseder, kalbi yumuşar, ilişkide olduğu bütün varlığa sevgiyle bakar ve varlığa merhamet dağıtır. Allah’tan merhamet görmenin, merhamet ummanın, merhamete uğramanın yolu merhamet etmekten geçer. Merhamete ulaşmak ise bir insan için en büyük başarıdır. İnsanın merhameti ile Allah’ın merhametinin buluşması için salih amellere ihtiyaç vardır. “*Allah’ın rahmeti Muhsin olanlara yakındır*”¹⁴⁰⁸ “*Allah rahmetine salih olanları alır*”¹⁴⁰⁹ Allah’ın ve insanın merhametini birbirine bağlayan ve buluşturan salih amellerdir. Allah’ın rahmetinden yoksun kalmak gerçek bir kayıptır.¹⁴¹⁰

Allah insanın en yakınıdır. İnsanın da kendisine yakın olmasını istemektedir. Kuran’da Allah’ın inanan insana yakınlığı “*veli*” kavramı ile ifade edilmiştir.¹⁴¹¹ Kuran’ın önemli kavramlarından biri velayettir. Velayet dostluk demektir. Velayet Allah açısından kulunu koruması anlamına gelirken, kul açısından ise Allah’ı sırdaş bilmek, Onun yardımına güvenmek, O’na tevekkül edip sözünü üstün tutmaktır. Allah ile velayet ilişkisi olan inananlar da birbirlerinin dostu, yardımcıları ve sırdaşıdır. Dostluk ve kardeşlik insanın sosyal ilişkilerine ruh veren duygulardır.

¹⁴⁰⁴ 6. En’âm/157

¹⁴⁰⁵ 57. Hadid/27

¹⁴⁰⁶ 3. Ali İmran/159

¹⁴⁰⁷ 7. A’raf/149

¹⁴⁰⁸ 7. A’raf/56

¹⁴⁰⁹ 21. Enbiya/75

¹⁴¹⁰ 2. Bakara/64

¹⁴¹¹ 2. Bakara/257

İnananlarla dostluk ilişkisi bu dünyadan ebediyete sürecektir. Cennete ve Allah'ın rızasına çağıran ses her zaman dost sesi olarak anılacaktır.

“Mümin”, Allah'ın sıfatı olarak güven veren anlamına gelir. Mü'min kişi de öncelikle Allah'a, sonra kendisine güvenir ve çevresine güven dağıtır. İnanmak; Allah ile insan arasındaki güven alış-verişidir. İnsan Allah'a güvendiği gibi, Allah da inanan kuluna güvenir. Bu anlamda iman kavramı Allah'a güvenmek; insanlara ise güven telkin etmektir.¹⁴¹² Allah'a isyan ise Allah'a güveni yıkar. İman edip ihlâsla salih amel işleyenler dışında, hiç kimse Allah'ın azabından güvende değildir.

İnsanda yalnızca güzel ve yararlı duygular yoktur; insanın baş etmesi ve sağlıklı bir şekilde yönetmesi gereken olumsuz duygular da vardır. Akıl ve düşünce Bunların başında sahip olma isteği, hırs, bencillik, kıskançlık, kin, nefret ve intikam duygusu insanın baş etmesi ve yönetmesi gereken çok güçlü duygulardır. Heva insanı olumsuz duygularının ilkel ve kötü eğilimlerin merkezidir.¹⁴¹³ Kıskançlık, ümitsizlik, kibir, bencillik, düşmanlık, kin, nefret, intikam, kalp katılığı, hırs, kırgınlık, sınırsız sahip olma isteği gibi olumsuz duygular oranları farklı da olsa her insanda vardır. İnsanların kötülük taraftarı olmalarının temel sebeplerinden biri de olumsuz duygulardır.¹⁴¹⁴ Olumsuz duyguların iman ve akıl ile çok iyi yönetilmesi ve frenlenmesi gerekir. İman, insanın olumlu duygularının harekete geçirilmesi ve güçlendirilmesine, olumsuz duygularını ise terbiye edip kontrol etmesine katkı sağlar. İnsandaki olumsuz duyguların önüne geçmek derin düşünce ve güçlü bir irade gerektirir. Olumsuz duyguların mahiyeti ve sonuçları anlaşılmaz ve kontrol altına alınmadığı takdirde bedelini insan ve çevresi çok ağır öder. Örneğin öfke konusunda,

¹⁴¹² Kızılabdullah, a.g.m., s. 244.

¹⁴¹³ Aslan, Abdülgaflar, “Hevâ Kavramı Üzerine: Kur'an Perspektifinden Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/2, sayı: 17, s. 57

¹⁴¹⁴ Arthur Schopenhauer, *Merhamet*, Çev: Zekai Kocatürk, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 62.

güç ve kuvvetin gerçek ceza verenin sahibi Allah'a iman ile öfke kontrolü sağlanabilir.¹⁴¹⁵ Öfkelenildiği vakit affetmek inananların özelliği olarak büyük bir erdem olarak kabul görür.¹⁴¹⁶ Sabır ve bağışlama başarılabacak büyük işlerdendir.¹⁴¹⁷

Allah insandan olumsuz duygularını yok etmesini istemez. Bu zaten mümkün değildir. İnsandan istenilen duygularını iyi ve olumlu yönde yönetmek, gerektiği yerlerde kendisini kontrol edip duygularına esir olmamasıdır. İnsanın bir şeyi arzulaması kötü değildir kötü ve çirkin olan iradeyi kötülükte kullanmaktır.¹⁴¹⁸ Canlı ortamlarda daha çok anlık etki-tepki olarak insan ilişkilerinde salih ameli yakalamak ve oluşturmak yüksek düzeyde bilinç halini gerekli kılmaktadır. Özellikle öfke ve kızgınlık durumlarında sabır, olaya biraz uzaktan bakabilmek, ani karşılıktan ziyade, beklemek, sağduyulu ve soğukkanlı davranmak birçok zararı engelleyebilir. Öfke, kıskançlık, sevgi ve korkuda taşkınlıklar, insanları olumsuz yönde etkileyerek ruh ve beden sağlığını bozar ve çevredeki insanlara zarar verebilir. Vahiy bu duyguların terbiye edilmesinde aracıdır.¹⁴¹⁹ Kuran'a göre olumsuz duygular asla değerlerin önüne geçip onları engellememelidir. “...herhangi bir kimseye karşı nefretiniz, sizi adaletten sapma günahına itmesin...”¹⁴²⁰

¹⁴¹⁵ 3.Ali İmran/134

¹⁴¹⁶ 42. Şura/37

¹⁴¹⁷ 42. Şura/43

¹⁴¹⁸ Ebi Hilal el Askeri, **Mu'cemu'lFuruk el Luğaviyye**, irade ve şehvetin farkı

¹⁴¹⁹ 3.Ali İmran/134

¹⁴²⁰ 5. Maide/8

3.4.Değer Oluşturma-Üretme Düzeyi

Değer kavramı ile ilgili yapılan tanımlarda; işe yararlığı, aranır, arzulandır ve sevilir olması¹⁴²¹ karar ve tercihlerinde insana rehberlik yapması,¹⁴²² nesne ve olayların insanca önemini belirleyen nitelikte olması¹⁴²³ doğru, güzel ve hakiki olan şeyleri ifade etmesi¹⁴²⁴ gibi özellikleri öne çıkar. Soyut veya somut ilkeler, duygular, inanç ve düşünceler, varlık ve nesneler insanlar tarafından “değer” konumuna yükseltilebilirler. Değerler, bütün çeşitleri ile iç içe geçmiş sosyal ve kişisel yaşantıların birer sonucu olarak içselleştirilmiş, kendilerine ait sonuçları olan psikolojik ve bilişsel yapılardır.¹⁴²⁵

Değer; bazen değerlendirilenin kendinde taşıdığı, onun bir yapı özelliği olan değeri görme, bazen değerlendirilene değer atfetme, bazan da ona değer biçme ve “değerlendirme” olarak karşımıza çıkmakta,¹⁴²⁶ bazan da bütün insanî etkinlikler ile olay, olgu ve nesnelere karşı verilebilecek iyi ve kötü yargılarından her birisi için ideali ve olması gerekeni belirleyen bir “değer yargısı” şeklinde ortaya çıkabilir.¹⁴²⁷ Değerler, insan için taşıdıkları anlamagöre; kimi değerler daha çok değerli ve kimi değerler daha az değerlidir.¹⁴²⁸ Değerlerin kendi aralarındaki bu sıralamaya “değerler hiyerarşisi” denir.¹⁴²⁹

¹⁴²¹ Serinsu, AhmetNedim, “Bizi Biz Yapan Değerlerimiz ve Hayatımızı Anlamlandırmadaki Rolü”, *Üçüncü 1000'e girerken Türkiye [Kutlu Doğum Sempozyumu / 1999]*, 2000, s. 303; Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, ÖtükenYayınları, İstanbul 2000, s.18.

¹⁴²² Ömer Demir & Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 82

¹⁴²³ Kuçuradi, a.g.e., s.7.

¹⁴²⁴ Kılıç, a.g.e., s.334

¹⁴²⁵ Şaban Çetin, “Değişen Değerler ve Eğitim”, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/161/cetin.htm

¹⁴²⁶ Kuçuradi, a.g.e., s.7.

¹⁴²⁷ Ömer Demir & Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 83.

¹⁴²⁸ Şaban Çetin, “Değişen Değerler ve Eğitim”, MEB Dergisi, Sayı 161, Ankara 2004

¹⁴²⁹ <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/161/cetin.htm> 29.10.2011

<http://www.veribaz.com/viewdoc.html?felsefi/boyutuyla/evrensel/deger/381631.html> 15.12.2011

Değerin ne olduğunu, niteliğini çeşitli değerlerin nasıl sıralanmaları gerektiğini araştıran ve bu konuda kuramlar ileri süren bilgi dalına Aksiyoloji denir.¹⁴³⁰ Her dinin ve felsefenin kendine özgü değer sistemi vardır. Değer felsefesi idealler ile insanın bulunduğu noktada görev üstlenir. İnsandan ideallere ideallerden insana bakış geliştirir. Değerler dünyasında yapılabilecekleri, yapılamayacaksa neden yapılamayacağını çeşitli yönlerden göstermek, çıkar yolları işaret etmek, günümüzün değer felsefesinin işidir.¹⁴³¹

İnsanın değer üretmesi ve ürettiği değerleri kurgulayarak somut ve ruhsal yaşamını düzenleyen ahlaki motiflerle bir yapı oluşturmaya çalışması, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği olarak kabul edilir. Akıl, duygular, sezgiler ve ihtiyaçlar insanı değer üretmeye zorlar. İnsanlar değerlerle amaçlarını tanımlar ve belirli bir yönde bir davranış tarzı seçmeye hazır hale gelirler. Değerler aracılığıyla kendilerini ve diğer insanları, olay ve olguları değerlendirir ve etkileşimde bulunurlar. Böylece değerler bireyin yaşamına yön verirken aynı zamanda bireyin içinde yaşadığı toplumun normlarını da tutarlı bir sistem halinde bütünleştirmeye yardımcı olurlar.¹⁴³² Değerler, bir yandan toplumsal yapıyı ayakta tutarken bir yandan da bireyin kişisel mutluluk, huzur, istikrar, yaşam kalitesini düzenleyen hedefler ve öncelikler olarak işlev görürler.¹⁴³³ İnsan, birçok değer alanını kendi aralarında örgütleyerek bir dünya görüşü oluşturur. Yaşanan hayatın akışında değersiz kalınamaz. “Hiçbir değer beni bağlamaz” sözünün sonu eylemsizliğe varır. Bu ise yaşayan bir insan için mümkün değildir. İnsanın kişileri, olay ve olguları,

¹⁴³⁰ <<http://www.veribaz.com/viewdoc.html?felsefi/boyutuyla/evrensel/deger/381631.html>>

Erişim:12.01.2012

¹⁴³¹ Kuçuradi, a.g.e., s.105.

¹⁴³² Azize Aydın, *Dil-Tarih Ve Coğrafya Fakültesi Öğrencilerinin Değer Hiyerarşileri İle İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Hiyerarşilerinin Karşılaştırılması*, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji, Anabilim Dalı/Ankara/ 2005, Yüksek Lisans Tezi, Ankara s.5

¹⁴³³ Aydın, a.g.t., s.6

çeşitli durumları değerlendirmesi insanın yapısal özelliğidir.¹⁴³⁴ Değerlere dayanmadan insandan ve insanın kurduğu dünyadan söz etme ve bu dünyayı değerlendirme olanağı yoktur.¹⁴³⁵ İnsan fiziksel, entellektüel, ekonomik, siyasal, ruhsal, moral ve sosyal alanda birçok değer üretir.

İnsanın dinlerden yardım almadan ahlaklı bir yaşamı gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği ahlak felsefesi, din felsefesi ve daha birçok alanla ilgili bir soru olarak tartışılmaya devam edilmektedir. Acaba din, insanın değer üretmesinde, değerleri yaşatmasında, değerleri bir bütün olarak kodlayıp organize etmesinde ve ahlaki seçimlerinde insana nasıl yardımcı olmaktadır? Dinin ve din eğitiminin varlık nedeni ve başarısı bu soruya vereceği cevapta saklıdır. Bu nedenle “*değer oluşturma*” din eğitiminde eylemden önceki en önemli öğrenme düzeyidir. Değer düzeyine yükselmemiş düşünce ve duygular eylem gücünden yoksun kalırlar.

Allah’ın dini bilgi ile insandan beklediği yalnızca bilgili olması bilgi biriktirmesi değil; elde ettiği bilgi ile değerle sonuçlanmış derin bir yaşam anlayışı kazanmasıdır.¹⁴³⁶ Bilgi insana değer yüklemmez; bilgiyi değer haline dönüştüren insandır. Bilgi ilkeler içerebilir; ancak bu ilkeleri değer haline dönüştürecek, içselleştirecek olan insandır. Her alanın değerleri ancak o alanla ilgili sahih bilgilerin elde edilmesiyle gerçekleşir. Din insanlara hazır bir değer sunmaz. İnsanların kendilerinin değer oluşturmalarını ve üretmelerini ister. Değerler insanı dıştan değil içten kuşatan ve yöneten olgulardır. Değer bir insanın düşünce, inanç ve duygu onayından geçmeden değer olamaz. İnsandan önce değer yoktur. Din eğitiminin amacı da kendi hayatı hakkında söz hakkına sahip, değerleri ile kendi kendini kontrol edebilen, ne istediğini bilen, kendi öz-denetimini özgürce sağlayabilen bireylerin

¹⁴³⁴ Kuçuradi, a.g.e., s.7

¹⁴³⁵ Mustafa Günay. “Değerler Bağlamında İnsan”, *Felsefe Ekibi Dergisi*, Sayı 5, 2006

¹⁴³⁶ J. Krishnamurti, *Eğitim Üzerine*, Çev: Sayat Arslanlıoğlu, Ayna Yayınevi, İstanbul 2008, s.90

yetişmesine katkı sağlamaktır. Bir konunun Kuran’da geçmesi ve çok güzel bir şekilde açıklanması insan dışında bir değerdir. En değerli ilkeler bile her insanda aynı derecede yaşam bulmaz. Bu nedenle iyi ve kötü gibi kavramlarının içi bin bir şekilde doldurulabilir. Ahlaki ilkeler ve kavramlar bir insanla karşılaşmadan önce ileri boş sözcüklerdir. İnsanla karşılaştıktan sahiplenip ileri gerçek yaşantılarla doldurulduktan sonra değer haline dnşrlrlr. Roller farklı olsa da değerleri yaşatan senaryo hep aynıdır. Değerlerin dışında her şey; yer, zaman, olay ve insan değişir. “şimdi” ve “içinde bulunan yer” insanın sahiplendiği değerlerin zaman ve mekan ile olan temas anıdır.

Temel değer alanı olarak ahlak çerçevesindeki sorumluluk düşüncesi ister istemez büyülü bir kavram olan özgürlük konusunu gündeme getirir. Ahlak ve özgürlük karşı karşıya duran iki kavram gibi görünse de gerçekte öyle değildir. Çünkü ahlak, ancak zgr bir ortamda ortaya çıkabilir. Ahlak bütün değerini özgürlüğe borçludur. zgrlk insanın ahlaki sorunları ile karşılaşmasına ve ahlaki tercihlerde bulunmasına zemin hazırlar. Bir davranışın “ahlk davranış” olarak vasıflandırılabilmesi için, her şeyden önce yapılan davranışın şuurlu, iradeli ve zgr olarak yapılması gerekir. Bir davranışın şuurlu ve iradeli olması, onun istenerek ve seçilerek ve hiçbir dış baskı olmaksızın gerçekleştirilmesi, zgr bir davranışı gerçekleştirecek olan kimsede bu gücün ve yeteneğin bulunması anlamına gelir.¹⁴³⁷ İşlam ahlak insandan zgr bir irade ile kendisini gerçekleştirmesini istemektedir. İşlam, onurlu bir hayatın sürdürülme şartının öncelikle özgürlük olduğunu ortaya koyar. İnsan zgrlğnn kısıtlayıcı şartlarını değiştirmeye teşvik eder. Kuran, zgrlğ insanın inançlarını yaşayabilecek koşulların varlığı olarak değerlendirir.

¹⁴³⁷ Hüsamettin Erdem, *Ahlk felsefesi*, Konya, 2003, s. 61.

Gerektiğinde hicret etmeyi özgürlüğün bir şartı olarak önerir.¹⁴³⁸ İnsanın hep bir takım şeylerle ilişkisinde özgürlükten söz edebilmekteyiz.¹⁴³⁹ İnsanın her varlıkla ilişkisinde ahlak ve özgürlük yanı başındadır. İlişkide olduğu varlığa vereceği ahlaki değer insanın kendi özgürlük alanını belirler. İnsanın kendi değeri ile ilişkide olduğu varlık arasındaki değer farkı insanın özgürlük alanını oluşturur. İnsan seçtiği şeyle kendisini tutsak haline dönüştürebilir. Bu durumda özgürlüğün tanımı; ne tür bir alanı, kişiyi, varlığı kendimiz için hapishaneye dönüştürmüş olduğumuza göre değişir. Yalnızca bir yerde bulunabilmek, bir yöne bakabilmek, bir tepkide bulunabilmek söz konusu ise özgürlük adına insanın yapabileceği; doğru bir yerde bulunmak, doğru bir yöne bakmak ve doğru bir tepkide bulunmaktır. Doğruyu bulmak ve görmek insanın onurudur. Sadece doğruluk ve gerçek sayesinde özgür oluruz ve sadece özgürlük bizi doğruluk için şartsız hazır hale getirir.¹⁴⁴⁰

İnsan özgürlüğü Kuran'da ahlak ve haklarla dengelenmiştir. İslam dininde özgürlükler içsel olarak ahlak, dışsal-toplumsal olarak da hukuk ile koruma altına alınmıştır. İnanç ve düşünce özgürlüğü ise her türlü düşüncenin gelişip büyüdüğü ürününü verdiği ortamdır.¹⁴⁴¹ İçinde adalet, doğruluk, sevgi, saygı, merhamet ve iyilik barındırmayan özgürlük insanlar için köleliktir. Ahlak; özgürlüğün anlamı ve garantisidir.

İnsan bütün varlığın resmini görmeden kendisinin değeri hakkında bir yargıya varamaz. İnsanın kendisine değer vermesi kendisini tanıyıp bilmesinden, bütün varlık aleminde bir yere koymasından geçer. İnsanın diğer bütün ilişkilerden önce kendisiyle olan ilişkilerinde ahlaki ilkelere uygun davranması gerekir. Kendisi ile

¹⁴³⁸ 4. Nisa/97

¹⁴³⁹ Kale, a.g.e, s.101.

¹⁴⁴⁰ Jaspers, *Felsefi Düşünüşün Küçük Okulu*, Çev: S. Umran, Birleşik Yay., İstanbul 1995, s.176

¹⁴⁴¹ Yunus Vehbi Yavuz, *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, Sahaflar Kitap Sarayı. İst. 1994, s.38

ilişkisinde ahlaki sorun yaşayan insan, diğer ilişkilerinden sağlıklı bir sonuç elde edemez. Değersizlik kadar insanın kendisini üstün ve farklı görmesi hemen hemen bütün haksızlıkların başlangıç noktasıdır. Ontolojik anlamda hakikat, ahlaki alanda adaletten doğruluktan, merhametten ve fedakarlıktan ayrı değildir. Bunlar hakikatin varlık ve oluşta farklı düzlemlerde gerçekleşen yüzleridir.¹⁴⁴² İslam ahlakını diğer ahlak anlayışlarından ayıran temel özelliklerin arkasında bu hakikat anlayışı üzerinde yükselen değerler dünyası yer alır. Bu nedenle ahlak; İslam dünya görüşünün anlaşılmasında temel zemini oluşturur. İslam ahlakı Müslümanlar için bir ayna, İslam dünya görüşünü anlamaya çalışanlar için anlaşılır ve açıklanabilir özelliklere sahiptir. Kuran'ın ortaya koyduğu gerçek mucize de *“değerlere dayalı ahlak mucizesi”*dir. Kuran indiği dönemde ahlaki olarak neredeyse çökmüş bir toplumun dilini kullanarak onlara yeni bir ahlak anlayışı kazandırmayı başarmıştır.¹⁴⁴³ Kuran'ın faaliyet alanı, ne bilimsel ispatlar, ne şifreler ve ne de efsunlardır. Kuran'ın insanlıktan beklediği, bütüncül bir hakikat anlayışına dayalı *“değerlere dayalı ahlaklı bir yaşam”*dır. Sürekli tezkiye ve kesintisiz kemalat yolunda bu yaşamın sonucu dünya ve ahrette felahıdır.

Değer üretmede en önemli sorun varlığın değeri problemidir. Hakikatte her varlık bir değer ve yer bulacak ise insan yaşamında, zihninde ve duygularında ne kadar yer işgal edecektir? Değerlerdeki sapma aklın ölçütlerini alt üst eder. Çok kıymetsiz ve değersiz bir eşyanın veya varlığın peşinden koşmak, ona ulaşmak için büyük bedeller ödemek, ona olduğundan fazla değer vermek insanı delilik sınırına taşır. Ya da tam tersine bütün değerlerin kaynağı, alemlerin Rabbi olan Allah'ı gereği gibi takdir edememek akıllılık olabilir mi? İnsan değerli bulduğu şeyleri biriktirir ve

¹⁴⁴² 61. Saf /9

¹⁴⁴³ İzutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 328

korur. Onlara yakın olmaya çalışır, onlara karşı sevgi besler, bağlanır. Bu bağlılıktaki aşırılık bazen tutku haline ve hatta köleliğe dönüşebilir. İnsandaki değer kaybı bilinç çözülmesine ve tepki yanlışlıklarına neden olur. Önemli ile önemsizi, değerli olan ile değersiz olanı karıştırmasına neden olur. Nesneleri ilahlaştırır, insanları tanrılaştırır, haddini bilmez, bir adım sonraki geleceğini ve kendisini neler beklediğini fark edemeyerek gözlerini perde bürür, kulaklarına ağırlık çöker. Değer kaybı insanı çöpten silahlara ve kağıtlara güvendirir. Ahlak; bu anlamda neye ne kadar değer vereceğini bilip hak ettiği ilişkiyi gerçekleştirmektir. Aksi takdirde aşırılık ahlaksızlığa, ahlaki yetersizlikler ise değerlerde çözümlere neden olur.¹⁴⁴⁴ Dini değerler insana değer dengesi korumasında yardımcı olur. Dini değerler; toplumsal olarak geçmiş deneyim ve alışkanlıklarla ilgisi bakımından geleneksel değerlerle, bir toplumun tarihsel süreçte yaşadığı serüveni olumlu yönde etkilediği, kişi, kurum veya davranış kalıplarını oluşturmadaki etkisiyle tarihsel değerlerle, kendi içinde uyumlu bir toplumun kurulabilmesi ve kendisini yeniden üretebilmesi için o toplumda yaşayan bireylere kazandırılması gereken davranış kalıpları ve eğitsel kodlara rehberlik yapması yönünden kültürel değerlerle, ahlaki doğrular ve yanlışlar konusunda uyarıcı nitelikteki olması ile ahlaki değerlerle, insanın inanç ve ideolojiler arasında bir tercih yapabilmesi için düşünsel olarak mihenk taşı ve aydınlatıcı rol oynayan felsefî değerleri etkilemesi ve onlara rakip olması bakımından bütün değer çeşitleri ile ilgilidir.¹⁴⁴⁵

Din Eğitimi'nde kazanılan düşünceler ve duygusal öğrenmeler insanın kendisi, Allah, diğer insanlar ve varlıkla ilgili değer yapılandırması ile sonuçlanır. Değerlerin

¹⁴⁴⁴Ma. Lilia Antonio, Values Education, Self-Awareness, Good Citizenship&Governance, <<<http://images.norbybautista.multiply.multiplycontent.com/attachment/0/Ta48sQooCzkAACgNUMI1/Lesson%20%20%20Values%20Education%20Morals%20Citizenship.pdf?key=norbybautista:journal:20&nmid=436309148>>> Erişim:010.04.2012

¹⁴⁴⁵ Ömer Demir % Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 82

bir kısmı insanın “*kendisiyle*”, bir kısmı “*Allah*” ile bir kısmı ise için de yaşadığı “*topluma ve insanlığa*” diğer bir kısmı da “*varlık*”la ilgilidir. Vahiy de insanı ilişkileri değerler açısından tanımlamıştır. İnsan Allah ile ilişkisi açısından *kul*, insanlarla ilişkisi açısından *eşit*, diğer canlı ve nesneler açısından *üstün* bir varlıktır. İslam değer anlayışı kulluk, eşitlik ve üstünlük dengesi üzerine kuruludur. İnsanlar arasındaki üstünlük-takva insanın insanın kendi eylemlerine bağlanmıştır. Bu aynı zamanda bir değer dengesidir.

Değerlerin temelinde insan anlayışımız -insandan ve kendimizden beklediklerimiz- bulunur.¹⁴⁴⁶ İnsanın kendisine verdiği değer bütün değerlerin zeminini oluşturur. İnsan kendisine nasıl bir değer yükler ve nasıl algılsa o rolü oynar. Varlıklarla olan ilişkilerini kendi değeri üzerinden yürütür. Örneğin kendisini diğer canlılarla eş gören bir anlayış onların yaşayışına benzer bir hayat sürdürme çabasına girer. Kuran’a göre insanın diğer canlılardan üstün(halife) fakat diğer insanlarla eşit yaratılmıştır. Kuran insan şerefli bir kimlik verir. Kuran kavramlarının bir kısmı insanın kendisine bakışı düzeltmeyi ve insanı kendi gözünde değerli hale getirmeyi amaçlar. İnsan kendisinin gerçek değerini ancak ilahi mizanda görebilir. “Vicdan” ilahi mizan ve ruhsal ayna olarak insanın içine yerleştirilmiştir. Vicdan sayesinde insan yaptığı hayrın ve nankörlüğün farkındadır.

Din her şeyden önce insanın kendisini tanımasına yardımcı olur. Varlıklar içindeki üstün yerini gösterir. Ancak insan varlıklar arasındaki bu üstün statüsünü kendi tercihleri ile koruyabilir ve geliştirebilir. Seçmek insan için gerçek bir kaderdir. Allah insanı ahlaki alanda özgür bırakmıştır. İnsanın özgür bir varlık olması, onun değerleri ortaya koyup gerçekleştirmesine olanak tanıdığı gibi, onun değerlere aykırı

¹⁴⁴⁶ Kuçuradi, a.g.e., s. 5.

eylemlerde bulunmasına da olanak tanır.¹⁴⁴⁷ İnsan hayra ve şerre yönelik yapısı gereği, ahlaki konularla ilgili olarak her durumda bir değer çatışmasını çözmek ödeviyle yüz yüze kalır. Birli bir değerın daha yüksekliği hakkında yeniden karar vermek zorundadır. Çünkü çatışan daima bir değerle başka bir değerdir.¹⁴⁴⁸ Söz konusu çatışmada değerler tek başlarına çok zayıf kalırlar. Değerler birbirlerini desteklediği ve güç verdiği zaman ayakta kalabilirler. İşte değerler bu gücü ve bütünlüğü dini yapıda elde edebilir. Dini değerler insan yaşamını ilgilendiren tüm alanlarda bir bütünlük ortaya koyar. Bireysel, toplumsal ve evrensel değeri güçlü bir bağ ile birlikte ele alır. Dini değerler, bütün değer alanlarını birden korumayı ve geliştirmeyi amaçladığı için pozitif ve negatif yönlendirme alanları ile mensuplarına manevi bütünlük sağlar.¹⁴⁴⁹

Yaratıcı özelliği ile Allah’a değer verme; bütün varlığın sahibi olarak O’nu değer dünyasının baş tacı yapar. Allah’ın bir insan tarafından gerçek anlamda takdir edilmesi mümkün değildir. Allah’ın insandan beklediği de bu değildir. Allah’ın insandan beklediği bütün zihinsel, duygusal ve sezgisel yetilerini öncelikle Allah’a ve O’nun değerlerine yöneltmesidir. İnsan Allah’a değerini iman ile gösterebilir. Tevhid, teslimiyet, tenzih, istiaze, inabe, dua, tevekkül ve ihlas Allah’ı değerlendirmenin giriş kapılarıdır. İbadet, şükür, zikir, itaat ise Allah’ı yüceltmenin yolları olarak insanın önündedir. İnsanın Allah hakkındaki tasavvurunu değerlerle yapılandırılması yaşam boyu devam eder. İnsanın Allah’a değer vermesi en büyük sınavını oluşturur. İnanan insanın en üstün en önemli bulduğu değerler Allah ile ilgili olanlardır. Ahlak, iman için de bir ölçü oluşturur. Örneğin İslam inancının en önemli

¹⁴⁴⁷ Mustafa Günay, “Değerler Bağlamında İnsan”, *Felsefe Ekibi Dergisi*, Sayı 5, 2006

¹⁴⁴⁸ Kuçuradi, a.g.e., s.91.

¹⁴⁴⁹ Bülent Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, S.Ü.S.B.E Eğ. Bil. Fak. Konya 2007

ilkesi olan tevhid inancı aynı zamanda adil olmayı gerektirir. Tevhid inancının karşıt anlamlısı olan şirk ise Kuran’da zulüm olarak nitelenir.

İnanan insanın değer dünyası; Allah’a iman ile ve Allah’ın isim ve sıfatlarının her biri ile yakından ilgilidir. İnanan insan Allah’ın güzel isimlerinden hem ahlak hem edep olarak nasiplenir. Yaşadığı her olay ve başına gelen her şeyi Allah ile ilişkilendirmek suretiyle hikmetli yaşar. İslam ahlakının temelini bu ilişki oluşturur. Allah en büyük olduğu için tevazulu, yaptığı ve katlandığı güzel işlerin karşılığı Allah tarafından verileceği için sabırlı davranır.

İman ve imanının anlam alanında bulunan kavramların amacı insanda yalnızca Allah’a ve diğer inanç konularına bağlılık oluşturmak değildir; bunun yanı sıra imanının, inanan insana yüksek ahlaki ilkelere kaynaklık yapması beklenir. Tevazu, sabır, cömertlik, doğruluk, adalet, ilim ve hilim gibi birçok ahlaki ilkenin, hakk sistemine bağlılık olan iman ile doğrudan ilgisi vardır. İman, teslimiyet, ihlas, tevekkül, sabır, dua, ibadet, zikir, şükür, itaat gibi kavramların her biri birer ahlak kaynağıdır. Örneğin; Allah’ın cömertliğine ve iyiliklerin ölümsüzlüğüne inanan insan cimrilik yapmaz. İçi-dışı, gizliyi saklıyı bilen Allah’a inanan insan, ikiyüzlülükten sakınır. Rabbinden merhamet ve bağışlama dilediği için insanlardan merhamet ve affını esirgemez. Kuran’a göre insan Allah’ın kendisine merhamet ettiği gibi ana-babasına da merhamet etmelidir.¹⁴⁵⁰ Allah ve ahiret inancından yoksun bir sabır fazla sürmez güçsüz kalır, çabuk söner. Kuran’ın insan için önerdiği ahlâkın, temelde ilâhi ahlâka dayandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.¹⁴⁵¹ Allah’ın insanlara önerdiği, kendisinin de bütün esma ve fiilleriyle katıldığı ve yücelttiği sistem; ahlak ilkeleriyle yaşayan bir sistemdir. Allah mutlak ahlakın gerçek sahibi olduğundan ahlakın

¹⁴⁵⁰ 17. İsra/24

¹⁴⁵¹ İzutsu, *Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.40

kaynağı vahiydir. Her türlü ahlaki iyi hal ve durum öncelikle Allah’a aittir. Allah adildir; adaleti sever. Allah doğrudur; doğruluğu sever. Allah’ın iradesi hep iyilikten yanadır. Yarattıklarına sadece iyilik irade eder. Allah Kuran’da istediklerini ve istemediklerini mutlaka yüksek ahlaki bir ilkeyle ilişkilendirmiştir. İnsanlardan da amellerinin gerekçelerini ahlaki bir nedene dayandırmalarını emretmiştir.

Allah insan ilişkisi insanın diğer ilişkilerine kaynaklık yapar. Adalet, cesaret, iffet, hayâ, cömertlik, hilim, vefa, doğruluk, bağışlama, alçakgönüllülük, sevgi, saygı, hoşgörü, barışseverlik gibi pek çok ahlaki ilke salih amele temel oluşturur. İnsan Allah’a değer verdikçe kendisi değer kazanır. Hiçbir emeğin zayii edilmeyeceği, Allah tarafından her şeyin görülüp ve değerlendirilmekte olduğuna olan inanç, inananları affetmeye, fedakarlığa, çalışmaya ve üretmeye yönlendirir.

İman değerlere kaynaklık eder. Allah’a yakınlık değerlere yakınlıktır. İman etmiş bir insan açısından vahyin her konusu bir değer; vahiy ise; “*değerler sistemi*” haline dönüşür. İman, ahlaki ilkelere dayanan değer sistemi ortaya koyar. İman yalnızca değer üretmez; ürettiği değerleri besler. Hemen hemen bütün dini kavramlar imanla girdiği ilişki ile insanda değer haline dönüşür. İman bu anlamda davranışlar için değerler dizgesidir. Dini kavramlar imana göre tanımlanır ve anlam kazanır. İman, adaletin, doğruluğun ve iyiliğin değerler halinde örgütlenmesidir. İman, bütün bu iyileri içine alan en yüksek ve en kapsamlı iyidir. İman ile bütün değerlerin iç içe olduğu, bütün erdemlerin yumak halinde birbiriyle bağlantılı olduğu görülür. İman değerlendirme sürecinin tamamında etkilidir. Değer imanda kaynağını bulur; insanlığa ve varlığı kapsayacak şekilde açılır. Çünkü Yaratıcı ile ilişki içinde bulunmayan hiçbir varlık yoktur.

Ahlaki ve dini değerlerin öğrenilmesi yalnızca bireye değil toplumsal düzene de katkı sağlar. İnsanla ilgili değerler toplumu ortak değerler etrafında birlik ve beraberlik içinde millete dönüştürür. İnanan bireyler İslam toplumunun gönüllü üyeleridir. İdeal İslam toplumunda başıboşluk, kargaşa, despotizm bulunmaz. Aile, toplum ve bütün insan ilişkilerinde ben, sen, biz, siz, kuralları değil, aynı ahlaki kural ve değerler geçerlidir. Birey ahlaki hedefleriyle içinde yaşadığı toplumla özdeşleşmiştir. İnsanın malı, canı, namusu, emeği kutsaldır. İnsana zarar vermek hakka girmek, hakkı çiğnemek ve büyük bir zulümdür.

Din insanın kendinden başlayarak insanı kuşatan beşeri çevreye değer kazandırır. İnsanın yakınından uzağa her insanın kendisini ilgilendiren bir kimliği ve insanın üzerinde bir hakkı vardır. Anne-baba, kardeş, akraba, komşu, arkadaş gibi kimlikler ahlaki hayatta bir değer ve karşılıklı haklar oluşturur.

İslam ahlakı; Allah, insan ve varlığı, bütün olarak kuşatmıştır.¹⁴⁵² İslam ahlakı insan ilişkilerini öncelikle ahlaki alanda başlatır ve sürdürür. Kur'an'da ahlakın hukuktan, sevgi ve merhametin kanundan üstün tutulduğu hemen anlaşılır.¹⁴⁵³ Ekonomik ve sosyal sorumlulukların dayanağı da yasal sorumluluk gibi ahlakidir. İnsan ilişkilerinde birçok değer üretilir. Ahlak; Allah-insan ilişkisine kaynaklık yaptığı gibi, aile ve diğer sosyal ilişkilerinin düzenlenmesinde temel oluşturur. Allah insan arasındaki ahlak ne ise diğer bütün beşeri ilişkilerde de aynı ahlak ilkeleri geçerlidir. Kuran'da tüm ilişkilere ve yeterlik alanlarına zarar veren davranışların aynı ahlaki kavramlarla ifade edilmiş olması bu görüşü haklı çıkarır.

İnsanlık için bilgi ve uygarlık yalnızca teknolojik ve ekonomik anlamda bir gelişmeyi ve gücü ifade etmez. İnsan haklarını ve onurunu koruyup gözetecek, insan

¹⁴⁵² İzutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.37

¹⁴⁵³ Öztürk, "Kur'an'ın Aktüel Değeri -Roger Garaudy'ın Kur'an Tasavvuru Üzerine", s. 80

ilişkilerinin düzeyini yükseltecek değerlere de ihtiyaç vardır. İnsani değerleri besleyen bilgi kaynaklarının başında din gelmektedir. Dini değerler insan eylemlerini şimdi, geçmiş ve gelecek zamanla ve evrendeki bütün varoluşla aynı akışta birleştirir. Din insana ve insan yaşamına kazandırdığı değerlerle insana yaşam boyu rehberlik yapar. Din insanlara kendi seçimleri ve gayretleri ile ahlaki bir yaşam tarzı oluşturmalarına aracılık yapar. Bu ahlaka gönüllü olarak katılan her insan önünde güven, yaşama sevinci ve temiz bir hayat için ilkeler bulur. Birey, aile, toplum ve insanlığı ortak bir idealde buluşturur. Daha iyiye daha güzele ulaşma noktasında insanlığa umut ve cesaret aşılar. Kuran, insana yeryüzünde hiçbir haksızlık(zulüm) ve insanlığı-insan yaşamını ilgilendiren hiçbir sorun(fitne) kalmayıncaya kadar bilginin gücünden yararlanmayı tavsiye eder. Din, ahlaki sorunların azaltılması ve insanlığın moral gelişimi için insanın sürekli öğrenme çabası içinde olmasını ister.

Var olan her şey hakikatin bir parçasıdır. Varlık insanın aynasıdır. Bu nedenle değerli ve anlamlıdır. Dinin değerler dünyası; var olandan olması gerekene uzanan çizgide her konu ile ilgili bir dünyadır.¹⁴⁵⁴ Diğer canlı ve cansız varlıklar değer üretemezler. Fakat Yaratıcı tarafından belirlenmiş değişmez değerleri vardır. Fiziksel varlık evreni, daha çok bilimin konusuna girer. Değerler dünyası olan din ve ahlak alanı varlığın ne olduğunu değil, anlamını konu edinirler. Bilimsel bilginin ahlakilik kazanması da dini bilgi sayesinde olur.¹⁴⁵⁵ İnsan faaliyeti olan bilimsel faaliyetlerin sonuçları her durumda din ve ahlakı ilgilendirir. Bir konunun bilimin konusu olmaması onun değerli olmamasını gerektirmez. Bilim de değerlerin altında yer alır

¹⁴⁵⁴ Kılıç, a.g.e., s.26.

¹⁴⁵⁵ Nedim Macit, “Dini Bilginin Alanı ve Farklı Dünyalar“ Bir Kelem Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu”(06/08 Eylül 2002) Çorum

ve değerlerden kendi notunu alır. Bu nedenle değerlerin, ideallerin bilim ve sonuçları için söyleyecekleri vardır.¹⁴⁵⁶

Özünü değerler oluşturan İslam ahlakının açık, anlaşılır ve makul amaçları vardır. Kuran'daki kavramlar insanın bilişsel, duyuşsal ve sezgisel dünyası arasında anlamlı ilişkiler kurarak bunları “*değer*” bütünlüğünde birleştirir. İnsanla karşılaşan bir bilgi, sadece bilgi olarak kalmaz; düşünce, duygu ve eylem ile sonuçlanarak bir değer oluşturur. İnsanla buluşan ilahi bilginin değerlerle bütünleşmiş salih eylem ile sonuçlanması beklenir.¹⁴⁵⁷ İslam düşüncesinin en özgün yanı, varlık-bilgi-değer düzleminde ortaya koyduğu son derece tutarlı ve dayanıklı algılama biçimidir. Din bütün amaçlarını bu zemin üzerinde temellendirmiştir. Düşünce, duygu ve inançlardaki cehaletten kaynaklanan sapmalar, değer kaybına, değer kaymasına ve değer yanılgısına neden olur. Değer yanılgısının yaşanmaması için doğru bilgiye ihtiyaç vardır. Din kendisinde bulunan sahil bilgi ile değerlerin doğru bir şekilde yapılandırılmasına yardımcı olur. Aslında insanlar arasında tüm anlaşma ve anlaşmazlıklar değer üzerinden sağlanır. Somut veya soyut konular üzerinde “değer birliğine” varılan mutabakat insanların anlaşma zeminini artırır. Böylece din evrensel değerlere katkı sunmuş olur.

3.5.Eylem-Uygulama-Beceri Düzeyi

Dinde bilginin depolanması, biriktirilmesi ve çoğaltılması amacı güdülmez. Asıl olan elde ettiği bilgiyi eylem üretecek ve sürdürececek bir bilince dönüştürmektir. Dini kazanımların tamamı algı, eylem ise vergidir. İnsan dini hakikati yalnızca düşünce ve duygusuyla yaşayamaz. Dini öğrenmek ve anlamak yalnızca entelektüel

¹⁴⁵⁶ Arslan, a.g.e., s.21.

¹⁴⁵⁷ 62. Cuma/5

bir çaba ile sınırlı değildir.¹⁴⁵⁸ Din insanın ulaşacağı hakikate eylemle aktif olarak destek vermesini ister. Hakikat; “*eylemle bütünleşmiş değer*” ile ayakta kalır. İnsanın inandığı ve değer verdiğini söylediği hakikati eylemleri ile desteklemesi gerekir. Dinde esas olan bilmek değil; yapabilmektir.¹⁴⁵⁹ Bilgilendirmenin din eğitimine nasıl bir katkıda bulunacağı eylemsiz anlaşılamaz. Gerçekten de bilgilendirme kuramsal, spekülasyona dayalı bir süreç olarak mı kalacak, yoksa işe yarar bir eylem ve uygulamayla mı suçlanacaktır? Eylem bu sorunun cevabını verir.¹⁴⁶⁰ İnanç-davranış bütünlüğü din eğitimi açısından oldukça önemli bir konudur. Çünkü her türlü eğitimin amacı istenilen davranışı kazandırmak ve istendik yönde davranış değişikliği meydana getirmektir. Bu başarıldığında eğitimin gerçekleştiğinden ve başarılıdan söz edebiliriz. Uygulama düzeyi; bilindiği iddia edilen, varsayılan öğrenilmiş, düşünülmüş, duyumsanmış bilginin beceriye dönüşüp dönüşmediğinin açığa çıktığı gözlemlendiği düzeydir.

Din “*yapmak için öğrenmeyi*” amaçlamıştır. İslam dini yalnızca eylemin teorisi ile ilgilenmez; asıl olan iman ile birlikte imanın gereğinin yapılmasıdır.¹⁴⁶¹ Yüzme öğretmekle değil, yüzerek öğrenildiği gibi, dini bilginin öğrenilip öğrenilmediği de hayatın içinde uygulamalar ile anlaşılır.¹⁴⁶² Kuran’daki bilgiler insanı hakikate götürmek yanında iyiye yöneltmek gibi pratik bir gaye etrafında şekillenmiştir.¹⁴⁶³ “Bilmek”, “inanmak” ve “yapmak” Kuran’ın insan için örgütlediği hakikat; bunların toplamıdır. Hakikati hayatın içinden tikel durumlarda uygulamak eylem aşamasıdır.

¹⁴⁵⁸ Yeni Anlama Yöntemlerinin İmkân ve Sınırları, *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler)*, 02/06 Ekim 2002, 2004, s. 442.

¹⁴⁵⁹ 52. Turhan Oğuzkan, Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, Ankara, 1987

¹⁴⁶⁰ Emile Durkheim, Ahlak Eğitimi, Çev: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2004, s.215.

¹⁴⁶¹ Bilgiz, Kuran’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi, s.136.

¹⁴⁶² Ülken, a.g.e., s.88.

¹⁴⁶³ Abdulfaffar Aslan, “Kelam’da İlhamın Bilgi Değeri”, S.D.Ü.İ.F.D., Yıl 2008, sayı 20, s.26

Uygulama ile son bulmayan emeğin Allah katında bir karşılığı yoktur.¹⁴⁶⁴ Bu nedenle entelektüel bir etkinlik olarak Kuran’da çok sık anılan akletme, sadece teorik alan ile sınırlı değil, aynı zamanda pratik alanı da içermektedir. Bir başka ifade ile akletme, hem ilmî hakikatlere hem de ahlâkî ve pratik erdemlere ulaşmayla ilgilidir.¹⁴⁶⁵

Zemahşeri, iman-amel ilişkisinde salih amelin değerini şöyle açıklar: İman, iman edilmeyen şeylerden önce gelir. Salih ameller ancak imanla sabit olur. İman, amellerin temelidir, fakat ameller daha kıymetlidir. Nasıl ki bir binanın temeli sadece bir temeldir, katlar, odalar yapıp çatıyla kapatılırsa, işte o zaman o temel işe yarar hale gelip değerlenir ve içinde oturup barınmaya müsait bir hale gelirse, iman da ancak salih amellerle değerlenip sahibi için faydalı olur.¹⁴⁶⁶ Bir bitkinin toprağın altında kalan görünmeyen kısmını iman-ihlas-teslimiyete, toprağın dışında kalan kısmını ise salih amele benzetebiliriz. Şekil, tad ve kokusuyla insanlara fayda veren bitki gibi salih amel de bin bir çeşidiyle insanlara fayda verir, yaşamı güzelleştirir. Bilgiler tohum ise düşünce ve duygu dalları ve yaprakları, salih amel ise meyvedir. İman ve amel arasında sebep-sonuç ilişkisi tarzında kopmaz bir bağ vardır. İman ile amel arasındaki ilişki, nesnesi ile gölgesi veya ateş ile duman arasındaki ilişkiye benzer.¹⁴⁶⁷ Bu nedenle Kuran vahyi açısından bakınca “öğrenmek yapmaktır.”

Kuran’da inanç ve davranış bütünlüğü teşvik edilmiş, aksi durumlar kınamıştır. *“Yapmadığınız şeyleri niçin söylersiniz”*¹⁴⁶⁸ *“Yoksa kitabı okuyup durduğunuz halde, insanlara iyiliği öğütleyip de kendinizi unutur musunuz? Aklınızı başınıza almayacak*

¹⁴⁶⁴ Mehmet Adıgüzel, “Kur’ân’ı Anlama Olgusu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 24, s. 90.

¹⁴⁶⁵ Ömer Mahir Alper, İslam, Akıl ve Hakikat, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2010, cilt: VII, sayı: 3, s. 41.

¹⁴⁶⁶ Tunç, a.g.e., s.61.

¹⁴⁶⁷ İlhami Güler, *Özgürlükçü Teoloji Yazıları*, s.59.

¹⁴⁶⁸ Saff/2

mısınız?”¹⁴⁶⁹ “Yapmadıkları şeyi söyleyen şairler”¹⁴⁷⁰ ayetleri inanç-davranış bütünlüğüne dikkat çekerek inanan insandan tutarlı olmasını bekler.¹⁴⁷¹ İnanıldıklarını iddia ettikleri halde gereğini yapmayıp kitabın hamallığını yapan önceki vahiy sahiplerinin durumuna düşülmemesini ister.¹⁴⁷² Kişi yapmadığı şeyin sözünü ettiğinde artık gerçek bir münafıktır.¹⁴⁷³ “Güzel söz O’na çıkar, iyi amel onu yükseltir.”¹⁴⁷⁴ Ayeti ile sözün ancak eylemle bir değer kazanacağı eylemsiz sözün bir değeri bulunmadığı anlaşılır.¹⁴⁷⁵ Ayrıca Allah katındaki insanın değeri ve derecesi eylemlerine bağlanmıştır.¹⁴⁷⁶ “Ey iman edenler! Allah’tan sakının, Onun rızasına erişmek için vesile arayın ve Onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.” Ayetinde geçen Allah’ın rızasını kazanacak “vesile” salih amel olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁷⁷ Kuran, gerçek hayatta karşılığı olmayıp yalnız söz, inanç, duygu ve düşünce biçiminde var olan bir sorumluluk anlayışını kabul etmez. Bütün bunlar eylemlilik için zemin oluşturur. Bütün insanların sözleri güzel, konuşmaları tatlıdır; fakat bunlar yalnızca kulağa hoş gelen iddialardır. İnsanları asıl birbirlerinden ayıran amelleridir.¹⁴⁷⁸ Dini felsefeden ayıran en önemli yönlerden biri eylemdir. Eylemsiz zihni tutum insanın hiçbir yaşamsal ilişkilerini düzenleyemez ve sonuçta hayata yabancılaşır.¹⁴⁷⁹

¹⁴⁶⁹ 2. Bakara/44

¹⁴⁷⁰ 26. Şuara/226

¹⁴⁷¹ 4. Nisa/82

¹⁴⁷² Cuma/5

¹⁴⁷³ İzutsu, Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 242

¹⁴⁷⁴ 35. Fatır/10

¹⁴⁷⁵ Ateş, a.g.e., 18.cilt, s.350,

¹⁴⁷⁶ 6. En’âm/132

¹⁴⁷⁷ Taberi, *Camiül Beyan Fi Tefsiril Kur’an*, 5. Maide suresi, 35,

<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=1&tTafsirNo=1&tSoraNo=5&tAyahNo=35&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>> Erişim:25.03.2012

¹⁴⁷⁸ Ebû İshâk İbrahim eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, Beyrut, 1.cilt, s.65

¹⁴⁷⁹ Macit, Nadim, “Hz. Peygamber’in Misyonu: Zihni ve Ameli Duyarlılık”, *VII. Kutlu Doğum Semp.: Tebliğler, 19 Nisan 2004 [Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 2006, s. 51

Tutarlı olma; kişinin benzer durumlarda davranışının değişmemesi¹⁴⁸⁰ inanç ve davranışın birbirine uygun düşmesidir. İnanç davranış birliği açısından bakılınca salih amel, iman ile tutarlı davranış demektir. İman bir bakıma kendini oluşturma, salih amel ise kendini gerçekleştirir. Söylediği şeyi kendisi yapmadan diğer insanlardan yapmalarını istemek tutarsızlıktır. Bütünlük, bir erdem olarak iç tutarlılık, değerlerde çelişmezlik, kişinin eylemlerinde doğruluk ölçütü olarak kabul edilebilir.

Bireysel ve toplumsal roller gereği insanlar birbirlerine karşı sorumlu olsalar da gerçek sorumluluğun Allah'a karşı olduğu, yaptıklarından ve yapmadıklarından dolayı Allah'a hesap vereceği unutulmamalıdır. İnsan yaptığı küçük-büyük zerre kadar bile olsa her amelin karşılığını görecektir;¹⁴⁸¹ ancak çalışmasının karşılığını alacaktır.¹⁴⁸² İnsan gerçekleştirdiği davranışla yalnızca yaptığı işe değil kendisine de bir değer yükler. İnsan yaptığı ve başardığı iş ile değerlendirilir. İnsan ancak salih amelleri ile değer kazanır. Allah katında insanın değerini ve derecesini belirleyen takva salih amellerden oluşmuş toplam kalitedir. *Söz-kalp-amel* birliği inanmış insanın takva çizgisidir. İnsanın bütün organlarını ve yetilerini bir hedefe yöneltmesi kalp, söz ve davranış olarak birleştirmesi insanda kişisel bütünlük oluşturur. Bu üç ayak inanmış insan kişiliğini ayakta tutar. İnanmış insan için en büyük hedef bu birliği oluşturma ve yaşatma olmalıdır. Üç temel alanda kırılması ve zayıflaması durumunda inanmış insanın manevi dünyası zarar görür.

Din; bilgi, iman ve amelin bir bütünlük içinde olmasını amaçlamıştır. Fakat bazen bilmek hakikati kabullenmeyi gerçekleştirmeye yetmediği gibi kabullenmek de eylem ve hareket için yeterli gelmez. Çünkü insanların bu amaca ulaşma

¹⁴⁸⁰ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.405.

¹⁴⁸¹ 99. Zilzâl /9

¹⁴⁸² 53.Necm/39

dereceleri ve başarıları farklılık gösterir. Eylem düzeyinin de kendi içinde dereceleri oluşur. İman amel ilişkisini insan gerçeğinden, insanın yapısal özelliklerinden hareketle yorumlamak daha gerçekçi ve hakikate uygundur. İnsan inanmakla iyi bir yola girmiştir fakat melekleşmemiştir. Onun günaha dönük yüzü hep kendisiyle beraberdir. İnsanın şeytanı ve hevası takva derecesi ne olursa olsun insanı asla terk etmez. Bu nedenle Kuran’a göre iman ve salih amel ilişkisi asla bozulmayacak bir ilişki değildir. Bu ilişkide insan için kar-zarar mantığı güdülmüştür. Elbette kaçaklar, sızmalar ve tahribatın büyüklüğüne göre iman amel ilişkisi zarar görebilir, hatta sürdürülemez noktaya taşınabilir. Kayıplar imana zarar verecek düzeye gelebilir.

Kur'an'ın, “iman” ve “salihat” diye iki değişik kavram kullanması vakıası, bunların esasen iki ayrı şey olduğunun inkâr olunmaz kanıtı olarak alınabilir.¹⁴⁸³ İman ve salih amel ilişkisi prensipte ilkesel olarak bozulmamalıdır. Bozulduğu takdirde vakit geçirmeden tamir yoluna gidilmelidir. Kuran’ göre günahı, yanlışta ve kötülükte ısrar etmek gerçekten tehlikeli bir durumdur. Fakat insan masumiyetini her zaman sürdüremez. Allah da insanın bu zayıflığını insana hatırlatır.¹⁴⁸⁴

Din eğitimi de içinde olmak üzere davranış kazanmayı amaçlayan birçok eğitim açısından davranışla ilgili dört kazanım söz konusudur.

1-Yeni bir davranış oluşturmak

2-Olumsuz bir davranışı ortadan kaldırmak

3-Var olan bir davranışı yeni bir davranışla değiştirmek

4-Kazanılmış bir davranışı sürdürmek

¹⁴⁸³ İzutsu, Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s.269.

¹⁴⁸⁴ 3.Ali İmran/135

Vahyin terbiye sürecinde davranış kazanmanın dört çeşidi de kullanılmıştır. Yirmi üç yıllık vahiy sürecinde Kuran'ın gerçekleştirdiği eğitim planında bunu görmek mümkündür.

Din Eğitimi açısından önemli olan insanın hangi durumda olduğundan çok, bir üst düzey öğrenmeler için muhataba rehberlik yapılmasıdır. Eğitim açısından bir insanın dindeki konumu yalnızca eğitim stratejisi ve psikolojisi açısından önemlidir. Din eğitimi hiçbir insanı dışlamaz. Din Eğitimi açısından iman-amel konusunda mükemmel insanlar yoktur, öğrenen ve öğrenemeyen, başarıp başaramayan insanlar vardır. İman ve amel konusunda açıklık ve eksiklikle ilgili çözüm ve iyileştirme için bütün ilahiyat bilimlerinin ortak katkısına ihtiyaç vardır. Din eğitimi amel-iman ilişkileri konusunda kişinin dindeki konumundan çok amel-iman bütünlüğünün bozulmaması ve bozulmuşsa nasıl kazandırılacağı ile ilgilenir. Sorun inanç alanı ile ilgili olabileceği gibi davranışlardaki yetersizlikler ve tutarsızlıklarla ilgili de olabilir. Din eğitimi insanın kendisinin oluşturacağı insani bilince katkı sağlayarak eylemin kalitesini bir üst seviyeye taşımaya çalışır.

3.6.Yansıtma-Tanıklık-Bilgelik Düzeyi

Yansıtmanın düzeyinin en önemli şartı öğrenmenin önceki düzeylerinde başarılı olmaktır. Öğrenme yolunda olan insanın bilgi, düşünce ve duygu boyutlarını eylemle bütünleştirmedeki başarısı; bilginin yansıtılmasındaki başarıyla orantılıdır. Dinsel öğrenme sadece bir konuda bilgi, düşünce, duygu ve eylem sahibi olmak değildir; aynı zamanda bu bilgileri bilgelikle farklı durumlara yansıtılabilmeyi gerektirir.¹⁴⁸⁵ Öğrenmenin önceki aşamalarında eksikliği olanların yansıtma gibi bir

¹⁴⁸⁵Ramazan Yıldırım, *Öğrenmeyi Öğrenmek*, Sistem Yayıncılık, Ankara, 2006

lüksleri olamaz. Eksiklik ne kadar fazla olursa yansıtma da o kadar eksik; hatta aradaki makas çok fazla açık kalırsa faydadan çok zarar bile verir. İnanç, düşünce ve eylem oluşmadan yani dolmadan taşmak yansıtmak değil devrilmektir.

Kuran’da iyiliği emretmek kötülükten alıkoymak bütün müminlerin birbirlerine karşı görevleri olduğu belirtilir.¹⁴⁸⁶ Ancak Müslüman toplumların bu konuda kurumsallaşmış eğitim yapıları oluşturmaları işlerini kolaylaştırır. Kuran’a göre Müslümanların savaş gibi zor koşullarda bile olsa dinde uzman insanlar yetiştirme görevleri vardır.¹⁴⁸⁷ Ayrıca vahyin inananlar tarafında kendi yaşadıkları çağlarda somutlaştırılması, bu şekilde hakikatin şahitliğinin yapılması gerekir.¹⁴⁸⁸ Vahyin artık gelmeyeceği gerçeği dikkate alındığında insanlığı ilgilendiren bütün iyileştirmeler, artık inanan insan eliyle yapılacaktır.

Yansıtma ve tanıklık düzeyi öğrenmenin bittiği bir düzey olmamakla beraber önceki düzeylerde belli bir seviyeye yükselmiş ve birikim kazanmış insanların dini hakikatleri diğer insanlara ulaştırma ve tecrübelerini paylaşma görevlerini yerine getirdikleri düzeydir. Dini literatürde tebliğ, irşad, emr-i bil maruf ve nehy-i anil münker gibi dini uzmanlığı gerektiren konular Din Eğitimi alanının temel kavramları olmuştur. Bu durumda din eğitimcisi ancak bilgelikle yerine getirebileceği yansıtma-tanıklık görevi beklemektedir. İyiliği yaygınlaştırmak, kötülükle mücadele etmek bilgelik mesleği sayılır.

Bilen, bilgi ile nasiplenen, cehalet, yanlış ve zarar karşısında özü-sözü-eylemi olan her mümine bilgelik yolu açıktır. Ancak din eğitimcisi “*bilgisel temel*” olarak bilgelige daha yakındır. Her düzeyde öğretmenlik-eğitmenlik mesleği ile bilgelik arasında kesişen yönler vardır. Bilgelik ve eğitmenlik birbirine geçmiş, birbirine

¹⁴⁸⁶ 9. Tevbe/71

¹⁴⁸⁷ 9. Tevbe/122

¹⁴⁸⁸ 22.Hacc/78

yakışan ve birbirlerini tamamlayan iki kavramdır. Birinin vasıfları diğeri için de kullanılabilir. Her din eğitimcisi bilge adaydır ve iyi bir din eğitimcisi bilge insanın özelliklerini kendisinde taşır. Bir eğitimci-öğretmen olarak din eğitimcisinin bilgelik vasfı yaşam boyu geliştirilmeye açıktır.

Türkçe’de bilge; üstün bilgilerle donanmış, iyi ahlaklı, olgun ve örnek kimse anlamındadır.¹⁴⁸⁹ Bilge kişinin bilgi, görgü ve eylem bakımından örnekliği söz konusudur. Başka bir anlatımla bilgelik; hikmetli bilgi edinme, idrak, görgü, sağduyu ve sezgisel anlayış ile birlikte bu hususiyetleri özümseyebilme ve uygulayabilme ve yansıtabilme kapasitesidir.¹⁴⁹⁰ Bilge, insan; bilgiyi, sağgörülü ve muhakemeli mantık ile uygulayan, kendisine danışılan, soru soru sorulan akıllı ve hikmetli kişidir. Kuran’da bilgelik özendirilmiştir.¹⁴⁹¹ Bilge; doğruyu yanlıştan, sahteyi gerçekten, özsel olan ile ilintisel olanı birbirinden ayırt eden; “*ayırt etme*” yeteneği gelişmiş, “*isabetli karar alabilen*”, “*azimli*”, “*duygularına hakim olan*”, “*ikna yeteneği yüksek*” ve “*vefalı*” kişidir.¹⁴⁹² Bilge; birçok özelliği ile bilgi ve ahlaki erdemleri kendisinde birleştirmiş diğer insanlara örnek-rehber-danışman olan değerli bir insandır. Bilgelik, kendisine sahip olana, mutluluk ve kurtuluş sağlayacağı, hayatına anlam ve değer katacağı varsayılan anlamlı ve değerli bilgiye sahip olan ve bu bilgiyi paylaşmasını bilen kişidir.¹⁴⁹³ Bilgelik yalnızca öğretmenlik mesleğini ilgilendirmez; insanın kendisini, ailesini ve uhdesindeki insanları yönetmesi de bilgelik gerektirir.¹⁴⁹⁴

¹⁴⁸⁹ TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgelik>

¹⁴⁹⁰ İbn Sina, Akli Bilimlerin Bölümleri, çeviren: Ahmet Kamil Cihan, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 10, s. 207

¹⁴⁹¹ Şaban AliDüzgün, “Evrensellik Kuramı ve İslâm Düşüncesindeki Yeri (Etimolojik Tahlil)”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1996, cilt: XXXII, sayı: 2, s. 60

¹⁴⁹² K. C. Ahmet, “Orhon Yazıtlarındaki "Bilge" Terimi Üzerine”, *Felsefe Dün.*, 2002, sayı: 35, s. 90

¹⁴⁹³ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, İstanbul 2002, s.18

¹⁴⁹⁴ İbn Sina, “Akli Bilimlerin Bölümleri”, çeviren: Ahmet Kamil Cihan, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 10, s. 209

Nahl suresi 125. Ayetine göre dine davetin “*hikmet*”, “*güzel öğüt*” ve “*en güzel şekilde mücadele*” ilkeleri din eğitimcisinin yeterliği ile ilgili çok temel özelliklere işaret eder.¹⁴⁹⁵ Dini kavramlar içerisinde din eğitimcisinin yeterliliği ile ilgili Kuran kavramların başında “*hikmet*” kavramı gelir. Hikmet; salih amel kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü hikmet kavramının anlam içeriğinde “*bildiğini uygulama, ilmi ile amel olma*” vardır. Hikmet kavramı ile ilgili yapılan tanımlarda hikmetin faydalı ilim ve sâlih amel olduğuna vurgu yapılmıştır.¹⁴⁹⁶ Hikmet sevgisi; hikmet-i nazariye, hikmet-i ameliye olarak bilmek ve yapmak üzerine kuruludur.¹⁴⁹⁷ Akıl ve hikmetin anlamları da çoğu durumlarda birbiriyle örtüşür. Bu nedenle Kuran, nedenselliğini hikmet kavramı üzerinden yürütür.¹⁴⁹⁸ Keşfedici fark etme gücünün ortak adı olarak hikmet kavramının anlam içeriğinde kavramları doğru bilgi ile bilmek, adil yargılarda bulunmak da vardır.¹⁴⁹⁹ Kuran kendisine hikmet verilen kişinin seçkinliğine dikkat çeker.¹⁵⁰⁰ Allah’a çağırının güzelliğini teslimiyetine ve salih ameline bağlar.¹⁵⁰¹

Din eğitimcisi yaşadığı çağa ve şartlara göre ortaya çıkan sahih yaşam biçiminin özünü teşkil eden bilgilere öncülük ettiği bireysel ve toplumsal davranış kalıplarına, şekil ve anlam verir.¹⁵⁰² Salih amel kavramını yorumlayarak güncelleyecek, akıl ve izan ile açacak, duygularıyla hissedecek, sevecek sevdirecek, en güzel öğüt olan Kuran’a kendi zihinsel ve duygusal tarafını katacak, görevini en

¹⁴⁹⁵ 16. Nahl/125

¹⁴⁹⁶ Çalışkan, Mehmet, “Kur’an’da Hikmet Kavramı”, *Çukurova Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: I, sayı: 2, s. 94, Yazır, a.g.e., cilt I, s.915, İslam Ansiklopedisi, MEB. İ st. 1977, V, 481.

¹⁴⁹⁷ İslam İlmihali, DİB, CİLT II İslam ve Toplum, s. 496.

¹⁴⁹⁸ Yazır, a.g.e., II. cilt s.914.

¹⁴⁹⁹ İbrahim Memiş, “Hikmet Kavramı Hakkında Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler Işığında Bir Analiz”, *Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası*, 2008, sayı: 10, s. 289.

¹⁵⁰⁰ 2. Bakara/269.

¹⁵⁰¹ 41. Fussilet/41

¹⁵⁰² Çalışkan, Mehmet, Kur’an’da Hikmet Kavramı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: I, sayı: 2, s. 94.

güzel şekilde ortaya koyarken estetik bir tarz geliştirecek olan din eğitimcisi olacaktır. Din eğitimcisi hikmetini artırmak için her şeyden önce hikmeti sevmeli, bilgi ve sevgiyi paylaşmalıdır.¹⁵⁰³ Bilgenin üslubu hiçbir zaman itici, dışlayıcı ve cezalandırıcı değil, sahiplenici, değer katıcı, onurlandırıcı, eğitim odaklı olmalıdır.

Din eğitimcisi “büyük hayır” olan hikmetetalip olmalıdır. Bunun yolu ise “bilgelikten” geçer. “Bilge insan” kendisinde hikmeti oluşturmak için bilgi, ahlak, amel bütünlüğüne dikkat ederek bütün iyi, güzel vasıfları kendi üzerinden yansıtır. Kendini atladığı anda insanın yansıtacağı hakikati yoktur. Bilge, bilgiyi yaşamıyla örneklendirir. Bilginin ve değerın davranışa dökülmesi bilgeliğin olmazsa olmaz şartlarındandır. Kısaca bilgeden öğretisine göre yaşaması beklenir.¹⁵⁰⁴ Bilge olumlu niteliklerini süreklilik ilkesiyle yaşatır. Unutulmamalıdır ki; seçkin insanlara varlık veren, büyük duyguların gücü değil, o duyguların sürekliliğidir.¹⁵⁰⁵

Bilgeliğin vasıfları ile ilgili çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Örneğin İhvan-ı Safa’ya göre bilge kişiler; güzel konuşmalı, anlayış ve kavramada mükemmel olmalı, şefkat ve merhamet sahibi olmalı, güzel bir ses tonu ile açık, düzgün ve anlaşılır konuşmalıdır. Meslektaşlarına tevazu göstermeli, güçlülere sabretmelidir. Sorulara ikna edici cevaplar vermeli, lüzumsuz münakaşa yapmamalı, kibirli, önyargılı ve hafif meşrep olmamalıdır. Zorlaştıracı sorun çıkarıcı değil, problem çözücü olmalıdır. Doğrulara sebat etmeli, dünyaya karşı aşırı düşkünlük göstermemelidir.¹⁵⁰⁶ Farabi’ye göre de bilge kişi; doğru ve tam mizaçlı olmalı, iyi kimselerin taşıdığı adetleri taşımalı, ilk önce Kuran dilini ve din bilimlerini öğrenmeli, nefesine hakim olmalı, iffetli ve doğru olmalı, ahlaksızlıktan uzak durmalı ve geçim galesi

¹⁵⁰³ Ahmet Nedim Serinsu, “Kur’an’ı Gençlerimize Nasıl Anlatalım?”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, 2000, s. 329.

¹⁵⁰⁴ Jaspers, Felsefe Nedir, s.135.

¹⁵⁰⁵ Cevdet, a.g.e., s.186.

¹⁵⁰⁶ Ahmet Koç, *İhvan-ı Safa’nın Eğitim Felsefesi*, M.Ü.İ.F.Y. İstanbul 1999, s.100.

olmamalıdır.¹⁵⁰⁷ Bilgenin beyanı düzgün olmalıdır; nerede, nasıl konuşacağını, ne konuşacağını, öncelik ve sonralığı, zaman-yer uygunluğunu ve muhatabı dikkate alacak bir üslup kullanmalıdır. Kararlılık, doğru bildiğinden asla ödün vermeme ve istikrarlı olma bilgenin önemli özellikleridir. Bilge bilgisini “toplum yararına”kullanır. Şahsi çıkarlar, ucuz ve basit hesaplar peşinde değildir. Mütevazılık, doğruluk, adalet ve cesaret gibi üstün insani özellikleri kazanmayı, yaşamayı ve bu değerle ilişkisini sürdürüp kopmamayı amaçlar. Korkaklık bilgeye en son yakışacak sıfattır. Korkaklar düşünemeyenlerdir; bilge insan “cesaretlidir.” Düşünmekten korkanlar bilge olamazlar. Bilge yalnızca “öğrenen aklı”kullanmaz. Öğrenen aklın yanında, sorun çözücü, üretici, faydalı ve zararlıyı belirleyici, önemliyi önemsizden ayıran, yeniliklere açık, arayıcı ve keşfedici, paylaşımcı aklı da harekete geçirir.

Vahyin en büyük başarısı akıl ve gönlü birleştirmesidir.¹⁵⁰⁸ Hikmetin birinci boyutunda akletme ikinci boyutunda ise irfan vardır. İnsanın bir takım tercihler karşısında karar verme sürecinde faaliyet gösteren tek nedenin akıl olmadığını biliyoruz. Aklın dışında ruh, nefis, kalp, vicdan, şuur, gibi insana ait birçok yeteneğin çeşitli kompozisyonları farklı düşünce ve davranışları besler. İnsanda bulunan bütün yetenekler birleşerek her insanda farklı bilgi ve hikmet düzeyleri oluşturur.¹⁵⁰⁹ Entelektüel ve kitaba dayalı bilgi dışında Yaratıcı Kudretten kaynaklanan vasıtasız bir bilgi daha vardır. Bu bilgiye kitaba dayalı bilginin yaşanmasıyla ulaşılır. Bu irfani bilgi her şeyden önce sabır, iç berraklığı ve Allah’a teslimiyetin olduğu gönüllere

¹⁵⁰⁷ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesi*, Etüt Yayınevi, İstanbul 1997, s.108.

¹⁵⁰⁸ Mualla Selçuk, *İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy*, TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri, Ankara/1998, s. 186.

¹⁵⁰⁹ Selçuk Kütük, *Bilim ve Bilim Felsefesi Üzerine*, Açılım Kitap İstanbul 2005, s.313.

akan hidayet bilgisidir.¹⁵¹⁰ Bilgelik irfan ile birlikte entelektüel bilginin ötesinde bir hal ve anlayış bilgisi daha kazanır. Bilge insan kendi kazancının peşinde, Allah'ın verdiğinin de farkında bir şuur halindedir. İrfan; Allah'ın insana yakınlığını bildiren ayetlerin kul tarafından bilinçli bir ilişkide gözlenmesi ve farkında oluş durumudur. Marifet; hayata müdahale eden bir Allah inancını bilmek ve inanmaktır. Bilgelik ve ariflik birbirine açılan ve çıkan yollardır. Arifliği kendinde birleştirmiş bilge; tabiatın zikrini yüksek dağlarda, sahraların yalnızlığında, sahillerde ve orman içlerinde duyabilir. O doğayla beraber dua ederken Allah'ın manevi huzurunda tabiatın muhafızı ve bekçisidir. Onun zihni, kalbindeki nuru yansıtan bir ayna gibidir.¹⁵¹¹ İrfan kaynağı insan olmayan bir ilim ve nasiptir. Allah'tan “Rabbim ilmimi ve anlayışımı artır” duasının karşılığıdır. Bu ilim “salihler zümresine katılmak” yani eyleme dökülmek için istenir. Bilge, kendisini asla yeterli görmeyen Allah'a açık bir gönül taşır. Çünkü Allah'ın vermesinde bir sınır yoktur. İnsan görünür bilgiye açık olduğu kadar kalbe, zihne ve nefse akacak ilhama da açık olmalıdır.¹⁵¹² Bilge, her amelin Allah'a açık bir yönü olduğunun farkındadır. Aklın durduğu, sabrın bittiği, insani güç ve kudretinin tükendiği yerde insanın yükünü irfan taşır. İrfanda hesap yoktur; fedakarlık, dostluk, duygusal bağlılık, hatta tiryakilik ve aşk vardır. Bu hikmetin terki anlamına gelmez, bilgelik her an aklın düzeltici, frenleyici ve yönlendirici gücüyle irfanın yanındadır.

Bilginin elde edilmesi ve anlamlandırılmasına, bilgi alanlarıyla ilişkilendirilmesinde insanın kendi tecrübesi önemlidir. İnsan bilgiyi böyle bir zihin metafiziği zemininde temellendirmesi bilgeliği gerekli kılar. İnsanın mümkün

¹⁵¹⁰ Öztürk, a.g.e., s.276.

¹⁵¹¹ Murat Demirkol, “Seyyid Hüseyin Nasr’a Göre Ezeli Hikmet ve Geleneksel İslam”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:2(2010), ss. 271-290.

¹⁵¹² Bilgiz, a.g.e., s.45.

olduğunca bilinen her şeyi kendisinin sıfırdan keşfetmesi ve bizzat kendisinin ulaştığı sonuçlarla bir anlam dünyası oluşturmalarının yolu bilgelikten geçer.¹⁵¹³ Her konuda taklitçi, gelenekçi ve öncekileri izleyicilerin yeni bir sözü yoktur. Bilge geleneği bilir, kültürel mirası değerlendirir. Kendi düşünce ve eseriyle katkıda bulunur. Husserl’in dediği gibi “dünyalıları paranteze alarak” kendisi olmayı hedefler.¹⁵¹⁴ Özgünlük, düşünme süreçlerine bizzat kendisi olarak katılmayı gerektirir. Eğitim gerçekleştirilirken zihinsel ve duygusal bir tad bırakması büyük ölçüde eğitimcinin öznel becerileri ile oluşacak bir durumdur. Yöntem bir tane değildir. Din eğitimcisi bulunduğu koşullarda yeni yöntemler dener ve geliştirir. Her çağın değişmeyen ve değişen hikmet ve irfan boyutu yeni bilgiler yetiştirir. İnsanın olduğu yerde hikmet ve irfan üretilebilir ve yaşanabilir. Peygamberler de hikmet öğreticileri olarak, sadece aldıkları vahiyle değil aynı zamanda kendilerinin geliştirdiği ve ürettiği hikmet, irfan ve estetik değerleri ile insanlığa örnek olmuşlardır. Hikmet peygamberlik vasfıdır. Hz. Peygamberi Hira mağarasına götüren bilgelik yönüydü. Hayatı boyunca da bu yönünü sürdürdü. Müslümanlar için Hz. Peygamberin bilgelik yönü en önemli mirası ve sünnetidir. Hikmet, güncellenmiş bilgiyi gerekli kılar. Güncellenmemiş bilgi ancak malumdur. Bugüne dönüş yapmamış, bugün ile ilişkilendirilmemiş bilgi henüz işlenmemiş bir bilgidir.

Bilge insanın silahı muhatabın aklısıdır. Bilgelik en geniş anlamda aklı sonuna kadar kullanmayı öğrenmektir. Bilgi yaşamın amacı değildir. Sadece bilgi birikimi değil, aynı zamanda daha geniş, daha derin bir yaşam anlayışına sahip olmak¹⁵¹⁵ için

¹⁵¹³ Tahsin Görgün, “Batı Medeniyeti İçerisinde İslami İlimler Mümkündür? Modern Dönemlerde Dini İlimlerin Temel Meselelerine Temelli bir Bakış”, Modern Dönemde dini İlimlerin Temel Meseleleri İlmi Toplantı İstanbul, 2007, s.15.

¹⁵¹⁴ Kale, a.g.e., s.19.

¹⁵¹⁵ J. Krishnamurti, *Eğitim Üzerine*, Çev: Sayat Arslanlıoğlu, Ayna Yayınevi, İstanbul 2008, s.90.

bilgelik şarttır. Bilge çok yönlü düşünen, düşündüklerini uygun bir dil ile paylaşan, başkalarını dinleyen, hiçbir insani düşünceyi mutlaklaştırmayan bir kişiliktir.¹⁵¹⁶

Bilge insan herhangi bir alanda ilim sahibi olmakla beraber diğer ilim dallarında ilmi görüşleri organize edecek kadar basirete sahip olmalıdır. Bir davranışı ne kadar bilgi besliyorsa bilinç ve bilgelik o düzeyde gelişir. Hakikati bütünleştirmeden bilgelik yakalanmaz. Hakikat için tek yanlılığa takılıp kalmadan¹⁵¹⁷ ilimlere, varlığa bütün olarak bakan; yalnızca kitaplara, metinlere değil; insana ve insanın ihtiyaçlarına da dikkat eder.¹⁵¹⁸

İnsan kendisini yeterli gördüğü anda gelişim biter. Öğrenme ve ilerleme durur. Bilge insan hep öğrenci ve hep öğrenendir. Bilge bilgiden kopamaz. Bilgiyi sever, araştırır ve bulur. Her konuda daha doğru, daha güzel ve daha iyinin peşindedir. Bilgi olmadan düşünce, düşünce olmadan da hikmet ve bilgelik olmaz. Bilgenin temel bilgisi, Kuran'ın bizi evrene bakarak bize onun Yaratıcısı hakkında düşünmeye davet ettiği Allah'a ulaştıran bilgidir.¹⁵¹⁹ Bilgi yenilenmediği sürece düşünce ve duygu da yenilenmez. Kemalat insanın öğrendiği her yerde ve her kişi, olay olgu ile yaşam boyu süren her insana açık bir etkinliktir. Bilge insan tek bir kişiye, kültüre bağlı kalmaz, bütün kültürlerdeki farklı insanların her konuda iyi-güzel-doğru düşünce davranışlarından ve yetkinliklerinden yararlanır.

4.Salih Amel Çerçevesinde Yaşam Boyu Öğrenme Yetkinlikleri

Dinin emir ve yasaklarının her birinin kendi bağlamında özel bir amacı vardır. Konuya ve tikel durumlara göre maslahat çerçevesinde amaçlar gözetilmiştir. Bir de

¹⁵¹⁶ Şeyda Ozil ve diğerleri, *Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim*, Doğan Ofset, İst. 1990, s.30

¹⁵¹⁷ Kale, a.g.e., s.20.

¹⁵¹⁸ Selçuk Mualla, “2000’li Yıllara Girerken İrşad Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler”, II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara/2003, s.467.

¹⁵¹⁹ Arslan, a.g.e., s.19.

bütün tikel amaçları göz önünde tutarak oluşturulan genel amaçlar vardır. Dinin genel amaçlarının bilinmesi; dinin “*anlamalı bir bütün*” olarak algılanmasını kolaylaştırır. Ayrıca dinin tikel konularını ve amaçlarını, bu bütünün parçası olarak, abartmadan kendi yerlerinde görmemizi sağlar. Vahyin genel amaçlarının bilinmesi inanan insanın hayatla kesişen her özel durumunu yönlendirmesinde rehberlik eder. Dinin genel amaçları, İslam dünya görüşünün yapılandırılmasında temel bakış açısını oluşturur. Çünkü vahyin amacı hiçbir şekilde sadece Allah ve olup biten hakkında bilgi vermek değildir. Allah kendi sözünün anlaşılmasını, bireysel ve toplumsal hayatta bir matrise oturmasını ve insan yaşamında yer tutmasını istemektedir.¹⁵²⁰

Dinin amaçlarını belirlerken birçok ölçüt kullanılabilir. Bu ölçütler akıl ve vahiyden bağımsız olamazlar. Vahiy; dinin amaçlarını çeşitli şekillerde açıklamıştır. *Vahyin ve peygamberlerin gönderilme amaçları* bağlamında Kuran’da; tezkiye¹⁵²¹ karanlıktan aydınlığa çıkarmak¹⁵²² sevap ve kurtuluş yollarını göstermek¹⁵²³ tevhid için mücadele etmek¹⁵²⁴ fesadı ortadan kaldırmak¹⁵²⁵ ölçü ve tartıda doğruluk oluşturmak¹⁵²⁶ haksızlıkları önlemek¹⁵²⁷ şirki önlemek¹⁵²⁸ inzar etmek¹⁵²⁹ tebşir etmek¹⁵³⁰ hakk ve hakikate şahitlik yapmak¹⁵³¹ Allah’a çağırıcı olmak¹⁵³² aydınlık saçan bir kandil olarak aydınlatmak¹⁵³³ alemlere rahmet olmak¹⁵³⁴ adaleti ayakta

¹⁵²⁰Düzgün, “İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı”, s. 16

¹⁵²¹ 2. Bakara/128; 62.Cuma/2

¹⁵²² 2. Bakara/257

¹⁵²³ 61.Saff/9/11

¹⁵²⁴ 7. A’raf/65, 69

¹⁵²⁵ 7. A’raf/85

¹⁵²⁶ 7. A’raf/85

¹⁵²⁷ 7. A’raf/85

¹⁵²⁸ 18. Kehf/110

¹⁵²⁹ 48.Fetih/9

¹⁵³⁰ 48.Fetih/9

¹⁵³¹ 48.Fetih/9

¹⁵³² 33. Ahzab/46

¹⁵³³ 33. Ahzab/46

¹⁵³⁴ 21. Enbiya/107

tutmak¹⁵³⁵ Allah'ın gösterdiği şekilde hüküm vermek¹⁵³⁶ Allah'ın ayetlerini insanlara okumak¹⁵³⁷ kitabı ve hikmeti öğretmek¹⁵³⁸ insanları temizleyip arındırmak¹⁵³⁹ hidayete ulaştırmak¹⁵⁴⁰ insanlar arasında adaleti sağlamak¹⁵⁴¹ tanıklık yapmak¹⁵⁴² sayılmıştır. Allah da insanları yaratma amacını “*Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım.*” buyurur.

Vahyin gönderiliş mantığında Allah'ın insanlığın iyiliğini istediği; insanın da bu iyiliğin kıymetini bilecek, takdir edecek yetenekte yaratılmış olması vardır. Çünkü insan birtakım akli çıkarım ve gerekçelerle dini isteyerek kabul etmektedir. Allah'ın her bir işi hikmetli, amaçlı olup söz ve eylemlerinde insan aklına zorluk yaşatacak çelişkiler yoktur.¹⁵⁴³ Birçok Kuran ayetinde Allah'ın abes işlerden uzak olduğu, Hâkim ismi gereği her işini hikmetle yaptığı vurgulanır.¹⁵⁴⁴ Allah'ın iradesi, yaratması “illet” ve “sebepler” çerçevesinde bir “*makuliyet alanı*” oluşturur.¹⁵⁴⁵ Din akıl kaynaklı olmasa bile akıl dışı bir nitelik barındırmaz.¹⁵⁴⁶ Bu nedenle vahyin metninden kopmadan illetleriyle ne demek istediğini anlamaya çalışmak vahiy ve insan aklı arasındaki en güçlü gelenek olmuştur.¹⁵⁴⁷ Elbette esma ve fiilleri ile mahiyet olarak yarattıklarına benzemeyen aşkın Yaratıcı'nın her bir fiilini bizim anlamamız mümkün değildir. Ancak bizim davranışlarımızla ilgili isteklerini ve

¹⁵³⁵ 57. Hadid/25

¹⁵³⁶ 4. Nisa/105

¹⁵³⁷ 2. Bakara/128

¹⁵³⁸ 2. Bakara/128

¹⁵³⁹ 2. Bakara/128

¹⁵⁴⁰ 79. Naziat/18

¹⁵⁴¹ 57. Hadid/24

¹⁵⁴² 2. Bakara/143

¹⁵⁴³ 4. Nisa/72

¹⁵⁴⁴ 38. Sad/27; 23. Mü'minun/115; 21. Enbiya/16,

¹⁵⁴⁵ el-Haseni, a.g.e., ss. 309/311

¹⁵⁴⁶ Alparslan Açıkgenç, **İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim**, İsam Yayınları, İstanbul, 2006, s.15

¹⁵⁴⁷ Ahmed er'Raysuni, Nazariyyatu'l Mekasid Inde'l İmam-ı Şatibi, el Ma'hadu'l Aleml li'İfrikri'l İslami, Herndon, Virginia, U.S.A., s.169

istemediklerini ortaya koyan vahiy bilgisini anlayabilir, gerekçeleri ile açıklayabiliriz.

Fıkıh alanında yazılmış “mekasidu’s şeria” çalışmaları dinin amaçlarını; “menfaati celb” “mazarratı def” veya “celbü’l maslahat” “defu’l mefsedet” genel başlıkları altında toplamıştır. Dinin amaçlarını özetleyen en üst çatı; emirlerle “yararlı olanı elde etme” yasaklarla da “zararlı olanı giderme” olmuştur.¹⁵⁴⁸ Bu temel görüşün açılımı olarak da “dini, canı, malı, nesli ve aklı koruma” dinin amaçları olarak saptanmıştır.¹⁵⁴⁹ Geleneksel olarak dinin amaçları; dini, aklı, canı, malı, ırzı ve nesli koruma başlıkları altında kabul görmüştür.

Dinin maslahatlarını tespit ederken bir sınırlandırma getirmek zor görünüyor. Bu maslahatlar inananlar eliyle dinin her çağda insanların problemlerini çözmedeki başarısına, ilmi, sosyal, siyasal ve teknik gelişmelerin vahiy bilgisinden yararlanmalarına bağlı olarak artar. Emirler, yasaklar var olan düzenin bir parçası olarak insan için maslahatı içerirler.¹⁵⁵⁰ Her bir varlığın, sözün, eylemin ve yetkinin birbirlerinden maslahat ile yararlanması bütün varlık aleminde geçerli maslahat döngüsü ile gerçekleşir. Salih amelin sonuçları ile dinin maksatları arasında önemli bir paralellik kurulabilir. Dinin amaçları, “salih” kavramı ile aynı kökten türemiş olan “maslahat” üzerine temellendirilmiştir. Salah kavramı maslahat kavramı ile eş anlamlı bir kavramdır.¹⁵⁵¹ Bu maslahatlar salih amellerin insan hayatında ortaya çıkardığı sonuçlarla şekillenir. Bu anlamda dinin anlaşılması salih amellerin anlaşılmasına bağlıdır. Bu anlamda salih ameller sonuçları ile din eğitimi felsefesinin gerekçelerini ve nedenlerini açıklayacak özellikler barındırır.

¹⁵⁴⁸ İbn 'Aşir, Muhammed Tahir, Mekasidu's-şeri'ati'l-İslamiyye, Ürdün

¹⁵⁴⁹ İbni aşur, Mekasidü's Şeria, Şatibi mekasidü's Şeria

¹⁵⁵⁰ Muhammed Sa'd bin Ahmed bin Mesud el Yubi, Mekasidu's Şeriati'l İslamiyyeti ve Alakatiha bi'l Edilleti's Şeriati, Daru'l Hicre, , Riyad, 1998 ss.118-120

¹⁵⁵¹ LisanulArab <<http://www.baheth.info/all.jsp?term=صالحه>>

Geleneksel olarak ortaya konulan ve makasid kitaplarında tekrarlanan “*“dini, canı, malı, nesli ve akli koruma”*” dinin amacını anlatmada son yıllarda yetersiz görülmüş; dinin amaçlarına yeni eklemeler yapılmıştır. Söz konusu beş korumaya *adalet, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, insanlık onuru, siyasi, ekonomik ve toplumsal hakları* ekleyenler olmuştur.¹⁵⁵² Dinin amaçlarının *özgürlük, ibadet, düşünce, ahlak, olgunlaşma, birlik, güvenlik*¹⁵⁵³ olduğunu savunanlar yanında, diğer konuları tikel kabul ederek *akıl, özgürlük ve adalet* olarak üç külli başlıkta toplamayı tercih edenler de vardır.¹⁵⁵⁴

Bize göre dinin amaçlarını belirlerken dinin yasaklarından hareketle “*koruma*” yönü dikkate alındığı kadar “*insani yetkinliklere*” olan katkısı da göz önünde bulundurulmalıdır. İçerik ve kapsamı insan ve ilişkileri bağlamında değerlendirilen salih amel kavramının sonuçları da insan ve ilişkili olduğu Allah, insan ve varlık açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarır. Kuran’ın insandan istediği ve beklediği “*yetkinlikler*” nefisle mücadeleye dayanan bir yönü olmakla beraber onunla sınırlı değildir. İnsanın yalnızca iç yolculuğu yoktur. Allah’ın insandan beklediği yetkinlik bilgisel, zihinsel, duygusal ve sosyal yetkinler ile bir bütündür. İnsan hayatı çok yönlü ve bütüncül olarak yaşar; yaşamın hiçbir yönü ihmal edilmez. Salih amelin kazanımları olan “*yetkinlikler*” bu bütünlüğü sağlayabilir. Salih ameller çerçevesinde özetleyerek söyleyecek olursak dinin insan için belirlediği amaç; *insan-Allah ilişkisi açısından bakılınca bütün hayat ibadet ve kulluk, insanlar açısından bakılınca iyilik ve paylaşma, insanın kendisi açısından bakılınca tekamül, iç doygunluk ve arınmadır. Bütün varlığa karşı ise sorumluluğu ve yetkileri belirlenmiş halifelik*

¹⁵⁵² Atiyye, Cemaleddin, Nahve Tefi’li Mekasidü’s Şeria, Daru’ Fikr, Dimeşk Suriye 2003, s.98/101

¹⁵⁵³ Atiyye, a.g.e., s.102

¹⁵⁵⁴ Atiyye, a.g.e., s.102

görevidir. Salih amel'in niteliği ve sonuçları, neden Müslüman olduğumuzun da bir açıklaması ve özetidir.

Yetkinlik; yetkin olma durumu, olgunluk, kemal ve mükemmeliyettir.¹⁵⁵⁵

Yetkinlik; mükemmel performansın elde edilmesinde ayırt edici bilgi, beceri ve tutumları kapsayan gözlemlenebilir davranışlar ve özellikler olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁵⁶ Yeterlik ve yetkinlik birbirlerine yakın kavramlardır. Yeterlik; bireyin öğrenmesinin belirli bir bilgi, beceri ve kapsamlı yetkinlik standardına ulaştığı “*yetkili bir makam*” tarafından belirlendiğinde yeterlilik kazanılır. Ölçülebilecek her şeyi ölçmek, ölçülemeyecek şeyleri ölçülebilir hale getirmek yeterlik kapsamına girer.¹⁵⁵⁷ Yetkinlik ise şunları içerir:

- Teori ve kavramların kullanımının yanı sıra deneyim yoluyla kazanılan bilgiye dayalı duyuşsal ve bilişsel yetkinlik;
- Bir kimsenin belirli bir eylemi veya sosyal alanındaki becerileri öğrenme ve yapabilme bilgisi olan işlevsel yetkinlik;
- Bir kişinin yaşamın gerektirdiği farklı roller ve belirli ortamlarda kendisini nasıl idare edeceğini içeren kişisel yetkinlik;
- Belli bir alanda üstlendiği sorumlulukları ve meslekî değerleri içeren yetkinliktir.¹⁵⁵⁸

Yeterlik ve yetkinlik anlam olarak birbirlerine yakın iki kavramdır. Bu nedenle birbirlerinin yerine kullanılmalarını haklı kılacak ortak yönleri de vardır. Yeterlik her eğitimin ölçülebilir yönünü oluştururken yetkinlik kısmen ölçülemez yönünü

¹⁵⁵⁵ TDK

¹⁵⁵⁶ Zehra Çınar, “Yetkinlik Bazlı Performans Değerlendirme”, http://www.makaleler.com/76.İnsan/kaynaklari/_makaleleri/yetkinlik/bazli/performans/degerlendirme.htm Erişim: 19.12.2011

¹⁵⁵⁷ Avrupa Toplulukları Komisyon Raporu, Brüksel, 2005, “Hayat Boyu Öğrenme için Avrupa Yeterlikler Çerçevesine Doğru” Ek-1, s.11.

¹⁵⁵⁸ AB Ek-1, s.11.

oluşturur. Her iki alan da kazanımlarla/eğitim çıktıları ile temellendirilir. Din eğitiminde yeterlik alanı görünen ve ölçülebilen yönleri ve mesleki yeterliği ifade eder. Yeterlilik çerçeveleri, aynı zamanda kalite güvencesi ve geliştirme amacına yönelik olarak kullanılır.¹⁵⁵⁹ Yetkinlikler, sabit ve durağan değildir; dinamik bir hüviyeti vardır. İnsanın varlığından ve yaratılışından amaç ne ise onu meydana çıkarmak amacıyla insanın bütün varlığı ile gerekli bilgi ve erdemle donanarak olgunluğunu-kemalini artırmak için sürekli yürüyüşü yetkinliğin gereğidir.¹⁵⁶⁰

Yetkinlikler makul bir süre boyunca devamlılık gösterebilen düşünce ve davranışlara işaret eder. İnsandan beklenen başarıyı getiren tüm psikolojik ve davranışsal özellikler olabilir.¹⁵⁶¹ İslam eğitiminin yetkinlik hedefleri olarak benzer temalar üzerinde durulmuştur. *Sakındırma yani takva, hikmet ve ilim, adaleti benimsetmek, insanı olgunlaştırmak, ibadet duygusunu geliştirme, kardeşlik ve işbirliği, diğer milletlerle işbirliği kabiliyetini geliştirme, düşünmeyi güçlendirme, sosyalleştirme, ahlaki şahsiyeti geliştirmektir.*¹⁵⁶² Diğer bir tespit ise yetkinlikler; *fitrattaki inanma duygusunu tatmin etmek, kişiliği geliştirmek, ahlaki güzelleştirmek, hayatı anlamlandırmak, otokontrol sağlamak(vicdan) gibi bireysel boyutta olabileceği gibi; dinin toplum içinde önemini kavratmak, kültürel gelişime katkıda bulunmak, sevgi hoşgörü anlayışı kazandırmak, milli bütünlüğü sağlamak, bireyleri sosyalleştirmek, toplum düzenini korumak, evrensel sorumluluk anlayışını geliştirmek gibi sosyal fonksiyonlar sayılmıştır.*¹⁵⁶³

¹⁵⁵⁹ AB Ek-1, s.11.

¹⁵⁶⁰ Ahmet Nedim Serinsu, *Kuran Nedir?* Şule Yayınları, İstanbul 2012, s. 62.

¹⁵⁶¹ Serkan Uzunoğulları, *İşletmelerde Yetkinlik Bazlı Performans Değerlendirme Ve Bir Uygulama*, M.Ü.S.B.E, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

¹⁵⁶² Ali Medar, *İnsan Eğitiminin Kurani Metodu*, Çev: AliYüksel, Fıtrat Yayınları, İstanbul 1987, s.84.

¹⁵⁶³ Yılmaz, a.g.e., ss.82-125.

Bizim tercih ettiğimiz yetkinlikler ise; insan-Allah açısından kulluktaki niteliği, insan-insan ilişkileri açısından insan ilişkilerindeki olumlu ve arzu edilen düzeyi, insanın kendisi açısından da insanın yaşama bakışını ve dünya görüşünü ilgilendirir. Bütün yetkinlikler insanın duygu, düşünce ve eylem boyutunda gelişir. *Din eğitiminde en önemli öğrenme çıktısı ve yetkinlik standardı ve eğitim başarısı salih amellerdir.* Salih ameller aracılığı ile dinin insana kazandırmak istediği yetkinlik alanlarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür; *insan-Allah ilişkisinde yetkinlikler, kişisel yetkinlikler, insan-insan ilişkisinde yetkinlikler ve insan-varlık ilişkisinde yetkinliklerdir.* Bu tasnif yalnızca konunun anlaşılması için yapılmıştır. Yoksa bütün yetkinlik alanları sıra ile değil birbiriyle ilişkili ve tutarlı bir bütünlük oluşturacak şekilde insanı geliştirirler.¹⁵⁶⁴ Bütün yetkinlikler birleşerek insanı dünya ve ahrette “*felah*”a çıkarır. Yetkinlikler dini ilkeler ve kavramlar gibi birbirleriyle bütünlük içindedir. Örneğin Kuran’da cinsel içerikli yasakların tamamı iffeti korumayı amaçlamıştır. İffet; hem Allah katında temiz ve değerli bir kul olmasını sağladığı gibi, hem kişinin ruh beden ve akıl sağlığını korur hem de toplumsal düzeni ve nesli de korumayı amaçlar. Vahiy, iffet ilkesi ile insanı ve insanlık onurunu, aile hayatını ve toplumsal düzeni birlikte korumayı amaçlamıştır.

Bütün yetkinlik alanları insanın yapısı gereği sonsuzluğa, yaşam boyu yükseliş ve alçalışa, iniş ve çıkışa, değerli olmaya ve değersizliğe, kayıp ve kazanca açıktır. Bu nedenle yaşam boyu öğrenme anlayışı çerçevesinde yetkinliklerin korunması geliştirilmesi gerekir. Din eğitimi yaşam boyu öğrenme yetkinliklerinde; Allah’a iyi bir kul olmak için öğrenme, birlikte yaşamak için öğrenme, kişisel yetkinliğin yaşam

¹⁵⁶⁴ Aslı Kanık, *İlköğretim Çocuğunun Ahlaki Gelişiminde Manevi Değerlerin Etkisi*, Yayınlanmamış YLT, AÜSBE, 2006, S.13.

boyu sürdürmek için öğrenme ve bu sorumlulukları duyumsayarak anlayarak yapmak için öğrenme, öğrenmede temel amaçlardır.¹⁵⁶⁵

Din amaçlarını kendi değerlerine inanmış birey ve toplum üzerinden gerçekleştirir. Dinin amaçlarından başka dinin amaçlarını gerçekleştirecek insanın da amaçları çok önemlidir. Dinin amaçları ne kadar üstün ve değerli olursa olsun dinin amaçları kadar dinin muhatabı olan insanın amaçları dinin amaçlarıyla örtüşmesi gerekir. Din, amaçlarını insan amacıyla birleştirmek ister. Normal şartlar altında dinin amacı ile insan hayatının amacı örtüşür. *Din; insan kendisi için belirlediği yaşam amacını, dinin amacını ve Allah'ın yaratmadaki amacını birleştirir.* Kuran, insanlardan arınıp temizlenmek ve öğüt almak isteyenlere yararlı olabileceğini belirtir.¹⁵⁶⁶ Din amaçlarını insanların kendi istekleri, tercihleri, samimiyet ve bağlılıkları oranında gerçekleştirir. Amacı arınmak, olgunlaşmak iyiliğini artırmak olmayan bir insana din yardımcı olamaz. Hatta böyle kişinin niyetinden dolayı din de dindarlar da zarar görür. Allah da o kişinin küfrünü, şaşkınlığını artırır.¹⁵⁶⁷

4.1.Kişisel Yetkinlik

Din, bireysel olarak yakından uzağa içinde birçok amaç barındırır. Aslında muhatabı tüm insanlık olmakla birlikte öncelikli olarak tek tek her insana birey olarak hitap eder ve insana birçok alanda kişisel yetkinlikler kazandırır.

¹⁵⁶⁵Simon Beer, Lifelong learning: debates and discourses, NIACE Regional Development Officer (London) s.3 <<http://www.niace.org.uk/lifelonglearninginquiry/docs/ConceptualisingLLL.pdf>>

Erişim: 19.12.2011

¹⁵⁶⁶ 81.Tekvir/27/28

¹⁵⁶⁷ 5. Maide/68

*Din, her şeyden önce oluş halindeki insana bütüncül bir dünya görüşünün oluşturmasında yardımcı olur.*¹⁵⁶⁸ Bu dünya görüşünün temelinde Allah'ın iradesinin, isteklerinin hikmetini kavramak, insanın kendisine, hayata, diğer insanlara, olay ve olgulara, nesnelere adil bir yaklaşım tarzı geliştirme vardır. Kuran insanı tek başına değil, Yaratıcı ve diğer varlıklarla birlikte anlamlı bir bütünlük içinde değerlendirir. Bu bütünlük içinde insan dışındaki varlık bilgisi, insanın kendisini tanımasına ve anlamasına yardımcı olur. İnsan bu dünya görüşü ile kendisi, Yaratıcı, diğer insanlar ve varlık hakkında zihinsel işlemlerden ve yargısal değerlendirmelerden oluşmuş kavramsal bütünlüğe ulaşır.¹⁵⁶⁹ Kendisinin ve hayatın anlamını, her varlığın değerini, görev ve haklarını öğrenir. Vahiy ile her varlık kendine bir değer bulmuştur.¹⁵⁷⁰ Bütüncül bir zaman algısı ile şimdi, geçmiş ve geleceği, dünya ve ahreti birleştirir.

Din eğitimi alanında karmaşık düşünme diyebileceğimiz birçok düşünme olayı birlikte gerçekleşir. Dini düşünce, hem konu ve hem de nitelik açısından oldukça zengindir. Bu düşünce, her varlığa hakkının verildiği, kimsenin unutulmadığı, her şeyin birbiriyle ilişkilendirilerek değer yükleme yapıldığı bütüncül bir dünya görüşünü oluşturma çabasıdır. Dini düşünce insanda tüm hayatı kuşatan çok yüksek bilinç oluşturur. Çünkü dindeki bilme etkinliğinin temelinde evreni, tüm var olanı bütün olarak anlama çabası vardır.¹⁵⁷¹ Din bu çabayı insana salih amel görevi vererek boşa çıkarmaz.

¹⁵⁶⁸ Mualla Selçuk, "2000'li Yıllara Girerken İrşad Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler", DİB Din Şurası 23-27 Kasım 1998

¹⁵⁶⁹ TDK

¹⁵⁷⁰ Selçuk Mualla, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri, Ankara 1998, s. 187.

¹⁵⁷¹ Kale, a.g.e., s.9.

Vahiy temelinde bir bakış insanlığı ilk insandan yeryüzünde yaşayacak son insanla ortak bir çizgide birleştirir. Tek bir insanın dışarıda bırakılması, onun haklarının düşünülmemesi hakikatin bütünlüğünü bozar. Aynı şekilde insanın herhangi bir yönünün ihmali de hakikat bütünlüğüne zarar verir. İnsanın sosyal yönü kadar bireysel yönü, bir o kadar da ekonomik yönü önemlidir. Vahyin insana en önemli katkısı insanlığın ve insanın bütün yönlerini kuşatıcı olmasıdır. Bireyi topluma, aklı duygulara, ihtiyaçları inzivaya kurban etmeyen dengeli bir hayat önerir. Kuran'ın ortaya koyduğu insan anlayışı, insanı bir fenomen olarak yalnızca tanımlamak şeklinde değil; onun somut ve soyut bütünlüğünü parçalamadan anlamlandırır. Çünkü insan bütün yönleriyle insandır.¹⁵⁷² Kuran, Müslümanlara aşırılıklardan uzak dengeli örnek bir toplum ve “orta ümmet olma” hedefini gösterir.¹⁵⁷³ İnsana yapamayacağı, altından kalkamayacağı sorumluluklar teklif edilmez. Ne birey topluma ne de toplum bireye kurban edilir. Haklar, özgürlükler, sorumluluklar belli bir dengede ayarlanmıştır.

Kendini Gerçekleştirme; İslam dünya görüşünde insana çok büyük iş düşmektedir. İnsanın kendi dünya görüşünü kendisinin oluşturması gerekir. Varlığa serpiştirilmiş şifreleri kendisi çözmeli, dağınık anlamları kendisi toplayıp bütünlümelidir. İslam ne kadar iyi ve üstün ilkeler ortaya koymuş olsa da bu ilkeler insan tarafından değer haline dönüştürülmedikçe iyilik ve güzellikler her zaman dünyanın ve hayatın dışında kalacaktır. İslam dünya görüşü her insan ve toplumun kendi çağında oluşturması gereken bir yapıdır. İnsanın kendisini tanıması, kendi yaşamı hakkında doğru kararlar alması, kendi yeteneklerini ve insani kapasitesini geliştirmesi, sosyal rolünü dengeli ve ölçülü bir şekilde sürdürebilmesi, kendisini

¹⁵⁷² Okumuşlar, a.g.e., s.23.

¹⁵⁷³ 2. Bakara/143.

varlık aleminde bir yere koyması ve sorumluluk bilinci geliřtirmesi insanın kendisini gerçekleřtirmesi olarak kabul edilebilir. Kendini gerçekleřtirme bir insanın kendi duygu ve dūřuncelerinin farkında olması ve yařam kontrolünü elinde tutmasını gerektiren ūst biliři gerekli kılar. ūst biliř, kesin karar, kalıcı tutumlar ve dikkat içerir. Dinin tercihi ve yařantıya dōnuřmesi bireyin kendi zihinsel sūrelerinin farkında olmasıyla mūmkündür.¹⁵⁷⁴ çok yōnlū karmařık bir muhakeme ve ile oluřturulan dini dūnya gōrūřū bir bakıma insanın kendisini gerçekleřtirmesi sayılır. Dini dūřūnce insanın zihnini açar geçmiř geleyek ve řimdi algısı ile zaman algısını būtūnleřtirir vederinleřtirir.¹⁵⁷⁵

Dinsel varoluř iman ve salih amel ile gerçekleřir. Ben kimim? Nerden geldim? Nereye gidiyorum? Niçin yařıyorum? gibi hayata anlam katan sorular dinde karřılığını bulur. Bu nedenle “řehadet” yalnızca Allah’ın bilinip tanınması deęil aynı zamanda insanın kendisinin de varlık içindeki yerini keřfetmesidir. Yalnızca Allah’ın varlığına ve birliğine deęil varlığa da tanıklık etmektir. ūnkū řehadet, varlığın anlamını gōrmektir. İmanına kendi řehadeti ile tanıklık eden “eřhedū” ile bir hayat tarzını benimsediğini ve bōyle yařayacağını kendisine, Allah’a ve insanlara, canlı ve cansız varlığı ile tūm varlık alemine ilan eder. Bu anlamda *salih amel, kendisinin niçin yařadığının cevabını bulmuř bir insanın eylemidir*. “Eřhedū” yalnızca Allah’a deęil yařadığı çaęa, geçirdiğı zamana ve içinde bulunduęu mekana tanıklık etmektir. “Eřhedū” hayata kendisiyle katılmak ve ūzne olmaktır. “Eřhedū” kendini gerçekleřtirmektir. Salih amel “eřhedū” nūn temsili uygulamasıdır. Salih amel; zihinsel ve duygusal bir iç denetim ve kontrol ile belli hedeflere odaklanarak bařarılan, řuurla oluřturulmuř bir dūnya gōrūřūnūn eylemidir. Salih amel bilinçte

¹⁵⁷⁴ Kaya, a.g.t., s. 12.

¹⁵⁷⁵ Yıldız Kızılabdullah, “Toledo Kılavuz İlkeleri ve Din Kūltūrū ve Ahlak Bilgisi Programı”, *Dini Arařtırmalar*, 2008, cilt: XI, sayı: 32, s. 180.

farkındalık, dış dünyaya duyarlılık, iyide kararlılık, sorumluluk inancıyla uygulama iradesidir. Din insanın kendisine “*insani kimlik*” ve “*ben’in geliştireceği kişilik*” olarak ortak ve farklı yönleri ile tanımasına yardımcı olur. İnsanı kendisi ve çevresi hakkında olumlu düşüncelere ve tavır almaya yöneltir. İnsanın bilinçli bir şekilde kendisini, istek ve arzularını yönetmesini, düşünce, inanç ve eylemlerinde tutarlı olması anlamında sağlıklı karakter geliştirmesine katkı sağlar.¹⁵⁷⁶ Kendisini değerli görmesi için ona yaşamında söz hakkı ve yetki tanır; yaşamını kendi iradesi ile planlamasına izin verir. İnsanın çok yönlü yaşamında nasıl davranacağı konusunda dinin insana rehberliği insan yaşamına yapılmış en değerli katkıdır. İnsan böyle bir iman ile varlıklar içerisindeki yerini, yetki alanını ve davranışlarının sonuçlarının farkında olmasını sağlayan bilinç haline gelir.

Kişinin kendisine, yaşantılarına, çevresine, öteki kişilere, bütün olarak içinde yaşadığı dünyaya ilişkin farkındalığına bilinç denir.¹⁵⁷⁷ Bu anlamda iman; oldukça yüksek bir bilinç hali demektir. Çünkü bu iman ile elde edilen bilinç; insanın kendisinden Allah’a uzanan çizgide farklı düzeyde bütün varlığı ve ilişkilerini keşfetme, zamanın ezelden ebede akışını kendi sınırlı zamanıyla anlamaya gayret etmektir.

Kuran’da geçen birçok ayetin fıkhi bir hükmü yoktur. Bu ayetler insanda bir bilinç oluşturmayı amaçlar. Bu bilinç insan, zaman ve varlıkta Allah a giden, Allah ile buluşan bir bilinçtir. Dini düşünce zihinsel becerileri çok yönlü olarak kullanmayı gerektirir. Bu nedenle dini temalar insana düşünmeyi ve düşünme yollarını öğretir. İnsanı günlük yaşamın içinde sıkışmış monoton halinden çıkararak düşüncenin ufuklarına açılmasını sağlar. İnsanın varlık sancısı çektiği konulardaki sorularını

¹⁵⁷⁶ Bedia Akarsu, a.g.e, s.21

¹⁵⁷⁷ <<<http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilin%C3%A7>>> Erişim:16.12.2012

cevaplar. Hayatın anlamı ve insan kimliği ve yaşam felsefesini geliştirmesine katkı sağlar. Kuran akıldan bir şey kaçırmayı değil aklı sonuna kadar kullanmayı, sorgulamayı ister. Mantıksal, ayrıntılı, sosyal ve sezgisel bütün düşünme türleri ahlaki ve dini alan için de geçerlidir.¹⁵⁷⁸ Ahlaki bilinç; toplumda ve dünyada yaşanan birçok problemin ahlakla ilişkisini fark etme, sorunların çözümünde ahlaki ilkelerden yararlanmayı kapsar. İslam dünya görüşü ile imanın salih amel ile birlikte hayata taşımak istediği; insanın en iyi şekilde insanlığını gerçekleştirebilmesi; fıtrata uygun, insan onuruna yaraşır, ahlâklı bir hayat sürmesi, kendi özüne yabancılaşmaması ve insanca yaşamasıdır.¹⁵⁷⁹

Mutmainlik (gönül doygunluğu); Mutmainlik, insanın kendi ruh halinden ve davranışlarından huzur duyması, kişisel mutluluk duygusudur. Mutluluk; genellikle insanların kendilerine en yüksek erek olarak koydukları değere ulaşmalarıdır.¹⁵⁸⁰ Mutluluk, bilinci dolduran tam bir doygunluk durumu; istek ve eğilimlerin tam bir uyumu ve doygunluğu olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁸¹ Mutmainlik öncelikle insanın kendini Allah'ın yarattığı değerli bir varlık olduğunu bilme duygusu ile başlar.¹⁵⁸² İnsanın bilinçli bir şekilde kendisine karşı ve diğer ilişkilerinde sorumluluklarını yerine getirmesi, insanı mutlu eder. İnsan yaşamında Allah'a iman eksikliği Allah'ın büyüklüğü kadar boşluk oluşturur. Hiçbir varlık diğerinin yerini tutamaz. İnsan kalbinde Yaratıcıya ait olan özel yer asla işgal edilemez.¹⁵⁸³

¹⁵⁷⁸ İlhami Nalçacıoğlu Beyinsel Farklılıklar ve Öğrenme Türleri, <<http://www.ilkadimdergisi.net/node/1033>> Erişim:19.12.2011

¹⁵⁷⁹ Hasan Onat, “Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri”, <<<http://www.hasanonat.net/Yazilar/mezhep.doc>>> Erişim: 25.04.2010

¹⁵⁸⁰ TDKBSTS / Felsefe Terimleri Sözlüğü 1975<<http://tdkterim.gov.tr/bts/>> 03.03.2012

¹⁵⁸¹ TDK a.g.e.

¹⁵⁸² M. Akif Kılavuz, *Yaşanma Dönemi Din Eğitimi*, Arasta Yayınları, Bursa 2003, s.39.

¹⁵⁸³ 13. Ra'd/28

Salih amel elbette fiziksel bir yorgunluk, bir koşuşturma, bir zorluk ve katlanış içerir.¹⁵⁸⁴ Ancak bu zorluk ve yorgunluk insanı canlı tutan bir yorgunluktur. Salih amel insanın kendisi açısından i huzur ve mutmainlik, diğeri insanlar açısından memnuniyet, Allah açısından ise beğenilen razı olunan davranıştır. Bu nedenle salih amel bütünü varlığın memnun olduğu bir ameldir. Etkileri insanın kendisinden başlayarak Allah, insan, varlık ve meleklerle kadar uzanır. Bu memnuniyet, sonsuz yaşamda Allah'ın insanı memnun etmesiyle karşılık bulacaktır. Açıkça muhalif bir istek olmadığı müddetçe insanın mutluluğu ile Allah'ın rızası birbirinden ayrılmaz. Salih amel ile insan Allahın rızasını kazanır insanların gönlüne girer. Bireysel olarak kalbin mutmainliğı içinde yaşanılan çevrenin hoşnutluğunun ve memnuniyetinin karşılıklı etkileşim geri bildirim ile insanın barış ve huzuruna katkı sağlamış olur. Salih amel önce müminin yüzünde ve gönlünde bir gülümseme, psikolojik ve ruhsal yönden rahatlamaya, i huzurun oluşmasına katkı sağlar.¹⁵⁸⁵

Temelde iki yol ve iki yolcu vardır. İnanmış insan kendisine verilenleri beğenir, içinde bulunduğu şartları, dünyayı kabullenmiştir. İnkârcı ise beğenmez, yetinmez ve haklara saldırır. Kendisi ve çevresi ile “atışma” halindedir. Hiçbir zaman doygunluk hissetmez, kendisine sayamayacağı kadar verilen birçok nimeti görmez; geçici birkaç yoksunluğunu büyüterek her zaman huzursuz olur. Bu yüzden şükürden uzak yaşar, asla mutlu olmaz. Kendisine bahşedilenleri beğenmez, imkanlarını paylaşmaz; açgözlü olduğu için kendisine hiçbir şey yetmez. Oysa başkaları ile yardımlaşma-paylaşma ile rekabet-bencillik arasında bir denge iman ve salih amel ile tutturulabilir. İnanmış insan; kazandıklarının ve kaybettiklerinin yalnızca kendi gücü ve yetenekleri ile olmadığını, Allah vergisi ve algısı olduğu

¹⁵⁸⁴ 90. Beled/11-18

¹⁵⁸⁵ 48.Fetih/4

inancıyla kibirlenmez veya hayıflanıp şikayet etmez, kendisine verilen nimetleri paylaşır. Din, insana hayatı kolaylaştırmak için gönderilmiştir.¹⁵⁸⁶ Salih ameller insana pişmanlık duyulmayacak mutlu bir hayat yaşatır. İnsanın kendi hafızasında ve diğer insanların gönlünde sonsuza dek yaşayacak olan, yapıldığında sonradan pişmanlık duyulmayacak huzur veren işler yalnızca salih amellerdir.

Din insanın durumsal mutluluğunu değil iki hayat mutluluğunu amaçlar. Birçok yaygın din tanımında dinin “*dünya ve ahrette insanların mutluluğuna aracı olması*” vurgusu yapılmıştır. Bu vurgu dinin “*nihai amacı*” dikkate alınarak yapılmıştır. Gerçekten de dinin bütüncül amacı; insanları dünya ve ahrette mutlu olmalarına aracılık yapmaktır. Bu aracılık işlevinin sihirli bir yanı yoktur. Sahibi olduğu, kabullendiği dinin öznesi, tamamen insanın kendisidir. Mutlu olma işini kendi pratiği ile insanın kendisi başaracaktır.

Çekilen acılarla, sıkıntılarla da insan mutlu olur mu? Eğer bu acılarla ve sıkıntılarla bir salih amel üretiliyorsa bu sorunun cevabı mutlaka “evet” olacaktır. Salih amelin sonucu mutluluktan başka bir şeye çıkamaz. Durumsal mutluluklar da mutluluktur. Fakat iki hayat mutluluğu birden düşünülmemişse dünya mutlulukları durumsal kalır ve insana acı verirler. Kuran insanın uzun ve kalıcı hesaplar yapmasını, geçici ve durumsal kazanımlarla kendisini aldatmamasını uzun vadede ve kalıcı kazanımlara göz dikmesine dikkat çeker. İnsanın kişisel yetkinliği Allah ve diğer insanlar ve çevre ilişkisindeki yetkinlik ile tamamlanır.

¹⁵⁸⁶ 5. Maide/6; 4. Nisa/28; 5. Maide/6

4.2. İnsan-Allah İlişkisinde Yetkinlik

Kuran varlık âlemini şehadet ve ğayb âlemi olarak ikiye ayırmıştır. Şehadet âlemi bütünüyle insanların araştırıp inceleme yapabileceği, yararlanabileceği, nesnelerden, olaylardan, canlılardan oluşmuş aklın kavrayabileceği¹⁵⁸⁷ varlık evrenidir. Ğayb ise vahiy bilgisi ile insanın haberdar edildiği üzerinde araştırma yapılamayan ve düşünce üretilmeyen bir âlemdir. Bu âlemle ilgili düşünceler olsa da keşfedici değil daha çok betimleyici özelliktedir. Kuran’a göre insan; şuhud-görünen varlık çevresi ile ğayb-görünmeyen varlık çevresi olmak üzere iki varlık çeşidiyle yaşamını birlikte-ortak sürdürmektedir. Görünen dünyanın elemanları olan varlıklar insan davranışlarından olumlu veya olumsuz yönde etkilenecek karşılıklar verdiği gibi görünmeyen âlemin varlıkları da insanın davranışlarına göre olumlu veya olumsuz karşılıklar verirler. Allah Yaratıcı olarak eserleri ile görünür ve bilinir. Varlığı ise ğaybtadır; görünmez. Vahyin amaçlarından biri de insanın ğayb ile ilişkisini “*sahih bilgi*” ile düzenlemektir. Din bu anlamda insan ve Allah ilişkisini *sahih* bilgilerle düzenler. Allah kendisine gerçek saygı duyanların ve bu ilişkiyi doğru bir şekilde yürütenlerin “*bilen insanlar*” olduğunu belirtir.¹⁵⁸⁸ Gerçekten insanın vahiy dışında Allah ile ilişkisini sürdüreceği başka bir bilgi yoktur.

Evrende Allah’ın kulu olmayan bir varlık yoktur. Bütün varlık kullukta tevhid edilmiştir. Kulluk bütün çeşidi ve anlam çerçevesi dâhilinde yalnızca Allah’a yapılır. Kulluk Allah’ın insana önerdiği değer ve ilkeleri kabul etmek(iman) ve gereğini yapmaktır.(salih amel) İnsanın ahlaki seçimleri insan ve Allah arasındaki ilişkinin özünü oluşturur. Allah bütün varlığı yalnızca yaratmamış, yarattığı her varlığın

¹⁵⁸⁷ Alparslan Açıkgenç, “Kur’ân Bağlamında Felsefe Kavramı”, çeviren: İbrahim Özdemir, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 1995, cilt: III, sayı: 1, s. 15.

¹⁵⁸⁸ 35. Fatır /28/29

varoluş-yaşam ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle yarattığı hiçbir varlıktan ilişkisini koparmamıştır. İnsanın fiziki varlığı ve ihtiyaçları da Allah'ın yarattığı nimetlerle karşılanmaktadır. İnsana fiziki ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılarlarken ahlaki özgürlük ve irade verilmiştir. İnsan Allah ilişkisi karşılıklı olarak devam eden çok zengin canlı bir ilişkidir. İnsanın her eylemi Allah'ın bir ismiyle bir sıfatıyla ilgilidir. İnsan yaşamın her alanında Allah'a muhtaçtır. Her an Allah'a muhtaç olma idrak ve şuuru insanı Allah'a yaklaştırır.

İnsandan-insana tutum ve davranışlardaki duygusal etkileşim Allah-insan ilişkisinde de benzerlik gösterir. *“Ahlaki seçimler ve eylemler”* Allahın inayetini, desteğini, sevgisini ve rızasını kazanabileceği gibi gazabını da gerektirebilir. Kuran'a göre Allah, insanı, görür, duasını duyar, ona karşılık vererek yaşamına müdahale eder. Allah'tan insana insandan Allah'a akış olumlu veya olumsuz bir şekilde yaşam boyu devam eder.

Afakta ve enfüste iman etme gerekçelerini insana yeterince gösteren Allah, bu ilişkide insanın karşısına bir rakip olarak çıkmamakta; aksine insana bir dost ve yardımcı olarak desteklemektedir. İman öncesi bütün insanlar Allah katında eşittir. Hiç kimse yaratılıştan Allah'ın sevgili kulu değildir. Her insan Allah için seilmeye ve merhamet edilmeye layıktır. Allah her insanla layık olduğu bir ilişki içindedir. Allah yaratılıştan herkese aynı yakınlıktadır; hiçbir insana farklı muamelede bulunmaz. Allah hayatın zorlukları karşısında insanın etkisiz ve pasif kalmasını istemez; iman dolu bir yaşama aktif olarak katılmasını, eylemde bulunmasını bekler.¹⁵⁸⁹ Eylem öncesinde, eylem sırasında ve eylem sonrasında Allah salih amel sahibi ile beraberdir. Yapılan işin destekçisidir.

¹⁵⁸⁹ Temel Yeşilyurt, “Globalleşen Dünyada Dinin Yeri, “Bir Kelam Problemi Olarak Din Dünya İlişkisi”, 06/08 Eylül 2002, Çorum, G.Ü.İ.F. Yayınları, s.144.

İnsanlık için önerilmiş hayat yolu olan vahiy ile insana en yalın anlatımıyla Allah şu mesajı vermektedir. *“Yeryüzünde yalnız, sahipsiz, kuralsız, sorumsuz değilsin. İçinde yaşadığın dünyanın/evrenin sahibi/yaratıcısı benim. Seni ben yarattım, bana ait olan varlık dünyasında sana sunduğum nimetler ve şartlar altında bir süreliğine hayat süreceksin. Sonra bana ve gerçek, mutlak yaşama döneceksin. Aranızdan seçtiğim güvenilir insanların örnekliğinde gönderdiğim ilahi bilgiler sana rehberlik yaparsa hem benim hoşnutluğumu kazanmış olursun hem de huzurlu ve mutlu bir yaşam sürersin. Hayatınız dünya hayatıyla sınırlı değildir. Yeni bir yaşam için dönüşünüz bana olacaktır. Dünya hayatında bu mesajıma inanır ve bu doğrultuda yaşamını sürdürürsen içinde her türlü nimetin yer aldığı cennetle ödüllendireceğim. Mesajıma inanmaz ve sorumluluğun gereklerini yerine getirmezsen dünya hayatında acı çekeceksin, asla mutlu olamayacaksın, ahiret yaşamında ise hem hoşnutluğumu hem de cennetimi kaybedeceksin.”*

Mü'min Allah'ın bu mesajına inanır ve Allah'a olan güvenini hayat tarzıyla ortaya koyar. Fedakârlıklarının karşılığını mutlaka göreceğine inanır. Çünkü Allah vaadinden dönmez. Salih amellerin etkileri yalnızca bu dünya ile sınırlı kalmaz, sonsuz yaşamda karşılığı Allah tarafından verilecek olan kalıcı davranışlara dönüşür. *(bakiyatus'salihat)*¹⁵⁹⁰ Cennet Allah için ve iyilik yolunda çalışıp yorulanların dinleneceği ve ağırlandığı sonsuz güzellik yurdudur. Güzel olan, güzeli tavsiye eden, güzel nimetlerle yarattıklarının ihtiyaçlarını karşılayan, sonsuz güzelliğe çağıran Allah, kendisine inanarak doğru yaşayanların emeğinin zayii edilmeyeceğini, salih ameller karşılığında cennetle ödüllendirileceğini müjdeler.¹⁵⁹¹

¹⁵⁹⁰ 18. Kehf /46

¹⁵⁹¹ 85. Büruc /11

Kulluk her insana açık kutlu-kutsal bir makamdır. Kullukta bütün varlıklar aynı derecede iken insanların derecesi, değeri ve yetkinliği Allah katında saklıdır. İnsanların niyetlerinin gizliliği, bazen ikiyezölü görünebilmesi, gerçek amaçlarını gizleyebilmesi, gösteriş meraklısı olabilməsi, insanın dini alandaki gerçek yetkinliğinin insanlar tarafından bilinmesini zorlaştırır. Fakat insan kendisinin ve yaptıklarının tanığıdır.

İnsan Allah ilişkisinde bütün yetkinlikler Allah'tan insana bahşedilen karşılıklarla gelişir. Allah inanan insanın salih amelleriyle gerçekleştirdiğı yakınlığını karşılıksız bırakmaz. Kuran'da Allah'tan hoşnut olduğı kullarına karşılık olarak; hidayet, sevgi, rahmet, velayet, berekat, nimet, rızık, mağfiret, fazl, e'mene(güven-huzur), hayır, günahların örtölmesi, katında dereceler, 'sübülesselam'a iletme, rıza, izzet, Büşra, kalplere itmi'nan, rıdvan(allah'ın rızası), cennet, sekinet, görünmez ordularla destekleme, imanın kalpte süslenip sevdinilmesi, isyan, fisk ve küfrün kötü gösterilmesi, yardım(nasr), ayakları sağlamlaştırma, şeytanın pisliğinden temizleme, kalpleri birbirine bağlama, sözünde durana karşı sözünde durma, Allah'ın kendisini ananı anması, onlara korku ve üzüntü olmaması sayılmıştır.

İnsanın Allah ilişkisindeki yetkinliği insan ilişkilerinde kendini gösterir ve sınanır. Kişisel yetkinlik ve Allah ilişkisi ile kazanılmış yetkinlikler burada kanıtlanır.

4.3.İnsan-İnsan İlişkilerinde Yetkinlik

İnsan-insan ilişkilerindeki yetkinlik, kendi içinde sosyal, siyasal, ekonomik, iletişimsel, mesleki ve evrensel olmak üzere birçok yetkinlik alanını kapsar. Bu

yetkinlik alanları birbirlerinden tamamen bağımsız değildir. Bütün yetkinlik alanlarının ortak gücü insan ilişkilerindeki düzeyi oluşturur.

Sosyal Yetkinlik; Dinde insan ilişkilerinin temelini iman ile Kuran'dan kazanılan insana bakış açısı oluşturur. Bu bakış açısına göre insan, Allah katında değerli bir varlıktır. İnsanın ilk yaratılışında Allah'ın melek ve cinlerden insana secde etmelerinin istemesi bu değeri ortaya koyar. Bu olay insanların birbirlerine değer vermelerini ikaz eder. Kuran, insanın hem kendi ve hem de diğer insanların değerini düşürecek söz ve davranışlardan uzak tutmaya, insanlığın onurunu yüceltmek için sorumluluk almaya, insana yararlı olmaya çağırır. İnsanlar Allah'ın yarattığı en değerli varlıktır. İman ile elde edilen bakış açısına göre insan kendisi hakkında bir bakış açısı geliştirir. İnsan, kendisini insanlığın ortak bir üyesi olarak diğer insanlarla eşit görmelidir. Farklı ve üstün görerek büyüklenmemelidir. *İnsana ve insanlığa yönelmiş kötülüğün kökeninde herhangi bir alanda kendini farklı ve üstün görme yanlışlığı yatar.* Üstünlük fikri ayrıcalığa ve zulme açılan bir kapıdır. Oysa insanda üstünlük, güç ve özellikler varsa bunları ya doğrudan veya dolaylı olarak insana emanet olarak Allah vermiştir. İnsan bu üstün yönünü hayırda kullanmalıdır.

İnsan hayatını çok yönlü ilişkiler içinde yaşar. İnsanın toplum içinde benimseyip tercih ettiği çeşitli rolleri, karşılıklı ilişkileri, akrabalık, arkadaşlık, komşuluk gibi sosyal bağları ve yakınlıkları vardır. Aileden başlayarak devlete, devletten uluslararası kurumlara kadar insanın içini kendisinin doldurduğu sosyal bir kimliği vardır. İlişkide olduğu tüm insanların bireyden, sosyal kimliğine uygun beklentileri vardır. Bu beklentiler sosyal sorumluluk olarak birlikte yaşayan

insanların en önemli görevlerini oluşturur. Bu görev veya kimlik insanın salih amel kaynağıdır.

Sosyal sorumluluk alanını Kuran'ın da gözettiği bir ayırım ile yakın ve uzak çevre olarak ele almak, konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Kuran peygamberden önce yakın akrabalarını uyarmasını istemiştir.¹⁵⁹² İslam'a ilk kabul edenler de peygamberin yakınları olmuştur. İnsan ilişkileri yakınlarla daha güçlü iken uzağa doğru zayıflar. İnsanın yakınlarıyla çok yönlü "*hak ilişkisi*" oluşur. Bu nedenle İslam akrabalık bağlarına önem verir. Vahyin amaçlarından biri de salih amel olarak akrabalık bağlarını güçlendirmek ve yaşatmaktır.¹⁵⁹³ Akraba bağlarının kesilmemesi, akrabaların uygun aralıklarla ziyaret edilmesi gerekir. Sosyal yapının en önemli kurumu ailedir. Medeniyetler ve toplum aile üzerinde yükselir. Sağlıklı nesiller aile ocağında yetişir.

Yakın sosyal çevre insanın kesintisiz salih amel üreteceği en önemli alandır. İnsan cennet veya cehennemini, bu dünya ve ahretteki mutluluğunu büyük ölçüde yakın çevrede ortaya çıkacak insan ilişkileriyle kazanacaktır. İnsan en fazla muhatap olduğu kişilerle ilişkilerinden, onlarla geçirdiği zaman şeklinden ve ortak yaşantılardan ve olaylardan salih ameller üretebilir. Aile, akraba ve arkadaşlıklar salih amel için zengin fırsatlar ve çeşitlilik barındırır.

Aile kurumu İslam toplumunun dayandığı temel birimdir. *Anne ve baba* insan için en büyük değer olarak kabul edilmiştir. Anne-baba ile ilişkiler iyilik, güzel söz, merhamet ve saygı üzerine inşa edilmiştir. Kuran'da; anne ve babanın çocuklarına fitratlarına yerleştirilen merhamet ve şefkat ile davranmaları, giyim-yeme-içme ve barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanması için helal yollarla rızık temini, çocukların da

¹⁵⁹² 26. Şura/214

¹⁵⁹³ 42. Şura/23

anne ve babaların güçlerini kaybedip zayıfladıkları dönemde onlara şefkat ve merhametle kol kanat gerip korumaları istenmiştir. Bu ihtiyaçların helal yollarla karşılanması en önemli salih amellere dendir.

Aile yalnızca somut ihtiyaçların karşılandığı bir yer değildir. Aynı zamanda birçok değerin yaşanıldığı ve paylaşıldığı öğrenilip-öğretildiği bir eğitim yuvası ve okuldur. Örneğin aile birlikte salih amelin üretildiği “*Allahın isminin yükseltildiği ve anıldığı evler*” müminlerin evlerinin özellikleri olarak nitelendirilmiştir.¹⁵⁹⁴ Nikah akdiyle gerçekleştirilmiş aile hayatı; sağlıklı cinsel yaşamın ve kadın erkek ilişkilerinin düzenli bir şekilde sürdürüldüğü bir ortam oluşturur. Aile yalnızca eşlerin yaşadığı bir kurum değildir. Çocukların, yaşlıların ve bakıma muhtaç diğer akrabaların huzur içinde yaşayacakları bir yuvadır. İnsan aile yaşamını çok yönlü salih amel üreteceği sorumluluk ve fedakarlıkla sürdürür.

Diğer insanlardan ayrı yaşamak, mutlak bir yalnızlık içinde olma düşüncesi, insanların hayal dünyalarında dahi katlanamayacakları bir durumdur.¹⁵⁹⁵ İnsanlar yaşamlarını bir toplum içinde daha düzenli, daha huzurlu ve güvenli sürdürürler. Bu nedenle Allah, insanlara gönderdiği peygamberleri ve toplumlarına medeniyet misyonu yüklemiştir.¹⁵⁹⁶ Her peygamberin bir medeniyet kurucusu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu anlamda kutsal kitaplar insanları toplum halinde bir arada tutan ilkeleri ile üyelerine aidiyet bilinci sağlamak gibi oldukça temel bir fonksiyonu icra etmişlerdir.¹⁵⁹⁷ Hayatın güzelleşmesi ve medeniyete katkı Kuran’ın birçok kavramında ve salih amel olarak uygulamasında yer alır.

¹⁵⁹⁴ 24. Nur/36

¹⁵⁹⁵ M.Fuat Kenç, Kişilerarası Sorunların Çözümünde Kullanılan Sistemik Modeller, *MEB Dergisi*, Sayı 161, 2004, Ankara <<<http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/161/kenc.htm>>> Erişim:29.10.2011

¹⁵⁹⁶ Şaban Ali Düzgün, “Dinlerin Şehirleşme Kabiliyeti”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2009, cilt: VII, sayı: 2, s. 7.

¹⁵⁹⁷ Recep Alpyağıl, *Kimin Tarihi Hangi Hermönetik*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003, s.126.

İnsanın sosyal sorumluluğu son merhalede bir medeniyet ve uygarlığa açılır. Medeniyet; bir toplumun bütün bölümlerinde ortak olan dinsel, ahlaksal, estetik, teknik ve bilimsel nitelikteki toplumsal olayların bir bütünü ve barbarlık durumundan çıkıp belli ilkelere bağlı olarak belirli bir yurt içinde birlikte yaşamasıdır.¹⁵⁹⁸ İnsan ilişkileri bağlamında salih amel; “birlikte yaşama eylemi” olarak uygarlık ve medeniyetin temelini oluşturur. Uygarlığın sanayi ve teknoloji gibi maddi boyutu yanında insani boyutu söz konusudur. *Uygarlığın insani boyutu insanların sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerinde, insana verilen değerde ve insan ilişkileri üzerinde yükselir. Adil ilkeler, karşılıklı haklar ve bu ilke hakların içten-gönüllü benimsenmesiyle oluşmuş değerler ile varlığını sürdürür.* Din de hayatın bir parçası olarak kültürel arka planda birey ve toplumun yaşamında her zaman yer almıştır. Salih amel bireysel hayatında kişiye yaşam düzeni sağladığı gibi aile ve toplumsal düzene de katkıda bulunur. Din, insanın kendisine ve diğer insanlara yabancılaşmasını önler. Birbirine yabancılaşmış insanlar hiçbir medeniyeti yaşatamaz. İslam dini de birlikte yaşamının ve uygarlığın gelişmesine katkı sağlayacak ortamları kalıcı ve verimli duruma getirmek için, sosyal ilişkilere zarar verecek veya ortadan kaldıracak davranışları yasaklamış, barış ve huzur içinde mutlu yaşayabilecek ilkeleri de yaşatmayı amaçlamıştır. Din, insanın insana olan yakınlığını ve muhtaçlığını fark ettirir. Kişilerarası ilişkileri başlatacak, sürdürecekt ve zenginleştirecek pratikler dinin insandan beklediği tutumlardır. Kuran’a göre insanın küçük görülecek işi yoktur; birlikte olduğu insan çok değerli, söylediği söz önemli, attığı adım ise kaderidir.

¹⁵⁹⁸ TDK, Felsefe Terimleri Sözlüğü

İnsanlar amaçlarını ve ortak hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla çeşitli sivil toplum örgütleri, mesleki kuruluşlar, çeşitli teşkilat ve organizasyonlar oluştururlar. İnsan-insan ilişkilerinde bu tür kurumlar yoluyla da salih amel üretme fırsatı insanlar için her zaman fırsatlar barındırır. İyiliğe aracı olmak ve teşvik etmek birlikte mutlu olmanın vazgeçilmez şartıdır. İnsanın bizzat kendisinin doğrudan yaptığı salih amelleri yanında bir başkasına aracılık ve teşvik etmek suretiyle gerçekleştirdiği salih amelleri de olabilir. Her türlü hayırlı işe aracılık ve teşvik etmek de salih amel kapsamına girer. Bir insanın salih bir amele aracı olmasının değeri Kuran’da şöyle belirtilmiştir. *“Kim bir iyiliğe aracılık ederse, ondan bir payı olur. Kim bir kötülüğe aracılık ederse, onun da bundan bir vebali olur. Allah ise herşeyi görüp gözetmektedir.”*¹⁵⁹⁹ Kuran evlenemeyenlerin evlendirilmesi¹⁶⁰⁰ küslerin barıştırılmasını, evlilik hayatlarında geçinemeyenlere hakemlik yapılması gibi aracı hizmet sorumlulukları yüklemiştir. Bu tür sorunların salih amel için sonsuz sayıda fırsatlar ve imkanlar barındırması, *salih amelin bir problem çözme biçimi ve yolu olduğunu gösterir.*

Bir toplumda bir insanın görevini yapmaması, o görev ve sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Görev diğer kişilerin üzerine kalır. Örneğin bir ailede görevini yapmayan sorumluluklarını yerine getirmeyen anne veya babanın görevleri diğer insanlar tarafından ya da devlet tarafından üstlenilir. Çünkü o ailedeki çocuklar ihmal edilemez. Dışarıdan verilen hizmet hiçbir zaman öz anne ve babanın vereceği hizmetin yerini doldurmasa da çocuklar mağdur edilmez. Toplumsal açıkların kapatılması, ihmallerin giderilmesi aracı salih ameller çerçevesinde

¹⁵⁹⁹ 4. Nisa/85

¹⁶⁰⁰ 24. Nur/32

değerlendirilebilir. İnsan ilişkilerinde ortaya çıkabilecek sorunlar barışçyollarla ve birbirlerine zarar vermeyecek şekilde çözülmesi tavsiye edilmiştir.

Kuran'da muhtaçları doyurmaya insanların birbirlerini teşvik etmeleri istenmiştir.¹⁶⁰¹ Birçok alanda aracılık ve teşvik görevi gören hayır kurumları olarak vakıf ve dernekler gibi sivil toplum örgütlerinin olumlu faaliyetleri salih amel olarak değerlendirilebilir. İnsan yaşamında salih alanı genişletmek, yaygınlaştırmak ve korumak için aracı kurumlara ve teşviklere ihtiyaç vardır. Kuran'da salih alanın güçlendirilmesi amacıyla mali yardımların yapılması, canlarıyla güç verenlerle birlikte anılmıştır. Bilenlerin bilmeyenlere, güçlülerin güçsüzlere, sağlıklı olanın hasta ve engellilere, gençlerin yaşlılara, büyüklerin küçüklere salih amellerde aracılık yapmaları gerekir.

Sosyal ortamlarda iyilik veya kötülük kendisine bulduğu desteklerle büyür. İlgisizlik ve kayıtsızlık iynin gücünü azaltır. Haksızlıkların çoğalmasına neden olur. Duyarlı olmak, dikkatli olmak bilinçli olmanın ve farkındalığın gereğidir. Yerinde ve doğru tepkilerde bulunmak, tehlikelere, zarar ve sıkıntılara yerinde müdahale etmemek daha büyük felaketlere sebep olur. Duyarlı yaşamak anlık ve günlük bir tutum değildir. Yaşam boyu devam etmesi gereken salih bir tavidir. Din, insan ilişkilerinde ortaya çıkabilecek problemlerin çözümünde çaba harcamayı, insan ilişkilerinin düzeyli hale getirilmesini, çeşitlenip zenginleştirilmesini amaçlamıştır.

Dinin genel yapısı birlikte mutlu olmaya göre ayarlanmıştır. Bireysel alandaki salih ameller bile birlikte mutlu olmaya katkıdır. Salih ameller inanan insanın kendisini ilgilendirdiği kadar ilişkide olduğu insanı da ilgilendirir. İnanan insan ilişkide olduğu insanları da kendi manevi kazancına ortak etmek ister. Birlikte

¹⁶⁰¹ 89.Fecr/18

kazançlarının katlanacağını bilir. Örneğin bedene ait ibadetler mükellefin baştan itibaren ve bizzat kendisine faydalı ve kendi iyiliğine olan salih amellerdir. Zekat ve sadaka gibi salih ameller ise başkalarına faydalı olan amellerdir. Bireysel ibadetler insanı olgunlaştırır ve kötülüklerden alıkoyar. Elmalılı'nın ifadesi ile dinin güzellikleri “fazilet” olarak kişinin kendisine, “fazl-iyilik” olarak da çevresine yansır. Yani salih amelin içinde ben ve öteki her zaman birlikte vardır.¹⁶⁰²

Vahyin ortaya çıkardığı en önemli ilkelerden biri; “*birlikte mutlu olma*”dır. Zayıfların, yetimlerin, yoksulların, hastaların, engellilerin unutulmadığı, hiçbir insanın dışarıda bırakılmadığı, en küçük insan topluluğundan evrensele kadar uzanan çizgide “birlikte mutlu olma” ilkesi söz konusudur. Salih amel “birlikte mutlu olma” ilkesinin insan yaşamındaki uygulamalarıdır. Bir toplumda söz konusu kişiler korunması ve ihtiyaçları karşılanması gerekir. Yarın kimin engelli olacağı, kimin yetim kalacağı, kimin aç ve açıkta kalacağı, kimin hasta olacağı belli değildir. Bir toplumda hakkı korunma altına alınmış grupların varlığı her zaman söz konusu olacaktır.

Sosyal ilişkilerle ilgili salih ameller oldukça kapsamlıdır. Kuran'da sosyal ilişkinin adı “*iyilik*”tir denilse abartılmamış olur. İyilik başkalarıyla ilişkide en temel bağıdır. Peki, kimlere iyilik yapılacaktır? Bu sorunun cevabı ilişkide bulunduğumuz her insana olacaktır. Fakat özellikle ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamayan insanlara karşı düzenli ve sürekli iyilik/bakım yapmak gerekir. Ne ile iyilik yapılacaktır? Kuran'a göre fazla olan ve şimdi ihtiyacı hissedilmeyen/hissedilen her şey ile. Bir toplumda her zaman temel ihtiyaçlarını ve bakımlarını yerine getiremeyen insanlar olacaktır. Kuran bu insanlara karşı duyarlı olunmasını ister.

¹⁶⁰² Yazır, a.g.e., Asr Suresi Tefsiri

Salih amel en geniş ve en etkili işlevini bu alanda gösterir. Zayıf insanların temel gereksinimleri güçlüler ve varlıklı kişiler tarafından karşılanması salih amelin başında gelir.

Dinin birçok tanımında da belirtildiği gibi, din insanların dünya ve ahirette mutlu, huzurlu yaşamaları için Allah tarafından insanların kabullerine sunulmuş ilkeler-uygulamalar bütünüdür. Allah'ın rızası yanında dinin en üst amacı insanı mutlu etmektir. Bu dinin hangi marifeti ile olmaktadır? Sorusuna dinin salih amellerinin yaşatılması ve salih olmayan amellerden de uzaklaşılmasıyla denilebilir. *Dinde, insana karşı, insana rağmen, insan ve insanlık dışı bir ilke ve uygulama yoktur.* Zayıfların veya zayıf bırakılmışların da tahrip gücü vardır. Kasıtlı olarak zayıf bırakılmış ve sömürüye uğramış insanların, zarar vermeden, adaletten ve değerlerden uzaklaşmadan hak aramaları gerekir. Aksi halde onlar da hak ararken zulüm üretmiş olurlar.

İnsan yalnızca maddi gereksinimleri ile mutlu olmaz. İnanan bir insan kendisi için çok değerli olan manevi olgunluğunu tüm insanlarla paylaşmayı istemediği takdirde iman etmiş sayılmaz. Bir insanın kötülüğünü istemek şeytanın tarafını tutmaktır. Sahip olduğu nimetleri paylaşmamak şeytanın emri olan cimriliğe itaat etmektir. Salih hayat; paylaşmanın, fedakârlığın, vermenin kazanç olduğu bir hayattır. *Hangi alanda olursa olsun üstünlükleri olan insanların kendilerinden aşağı olan insanları yukarıya taşıma sorumluluğu vardır.*

İnanan insanın gözü kimsenin zenginliğinde değildir. Zenginliğin hangi kaynaktan geldiğini bildiği için, gözleri zenginlikleri ve güzellikleri bahşedenin rızasına dikilmiştir. Salih ameller insan ilişkilerini sömürmeye değil fedakarlığa ve paylaşmaya dayandırır. Salih ameller birer verme eylemidir. Vermek üzere

programlanmış ve vermeye talip bir yaşamı olgunlaştırır. Zayıf ve güçsüzlerin korunduğu bir yapı önerir. Yardımlaşmak, varlıklı ile yoksul arasındaki ilişkiyi kin ve düşmanlığa bencilliğe değil, merhamet, sevgi ve saygıya taşır. Kuran, manevi yönden de kendi seviyesinde olmayanlarla alay eden üstün bakan, aşağılayan bir anlayış değil, yardım eden eli uzatan bir merhamet önerir. Bu durum hak ile ezmek, hak ile kibirlenmek, hak ile kendini yüceltmek; hak ile azmaktır. Oysa inanan insandan haklı olmayı ve hak adına hareket etmeyi fırsata dönüştürmeyen bir tutum istenir. Ayrıca bütün yaratılmışların hakları “kul hakkı” bağlamında korunmuştur.

İletişimsel Yetkinlik; Sözün dini alanda önemli bir yeri vardır. “İman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir” denilerek din söz üzerine kurulmuştur. Allah-insan iletişimi olan vahiy “kelam” olarak varlık kazanmıştır. Allah da insanın kullandığı dili iletişim aracı olarak seçmiştir. İnsan Allah ile ilişkisinin bir kısmını sözel alanda gerçekleştirir. Dua, Kuran okuma, zikir, şükürün ifadesi, dini düşünce ve duygular dil ile açığa çıkar. İnsan ilişkileri de büyük çapta dil üzerinden gerçekleşir ve dil ile yaşatılır. Dil iletişim ve ilişki için en önemli araçtır. İnsanın iletişim halinde olmadığı bir an yoktur. Dilsel ve bedensel olarak, bilgi alış veriş sağlarken, ihtiyaçlarını karşılar ve ihtiyaç giderirken iletişim becerilerini kullanır.¹⁶⁰³ Din bir değer kaynağı olarak insanlara temel iletişim kodları verir.¹⁶⁰⁴ Kuran’da dilin salih amel çerçevesinde gerçekleştireceği fonksiyonları olarak; güzel söz, selam, doğru söz, “emr-i bi’l-maruf ve nehyi ani’l- münker”, tebliğ, irşat, hakkı ve sabrı tavsiye ön plana çıkmaktadır. Boş söz ve günaha açık sözler hayırsız ve yararsız kabul edilmiştir.¹⁶⁰⁵ “De ki” ile başlayan ayetlerde Allah inanan bir insanın zihinsel dünyasını inşa ederken bir yandan da insandan “Semi” ismi şerifi ile ne duymak

¹⁶⁰³ <http://www.bilgininadresi.net/Madde/26807/%C4%B0kna/Edici/%C4%B0leti%C5%9Fim>

¹⁶⁰⁴ Kale, a.g.e., s.113.

¹⁶⁰⁵ 56. Vakıa/25

istediğini öğretmiş olmaktadır. İnsanların güzel sözler söylemesini, birbirlerini affetmelerini, öfkelerini kontrol altında tutmalarını öğütlemiştir.¹⁶⁰⁶ Katı kalpli olmayı kınamıştır.¹⁶⁰⁷

İnsanlara güzel söz söyleme, hem söylenecek sözün mana olarak güzelliğini hem de söyleniş tarzını kapsar. Bu da ahlak, edebiyat ve estetiği birleştirir. Bu karışım insanda edeb denilen bir tarz oluşturur. Kuran’da güzel ve temiz söz övülerek kendisinden yararlanan ve ürün veren bir bitkiye benzetilmiştir. İnsanın ilişkilerinde güzel sözü tercih etmesi önerilmiştir.¹⁶⁰⁸ Özellikle sıkça birlikte vakit geçirilen yakın çevrede yer alan anne-baba, akraba, arkadaş ve komşulara karşı güzel konuşma emredilmiştir. Tatlı bir sözün başa kakılan bir iyilikten daha değerli olduğu ifade edilmiştir. Kuran’da dinlemeden bağırıp çağırma, küfür, gıybet, yalan söz, kem söz, lakap ve aşağılama içeren hitaplar, alay ifadeleri insan ilişkilerini bozan ve Allah katında da değersiz ve olumsuz karşılığı olan davranışlar olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁰⁹

Kuran, insanlar arası ilişkilerde her türlü olumlu ilişkiyi ve iletişimi bir dua cümlesi ve Allah’ın güzel isimlerinden biri olan “*Selam*” ile başlatmıştır. “*Allah Selam’dır; bütün eksikliklerden uzak olduğu gibi, bütün esenlik de O’ndan gelir.*”¹⁶¹⁰ Peygamberlere mazhar olan selamın ¹⁶¹¹ Nuh’a¹⁶¹², İbrahim’e¹⁶¹³ Musa ve Harun’a¹⁶¹⁴ İlyas’a¹⁶¹⁵ İsa ve Yahya’nın doğduğu güne öldüğü güne¹⁶¹⁶ hidayete tabi

¹⁶⁰⁶ 3. Ali İmran/134.

¹⁶⁰⁷ 2. Bakara/74.

¹⁶⁰⁸ 17. İsrâ/53.

¹⁶⁰⁹ 31. Lokman/19; 2. Bakara/83

¹⁶¹⁰ 59. Haşr/23

¹⁶¹¹ 37. Saffât/181

¹⁶¹² 37. Saffât/79

¹⁶¹³ 37. Saffât/109

¹⁶¹⁴ 37. Saffât/120

¹⁶¹⁵ 37. Saffât/130

¹⁶¹⁶ 19. Meryem/15

olanlara selam olsun¹⁶¹⁷ denilerek bahşedilen selamın teslimiyetle insanı “selam”a ulaştırması beklenir. Selamı yakalamak inanan insan için dünya ve ahiret amacı olarak önündeki en büyük amaç gösterilmiştir. Selam temennisi olan “*selamunaleyküm*” ifadesini bizzat Allah öğretmiştir.¹⁶¹⁸ Cennetlikler “*selam*” yurdunda melekler tarafından selamla karşılanacaklardır.¹⁶¹⁹ Oradaki dilek ve temennileri sadece selam ve esenlik olacaktır.¹⁶²⁰ Boş bir lakırdı veya gürültü olmayan cennette selam sözü ile teslim olanlara müjdeler verilmiştir.¹⁶²¹ Peygambere selam güçlü bir gelenek haline getirilmiştir.

Selam insanlar arasındaki sosyal ilişkileri güler yüz, sevecenlik ve içtenlikle başlatmaya, kolaylaştırmaya, yerine göre güçlendirme ve yüreklendirmeye yarayan¹⁶²² salih bir ameldir. Müslümanlar birbirlerini rahmet, bereket, güven duasıyla karşılar, yine aynı temennilerle uğurlarlar. Öyle ki Kuran’da boş evlere girerken bile kendinize selam verin denilmektedir.¹⁶²³ Namazda kullanılan bir dua cümlesi olan “*selam*” alıp vermeyi, ev halkından başlayarak bütün insanlar arasında yaygınlaştırmayı öğütlemiştir. İnsan ilişkilerinde muhatabın iyi niyeti, içtenliği ve Allah’ın ismi bu duayla birleştirilmiştir. Sağlık, esenlik, güvenlik, iyilik, saygı ve dirlik anlamlarına gelen¹⁶²⁴ gelen selam kavramı aynı zamanda cennetin bir sıfatı “*darus-selâm*” olarak geçer. Selam cennetliklerin ve meleklerin de kullandığı cennet kelimidir. Kuran, aynı kavramla hem Allah’ı, hem ahret inancını, insan ilişkileriyle buluşturarak, insan ilişkilerini çok yönlü değer takviyesiyle

¹⁶¹⁷ 20. Taha/47

¹⁶¹⁸ 6. En’âm/54

¹⁶¹⁹ 16. Nahl/32, 25. Furkan/75, 39. Zümer/73

¹⁶²⁰ 10. Yunus/10, 15. Hicr/46

¹⁶²¹ 16. Nahl/89

¹⁶²² Cevizci, a.g.e., s.494.

¹⁶²³ 24. Nur/61

¹⁶²⁴ Ateş, a.g.e., 18.cilt, s.524.

güçlendirmiştir.¹⁶²⁵ Birbirlerinden selamı esirgeyen bir toplum ve sosyal çevre sosyal alanda ortaklaşa gerçekleştirebilecekleri sorumluluklarını yerine getiremezler. Çünkü bu şansı daha başta kaybetmişlerdir.

İnsan ilişkilerinin temelde iki zıt özelliği vardır. Bunlardan birincisi, barış ve iyiliği, ikincisi ise, çatışma ve düşmanlığı esas alır. İnsanlar ve toplumlar arası ilişkilerde “selam” her zaman barışı ve iyiliği temsil etmiştir. İslâm dini, Kur’an ve hadisler aracılığıyla müntesiplerine ısrarla, selamlaşmayı emir ve tavsiye buyurmuştur. Selamlaşmayı bir dinî müessese haline getirerek, insanlara arası ilişkileri, barış, dostluk, karşılıklı saygı, sevgi, iyilik, tevazu, hoşgörü temeline yerleştirmeyi hedeflemiştir.¹⁶²⁶ Kendini beğenme, kibir, bencillik, çıkar, hırs gibi duygular iletişim engelleri, çatışma ve düşmanlık nedenleridir. İslam sosyal dışlanmalara neden olabilecek davranışları yasaklamıştır. İnsan ilişkilerini bozan üstün ben-biz algılarını doğru bulmamış sorunların eşitlik ve adalet anlayışı ile düzeltmeyi amaçlar.

Kuran’da hakkı, sabrı ve merhameti tavsiye, iyiliği önerme, kötülükten alıkoyma, yararlı için yol gösterme, Allah’a çağırma sözlerin en güzeli olarak nitelendirilmiştir.¹⁶²⁷ Dinde ilişkiler ve iletişim bir görev olduğu kadar insani amaçlıdır. Ahlaki amaçlar ve endişeler ön plandadır. Hayra dönüktür. İletişimden amaç iyiliği yaygınlaştırılması ve kötülüğün önlenmesinde yardımlaşma, birleşmedir.

İyiliği emretmek kötülükten alıkoymak kurumların işi olduğu kadar bireylerinde destek verip katkı sağlaması gereken bir görevdir. Ancak bunun uzman kişiler aracılığı ile yapılması daha iyi sonuçlar verir. Bizim de katıldığımız

¹⁶²⁵4. Nisa/86 “Bir selamla selamlandığınızda, siz ondan daha güzeliyle selam verin ya da aynıyla karşılık verin. Şüphesiz, Allah her şeyin hesabını tam olarak yapandır.”

¹⁶²⁶*Abdurrahman Kasapoğlu, İslam’da Selam ve Selamlaşma Olgusu*, Hikmet Yurdu, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, yıl/3, cilt3, sayı:6, s.86

¹⁶²⁷41. Fussilet/33

Elmalılı'nın görüşüne göre bu konuda uzman bir grup olmalıdır ve diğer müminler de onlara destek vermelidir. Bu nedenle iman edenlerin bu konularda uzman kişilerin yardımını devreye sokmaları ve kurumsal faaliyetlere önem vermeleri gerekir. Örneğin ilk yardım konularını her vatandaş öğrenmelidir. Fakat müdahelenin uzman kişiler tarafından yapılması daha sağlıklıdır. Aksi takdirde canlar heder edilebilir; ilk yardım son yardıma dönüşebilir. Dini alanda da yanlış yardımlar din ve imana zarar verebilir. Bu işi bilmeyen ve beceremeyenlerin müdahale etmemeleri daha doğru olur.

İyiliği ve hakkı tavsiye etmek, kötülüğün sakıncalarını söylemek, irşad, tebliğ, nasihat etmek, hakkı, merhameti ve sabrı tavsiye etmek¹⁶²⁸ iyiliği önerme ve kötülüklerden alıkoyacak sözlü uyarılarda bulunma, dostluk, iyilik ve takva konularında düşünce ve duygu paylaşımında bulunma, salih amellerin sözel boyutunu oluşturur. Tebliğ ve irşat faaliyetleri Allah'ın dinine ve insanlara yardım niteliğindeki salih amellerdir. Kim Allah'ın dinine yardım ederse Allah da o insana yardım edeceğini vaat etmektedir. Allah'ın cezasının yalnız zulmedenleri değil, zulme haksızlıklara ve kötülüğe seyirci kalarak destek verenleri de içine alacağı uyarısı yapılır.¹⁶²⁹

Dini sunumlarda yaşanan çağın mantığı ve kullandığı dil kullanılmalıdır. Bu mantık ve dilin yokluğu iletişim çatışmalarına sebep olabilir. Ne istenildiği, neden istenildiği kullanılan mantık kuralları, dil ve estetik çerçevesinde anlatılmadığı takdirde niyetlerin güzelliği bir işe yaramaz. Din sözle oluştuğu gibi sözle yücelir. Günümüzde bu din dilini arzu edilir düzeyde yakaladığımız söylenemez. Ayrıca hak ve hakikate dil ile şahitlik asla yeterli değildir; inananlar gerçek "hak" tanıklıklarını

¹⁶²⁸ Asr suresi/5; Beled suresi/17

¹⁶²⁹ 8. Enfal/25

salih amel ile gerçekleştirmeleri gerekir. Doğruluk ve adalet iletişimi güçlendirirken, haksızlıklar iletişimi imkansız hale getirir.¹⁶³⁰

Siyasal Yetkinlik: Din insanlardan aktif vatandaşlık ve siyasal yaşamda sorumluluk üstlenmesini ister. Siyasal katılım ve güç birliği toplumsal sorunların çözümünde çeşitli salih amellerin yapılmasına ve teşvik edilip aracılık yapılmasına açık bir alandır. Sorumluluk bilinci taşıyan hiçbir insan siyasal erkin fesat, haksızlık ve yolsuzlukların aracı haline gelmesine seyirci kalmaz. Kuran bu duruma dikkat çekmiştir. “*Ancak hakimiyeti eline alır almaz yeryüzünde fesat çıkarmaya, (insanın) ürünü(nü) ve nesli(ni) yok etmeye çalışır; Allah fesadı sevmez.*”¹⁶³¹

İnsanlar topluluk halinde yaşayan sosyal nitelikli canlılardır. Bu özellikleri ile insanların birlikte çalıştığı ve birlikte ürettiği her yerde yönetim olayından söz etmek mümkündür. İhtiyaçları etkili bir şekilde karşılanabilmesi ve etkili bir yönetim için grup, örgüt ve diğer sosyal yapıların en verimli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.¹⁶³² Günümüzde ve geçmişte liderlik ve yönetim sorunları insanların her zaman için en sıcak ve acil gündemleri olmuştur.

Siyasal alan, insanlar için en sıkıntılı, en çekişmeli ve en acımasız rekabet ortamları barındırır. Çıkar ve şahsi ikbal peşinde koşan insanlar için çok cazip-çekici bir alandır. Siyasal alanın zeminini ikiye bölme, entrika ve insan onuruna yakışmayan çekişmelerden kurtarmak için her alanda şeffaf, ölçülebilir kriterler ve ölçütler geliştirmek bir zorunluluktur. Gücün elde ediliş tarzı ve gücün kullanılma biçimi siyasal alanın temel sorunudur. Siyasal alandaki bu güçlük dine ve dini konulara da sirayet etmiştir. Günümüze kadar gelen tarihi süreçte dini hakikatlerin ve değerlerin

¹⁶³⁰ 4. Nisa/59

¹⁶³¹ 2. Bakara/205

¹⁶³² Murat Dirican, *Öğretmen ve Öğrencilerin Liderlik Algılamaları Üzerine Bir Alan Arastırması*, G.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Y.L.T., 2007, s.1

nasıl kurban edildiğini görmekteyiz. Varlıklar içerisinde insanın ikiyüzlü görünebilme özelliği yanında farklı din anlayışları ve uygulamaları siyasal alandaki samimi sorumlulukların yerine getirilmesinde zorluklara neden olmaktadır. Siyasal ticari alanda en değerli kavramların ve değerlerin çıkar ve menfaat için malzeme yapılarak kullanılması, dini ve ahlaki değerlerin yozlaşmasına, amacından uzaklaştırılıp sapmasına, dinin ve samimi dindarların yanlış anlaşılmasına ve tepkisel davranmasına, toplumsal yapının, birlik ve beraberliğin çözülmesine sebep olabilmektedir. Bu konuda teorik olarak ortaya konulacak çözümler elbette uzun vadede yararlı olacaktır. Fakat asıl olanın uygulama olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bireysel ve toplumsal rekabet ve çıkarlar insanları merhametsizliğe götürmemesi gerekir.

İslam, standart bir devlet ve yönetim biçimi önermese de insanlar arasındaki ilişkilerin sağlıklı yürütülmesi için hukuk alanında düzlemeler ve ilkeler getirmiştir. Fakat dinin özünde hiçbir siyasal kategoriye ve yönetim biçimine yer vermeksizin, anlamlı ve erdemli bir yaşam talebi vardır.¹⁶³³ Bu hukuk ilkelerinin varlığı inanan insanların siyasal sorumlulukları olduğu anlamına gelir. Söz konusu hukuk ilkeleri insanlar arasındaki adaletin sağlanması, can, mal, nesil ve insanlık onurunun korunması, güvenliğin sağlanması ve sürdürülmesi-yaşatılması anlamında gereklidir. Hukuk kuralları insanlığa hayat veren ilkelerdir.

Siyasal sorumluluk, yönetici ve yönetilen olarak iki şekilde ortaya çıkar. Kuran'ın hedeflediği toplumsal yapıda yönetici ve yönetilenin sorumlulukları vardır. Bu sorumluluk; yöneticilerde hukuk kurallarını uygulama, yönetilenlerde ise yararlı işlere destek olma şeklinde bir makuliyet gösterir.

¹⁶³³ŞabanAli Düzgün, “Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi” *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 1, s. 117

Yönetim, tarih boyunca insanlığın üzerinde düşünceler ürettiği önemli konularından biri olmuştur. Yönetim çok yönlü bir kavram olarak Sosyoloji, Siyaset Bilimi, Hukuk, Felsefe ve Din alanlarında tartışılmaktadır. Çok yönlü düşünüldüğünde her insan yönetici veya yönetilendir. Yönetim kişinin kendisini yönetmesinden başlayarak aile ve toplum yönetimine kadar uzanır. İnsan yönetimi resmi-formal olmayan durumlar da içerir. Örneğin duygu yönetimi içinde; kıskançlık, öfke, kin, gibi duyguların yönetimi gerçek ortamlarda belli bir sağduyuyu ve liderliği gerektirir.

Yöneten ve yönetilen ilişkisinde denge, adalet ile sağlanır. Kuran'a göre otorite yalnızca devlet değildir. Her türlü üstünlük veya yetki sahipliği otorite ortaya çıkarır. Hiçbir otoritenin güç ve yetkisi sınırsız ve sorumsuz olamaz. Zaten ilkel kabile yaşamında olduğu gibi otoriteye mutlak anlamda bağlılık da söz konusu değildir. İtaat ve bağlılığın haklı nedenleri olmalıdır; otorite olarak devlet, aile, işveren yönetimi bu anlamda birbirinden farklı değildir. Bütün bu ilişkiler adalet, hizmet, yardım, iyilik, sevgi, saygı, hoşgörü, merhamet gibi ahlak ilkeleriyle sonsuz sayıda salih amele kaynaklık yaparlar. İnsanlar arasındaki en üst ortak irade, devlet ve devlet kurumları olarak tezahür eder. Sosyal ilişkilerin en gelişmiş ve en büyük kurumu olan devletin; insana ait sorunların çözümünde önemli bir rolü vardır. Yine tarih boyunca birçok sorunun ve haksızlığın yönetim kaynaklı nedenlerinin olduğu bilinmektedir. Dinin insanlığa gönderiliş nedenlerinden biri de; egemenlik ve yetki kullanan yöneticilerin ve güçlülerin zayıfları ezmesini önlemektir. Vahiy insana yetki ve otorite kullanmada hem sınır getirmiş hem de hedef göstermiştir.

İslam'ın yönetimle ilgili temel ilkeleri; şura, biat, adalet, eşitlik, mal-can-namus ve asayiş ile ilgili düzenlemeler yapmak ve işin ehline verilmesidir.¹⁶³⁴ Bütün yönetimler ve hukuk açısından temel ilke olarak kabul edilen şeffaflık, etkinlik, hesap verilebilirlik, katılımcılık, düzgünlük, yerindelik ve uygunluk¹⁶³⁵ ilkeleri İslam adaletinin gereği ilkelerdir. Yönetimle ilgili olan kavramlar insan ilişkilerinde de istenilen ilkelerdir. Adalet, şura, emaneti ehline vermek, iyilikle emretmek daha çok hayatın içinde birey ve toplumun da uygulayacağı ilkelerdir. Bu ilkelerin tamamında “*insana değer*” verme genel ilkesi çıkar. İslam; *anlama-anlatma* ve *insanlara değer verme* üzerine yükselmiş bir yapı-devlet-medeniyet öngörür. İlkeleri vahiy belirlese de yönetimin pratiği, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kurumların oluşmasını zamanın koşullarına göre insanlara bırakmıştır. İçinde yaşanılan zaman dilimi kadar tek tek olayların özel durumların varlığı göz ardı edilmeksizin yönetim ihtiyaçlara göre şekillendirilecektir. Teori ile pratik arasında her zaman bir uygulama farkının olması insanın yapısından kaynaklanan bir sonuçtur. Farklılıkla beraber yönetimde ortak iradenin oluşması; günümüz dünyasında gittikçe kabul gören uzlaşma ve diyalogdur. Ortak iradenin oluşması yönetimin en önemli özelliğidir. Yalnızca çoğunluğun haklarının gözetildiği ve isteklerinin yerine getirildiği bir toplum düzeni yerine mümkün olduğu oranda bütün şartları zorlayarak çoğulculuğu yaşatacak toplumsal yapı ortaya koymak birlikte olmanın ve birlikte yaşamanın gereğidir. Bu empati salih amel anlayışının içinde vardır.

Yönetilen açısından; kendinizden olan *ulul emre itaat*, yasalara uyma, isyan ve kargaşa çıkarmama, yöneticilere toplumsal huzur açısından destek olma gibi ilkeler içerir. Bireylerin olduğu gibi kurumların da bireylere ve topluma karşı kurumsal

¹⁶³⁴ Hasan Elik, *Dini Özünden Okumak*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul 2004, s.149.

¹⁶³⁵ İsmail Bircan ve arkadaşları, Kamu Etiği <http://library.atilim.edu.tr/kurumsal/pdfs/100412_3.pdf> Erişim: 23.12.2011

sorumlulukları vardır. Toplumsal ve sosyal yardım, dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi, gelir dağılımında adalet yönetimden beklenir. Siyasal alandaki ilişkiler de bütün ilişkilerde olduğu gibi ahlak üzerinden yürütülür. Siyasi ahlak dışında siyasal alanda dinin temel ilke ve beklentileri olarak adalet, işin ehline verilmesi ve şura sayılabilir. Bu ilkelere uygun davranma, bu ilkeler için çalışma salih ameldir. Her türlü zulmü ortadan kaldırma, haksızlığı önleme, haksızlık yapandan hakkını alma adaletin gereğidir. Adaletin yargı ve ekonomi boyutu yönetimi ilgilendirir. Yönetim yargıda adil olduğu kadar ekonomik alanda da adil olmalıdır. Gelir dağılımı adil bir şekilde düzenlemeli; malların, sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir servet halini almamalıdır.¹⁶³⁶ İnsanlık için önemli öncelik suça götüren nedenleri ortadan kaldırmak ve suçluyu daha suça bulaşmadan eğitmektir. Suça eğilimli kişilerin tespit edilmesi, suçlunun suçunu büyütmesini engelleyecek önlemlerin alınması toplumsal düzen ve güvenliğin temelidir. Ceza ve cezalandırma adaletin en son aşamasıdır. Doğrunun ve haklının ortaya çıkması, masum insanların haksızlığa uğramaması için gerekli durumlarda şahitlik yapılması Allah'ın emridir.¹⁶³⁷

Şura, kişi ve toplumların kendi aralarındaki problemlerin çözümünde başvurulun, başkalarının fikrini ve düşüncesini alarak en güzel sonuca ulaşma çabasıdır.¹⁶³⁸ Seçme, seçilmeden daha kapsamlı bir yöntemdir. Seçme seçilmeden fazla olarak görüş ve öneri alma, eleştiri ve kritik içerir. Yönetme birlikte yönetim ve yönetime bütün Müslümanların katılması esasıdır. Her türlü yönetim işinde şurayı kullanma, sadece oy verme ile sınırlı olmayan “görüş” ve “öneri”ye açık olmak gelir.

¹⁶³⁶ 59.Haşr/7

¹⁶³⁷ 2.Bakara/283

¹⁶³⁸ Altuntaş, Abdurrahman, “Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri'nde Şura Kavramının Ele Alınışı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, cilt: I, sayı: 2, s. 245

Bu yüzden düşünce özgürlüğü ancak şurayı işlevsel durumda tutar. Düşünce özgürlüğü olmayan bir toplumda şura işlevini yerine getiremez. Yönetim ne kadar güçlü desteğe sahip olursa olsun verdiği hizmetleri ve yaptığı uygulamaların neden ve sonuçlarını toplumla paylaşmalı, eleştiriri ve önerilere açık olmalıdır. Emaneti ehline vermek, adalet ile hükmetmek Kuran'ın temel ilkelerindendir.¹⁶³⁹

Ekonomik Yetkinlik: Kuran'a göre mülk Allah'ındır. Mülkten dilediğini dilediği kadar nasıplendirir.¹⁶⁴⁰ Mülk, emanet olarak geçici bir süre dünyadaki sahiplerinde kalır sonra el değiştirir. Onlar da yeni sahiplerine bırakır giderler. Gerçek bir ilah olduğu için yarattıklarının rızkını da O yaratmıştır.¹⁶⁴¹ “*Hayrû'r Razikin*”¹⁶⁴² ve “*Rezzak*”¹⁶⁴³ sıfatıyla bütün canlıların rızkı O'na aittir.¹⁶⁴⁴ Her canlı gibi İnsanlar da hayatlarını Allah'ın yarattığı nimetlerle sürdürmektedirler.

İnsanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü insan yaşamının ekonomik alanını oluşturur.¹⁶⁴⁵ Vahyin insana önerdiği ekonomik düzeninin önemli iki özelliği; “*emeğe dayalı helal kazanç*” ve “*infak*”tır. İnfak için çalışmak şarttır. Helal kazanç; “*adil bir miras*”, “*ticaret*” ya da “*emek ve çalışma*” ile elde edilir.

İnsanın kendi ihtiyaçlarını karşılamak için helal kazanç için çalışması, helal yollarla kazandığı malını akrabaları ile ve muhtaç insanlara iyilik yaparak paylaşması, ekonomik alanda üretilecek salih amellerdir. Bir toplumda bütün insanlar çeşitli nedenlerle temel ihtiyaçlarını karşılayamaz. Bu ihtiyaçların karşılanması

¹⁶³⁹4. Nisa Suresi/58

¹⁶⁴⁰3. Ali İmran/26

¹⁶⁴¹10. Yunus/31; 35. Fatır/3

¹⁶⁴²5. Maide/114

¹⁶⁴³51. Zâriyat/58

¹⁶⁴⁴29. Ankebut/60

¹⁶⁴⁵ TDK Büyük Sözlük <<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=toplumsal&ayn=tam>>>
11.10.2010

toplumda yaşayan diğer insanlardan beklenir.¹⁶⁴⁶ Kuran’da birbirlerinin sıkıntılarına duyarlı bir toplum oluşturma, yetim ve yoksulu doyurma özellikle “teşvik” edilmiştir. Bu teşviklerle İslam medeniyetinde çok yönlü vakıf kültürü oluşmuştur. Kuran’da borç alıp verme insan ilişkilerinin bir gerçeği olarak değerlendirilmiş, insanlara borç verme teşvik edilmiştir. İnsanlara yapılan yardımların Allah tarafından karşılığının verileceği bildirilmiştir. Borcun yazılması, boçluya süre tanınması, ödeyemediği takdirde bağışlanması ayrıntılı bir şekilde istenmiştir.¹⁶⁴⁷ Allah yapılan her iyiliği kendisine verilmiş bir borç olarak kabul etmektedir.¹⁶⁴⁸

İnsanın birçok ihtiyacı olsa da birinci derecede yaşamsal ihtiyaçlarının karşılandığı alan ekonomik alandır. Ekonomik hayatta hakların karşı karşıya geldiği durumlarda çatışma, rekabet ve paylaşma gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Kuran bu konu üzerinde önemle durur. İyilikte, helal kazançta rekabeti teşvik ederek hayatı hayırda yarışma olarak görür. Servet ve zenginliğin sınırlı bir zümrenin elinde güç ve devlet haline gelmemesini, açların doyurulmasını, toplumda zayıf kimselerin korunmasını, çocukların, yaşlıların, kadınların mağdur edilmemesini ister. En yakından en uzağa, insan ilişkilerinde iyilik ve yardımlaşmanın temel alınmasını, paylaşmanın yaşatılmasını ve teşvik edilmesini öngörür. Zekat, sadaka, kurban, karz-ı hasen ve vakıflar sosyal adalet ve İslam kardeşliğinin gereği, sosyal dayanışmanın dini unsurları olarak emredilir.¹⁶⁴⁹ Kuran’da servetin tek elde toplanılmamasına¹⁶⁵⁰ mirasın adil bir şekilde paylaşılmasına¹⁶⁵¹ yetimlerin mallarının

¹⁶⁴⁶ 16. Nahl/71

¹⁶⁴⁷ 2. Bakara/280

¹⁶⁴⁸ 2. Bakara/245

¹⁶⁴⁹ Yılmaz, a.g.e., ss.52/68

¹⁶⁵⁰ 59. Haşr/5

¹⁶⁵¹ 4. Nisa/33

korunmasına, evlilikte kadınların kazanılmış mali haklarına özen gösterilmesine dikkat çekilir.

Kuran'ın önerdiği İslam ekonomik hayat *“helal kazanç”* *“paylaşma”* ve *“iyilik etme”* üzerine kuruludur. Çünkü paylaşmak şükrün gereğidir. Allah karşısında *“mü'min”* olan insan insanların karşısına *“muhsin”* olarak çıkar. Ekonomik olarak bir insanın bizim fazlası, diğer bir insanın ise ihtiyaç halinde bulunması salih amel fırsatları doğurur. Yardım etmeyi unutarak veya erteleyerek ekonomik olarak büyümeyi değil, *şartları oluşmuş her zenginliğin sorumluluğun ifası*, farkına varılmış ve *haberdar olunmuş her mağduriyetin giderilmesi* temel esastır. Temel ihtiyaçlarını karşılayamayan yoksulların gözetilmesi ilgili emirler, vahyin en önemli vurgusunu oluşturur. Vahyin ilk yıllarından son inen pasajlara kadar üzerinde en fazla durulan konuların başında *“iyilik-infak-zekat-sadaka”* gelir. Hatta infak konusu iman, ibadet ve ile birlikte ele alınır. Örneğin zekat ibadeti çoğu yerde namaz ibadeti ile birlikte geçer. Zekat, namaz ile birlikte kardeş bir ibadet olarak anılır. Daha ilk okuyuşta infak ibadetinin Kuran'ın önemle üzerinde durduğu bir konu olduğu hemen fark edilir. *“Birr-iyiliğe ulaşma”* Kuran'da insana hedef olarak gösterilmiştir. *“İyilik”* ve *“infak”* arasında ise dolaysız bir ilişki kurulmuştur. İnfak kavramı ile anlam yakınlığı olan nafaka, ihsan, ita, atâ, tasadduk, hayır, karz-ıhasen, teâvün, kerem gibi birçok kavram¹⁶⁵² Kuran tarafından her zaman gündemde tutulmuştur. İnfak; sevgi, kardeşlik ve birlikte yaşamının, paylaşmanın, yardımlaşmanın ve özverinin yolu olarak gösterilmiştir. Allah-insan ilişkisini düzenleyen ibadet kavramı ile birlikte en fazla tekrar edilen kavram infaktır. İnsan-insan ilişkisinde en önemli vurgu *“infak”* kavramına yapılmıştır. İnfak: gece ve

¹⁶⁵² Aziz Tekiner, *Kuran'da İnfak*, M.Ü.S.B.E., Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006

gündüz, gizli ve açık olarak yapılmalıdır.¹⁶⁵³ Yapılan iyilik ve verilen sadakaların verilme biçimlerine de dikkat çekilerek başa kakma, gösteriş amacıyla kötüye kullanılması kınanmıştır. Ekonomik alanda ihmal edilen sorumlulukların karşılığı olarak ahrette çok büyük cezaların olacağı belirtilmiştir.

Kuran'ın öngördüğü ekonomik alanda bazı tedbirler alınmış; paylaşmak için kazanmak, ihtiyaçları karşılayacak kadar üretip tüketme anlayışı içinde harcamalara ve tüketime denge ve ölçü getirilmiştir. Ekonomik alanda “haram-zararlı iş ve yollardan elde edilen kazançlar yasaklanmıştır. “Cimrilik” “bencillik” “çıkar” “asalaklık” “israf” “hak ihlali yaparak diğer insanların emeklerinin sömürülmesi” “faiz” “rüşvet” ve “hırsızlık” gibi davranış ve uygulamalar Kuran tarafından tasvip edilmemiş “batıl yollar” olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁵⁴

İnsanın yalnızca kendisini, kendi çocuklarını, kendi, ülkesini düşünmesi bencilliktir. Kuran'a göre “çocuklar” ve “mal biriktirme hırsı” üstün insani değerlerin yaşanılmasına engel olmamalıdır. “Çıkar” insan ilişkilerine zarar veren ahlaki açıdan onurunu küçülten bir kavramdır. Bunun yerine fedakârlık anlayışı özendirilmiştir. Kuran'da harcamalarda dengeli olma, savurganlıktan kaçınma, üretirken çevreye ve canlılara zarar vermeme, yardımlaşma, başkalarını düşünerek ilerleme-kalkınma-büyüme, emredilmiştir.¹⁶⁵⁵

Cömertlik Kuran'ın en çok üzerinde durduğu ahlaki bir ilkedir.¹⁶⁵⁶ Kuran, en ürkütücü-korkunç cezayı cimriler için vaad etmiştir.¹⁶⁵⁷ Cimriliği şeytanla özdeşleştirmiştir. Kuran'a göre cimrilik asla yapılmaması gereken bir davranıştır.

¹⁶⁵³ 2. Bakara/274

¹⁶⁵⁴ 4. Nisa/29

¹⁶⁵⁵ 28. Kasas/77; 11. Hud/85; 25. Furkan/67

¹⁶⁵⁶ 2. Bakara/261

¹⁶⁵⁷ İzutsu, Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s.119

Çünkü şeytan cimriliği emreder.¹⁶⁵⁸ İsrâf edeler de şeytanın kardeşleri olarak kabul edilmiştir. İnsanın Allah'ın yarattığı hiçbir nimeti zayii etme hakkı yoktur. Her bir değer ve nimet Allah'ın istediği yerde, O'nun istediği kadar kullanılabilir. Aksi takdirde israf oluşur. Cömertlik öncelikle maddi konularla ilişkili olsa da temelde her konudaki “paylaşma” isteğidir. Bu isteğin oluşması da iç dünyamızda bazı kodlamaların yapılması gerekir. Hz. Peygamber'in döneminde ilk Müslümanların uygulamaya koydukları güzel örneklerin tamamı cömertlikle alakalıdır. Cömertlik iyi olmanın iyilik yapmanın üzerinde yükseldiği ahlaki bir özelliktir. Çalışmayan, üretmeyen cömertlik yapamaz. İsrâ ise; cömertliğin en uç noktası kendisi ihtiyaç halinde iken inanan kardeşini kendine tercih etmektir. Cömertlik ve paylaşma Kuran ayetlerinde en fazla işlenen temaların başında gelir.¹⁶⁵⁹

İnsanın gerçek benliği ekonomik ilişkilerde ortaya çıkar. Allah da insanları denemek için verir ve alır. Kişi kazandığı her şeyi ya doğrudan Allah'ın vermesi ve nasip etmesi, ya da dolaylı olarak yine Allah'ın verdiği kabiliyetlerini kullanması sonucunda elde eder. Sonuçta insanı doğrudan veya dolaylı da olsa nasiplendiren Allah'tır. Allah infak ayetlerinde özellikle “*bizim size verdiğimiz rızıktan*”¹⁶⁶⁰ parantezini açarak, rızkın kazanılmışlığı yanında verilmişliğine de dikkat çeker. Allah rızkı dilediğine dilediği kadar verdiğini belirtir.¹⁶⁶¹ Allah insanları birbirlerinden hizmet almaları için farklı ekonomik koşullarda yaratmıştır.¹⁶⁶²

Yiyecek ve içeceklerin helal ve temiz olması, yeme-içme-beslenme konusunda en önemli iki niteliktir.¹⁶⁶³ Bir canlı ancak Allah'ın izni ve yetkisiyle boğazlanır ve

¹⁶⁵⁸ 2. Bakara/268

¹⁶⁵⁹ 47. Muhammed/38; 16. Nahl/90; 3. Ali İmran/180

¹⁶⁶⁰ 32. Secde/16

¹⁶⁶¹ 29. Ankebut/62

¹⁶⁶² 43. Zuhruf/32; 76. İnsan/8; 65. Talak /7

¹⁶⁶³ 16. Nahl/114; 23. Mü'minun/51

helal duruma gelir. Besmele ile boğazlama; Allah'ın mülkün, varlığın ve tüm canların sahibi olduğunu hatırlamadır.¹⁶⁶⁴ Allah ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olan (hayvan)ı haram kılmıştır.¹⁶⁶⁵ Ayrıca alkollü içecekler, insanın beden ve ruh sağlığını bozacak uyuşturucu maddeler yasaklanmıştır.

Ekonomik yaşamla ilgili Kuran'da yer alan salih amel üretilebilecek konular olarak; anne ve babaya, akrabaya, yetim ve yoksullara iyilik etmek¹⁶⁶⁶ darlıkta sıkıntıda infak etmek¹⁶⁶⁷ mal ile cihad etmek¹⁶⁶⁸ hayırlı işlerde yarışmak¹⁶⁶⁹ harcadıklarında ne saçıp savurmak, ne de cimrilik etmek; ikisi arasında orta bir yol tutmak¹⁶⁷⁰ rızık olarak verilen şeylerden bağışta bulunmak¹⁶⁷¹ mallarında, isteyen ve istemeyen yoksullar için bir pay ayırmak¹⁶⁷² canlarının çektiği yemeği yoksula, yetime ve esire seve seve yedirmek¹⁶⁷³ camileri inşa ve imar etmek¹⁶⁷⁴ yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolculara, ihtiyacından dolayı isteyene, esaret altındakilere malından seve seve vermek¹⁶⁷⁵ hac ve umre yapmak¹⁶⁷⁶ emanete riayet etmek¹⁶⁷⁷ yetimlerin mallarını verme ve koruma¹⁶⁷⁸ mirası adaletli bir şekilde paylaşmak¹⁶⁷⁹ emrinde çalışanlara, yakın ve uzak komşuya, yakınınız olan arkadaşla iyilik etmek¹⁶⁸⁰ insanların bir araya gelip toplandığında konu insanların arasını düzeltme,

¹⁶⁶⁴ 6. En'âm/121

¹⁶⁶⁵ 16. Nahl/115

¹⁶⁶⁶ 2. Bakara/83

¹⁶⁶⁷ 3. Ali İmran/134

¹⁶⁶⁸ 8. Enfal/42

¹⁶⁶⁹ 21. Enbiya/90

¹⁶⁷⁰ 25. Furkan/67

¹⁶⁷¹ 42. Şura/38

¹⁶⁷² 51. Zâriyat/19

¹⁶⁷³ 76. İnsan/8

¹⁶⁷⁴ 9. Tevbe/18

¹⁶⁷⁵ 2. Bakara/177

¹⁶⁷⁶ 2. Bakara/196

¹⁶⁷⁷ 2. Bakara/283

¹⁶⁷⁸ 4. Nisa/2

¹⁶⁷⁹ 4. Nisa/11

¹⁶⁸⁰ 4. Nisa/36

yardım(sadaka) ve iyilik(maruf) olması¹⁶⁸¹ ölçü ve tartıyı doğru yapmak¹⁶⁸² düşmanlara karşı imkanlar ölçüsünde her türlü kuvveti hazırlamak¹⁶⁸³ akrabaya, yoksullara, yolculara hakkını vermek¹⁶⁸⁴ ölçtüğünde tastamam ölçmek¹⁶⁸⁵ tartı ölçüyü doğru terazi ile yapmak¹⁶⁸⁶ bekarları evlendirmek¹⁶⁸⁷ köle azad etmek, kıtlık gününde, yetim akrabaya, veya toza toprağa bulanmış yoksula yemek yedirmek¹⁶⁸⁸ sayılmıştır.

Vahyin insana önerdiği ekonomik düzen iki önemli özellik; “*emeğe dayalı helal kazanç*” ve “*infak*”tır. Infak konusu ekonomik alanda üretilecek salih ameller başlığı altında işlenmiştir. Infak için ise çalışmak, üretmek şarttır. Ekonomik hayat, üretim ve tüketim ilişkilerinde salih amel için önemli fırsatlar sağlar. Bunların başında çeşitli mesleki alanlarındaki çalışma hayatı gelir. İnsanın yaşamını sürdürmesi için yemesi içmesi ve temel ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. İnsan temel ihtiyaçlarını karşılamak için öncelikle çalışması, diğer insanların üzerine yük olmaması, çalışma gücü varken dilenmemesi gerekir. Asalaklık, tembellik ekonomik yaşamı olduğu kadar sosyal yaşamın da bozulmasına neden olur.

İkinci olarak ekonomik ihtiyaçlarını helal yollardan sağlaması gerekir. İnsanların yeme, içme, barınma ihtiyaçları gibi temel ihtiyaçları vahyin gözardı etmediği bir konudur. Bu ihtiyaçların helal kazanç ile sağlanması gerekir. Helal kazanç; karşılıklı rızaya dayalı ticaret, şartlarına uygun paylaşılmış miras, çalışmaya ve emeğe dayalı, haram olmayan yollardan kazanılmış kazançtır. Haksızlıkla elde edilmiş miras, hırsızlık, kumar, şans oyunları, faiz, rüşvet, zararlı ürünleri pazarlama

¹⁶⁸¹ 4. Nisa/114

¹⁶⁸² 6. En'âm/152

¹⁶⁸³ 8. Enfâl/60

¹⁶⁸⁴ 17. İsra/26

¹⁶⁸⁵ 17. İsra/35

¹⁶⁸⁶ 17. İsra/35

¹⁶⁸⁷ 24. Nur/32

¹⁶⁸⁸ 90. Beled/11/18

gibi ahlak ve hukuka aykırı kazanç yollarından uzak durulmalıdır. “*Kirli*” ve “*haksız ve haram yollardan elde edilmiş kazançlarla*” yapılan hayır-yardım ve iyiliğin Allah katında hiçbir değeri yoktur.

Mesleki Yetkinlik: Bir kimsenin geçimini sağlamak için sürekli yaptığı; bilgi, eğitim veya yaratıcı güç gerektiren¹⁶⁸⁹ belli bir eğitim ile kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş ve etkinliktir.¹⁶⁹⁰ Meslekler toplum halinde yaşayan insanlar kaçınılmaz faaliyetlerdir. Bir toplumsal üretim düzeni içindeki değişik görev ve hizmetlerin, toplumun üyeleri, kümeleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde bölünmesi sürecinde işbölümü¹⁶⁹¹ olarak meslekler ortaya çıkmıştır. Allah insanları birbirlerinden hizmet almaları için aynı yetenekte yaratmamış ve aynı imkânları bahşetmemiştir.¹⁶⁹² Allah her insana bir geçim ve mesleki hayatını sürdürecektir farklı kabiliyetler ve yetenekler vermiştir. İnsanların kendi yeteneklerini keşfedip kendi yeteneklerine uygun işlerde çalışması hem yapılacak iş hem de iş görecektir insan açısından çok önemlidir. Ancak bu durumda mutluluk ve verimlilik birleştirilmiş olur. Allah yeryüzünü, hayvanları ve bitkileri, deniz ve ırmakları, ormanları insanın emrine vermiş birçok geçim kaynağı yaratmıştır. İnsana düşen kendisine uygun bir iş bulup azimle çalışmasıdır. Çalışma hayatında her iş görevli kişiye emanettir. Mesleğini en güzel, en yararlı bir şekilde dürüstçe yerine getirmesi gerekir. Salih amelin en önemli icrası çalışma hayatında karşılık bulur. İnsanlar birbirlerine güvenerek birçok iş ve hizmeti diğer insanlardan alırlar. Bu anlamda herkese birçok değer emanet edilir. Emanetin gereğini yapmak en

¹⁶⁸⁹ TDK İktisat Terimleri Sözlüğü

¹⁶⁹⁰ TDK Güncel Türkçe Sözlük <<http://tdkterim.gov.tr/bts/>>02.02.2012

¹⁶⁹¹ TDK

¹⁶⁹² 43. Zuhur/32

önemli salih ameldir. Çalışma hayatı insanların yalnızca ekonomik ilişkilerini düzenlemez. İş ve çalışma hayatı insanlar için ikinci bir aile yuvası gibidir. İnsanlar burada farklı ilişkilerle çeşitli salih ameller üretebilirler. Sevgi, saygı, hoşgörü, eğitim, yardımlaşma, selamlaşma, arkadaşlık ve daha birçok değer meslek yaşamında yerini alır. Salih ameller için son derece uygun ortamlar olan iş ve çalışma çevreleri iyi değerlendirilmelidir. Salih ameller insanın daha mutlu yaşamasına katkı sağlayacaksa, insanın iş yerinde ve çalışma hayatında salih ameller göz ardı edilmemelidir. İşçiler ve işverenler, yöneticiler ve memurlar, hizmet verenler ve hizmet alanlar karşılıklı haklara riayet ederek dünyalık uğraşlarını salih amel şeklinde ölümsüzleştirebilirler.

Evrensel Yetkinlik: Teknolojinin ve iletişim araçlarının gelişmesiyle dünyanın hemen hemen tamamında etkili olan küreselleşme; olumlu ve olumsuz yönleriyle anlama çabası içinde olmamız gereken bir olgudur.¹⁶⁹³ Küreselleşme yeni fırsatlar yanında insanlığı tehdit eden küresel sorunlar da ortaya çıkarmış; insanlığın sosyal sorumluluğu küreselleşme gerçeği ile evrensel bir boyut kazanmıştır. Müslümanların da bu bu evrensel sorumluluğun paylaşımları gerekir.

Teknolojik ve ticari alandaki gelişmeler insanı tek başına yüceltmediği gibi elde ettiği bu gücü-kazancı kontrol edemediği durumlarda zararlı da olabilmektedir. İnsanlığın gittikçe artırdığı gücü ve yetenekleri yanında zaafları için de çözümler üretmeli ve kafa yormalıdır. Sürekli gelişmeye açık bu gücün çok iyi yönetilmesi, açık ve belirgin hedeflerinin olması gerekir. Bu gücünü kullanırken manevi ve ahlaki yönden de güçlü olması gerekir. Bu gücü kontrol edemediği takdirde kendisine ve çevreye elde ettiği gücü oranında zarar verebilir. Günümüzde değerler bu gücün

¹⁶⁹³ Altaş, Nurullah, “Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi (Çokkültürcülük Kavramı Etrafında Bir Analiz)”, *Dini Araştırmalar*, 2003, cilt: VI, sayı: 17, s. 216

karşısında çok zayıf kalmakta, çoğu kere de istismar edilmektedir. Barış adına kan dökülmekte, dostluk adına çıkar sağlanmaktadır. Bu durumda bütün insanlığın insani değerlere çok güçlü destek vermesi gerekir. Küreselleşme sorunlarına karşı yine küreselleşmenin fırsatlarından yararlanmalıdır.¹⁶⁹⁴

Evrensel planda öne çıkan sorunların çözümü için iyiliğin, sorumlu davranışın ve barışın nedenlerini güçlü bir şekilde araştırmak-oluşturmak için “*silahsızlanma eğitimi*” “*barış eğitimi*” “*çevre eğitimi*” “*yönetim eğitimi*” gibi eğitim konuları öne çıkmıştır. Dinin ve oluşturduğu kültürün içinde insani sorunlarla ilgili çeşitli cevapların saklı olduğu belirtilmekte; ihtiyaçlara cevap verebilecek çözümler için söz konusu eğitim konularının arkasında değerler barındıran dinden de destek ve ilham almanın önemi üzerinde durulmaktadır.¹⁶⁹⁵

Bireysel, toplumsal ve çevre ile ilgili olan küresel sorunların ortaya çıkışı bir şekilde “*değerlerle*” ilgilidir. Dinin evrensel sorumluluk boyutu, İslam dünya görüşünün bir parçası olarak insan sorumluluğunun asla göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. İslam; *birey için öngördüğü ahlaki değerleri-amaçları, toplum ve tüm insanlık için aynı görür.*¹⁶⁹⁶ Bu durumda İslam dini değerleri Allah, birey, toplum, tüm insanlık ve var olan her şeyi bireyden evrensele uzanan çizgide birleştirir. “*Allah’ın rızası*” içi boş bir kavram ve yöneliş değildir. Allah’ın rızası değerlerdedir.

Günümüzde her türlü hayırlı, iyi güzel işler için yapılan plan ve projelerimizin evrensel boyutu da olmak zorundadır. Böylece mevcut evrensel değerlere katkıda bulunabilir insanlığın gidişatına ve yönelişine yeni bakış açıları yeni kavramlar katabiliriz. İnsani olana, insani alana açıklık, temel ilkemiz olmalıdır. İnsani değer ve

¹⁶⁹⁴Fazlı Arabacı, “Küreselleşmenin Düşünsel Arkapları ve Sosyolojik Yansımalar”, *Dini Araştırmalar*, 2006, cilt: IX, sayı: 25, s. 29

¹⁶⁹⁵ Christian Smith & Robert d. Woodberry, *Din Sosyolojisi*, Çeviren: İhan Çapcıoğlu, *AÜİFD*, 47 (2006), sayı 2, s. 215/235

¹⁶⁹⁶ 46. Ahkaf/15

ilkelerde bütün insanlığa açık olmak gerekir. Evrensel bakış açısı yeryüzündeki fitnenin, her türlü bozgunculuğun, adaletsizliğin ve yanlışların azaltılmasına ve insani sorunların çözümüne katkı sağlayabilir. İslam'ın bu gücü vardır. Müslümanların da bu donanım ve cesarete sahip olmaları gerekir. Artık kendi sokağımızda yaşamamaktayız. Evrensel değerler ancak biz değerlerinin ortaya konulması ile hakkında düşünce üretebileceğimiz bir alandır. Biz değerleri belli olmayan bir toplumun evrensel değerlerle ilişkisi sağlıklı bir şekilde ortaya konamaz. Çünkü hangi evrensel değer biz değeriyle örtüştüğü ancak biz değerlerinin ortaya konmasıyla mümkündür. Salih ameller, evrensel boyutta da insanlığın problemlerine katkı sağlayacağımız değerlerimiz ve uygulamalarımız olarak anlaşılabilir.

Dünya küçülmüş fakat Müslümanların sorumlulukları artmıştır. Müslümanlar olarak evrensel planda insanlığın sorunların çözümünde acaba hangi katkıları sunabiliriz?

1-Her türlü ayrımcılığı önlemeye çalışmalıdır. Irk, cinsiyet, din ve siyasi görüş farklılıkları insanlar için kaçınılmaz bir realitedir. Önemli olan farklılıkların üstünlük aracı olarak algılanıp kullanılmamasıdır. Kuran; cinsiyet, ırk, etnik köken, aile, toplum, şehir ve sosyo-ekonomik düzey ayırımı yapmadan üstünlüğün “*takva*”da olduğunu belirterek tüm insanlığı “*hayırda ve takvada yarışmaya ve yardımlaşmaya*” çağırır. Kuran üstünlük ve mücadele alanını değerler ve eylem alanı olarak ahlaki nedenler ve sonuçlar ile yapılandırmıştır. İnsan kendi değerini düşürecek ahlaki bir davranış gerçekleştirmediği sürece dışarıdan hiç kimse o insanı değersizleştiremez ve değersiz göremez.

2-Barış eğitime önem vermelidir: Yeni dünyanın en önemli sorunu insanların “*öteki ile birlikte*” barış içinde yaşama sorunudur. Evrensel bir sorumluluk

geliştirmek için barış eğitime önem verilmelidir. Barış içinde birlikte yaşanabilir şartların başında karşılıklı olarak insana ve insani değerlere saygı vardır.¹⁶⁹⁷ Evrensel anlamda çatışma ve gerilim kültürü yerine uzlaşma ve barış kültürünü oluşturmak ve yerleştirmek için bütün tarafların birbirlerine açık olması ve üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerekir.¹⁶⁹⁸

3-Küresel sorunlara karşısında güç birliği yapmalıdır. Bütün inançlar ve dinler de geleceği tehdit eden sorunlara karşı güç birliği yapmalı ve kendi inanç ve ifade özgürlüklerinin ötekilerin yaşam ve inanç alanlarına saygı göstermekten geçtiğinin bilincinde olmalıdırlar.¹⁶⁹⁹

Bilim alanları da küresel sorunlarda görev üstlenmelidir. İnsanlığın ortak çabası sonucunda ulaştığı bilgilerle dinin hazır bilgileri birleşerek hakikati oluştururlar. Hakikat hiçbir ırkın ve yerel bir coğrafyanın tekelinde değildir. *Hakikat bütün bilimsel alanların din ve ahlak alanın bileşkesidir.* Dinsel ve bilimsel bilgiler ancak birlikte insanların tekamülüne katkı sağlayabilir. Dinsel ve bilimsel bilginin ortak zemini akıldır. Müslüman olmayanlarla kendi değerlerimiz üzerinden bir birliktelik kuramayacağımız açıktır. *Bütün insanları birlikte hareket ettirecek olan evrensel değerler, sağduyu ve akla dayalı makul gerekçelerle temellendirilmesi gerekir.* Ayrıntılara inildikçe değerlerde bir ayrılma söz konusu olabilir. Bunu normal karşılamak gerekir. Kimsenin evinin yolu otobandan geçmez.

4-Evrensele değerlere açık olmalıdır. Adı ve ülkesi ne olursa olsun insanlığın yararına, huzur ve mutluluk adına nerede ne varsa; ya İslam vahyine ait bir ilkenin uygulamasıdır, ya da İslam'ın rahatlıkla alıp sahipleneceği bir uygulamadır. Sosyalleşme ve bireysel sorumluluk dengesi içinde evrensele açık olmak kendi

¹⁶⁹⁷ Yılmaz, a.g.e., s.118.

¹⁶⁹⁸ Mualla Selçuk-Cemal Tosun, a.g.e., s.420.

¹⁶⁹⁹ Yılmaz, a.g.t., s.38.

değerlerinin kıymetini görme ve sahiplenme açısından da önemlidir. Müslüman olmayan insanların iyi-yararlı-güzel davranışları “maruf” olarak salihat kavramının içinde yer alabilir.¹⁷⁰⁰

5-Evrensel sorumluluk bilinci geliştirmelidir. Kuran, insana ve insan aklına güvenmiştir. Sorumluluğun muhatabı olarak insan aklını kabul etmiştir. Bütün insanlık için evrensel değerlerin ortak zemini akıl ve insani duygulardır. Evrensel anlamda insanların çoğunluğu tarafından paylaşılan ortak görüş, değer ve ilkeler olarak düşünüldüğünde en temel ortak paydanın “*insan sorumluluğunu kabul etmek*” olduğu söylenebilir. Bu evrensel değerlerin en temel ortak ilkesini oluşturur. Sorumluluktan başka eşitlik, güvenlik, adalet, hoşgörü, kimlik, özgürlük, dayanışma, barış, adalet, özgürlük, eşitlik, hoşgörü, yardımlaşma, iyilik, güvenlik vb. değerler, öne çıkan insanlığın ortak değerlerdir. İnsanı sorumlu gören tüm dinler ve felsefi görüşlerle insanlığın yararına ortak projeler geliştirilebilir.

6-İnsan haklarına ve kutsallara saygılı olmalıdır. Kendi Rabbinize saygınız varsa şartıyla, Kuran ne kadar aptalca ve saçma da olsa insanların “*ilahlarına-kutsallarına küfür ve hakaret edilmemesini*” emreder. Müslümanların tüm insanlığın dinini değiştirmek gibi bir hedefi yoktur. Ancak tüm insanlığa ahlaki ve insani değerleri ulaştırmak, tanıştırmak, buluşturmak gibi bir sorumlulukları vardır. Bu kendi öz değerlerinden ortaya çıkan bir sonuçtur. Adalet, barış, iyilik, paylaşma, sevgi ve saygı, insanlara ve varlığa değer verme temel değerleri tüm insanlarla paylaşmak görev gereğidir. Açlık, zulüm, haksızlıklar, çevresel problemler ise mücadele

¹⁷⁰⁰ Muhammed Abduh, Asr Suresi Tefsiri Aktaran: Ali Düzgün, Şaban, “Evrensellik Kuramı ve İslâm Düşüncesindeki Yeri (Etimolojik Tahlil)”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1996, cilt: XXXII, sayı: 2, s. 64

edilmesi gereken konulardır. Allah ibadethaneler arasında bir ayırım yapmamaktadır. İnsanların kutsalları her zaman için saygıya ve korumaya değerdir.¹⁷⁰¹

7-*Tearüf*: İletişim ve hızlı ulaşım ve uluslar arası hareketlilik ve çeşitlilik gün geçtikçe artmaktadır. İnsanlar o kadar hızlı yer değiştirip, bir yerden bir yere taşınıyorlar ki, tanışmadan birlikte yaşamaya başlıyorlar. Bu durum yanlış anlamalara, yozlaşmalara, kültürel erazyona, çeşitli çatışmalara neden olmaktadır. Farklı yaratılmamız bir zenginliktir.¹⁷⁰² Evrensel anlamda dostluğun ve barışın egemen olması öncelikle “*tearüf*” ile mümkündür. Tanışmak işleri kolaylaştırır; yabancı durmak ise zorlaştırır. Yabancılaşmanın sonu düşmanlığa tearüfün sonu ise insani değerlere açılır. İnsanların birbirlerini anlamaları, sevmeleri, anlayış geliştirmeleri ve katlanmaları için tanış olmaları gerekir.

Kuran’ın öteki ile ilişkilerde belirlediği kırmızı çizgiler bellidir. İlişkilerde “*düşmanlık*” “*zarar verme*” ve “*yurtlardan sürme*” yoksa bütün insanlarla barış içinde yaşamak için şartlar var demektir.¹⁷⁰³ Barış ve adalet tüm insanlığın hakkıdır. Toplantıların ve birlikteliklerin amacı; “*birr-takva*” ve “*helal bir ticaret*”, “*insanların yaşamlarını kolaylaştıracak ve sorunlarına çözüm getirecek çablar ve çalışmalar*” olduktan sonra her inançtan insanlarla diyalog-görüşme-ortak projeler ve sorunlara karşılıklı katkılar ve yardımlaşmalar yapılabilir. Kuran’da “*günah, düşmanlık ve Allah ve Resulüne isyan*” konusunda toplanmak-toplantılar ve birlikler oluşturmak yasaklanmıştır. Bunun dışında insanlığın ortak sorunlarının çözümünde görüş alış verişinde bulunmak, insanların “*hayırlarına*” ve “*iyiliklerine*” olacak projelerde ortaklık kurmak tam anlamıyla ıslah hareketidir. Müslümanların bu anlamda sorumlulukları ağırdır.

¹⁷⁰¹ 22. Hac/40

¹⁷⁰² 49. Hucurat/13

¹⁷⁰³ 60.Mümteherine/8

Değerlerin içlerinin somut yaşantılarla doldurulması değerler kadar önemlidir. Bu nedenle salih ameller değerlerin görünür temsilcileridir. Yazı ve düşünceler güzel kokmaz, tadları yoktur, okşamaz ve ısıtmazlar, ne uzatacak elleri ne tatlı dilleri ne de gülümseyen yüzleri vardır. Müslümanlar temsil yeteneklerini güçlendirmeleri gerekir. Değerlerin yalnızca kitap ve teorilerde kalması insanlar için cazip gelmemektedir. İnsanlığa sunacak değerlerin salih amellerle somutlaştırılması gerekir. Mutlu bir yuva ve mutlu bir toplum organize edemeyen Müslümanların insanlığı dünya ve ahret mutluluğuna çağıran dinlerine inandırmaları zorlaşır. İyi kötü her şeyin duyulduğu, her şeyin ortaya çıktığı, ve her şeyin izlendiği günümüz dünyasında Müslümanlar sadece hallerini salih amellerle bezenip düzeltse bile diğer insanlar için yeterli mesaj olacaktır. Allah'ın dinine öncelikle iyi temsil ve iyi örneklik yapılmalıdır. Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağırma, yapılan işe artı bir güzellik katacaktır. Salih amel hakkın şahitliğini gösteren ortak delildir. Müminlerden hakikatin davranışlarla tanıklığı istenmektedir. İnanan insanların tüm insanlığa kendi çağlarında yaşayan diğer insanlara karşı şahitlik görevi vardır¹⁷⁰⁴ bu görevi yerine getirmeleri beklenir. Tüm insanlığa gösterilmesi gereken evrensel tanıklık fırsatı Müslümanların önünde en önemli görevdir. İslam inanan insana yeryüzünde fitne, zulüm, fiske, fesat kalmayıncaaya mücadele etmeyi bir ufuk çizgisi olarak göstermiştir. İnsanlığın ortak değerlerini hayata geçirmede İslam ahlak anlayışı çok güçlü bir katkı sunabilir. Müslümanların hakikati temsilde yetkinliklerini geliştirmeleri gerekir.

Çeşitli haksızlıklar, iftiralar karşısında medeni tepkiler dışında; masum insanları öldürmek, sonucu ve nereye varacağı belli olmayan başıboş şiddet

¹⁷⁰⁴ 16. Nahl/89

hareketlerine katılmak, çevreyi tahrip etmek yerel veya evrensel sorunları çözmez. Bu yollarla çözülmüş gibi görünen sorunlar ise yeni ve daha ağır sorunlar ortaya çıkarır. Kendimizi ve değerlerimizi tanıtmak için daha çok çalışmak, sorunlarımızı değerlerimize uygun meşru yollarla nasıl çözebileceğimize akıl yürütmek, kafa yormak, Allah'ın rızasını ve vicdanların desteğini almak için hikmetli bir dil ve üslup geliştirmeliyiz.

Dini literatürde kible insanın manevi yönelişini ifade eden bir semboldür. Vahiy insana bir kible sunmuştur. Bu yönelişte Allah'ın rızası ve insan mutluluğunun islam'ın vazgeçilmez değerleri *“hayırda yarış” “dostluk” “kardeşlik” “yardımlaşma” “iyilik” “barış” “sorumluluk” “yapıcı davranış” “fedakarlık” “merhamet” “adalet” “sevgi” “saygı” “tearüf” “ıslah” “arabuluculuk” “affetme” “helal kazanç” “temizlik”* gibi değerler ve bu değerlere uygun salih amelden başkası yoktur. İslam'ın salih amel anlayışı ve inancı insanlığa yararlı olmayı bir amaç olarak aklın hizmetine sunar. Salih amelin dayandığı temel değerler evrensel boyutta da değişmeden insanlığın gereksinimlerini karşılar. Söz konusu değerlerden doğan salih amellerin sonuçları bütün insanlığa açık huzur ve mutluluk çağrısıdır. Kuran kötülük ve düşmanlıktaki yarışı yasaklar. Kötülük ve düşmanlıkta değil, takva ve iyilikte yarışılmalıdır.¹⁷⁰⁵ Müslümanlar tüm insanlığı hayır birlikteliğine ve hayır yarışına çağırmaktadır.¹⁷⁰⁶

Müslümanlar bütün zamanlarda erdemliler topluluğunun öncüsü ve doğal üyesidirler.¹⁷⁰⁷ Müslümanların öncelikle bu tür evrensel sorunların çözümüne katkı sağlayacak “düşünsel platformlar” oluşturmaları gerekir. Olanları desteklemeli ve

¹⁷⁰⁵ 5. Maide/2

¹⁷⁰⁶ 2. Bakara/148; 5. Maide/48

¹⁷⁰⁷ Fethi Ahmet Polat, “Küreselleşme Sürecindeki Dinî Diyalog Söylemlerinde Başvurulan Kur'an Âyetlerinin ‘İnanç’ ve ‘Değer’ Kavramları Açısından Tahlili”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2010, sayı: 15, s. 97.

görev almalıdır. Gerek yerel gerekse uluslararası kurumlarla insanlığın yararına oluşturulan bütün proje ve uygulamalar salih amel kapsamına girer. Müslümanların bu öncülüğü gerçekleştirecek zihinsel, duygusal donanımlara hazırlıklı olmaları gerekir. Evrensel çapta ortaya çıkan sorunların çözümünü yalnızca uluslararası örgütlere havale etmek sorunların çözümünü yalnızca onlardan beklemek insanlığı sorumluluktan kurtarmaz. Ahlaki ve insani değerleri en fazla sömüren, yabancılaştıran, değersizleştiren bazı gelişmiş ülkelerin siyasi kararlarından ve ayırıcı uygulamalarından çözüm beklemek ise yaşanan acılara seyirci kalmak anlamı taşır. İhtiyaç içerisinde kıvranan insanları umursamayan ve yeryüzü kaynaklarını hoyratça ve bencilce kullanan ticari örgütlerin ise büyümekten ve daha büyümekten başka bir amacı maalesef görünmemektedir. İnsanlık kendi sorunlarını ancak kendi sorumluluğu ile çözebilir. Konusu ve alanı ne olursa olsun insani bir sorumluluk varsa bu iman ve salih amelin sorumluluğundadır. İnandıklarını söyleyen varlıklı Müslümanlar açlık, yoksulluk ve ihtiyaç sahiplerinin durumlarına karşı umursamaz ve duyarsız davranmamaları gerekir. Çünkü bu tavır Kuran’da ağır bir şekilde kınanmıştır.¹⁷⁰⁸

Salih ameller dünya ve ahrette huzur ve mutluluğun esenlik ve güzelliğin aracı olarak insanları dünyada barışa ahrette ise “*darû’s selama*” ulaştırır.¹⁷⁰⁹ Bütün prensipleriyle insanların barış ve huzurunu sağlamayı amaçlayan vahiy; barışı esas almıştır. Hamdi Yazır “İslam” kavramı ile “müsaleme” kavramının anlamları arasındaki ilişkiye dikkat çekerek dinin amacının insanın kendisi, insan ve Allah arasındaki barışı sağlamak olduğunu belirtir.¹⁷¹⁰ İslam ile aynı kökten olan “müsâleme” "çatışma ve zıtlaşmayı ortadan kaldırarak uyuşmak, anlaşmak,

¹⁷⁰⁸ 36. Yasin/47

¹⁷⁰⁹ 10. Yunus/25

¹⁷¹⁰ Yazır, a.g.e., cilt I, s.103.

birbirinden emin olmak, dostça münasebetler kurmak" demektir. Buna göre İslam'ı kabul eden kimse, toplumun diğer üyeleri ile anlaşıp uyuşmak ve barış içinde yaşamak için salih eylemlerde bulunması gerekir.¹⁷¹¹ Peygamberler ve beraberinde verilen kitapların amaçlarından biri de insanlar arasındaki ihtilafı, çekişmeleri önlemek ve barışı sağlamaktır.¹⁷¹² Kuran'da, insanların aralarını bulmak, barışçıl bir ortam hazırlamak ve barış içinde yaşamak toplumsal bir görev olarak belirtilmiştir.¹⁷¹³ Müslümanlar arasında arabulucu olmayı salih amelleri kazanma vesilesi kabul edilmiştir.¹⁷¹⁴

4.4.İnsan-Çevre İlişkilerinde Yetkinlik

İnsanın çevre algısı ve ilişkili davranış biçimleri, temel inanç, değer ve düşünce sistemlerinin kapsamlı bir biçimde incelenmesi çevre sorunlarının çözümünde yararlı olabilir. Çünkü “değerler” ve “çevresel kaygılar” arasında önemli bir ilişki olduğu¹⁷¹⁵ çevre sorunlarının temelde değerler sisteminden¹⁷¹⁶ ve insan anlayışından¹⁷¹⁷ kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu nedenle çevre sorunları, insani sorunlardan, kültürden, yaşam biçimlerinden, doğa ve insan ilişkilerinden, insan algısı ve anlayışından, varlıktan yararlanma anlayış ve biçimlerinden bağımsız değildir.

Her şeyden önce insanın doğaya karşı bir “sorumluluğu” olduğu düşüncesi-inancı çok önemli bir ayırım noktasıdır. İslam dünya görüşü insana hiçbir konuda

¹⁷¹¹ DİB, **İslam İlmihali**/II, İslam ve Toplum, s.497.

<<http://www.islamgunesi.com/islam/ahlaki/597/islam/ahlaki.html>> 13.11.2011

¹⁷¹² 5. Maide/48

¹⁷¹³ 49. Hucurat/10; 49. Hucurat/9

¹⁷¹⁴ 4. Nisa/29

¹⁷¹⁵ Emel Baylan, “Doğaya İlişkin İnançlar, Kültür ve Çevre Sorunları Arasındaki İlişkilerin Kuramsal Bağlamda İrdelenmesi, *Examination of Connections Among Na52. Ture Believes, Cul52. Ture and Environmental Problems In Theoretical Context,*

<<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/47/1155/13592.pdf>> 26.02.2012

¹⁷¹⁶ Ahmet Çelikkıran, *Çevre Sorunları ve Eğitim*, A.Ü.S.B.E. YLT, Ankara/2007, s.46.

¹⁷¹⁷ Macit, a.g.m., s.191

nasıl isterse öyle davranacağı bir özgürlük sunmaz. Kuran’a göre çevre, Allah’ın varlığının belgeleri olan evren insana emanettir. Varlık kendisinden yararlanılmak üzere insanın hizmetine verilmiş, dahası insana boyun eğdirilmiştir. İnsan çevre konusunda da Allah’a karşı sorumludur. Allah, insan ve varlık ilişkileri birbirine son derece bağlıdır. Birinin bozulması diğerini olumsuz yönde etkiler. İnsanın Allah ile olan ilişkisi bozulduğundan İnsanla tabiat arasındaki denge de bozulur.¹⁷¹⁸ Kuran’da doğanın düzenini bozmak, işleyişine müdahale etmek, inanç değerleriyle ilgili kullanılan israf, fesat ve zulüm kavramlarıyla karşılık bulur. Bu kavramlar insan-Allah ve insan ilişkisinde de olumsuz durumlar için kullanılmıştır. Bundan anlıyoruz bu ilişkiler bir bütündür ve ahlaki özellik taşırlar. Kuran’ın Allah, insan ve varlıkla ilişkisinin bozulmasını aynı kavramlarla ifade etmesi çok manidardır.

İnsanların kendilerinin yeryüzünde Tanrı misafiri değil de ev sahibi gibi algılamaları, çevre sorunları yaşamalarına neden olmuştur. İnsan yaptıklarının hesabını vereceği bir merci tanımadığı zaman, kendisini haddini bilmez, sınırsız, hesapsız ve sorumsuz bir hayatın içinde bulur. İnsanın “heva”sı yalnızca kişisel ve sosyal dokuya zarar vermez aynı zamanda yeryüzüne de zarar verir. Çünkü “heva” bencilliğin, doyumsuzluğun, tatminsizliğin ve sınır tanımamazlığın sembolüdür. Heva’ya tabi olan insanın eylemlerinin sonucu, zulüm fesat ve bozgunculuk olacaktır.¹⁷¹⁹ Belirli değer ve ilkelerle hareket etmediği takdirde insan yeryüzünün en tehlikeli ve zararlı canlısı olabilir. Çünkü insan içinde yaşadığı dünyanın kozmik yapısını ve ekolojik dengesini etkileyebilmekte, kendisiyle beraber tüm canlıların geleceğini tehlikeye atabilmektedir.

¹⁷¹⁸ Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, Çev: Nabi Avcı, İstanbul 1988, s.18.

¹⁷¹⁹ 23. Mü’minun /71

Salih amel insan çevre etkileşiminin ideal ölçülerde olmasına katkı sağlar. Bozulmuş dengeler varsa bunu “ıslah” inancı ve mantığı içinde düzeltmeyi insanlığın bir görevi kabul eder.¹⁷²⁰ İnsanların ve bütün canlıların içinde yaşamını sürdürdüğü doğal çevrenin sorunlarını çözmek de ıslah kapsamına girer. İman gibi yüksek bir bilinç ve sorumluluk anlayışı üzerine yükselen salih amel anlayışı çevre problemlerin çözümüne çok değerli katkılar sağlayabilir. İslam insan anlayışına göre insan bu dünyada geçici bir süre belli görevleri yerine getirmek için yaratılmıştır. Burada kalıcı değildir. Bu dünyadaki helal rızık ve nasibi için çalışması gereklidir. Kendisini, çevresini geliştirmeli, her türlü nimetten yararlanmalıdır. Zaten çevresindeki her şey onun için yaratılmıştır. Ancak nimetlerden yararlanırken belli ölçülere dikkat etmesi gerekir. İnsanın kendisinin fani kaynakların ise sınırlı olduğu gerçeğini unutmadan varlıktan yararlanması, varlığı incitmez. Yer altı ve yer üstü kaynakların talan edilmesi belki de kaç bin yıl gelecekte yaşayacak insanlık için haksızlıktır. Hiçbir canlının soyunu tüketmeye hakkımız yoktur. Canlılar varlığımızın ve mutluluğumuzun bir yönünü oluşturur.

Bir Müslüman için çevrenin başka anlamları da vardır. Yeryüzü inanan için secde mekanıdır. Temiz kalmalıdır. Varlığı kalp gözüyle okumak, insanın varlığa ve canlılara kendisine verilmiş bir hediye-emanet olarak görmek çevreyi merhamet ve sevgiyle koruma duygularını canlı tutar. Okunacak kitaba zarar vermek, yapraklarını yırtarak onu okunmaz hale getirmek büyük bir fesattır. İnsanlığın varlığı ve çevre değerlerini kağıt paraya dönüştürmesi ilerleme değildir.

İslam dünya görüşünde bireysel sorumluluk esastır. İnanan her birey çevre sorunlarıyla ilgili olarak bizzat kendi yaşamıyla duyarlı ve sorumlu davranmak

¹⁷²⁰ Baylan, ag.m., <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/47/1155/13592.pdf>>

zorundadır. Bu insanlık için bir etkinlik olabilir; inanan insan için ise ibadet ve salih ameldir. İnanan insan bu görevini ibadet ve salih amel bilinciyle yapmalıdır.¹⁷²¹ Salih ameller ile çevre sorunların çözümü için değerleri önceleyen bakış açısı geliştirmeli, iman ve sevgi seferberliği başlatmalıyız.¹⁷²² Çevreyle barış içinde olmak için öncelikle insanlar arasında barışa hizmet etmeliyiz. Düşmanlık ve savaşlar yalnızca insanlara zarar vermemektedir. Savaşlarda kullanılan geliştirilmiş silah çeşitleri varlığı ve canlıları tehdit etmektedir. Çevreyi korumak için aramızdaki barışa, kendimizi korumamız için çevre ile barışa karar vermek zorundayız.¹⁷²³ İçinde yaşadığımız dünyanın nasıl değişeceği ve iyileşeceği ile ilgili sorular tüm insanlığı ilgilendirir. Çevre konusunda Müslümanların yerel ve evrensel planda duyarlı olmaları aktif rol almaları salih amel inancının gereğidir. Çevre sorunları yerel yaşansa da çözümünü evrensel planda düşünmek gerekir.¹⁷²⁴

4.4.Yetkinliklerin Korunması

İnsan yapısı gereği hayatta olduğu sürece kazanmaya ve kaybetmeye, gelişmeye ve gerilemeye açıktır. Bu nedenle insan elde ettiği yetkinlikleri koruması gerekir. Hangi alanda olursa olsun elde edilen kazanç ve kazanımların korunması, kaçak ve sızmaların önlenmesi kazanmak kadar önemlidir. Korunmayan bir zenginlik, yetenek, devlet, değer ve güzelliğin varlığını sürdürmesi imkansızdır. Bütün eğitim alanları gibi din eğitimi de insanı bir taraftan olumlu-nitelikli davranışlara yönlendirirken bir taraftan da insanların karşılaşılabilecekleri sorunların

¹⁷²¹Mustafa Taytak, “Küresel Çevre Sorunlarına Karşı Uluslararası Yeşil Diyalog”
<<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma16.pdf>> Erişim: 26.02.2012

¹⁷²²A.Rıza Temel, “İslama Göre İnsan Çevre ilişkisi, İnsan ve Çevre Sempozyum Tebliğleri”, İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss.70-80.

¹⁷²³Michel Serres, Doğa ile Sözleşme, Çev: Turhan Ilgaz, Y.K.Y., İstanbul 1994, s.7.

¹⁷²⁴Fatih Ertürk ve arkadaşları, *Sosyal Etkinlikler Dersi Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Meb Yayınları, Ankara 2012, s.15

önüne geçip engellemek için onları olabilecekler konusunda önceden bilgilendirmek suretiyle insan hayatını kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Koruma ve korunma; insani problemlerin çıkış nedenlerini görerek önceden önlem almayı gerektirir.

Kuran’a göre öncelikle yetkinlik ve yeterliği bozan davranışlardan uzak durmak gerekir. Kazanımların, hakların ve insan onurunun korunması öncelikli ilkedir. Bu anlamda vahiy insanı dünyada kötülüklerden, ahrette ise cehennemden korumayı amaçlamıştır. *Salihlik* vasfı için yapmak kadar yapmamak da önemlidir. Din eğitiminde amaç; bir yandan kişiye değer kazandırma, dince istenen davranışları benimseyerek yapma, bir yandan da dince yapılması istenilmeyen davranışları da yapmama alışkanlığı kazandırma, fitratın bozulmasını ve kendine hemcinslerine ve çevreye yabancılaşmayı önlemek vardır.¹⁷²⁵

Kuran’da bir kavramların veya kavramsal yapının “*ne olduğu*” kadar “*ne olmadığı*” üzerinde de durulmuştur. Aynı zamanda Kuran’da İslam dünya görüşü karşıt dünya görüşüyle birlikte ele alınmış insan davranışları bu iki dünya görüşüne bağlı olarak değerlendirilmiştir. Biz bu iki karşıt yapıyı “*salih amel alanı*”ve “*salih olmayan amel alanı*” olarak isimlendirmiştik. Kuran’da salih amelin karşıtı olarak “*amelün ğayr-i salih*” “*mücrim*”¹⁷²⁶ve “*zulüm*”¹⁷²⁷kavramları kullanılmıştır. Bu durumda insanın kazandığı en değerli eylem olan salih amelin korunması, zayii edilmemesi için salih ameli engelleyen, bozan ve etkisini azaltan davranışları da tanımalı ve bunlardan uzak durmalıdır.

Küfür ve onun ortaya çıkardığı davranışsal ürünler olarak salih olmayan ameller *fesat*, *fisk*, *zulüm*, *isyan*, *bağy*, *habisat*, ve *fahşa* gibi sonuç üretirler.

¹⁷²⁵ Hüseyin Peker, **Din ve Ahlak Eğitimi**, Aksi Seda Matbaası, Samsun 1998, s.14; Okumuşlar, a.g.e., s.52.

¹⁷²⁶ 20. Taha/84/85

¹⁷²⁷ 20. Taha/111

Kuran’da herhangi bir kötülüğün farklı bir yönüne dikkat çekmek için günahlar “*ism*”, “*zenb*”, “*hatie*”, “*cürm*” vesürekli işlenen ve alışkanlık haline getirilmiş “*hıns*” kavramları ile ifade edilmiştir.¹⁷²⁸ Salih olmayan ameller günah olarak her durumda inanç ve davranışta doğruluktan sapma, kötü iş, kötülük, zarar, Allah’a itaatsizlik ve isyan, haddini aşma, hak ihlali, taşkınlık, ifade ederler.

Salih olmayan ameller insanı kendisini gerçekleştirmesine engel olur ve insanı kendisine yabancılaştırır. Allah insan ve çevre ilişkilerini bozarak insana huzursuzluk ve mutsuzluk getirir. Akıl, ruh ve beden sağlığına zarar verir. Özgüven eksikliği ve değersizlik aşılır. Fıtratını bozarak, istemediği hayatı yaşamaya mecbur eder. Alışkanlık haline gelmiş günahlar, kişinin günlük yaşamını, aile hayatını altüst eder. Kibir, yalan, ihanet, hile, gıybet, su’izan, iftira, cimrilik, kendini beğenme, alay, lakap takma, ayıp ve kusurların araştırılması, gıybet gibi birer iletişim engeli olan günahlar insanın bütün ilişkilerini bozarak toplumla sağlıklı ilişkiler kurmasına engel olur. Salih olmayan ameller insanı küçültür, yorar ve yıpratır, insana onur kaybı yaşatır. İnsana öz saygınlığını kaybettirir. Dünya ve ahrette çeşitli kayıplar ve suç üretirler. Salih olmayan ameller, duyu organlarına, insan kalbi ve hissiyatınca hoş karşılanmayan davranışlardır. Yakışksız, biçimsiz, kaba-saba, kırıcı, bozucu ve insan tabiatına zevk vermeyen davranışlardır. Salih olmayan eylemler çok kısa bir süre sahibine yanıltıcı bir tat bıraksa da acısı ve işkencesi ömür boyu sürer.

Gizli ve açık iffete aykırılığı ve her tür hayâsızlığı kapsayan “*fahşa*”, başkasının hakkına tecavüz ve saldırı anlamına gelen “*bağy*”, masum insanları karalamak ve iftira anlamında “*bühtan*”, doğrudan hak çiğneme ve haksızlık yapma anlamında “*zulüm*” birer hak ihlalidir. Kuran’a göre hak ihlali en büyük günahdır.

¹⁷²⁸ Coşkun, a.g.e., ss.55-63.

Dinin en önemli amaçlarından biri de zulmün her çeşidinin ortadan kaldırmak ve adaleti yaşatmaktır.¹⁷²⁹ Salih olmayan ameller *münker* olarak sahih bilgidен yoksun, uydurulmuş, aslı olmayan batıl söz ve uygulamalardır.¹⁷³⁰

Salih olmayan davranışların sonuçlarından biri de bir şey önceden düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu nitelikleri kaybedip değişmesi, bozulması, çürümesi, bir kimsenin itidâl ve doğruluktan sapması, zulüm, karışıklık, anlamına gelen fesattır.¹⁷³¹ Ölçü ve tartıda yanlış yapmak, insanların eşyalarına haksız yollarla el konulması,¹⁷³² Kuran’da fesat ile birlikte geçen davranışlar: Allah’a inananları yolundan alıkoyup ve yolun eğriliğini dileyerek tehdit edip her yolda pusu kurup oturmak¹⁷³³ Allah’a vermiş oldukları sözü kesin bir taahhüt haline getirdikten sonra bozmak, Allah’ın sürdürülmesini emrettiği ilişkileri kesmek¹⁷³⁴ insanları gruplara ayırmak ve kan dökmek¹⁷³⁵ savaş çıkarmaya çalışmak¹⁷³⁶ karışıklık çıkarıp kötülük yapmak¹⁷³⁷ düzen ihlali, dengeyi bozma ve kaos¹⁷³⁸ ölçü tartı ve adaletten uzaklaşma¹⁷³⁹ (insanın) ürünü(nü) ve nesli(ni) yok etmeye çalışmak¹⁷⁴⁰ hırsızlık¹⁷⁴¹ saldırganlık¹⁷⁴² heva’ya uymanın sonuçları¹⁷⁴³ karada ve denizlerdeki tahribat-kirlilik¹⁷⁴⁴ gibi düzen bozucu uygulamalardır.¹⁷⁴⁵ Fesadın sebebi olarak

¹⁷²⁹ 46. Ahkaf/12

¹⁷³⁰ 58. Mücadele/2

¹⁷³¹ <http://www.diyanet.gov.tr/52.Turkish/basiliyayin/dinikavramlaroku.asp?id=487&harf=F> Alındığı tarih 12.12.2011

¹⁷³² 7. A’raf/85, 11. Hud/85

¹⁷³³ 7. A’raf/86

¹⁷³⁴ 13. Ra’d/25

¹⁷³⁵ 28. Kasas/4

¹⁷³⁶ 5. Maide/64

¹⁷³⁷ 29. Ankebut/36

¹⁷³⁸ 21. Enbiya/22

¹⁷³⁹ 11. Hud/85

¹⁷⁴⁰ 2. Bakara/205

¹⁷⁴¹ 12. Yusuf/73

¹⁷⁴² 18. Kehf/94

¹⁷⁴³ 23. Mü’minun/71

¹⁷⁴⁴ 30. Rum/41

¹⁷⁴⁵ 2. Bakara/27

büyüklenme¹⁷⁴⁶ “heva” ya uyma sayılmıştır.¹⁷⁴⁷ Kuran’da fesatçıların sonuna vurgu yapılmış¹⁷⁴⁸ Allah bozguncuları bildiği¹⁷⁴⁹ onları sevmediği¹⁷⁵⁰ ve amellerini düzeltmeyeceği¹⁷⁵¹ bildirilmiştir. Kuran fesadın yayılmasına ve etkisine işaret edilerek fesattan arındırılacak alanı “yeryüzü”¹⁷⁵² olarak gösterir. Çünkü fesatın zararı kişiyle sınırlı kalmaz. Fesatın bireysel olduğu kadar toplumsal ve çevresel etkileri vardır. Fesat doğmamış çocuklara doğaya ve canlılara hatta insanlığın geleceğine büyük zararlar açabilir.¹⁷⁵³

Salih olmayan amellerin sonuçlarından biri de rics-habis-murdarlıktır. Rics kavramı olumsuz anlamda hem inanç hem de davranış olarak kötülük içeren bir kavramdır. Rics; pis şey ve kötü iştir.¹⁷⁵⁴ Salih olmayan amellerin kendileri değersiz olduğu gibi sahibini de dünya ve ahret hayatında değersizleştirir.¹⁷⁵⁵ Manevi temizlik inkar, şirk, nifak gibi kalbi eylemlerden ve günahlardan uzak durmakla sağlanabilir. Allah’a şirk koşmak “*neces*”, içki ve kumar şeytan işi pis işler “*rics*” manevi murdarlık olarak tanıtılmış, şeytanın vesvesesi de kirlilik olarak kabul edilmiştir. Allah kendisine sığınan ve yardım isteyen insanları temizlemek, şeytanın vesvesesini onlardan gidermek ister.¹⁷⁵⁶ Kuran’da temizlenilmesi gerekli konular olarak iffetsizlik¹⁷⁵⁷ başkalarının evlerine izinsiz girme¹⁷⁵⁸ yasak olan şeylere bakma¹⁷⁵⁹

¹⁷⁴⁶ 17. İsrâ/4

¹⁷⁴⁷ 23. Mü’minun/71, 27.Neml/14

¹⁷⁴⁸ 7. A’raf/103

¹⁷⁴⁹ 10. Yunus/40

¹⁷⁵⁰ 5. Maide/64

¹⁷⁵¹ 10. Yunus/81

¹⁷⁵² 2. Bakara/27

¹⁷⁵³ 2. Bakara/205

¹⁷⁵⁴ Coşkun, a.g.e., ss.55-63.

¹⁷⁵⁵ 25. Furkan/23

¹⁷⁵⁶ 8. Enfâl/11

¹⁷⁵⁷ 24. Nur/21

¹⁷⁵⁸ 24. Nur/28

¹⁷⁵⁹ 24. Nur/30

nefsin kirli yanı sayılmıştır.¹⁷⁶⁰ “Nefislerinizi temize çıkarmayın Allah takva sahiplerini bilir”¹⁷⁶¹ ayetinde takvanın gereği olarak türlü günah, haksızlık ve aşırı arzulardan uzak kalmak gerekir.

Salih olmayan ameller tembellik ve boş ve yararsız işlerle zaman geçirmek suretiyle asıl görevin ihmalı şeklinde de tezahür edebilir. İlişkilerin gerektirdiği davranışların yapılmaması ilişkilerin bozulmasına ve yara almasına neden olur. Faydasız, abes işlerle meşgul olmak ve tembellik amelin salihlik vasfını bozar. Görev ihmalinin sebebi gaflet veya nisan olsa bile görevini unutma Allah’ı unutma ile eş tutulmuştur.¹⁷⁶²

Salih olmayan amellere Allah’tan olumsuz bir karşılık vardır. Kulluktaki başarısızlık bütün yaşam alanlarını ve ilişkileri olumsuz yönde etkiler. İnsan-Allah ilişkisi “küfür-tezkib-i’tida” seçimiyle olumsuz bir şekilde gerçekleştiğinde, Allah-insan ilişkisi kopmaz; ancak olumsuz bir süreç başlamış olur. İman etmedikleri takdirde insanları sıkıntılı bir hayat beklemektedir.¹⁷⁶³ İnsan, inkar etse bile canı, malı ve sahip olduğu her şey Allah’ın elindedir. İnsan hayatını Allah’ın mülkünde sürdürmektedir. Kesin dönüş Allah’a dır. Her şeyin ilk ve son sahibi olan Allah’a karşı insanın yapabileceği sadece inkardır. Oysa Allah’ın insana yapabileceği ve vereceği karşılık üzerinde düşünmeye, korkulmaya değerdir. Allah küfrü tercih ederek salih olmayan alanda üretilen amellere olumsuz karşılık verir.¹⁷⁶⁴

Salih olmayan amel sahiplerine Allah’tan gelecek karşılık olarak Kuran’da şunlar sayılmıştır. Dalalet, gazap (öfke, kızgınlık, hiddet)¹⁷⁶⁵ istihza (mecazi anlamda

¹⁷⁶⁰ 53.Necm/32

¹⁷⁶¹ 53.Necm/32

¹⁷⁶² El-Cessas, cilt 2, s.277.

¹⁷⁶³ 6. En’âm/125

¹⁷⁶⁴ 8. Enfal/55

¹⁷⁶⁵ 9. Tevbe/68

inananlarla alay edenlere karşılık vermesi)¹⁷⁶⁶ hud'a (mecazi anlamda kendisini aldatmaya kalkışanlara karşılık vermesi), kuşatma, meskenet(aşırı yoksulluk, vatan ve milletinden sürgün olma)¹⁷⁶⁷ zillet(hor görülme, aşağılanma), hizyun(kötülük, felaket),¹⁷⁶⁸ lanet(hayırdan uzaklaştırma ve iyilikten mahrum etme)¹⁷⁶⁹ adavet¹⁷⁷⁰ beğda(kin), kalplerine ru'b (korku)¹⁷⁷¹ kalplerine hasret¹⁷⁷² kalp katılığı¹⁷⁷³ kalp kirliliği¹⁷⁷⁴ maymunlaştırma(ikinci seviyede canlı formuna sokma)¹⁷⁷⁵ şeytana ibadet ve itaatkarlık¹⁷⁷⁶ helak¹⁷⁷⁷ kalplere ekinne¹⁷⁷⁸ kulaklara vekra¹⁷⁷⁹ intikam¹⁷⁸⁰ şeytanın arkadaşlığı¹⁷⁸¹ unutma ve unutulma¹⁷⁸² başka insanlarla değiştirilme¹⁷⁸³ rics¹⁷⁸⁴ cehennem ve veyl'dir. Allah, salih olmayan amel sahipleri ile kıyamet gününde konuşmaz ve yüzlerine bakmaz.¹⁷⁸⁵ Onların dünyalık geçiminde darlık kıyamet gününde ise onlara körlük¹⁷⁸⁶ vardır. Birçok Kuran ayetinde salih olmayan davranış sahiplerinin ahirette kaybedenlerden olacağı ve "keşke" ifadesi ile çeşitli temennilerde bulunacaklarını, pişmanlıklarının kendilerine fayda sağlamayacağı belirtilir.¹⁷⁸⁷

¹⁷⁶⁶ Lisanu'l Arab, هذا maddesi

¹⁷⁶⁷ Lisanu'l Arab, سكن maddesi

¹⁷⁶⁸ Lisanu'l Arab, خزا maddesi

¹⁷⁶⁹ Mekayisu'l Luğa, لعن maddesi <<<http://www.baheth.info/all.jsp?term=2#لعن>>> Erişim:24.01.2012

¹⁷⁷⁰ 2. Bakara/98

¹⁷⁷¹ 3.Ali İmran/151

¹⁷⁷² 3.Ali İmran/158

¹⁷⁷³ 5. Maide/13

¹⁷⁷⁴ 5. Maide/41

¹⁷⁷⁵ 5. Maide/60

¹⁷⁷⁶ 5. Maide/61

¹⁷⁷⁷ 17. İsra/17

¹⁷⁷⁸ 17. İsra/46

¹⁷⁷⁹ 17. İsra/46

¹⁷⁸⁰ 30. Rum/47

¹⁷⁸¹ 43. Zuhruf/36

¹⁷⁸² 45.Casiye/34, 59. Haşr/19

¹⁷⁸³ 47. Muhammed/38

¹⁷⁸⁴ 9. Tevbe/125

¹⁷⁸⁵ 3.Ali İmran/77

¹⁷⁸⁶ 20. Taha/124

¹⁷⁸⁷ 67. Mülk/8; 6. En'âm/27; 89.Fecr/24; 2. Bakara/ 167; 69. Hakka/27; 69. Hakka/25; 39.Zümer/58; 33. Ahzab/66; 25. Furkan/27; 25. Furkan/28; 67. Mülk /10

VI. BÖLÜM: SONUÇ ve ÖNERİLER

1.Sonuç

Bu çalışmada salih amel kavramı teolojik arkaplanı, kavramsal çerçevesi ve öğrenme ortamı ile ele alınmış aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Salih amel inanan insan davranışdır. İnsan davranışlarının arka planında eyleme hazırlayan nedenler bulunur. Yine insan davranışları bir sonuç ortaya koyarlar. Salih amel kavramının iyi anlaşılabilmesi için hem salih amelin üretildiği arkaplanın hem de sonuçlarının iyi analiz edilmesi gerekir. Salih amelin arka planında vahyin ortaya koyduğu hakikat sistemi ve insanın bu hakikat karşısında sorumluluğunu kabul etmesi anlamına gelen iman kavramı yer alır. İman tasdik ve ikrar yanında, duygu, düşünce, değer ve bağlılıktır. Salih amel imanı temsil gücüyle *“hakikatin ufuklar ötesi-gaybi yönünü günlük yaşam ile”* birleştirir. Böylece insan eyleminde *“madde ve mana”* iç içe girmiş olur. Salih amelin hak kavramı ile olan bu ilgisi onu herhangi bir davranış olmaktan çıkarır. Salih amelin arkaplanında, insanın kendisinin ve eyleminin değerli-önemli olduğunun farkına varmayı sağlayan bir bilinç bulunur. Bu bilinç, bütün çağlarda dinin insanlığa gülümseyen yüzünü görmeyi, Allah’ın dostluk ve sevgi çağrısına uymayı, Peygamberimizin rahmet elini tutmayı, iyilik, güzellik ve doğruluk ile yoğrulmuş insan yaratılışı ve vicdanın sesini dinlemeyi, aklını ve gönlünü birlikte doyurmayı, birlikte mutlu olmayı ve en önemlisi ise hiç kimseden bir şey beklemeden kendi eylemiyle dünyayı ve ahreti güzelleştirmeyi amaçlayan bir bilinçtir. Bu cennet

inanan insanın güleryüzü, iyilik, güzellik ve doğruluk ile yansımış hali, ihtiyacı olana rahmet eli, bilgiye doymuş zihni ve kalbi, içinde yaşadığı çağın dili ve gerçekleştirdiği salih amel ile inşa edilebilir.

2. İnsanın Allah, insan ve çevre ilişkileri bağlamında yapılacak bir tasnif salih amel kavramının kavramsal çerçevesini ortaya koyması için oldukça elverişli bir tasniftir. İnsan yaşamının kalitesini ve özünü salih amel ürettiği ilişkileri oluşturur. İnsan-Allah ilişkisinde Kuran’da geçen kavramlar diğer ilişkilerdeki salih amel içerikli kavramları kapsar. İnsanın kendisi, Allah, insan ve çevre ile ilişkilerinin geliştirilmesinde salih amel anlayışından yararlanılabilir. İnsan-Allah ilişkisinde ortaya çıkan *ibadet, şükür, zikir, itaat* kavramları toplam başarı olarak “*takva*” kavramında birleşir. İnsan-insan ilişkisinde ortaya çıkan *hayır, hasene, maruf ve tayyibat* kavramları da toplam başarı olarak “*birr*” kavramında birleşir. Takva birr kapsamını kapsadığından insanın Allah katındaki değeri takvasına göre belirlenir.

3. Salih amel kavramının sahih bilgi, yararlılık, denge, temizlik, içtenlik, sabır, tevekkül, estetik, yapıcılık, uygunluk ve dua gibi sözlük anlamını aşan nitelikleri vardır.

4. Salih amel kavramının anlam içeriği vahyin geliş sürecinde ve vahiy sonrasında sürekli genişlemiştir. Buna bağlı olarak salih amel kavramına yapılan tanımlar da insan ilişkilerinin zenginleşmesi ve yaşam faaliyetlerinin çeşitlenmesiyle genişletilmiştir. Salih amel kavramı ilk dönem tefsirlerinde daha çok Allah insan ilişkisi ile tanımlanırken son yüzyılda salih amel kavramının tanımı evrensel boyutlarda yapılmıştır.

5. Salih amel kavramının anlam içeriği bireylerin ve toplumların içinde bulundukları şartlar, imkanlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeni sahipleri tarafından doldurulur. İnanan insan yeni öğrenme ortamlarında bu kavramların içini kendi özel yaşantıları ile sürekli geliştirip dolduracaktır. Salih amel geliştirilmeye içeriğinin zenginleştirilmesine müsait bir kavramdır. Salih ameller insanın üreteceği her türlü iyiye, iyiliğe ve gelişime açıktır.

6. Salih amel kavramının nitelikleri, sürekliliği, çeşitliliği ve kapsamı ile insanın nitelikleri ve yaratılış özellikleri dikkate alındığında salih amel kavramının öğrenilmesi yaşam boyu devam eder. Bu nedenle salih amel kavramı öğrenme ortamına taşınırken yaşam boyu öğrenme felsefesinden yararlanılabilir.

7. Salih amel çerçevesinde yaşam boyu öğrenme bir süreçtir ve öğrenmenin malumat, bilme-anlama, duygusal, değer üretme, uygulama ve yansıtma düzeyleri vardır. Salih amelin ortaya çıkarken duyu organlarının etkin kullanılması, aklın işlevselliği, ayet okuryazarlığı, duygusal bağlılık ve değer yapılandırması düzeylerinden geçer ve yansıtma ile bilgelik düzeyinde yaşam boyu devam eder. Dinin tanıklığı salih amellerle gerçekleştirilir. Din eğitimcilerinin bilgelik ve tanıklık görevleri vardır.

8. Salih amel sonuçları itibari ile insana kendisi, Allah, insan ve çevre ilişkilerinde yetkinlikler kazandırır. Salih amel inancı ve anlayışı insanın önüne öylesine kapsamlı ve zengin bir yetkinlik alanı açar ki insan bulunduğu her konumda yaptığı her işi ve her ilişkiyi salih amele dönüştürebilir. Yetkinlik alanları dikkate alındığında salih amel anlayışı; insanın kendisini ve Rabbini tanımasına, Allah ile doğru iletişim kurmasına, sürekli ve canlı olan bu ilişkiyi

sürdürmesine, insanı ve insan yaşamını bütün yönleri ile dikkate alan bütüncül bir dünya görüşü geliştirmesine, diğer insanları anlamasına-değer vermesine, doğru bir şekilde iletişim kurmasına, sosyal sorumluluk bilinci ile iyilik ve güzellik üretilip paylaşmasına, kişilerarası iletişim becerilerinin gelişmesine, sosyal, siyasal, ekonomik, mesleki ve evrensel alanlarda insanlığa olumlu katkılar sunmaya ve bu alanlarda yaşanan problemleri çözmeye, bireysel-toplumsal ahlak ve hoşgörü becerilerini kazanmaya, toplumsal sorunlara ilgi duymaya ve çözümünü için destek vermeye, tüm canlılar için sağlıklı ve temiz bir çevrenin yaşatılmasına, doğal güzelliklerin korunmasına yardımcı olabilir.

9. Geleneksel olarak dinin yasaklarından hareketle ortaya konulmuş olan *dinin amaçları* salih amel kavramının insana kazandırmayı amaçladığı yetkinliklerle birlikte daha iyi anlaşılır ve dinin amaçlarında bütünlük sağlanmış olur.

10. Salih amel kavramı dinin ve dini kavramların anlaşılmasına yardımcı olabilecek bir kavramdır. Bütüncül bir İslam dünya görüşünün oluşturulmasında, sahih bir din anlayışının geliştirilmesinde, dini kavramların sistematik bir biçimde anlaşılmasında ve din eğitimi çalışmalarında salih amel kavramının merkezi bir yeri vardır.

2. Öneriler

1. Din Eğitimi bilimi, dini kavramların öğrenilmesinde ve öğretilmesinde ilahiyat bilimlerinin akademik çalışmaları ile yaşanan hayat ve günümüz insanı arasında köprü görevi üstlenebilir. Yalnızca okul ve cami ortamı düşünüldüğünde bile din eğitiminin adeta sınırsız, gelişmeye açık ve çok emek isteyen bir alan olduğu aşîkârdır. İlahiyat bilimlerinin bu anlamda din eğitimi alanına, kendi alanlarıyla ilgili özel katkılar sunması ve destek vermesi önemlidir. Din eğitimi bütün ilahiyat bilimleri için işlenme, biçimlenme ve öğrenme ortamlarından hayatın içine transfer alanı olabilir. Bu nedenle Temel İslam Bilimcileri ile Din eğitimi Bilimcilerinin ortak, birbirini tamamlayan çalışmalar yapmaları gerekir.

2. Dini kavramların içeriklerinin doğru doldurulması yalnızca dil ilişkisi üzerinden yapılması yeterli değildir. Vahyin genel amaçlarının tespiti, vahye bütün olarak bakmayı ve anlamayı gerekli kılar. Bu nedenle ilk olarak; vahye ait bir kavramın anlaşılmasında, öncelikle vahyin genel amaçları dikkate alınmalıdır. Vahyin genel amaçlarının anlaşılmaması; vahyin amaçlarının yok olması, ayrıntılarda kaybolması tehlikesi yanında, dinin anlaşılmasını da zorlaştırır. Dinin anlaşılabilirliği ve açıklığı, onun genel amaçlarının bilinmesine bağlıdır. Bu sayede bütün olarak sistem daha iyi anlaşılacak ve kavramın sistem ile ilişkileri ortaya çıkarılacaktır. İslam dünya görüşü ve din anlayışının geliştirilmesi, dinin amaçlarının belirginleşmesi ve dinin daha kolay anlaşılması salih amel perspektifinden bakmayı gerekli kılar.

3. Dini kavramların öğrenilmesi her çağın kendi koşullarına uygun sürekli değişip gelişen bir din eğitimi felsefesi ve dünya görüşü ile

mümkündür. Din eğitimi; insan araştırmalarını, eğitim araştırmalarını ve din alanında yapılan araştırmaların sonuçlarını bir bütün halinde analiz ederek alanında kullanır. İnsanın ihtiyaçları diğerk bir unsur olarak bu yapının dördüncü ayağıdır. Bu bakış açısı bütüncül bir dünya görüşü ve eğitim felsefesi ile dine ve dini kavramlara bakmayı gerekli kılar. İslam dininin temel kaynağı olan Kuran, insan hayatını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Beşeri bilimler, Kuran'ın nazil olduğu dönemde günümüzdeki gelişim düzeyinde ve çeşitlilikte değildi. Kuran'ın ele aldığı ve üzerinde durduğu beşeri konuların bir kısmı, günümüz sosyal bilimlerin çalıştığı konularla ortaktır. Bu nedenle insan ve davranışları ile ilgili bazı konular hem dini hem de ilgili bilim alanını ilgilendirmektedir. Dini kavramlar çalışılırken ilgili bilimsel alanlardan yararlanmalıdır.

4. Kavramların netliğini fotoğraf kalitesine ve görme durumuna benzetebiliriz. Fotoğrafın netliği kadar, gözün görme nesnesine odaklanması görme netliği ve görme koşullarını oluşturan ortam da önemlidir. Bu örnekten hareketle kavramların anlaşılmasında bilgisel netlik yeterli değildir. İnsanın ön kabullerden, şartlanmışlıklardan ve düşünme alışkanlıklarından mümkün olduğu kadar uzaklaşması ve özgür bir bakış oluşturmaları gerekir. Ön kabuller, şartlanmışlıklar ve düşünce alışkanlıkları zihinsel ve duygusal süzgeçler ve filtreler olarak görev yaparlar. Kavramsal netliği oluşturmak için insanın yeni bakış açıları geliştirmesine ve öğrenmesine engel olan bu filtre ve süzgeçlerden olabildiğince uzaklaşmak, yapılacak işe odaklanmak, görme netliğini sürekli kontrol etmek, anlama koşullarını yaşam boyu geliştirmek gerekir.

5. Din Eğitimi alanında yaşam boyu öğrenme özendirilmelidir. Örgün eğitim, yaşam boyu öğrenmeye hazırlık olarak görülmeli, öğrenmenin bir süreç olduğu bilinci yerleştirilmelidir. Her yaşta insan için öğrenme fırsatları ve öğrenme ortamları oluşturulmalı ve çeşitlendirilmelidir. Her yaşta ve farklı düzeylerde öğrenmeye istek uyandıracak etkinlikler düzenlenmelidir.

6. Salih amel kavramı farklı öğretim ortamları açısından üzerinde çalışılmalı din eğitimi programlarında bütün düzeylerde salih amel kavramına daha fazla yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

- ABDİSSELÂM, İzzeddîn Abdül'Azîz bin, **El Fevaid Fi İhtisari'l Mekasit (Kavaidu's Suğra)**, Daru'l Fikr Yayınları, Dımaşk 1996.
- ABDUH, Muhammed, *Tefsire Mukaddime*, Çeviren: İsmail Cerrahoğlu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1956, cilt: V, sayı: 1/4, s. 184-188.
- ABDULGANİ, Abdulkasud, "İbn-i Sînâ'da Ölümsüzlük-Hulûd Problemi ve Mead'ı Anlamasına Olan Etkisi", Çeviren: Selim Özarslan, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, sayı: 4, s. 279-314.
- ACAR, Faik, **Din İnanç ve Bilinç**, Berfin Yayınevi, İstanbul 2005.
- AÇAR, H. Rahman, "Kur'an'ın Bilgisinden Bilgi Bilimine", **I. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu**, 03/05 Şubat 1995, 1995, s. 261-267.
- AÇIKGENÇ, Alparslan, "Yenileşmenin felsefi temelleri karşısında İslam medeniyeti", **I. Uluslararası Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, İslam, Gelenek ve Yenileşme = Islam, Tradition and Change**, 1996, s. 273-285.
- ADALI, Oya, **Anlamak ve Anlatmak**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003.
- ADIGÜZEL, Mehmet, "Kur'an'ı Anlama Olgusu", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, sayı: 24, s. 75-92.
- ADIGÜZEL, Nuri, "İslam Felsefesinde "İlet" (Neden) Kavramı", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, cilt: VI, sayı: 2, s. 157-177.
- AK, Ahmet, **Maturidi ve Maturidilik**, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008.
- AKARSU, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.
- AKÇAY, İdil, "Farklı Ülkelerde Okul Öncesi Öğrencilerine Yönelik Çevre Eğitimi" <http://www.belgeler.com/blg/phd/farkli/ulkelerde/okul/oncesi/ogrencilerine/yonelik/>
- AKDOĞAN, Ali, "Değişim Sürecinde İslami Algılamalardaki Farklılaşmaların Sosyolojik Etüdü", **EKEV Akademi Dergisi / Sosyal Bilimler** /, 2002, cilt: VI, sayı: 13, s. 17-42.
- AKSAN, Doğan, **Anlambilim**, Engin Yayınevi, Ankara 1998.
- AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)**, TDK, Ankara, 1995.
- AKSEKİ, Ahmed Hamdi, **Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı**, Sadeleştiren: Ali Aslan Aydın, Ankara
- AKSOY, Yavuz, **Modern Mantık**, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları. İstanbul 1995.
- AKSOY, Mustafa, **"Hayat Boyu Öğrenme ve Kariyer Rehberliği İlkelerinin İstihdam Edilebilirliğe Etkileri: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama"**. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2008.

- AKTAN, Hamza, “Çağdaşlaşma Sürecinde İslam Hukuku, İslam ve Modernleşme”, **II. Kutlu Doğum Toplantısı**, İsam Yayınları, İstanbul 2007, s. 167-180.
- AKYÜREK, Süleyman, “Din Eğitiminde Kur’an Kavramlarının Öğretimi”, **Tokat’ta Kur’an Günleri X. Kur’an Sempozyumu: Kur’an ve Eğitim**, 12/13 Mayıs 2007/Tokat, 2008, s. 85-106.
- , **Din Öğretiminde Kavram Öğretimi**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- ALAGÖZ, Selda Başaran, “Küresellesme Sürecinde Öğrenen Ve Öğreten Pazarlama” <<<http://www.gau.edu.tr/bildiriler/Bildiri6.pdf>>>
- AL-ATTAS, Seyd Muhammad Naquib, “İslam’da Mutluluğun Anlamı ve Yaşanması”, Çeviren ŞabanAliDüzgün, *Konya’da Kur’an Günleri, IX. Kur’an Sempozyumu Kur’an’da Ahlâkî Değerler*, 14/16 4. Nisan 2006/Konya, 2007, s. 31-47.
- ALBAYRAK, Halil, “Elmalılı Hamdi Yazır’a Göre Kur’ân’da Din Kavramı”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, 4/6 Eylül 1991, 1993, s. 281-289.
- ALBAYRAK, Halis, **Kuran’da Gayb İnsan İlişkisi**, Şule Yayınları, İstanbul 1996.
- ALBAYRAK, Kadir, “Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları”, **Dinî Araştırmalar**, 2002, cilt: IV, sayı: 12, s. 87-107.
- ALLPORT Gordon W., **Birey ve Dini**, Elis Yayınları, Çev: Bilal Sambur, İstanbul 2004.
- ALPER, Ömer Mahir, “İslam, Akıl ve Hakikat”, **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2010, cilt: VII, sayı: 3, s. 39-72.
- ALPYAĞIL, Recep, **Kimin Tarihi Hangi Hermönetik**, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003.
- ALTAŞ, Nurullah, “Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi (Çokkültürcülük Kavramı Etrafında Bir Analiz)”, **Dinî Araştırmalar**, 2003, cilt: VI, sayı: 17, s. 215-240.
- ALTINÖRS, Atakan, **Dil Felsefesine Giriş**, İnkılâp yayınları, İstanbul 2003.
- ALTINTAŞ, Ramazan, **Kuran’da Hidayet ve Dalalet**, Pınar Yayınları, İstanbul 1999.
- , “İslami Gelenekte “el Hayatü’l-Dünya” Kavramını Anlama Biçimleri, **Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu** 06/08 Eylül 2002, Çorum, G.Ü.İ.F. Yayınları 2003.
- ALTINTAŞ, Ramazan, “Nass Karşısında Aklın Değersel Sorunu”, **Kelam Araştırmaları** 1:1 (2003), s. 11-20.
- ALTUĞ, Taylan, **Dile Gelen Felsefe**, YKY, İstanbul 2001.
- ALTUNTAŞ, Abdurrahman, “Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri’nde Şura Kavramının Ele Alınışı”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derg.**, 2012, cilt: I, sayı: 2
- ALUSİ, **Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’u’l-Mesânî**, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1993.
- ALYAĞIL Recep, **Fark ve Yorum**, İz yayıncılık, İstanbul 2009.

- ANTONIO, Ma. Lilia, "Values Education, Self/Awareness, Good Citizenship & Governance", <<[<http://images.norbybautista.multiply.multiplycontent.com/attachment/0/Ta48sQooCzkAACgNUMI1/Lesson%202%20%20Values%20Education%20Morals%20Citizenship.pdf?key=norbybautista:journal:20&nmid=436309148>>](http://images.norbybautista.multiply.multiplycontent.com/attachment/0/Ta48sQooCzkAACgNUMI1/Lesson%202%20%20Values%20Education%20Morals%20Citizenship.pdf?key=norbybautista:journal:20&nmid=436309148)>>
- ARABACI, Fazlı, "İslâm'da Dini Bilginin Toplumsal Bağlamı", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, cilt: III, sayı: 5, s. 1-16.
- ARABACI, Fazlı, "Küreselleşmenin Düşünsel Arkapları ve Sosyolojik Yansımalar, *Dinî Araştırmalar*, 2006, cilt: IX, sayı: 25, s. 13-30.
- ARGÜDEN, Yılmaz, "Yaşam Kalitesi için Stratejik Liderlik", <<http://www.arguden.net/arguden/UserFiles/File/kitaplar/KEYS/TO/GOVERNANCE/KITAP/SUNUMU.pdf>>
- ARIK İ. Alev, **Öğrenme Psikolojisine Giriş**, Dergah Yayınları, İstanbul 1995
- ARSLAN, Ahmet, **Felsefeye Giriş**, Vadi Yayınları, İstanbul 2002
- ARUOBA, Çelik, "Çevre Ekonomisi-Gelişme Ekonomisi", **İnsan Çevre Toplum**, Hazırlayan Ruşen Çelik, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s.143
- ASLAN Abdulgaffar, Kelam'da İlhamın Bilgi Değeri, *S.D.Ü.İ.F.D.*, Yıl 2008, sayı 20, s.29
- AŞIK, Nevzat, **Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2007, s. 197-199.
- AŞIK, Nevzat, "Sünnet ve Değişim İsimli Tebliği", **Türkiye Diyanet Vakfı, Kutlu Doğum Haftası**, 2002.
- ATALAY, Mehmet, **Akıl ve Sezgi**, İz yayıncılık, İstanbul 2009.
- ATARI, Walid, Gadamer'in Yorumlama ve Hakikat Teorisi. , *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2000, cilt: V, sayı: 8, s.69-76.
- ATAY Hüseyin, **Cehaletin Tahsili**, Atay Yayıncılık, Ankara 2004.
- ATAY, Hüseyin, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983.
- , "Bilgi Teorisi(İmkânı) ", *A.Ü.İ.F.D.*, Cilt XXIX, s. 1-40.
- ATEŞ, Süleyman, **Kuran Ansiklopedisi**, Kuram Yayınları, İstanbul.
- ATEŞ, Ali Osman, **Kuran ve Hadislere Göre Şeytan**, Oğul Matbacılık, İstanbul 1995.
- AVIS, Abdu'l Halim, **Mustalihatı Ulumu'l Kuran**, Daru'l Vefa, 2002.
- AY, Mahmut, Kelam'da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 52/1 (2011), s. 49-68.
- AYDIN, Mehmet, **Din Felsefesi**, 9. Baskı, İzmir 1999.
- AYDIN, Ömer, **Kuran-ı Kerimde İman-Ahlak ilişkisi**, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

- AYDIN, Azize, **Dil-Tarih Ve Coğrafya Fakültesi Öğrencilerinin Değer Hiyerarşileri İle İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Hiyerarşilerinin Karşılaştırılması**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- AYDIN, Fatih, “Ortaöğretim Öğrencilerinin Coğrafya Derslerinde Kullandıkları “Örenme Stratejileri”
http://www.turkitudies.net/Makaleler/359981294_15Ayd%c4%b1n%20Fatih.pdf
- AYDIN, Mahmut, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam, Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları”, **Dinler Tarihi Derneği Yayınları**, 2004.
- AYDIN, Mehmet, “Gazali’nin Dil Felsefesinin Dayandığı İlkeler ve Kavramsal Uzanımları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [DÜİFD]**, 2009, sayı: 30, s. 9-33.
- AYDIN, Mustafa, “İ’tizal Tarihçelcilik ve İslam”, **Marife Bilimsel Birikim**, Yıl:3 Sayı:3, 2003, s.376.
- AYHAN, Halis, **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule yayınları, İstanbul 1995.
- AYSAL, Jale, **Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim**, Doğan Ofset, İstanbul, 1990.
- BACANLI, Hasan, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.
- BAKKAL, Ali, “İslâm Hukukuna Göre Hakkın Menşei”, **Köprü Dergisi**, Güz 2006 s.96
<<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=803>>>
- BARDAKÇI, Mehmet Necmeddin, “Ebu Tâlib El/Mekkî’de İrfanî Bilgiye Yükseliş”, S.D.Ü.İ.F.D. Yıl:2008, Sayı 21, s.88.
- BASHARAT Tahira & Hafız Muhammad Iqbal/ Feriha Bibi, “The Confucius Philosophy and Islamic Teachings of Lifelong Learning: Implications For Professional Development of Teachers”, **Bulletin of Education and Research** June 2011, Vol. 33, No. 1 pp. 31-46.
- BAŞARAN, Ethem, **Örgütsel Davranış**, Ekinoks Yayınevi, Ankara, 2000.
- BAYLAN, Emel, “Doğaya İlişkin İnançlar, Kültür ve Çevre Sorunları Arasındaki İlişkilerin Kuramsal Bağlamda İrdelenmesi”, Examination of Connections Among Nature Believes, Culture and Environmental Problems In Theoretical Context, <<<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/47/1155/13592.pdf>>>
- BAYRAKLI, Bayraktar, “Fârâbî’nin Eğitim Felsefesinde “Adâlet” Kavramı”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1987/1988, sayı: 5-6, s. 231-240.
- BAYRAKLI, Bayraktar, **Kuran’daki Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları**, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 1999.
- BEKAROĞLU, Mehmet, Bir Anahtar Kavram: Akıl, 1. **İslam Düşüncesi Sempozyumu, Bildiriler / Tartışmalar**, 1995.

- BİÇER, Ramazan, **Küreselleşen Çağda İslam**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2010.
- BİÇER, Ramazan, “Matürîdî’ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt: VIII/1, Haziran, Sivas 2004, s. 41-59.
- BİLGİZ Musa, **Kuran Açısından Vicdan ve Değeri**, Beyan Yayınları, İstanbul 2007.
- , “Kur’an’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, sayı: 25, s. 205-232.
- BİLGİZ, Musa, “Kuran’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, A.Ü.İ.F.D., SAYI:20 2003, s. 129-158.
- BİRCAN, İsmail ve diğerleri, “Kamu Etiği” http://library.atilim.edu.tr/kurumsal/pdfs/100412_3.pdf
- BİRCAN, Hüseyin, “İslam Ahlak Felsefesinde ”En Yüce Gaye” Kavramı ve Ahlakî Değerlerin Belirlenimi”, **İslâmî Araştırmalar**, C. 16, S.3, Ankara 2003: 139-150
- BOZKURT, Nejat, **Kavramların Evrimi**, Say Yayınları, İstanbul 2008, s.421.
- BULUT, Mehmet, Hidayet-Dalalet ve İnsanın Sorumluluğu, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1995, sayı: 9, s. 229-260.
- CANDAN Abdülcelil, **Kuran’da Hak/Batıl Mücadelesi**, İki Kaynak Yayıncılık, Ankara 2000.
- CEHRAMİ, Mehdi Bakırî, Muhammed, “**Nazariyyatu’l Mekasidinde’l İmam Muhammed Tahir bin Aşur**”, The International Institute Islamic Thought, Herndon, U.S.A, 2004.
- CEVDET Abdullah, **Fünun ve Felsefe**, Çizgi Kitabevi, Konya 2009.
- CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2010.
- CİHAN, Kamil, Ahmet, Orhon Yazıtlarındaki "Bilge" Terimi Üzerine, **Felsefe Dünyası**, 2002, sayı: 35, s. 89-101.
- COHEN, Jonathan, “Social, Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being” <http://www.schoolclimate.org/climate/documents/policy/cohen/HE/Paper/7/06.pdf>
- COŞKUN İbrahim, **İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi**, Tekin Kitabevi, İstanbul 2000.
- CÜCELOĞLU, Doğan. **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- ÇAKMANUS Serkan, *İnsan Kaynaklarında Yetkinlik Sisteminin Kurulması* http://www.sbe.deu.edu.tr/icerik/tez_ozetleri/2011/6789_2011/htae_2011.pdf
- ÇALIŞKAN, Mehmet, “Kur’an’da Hikmet Kavramı”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2001, cilt: I, sayı: 2, s. 89-119.
- ÇANKI, Mustafa Namık, **Büyük Felsefe Lügatı**, Cumhuriyet Mat., İstanbul 1954.

- ÇELEBİ İlyas, “Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri” Toplantısı, “Modern Dnem Kelam Çalışmalarının Sorunları”, *İsam Yayınları*, İstanbul, 2007 s. 73-104.
- ÇELEBİ, İlyas, İslam İnancında Gayb Problemi, *M.Ü.İ.F.Y.*, İstanbul 1996.
- , “Kur’ân/ı Kerim Perspektifinden İnsan Ötesi Varlıklarda Sorumluluk Bilinci”, **Kur’ân/ı Kerim’de Mes’ûliyet** [*Kaynağı, Sınırları, Sonuçları*], 2006, s. 435-452.
- ÇELİKKIRAN, Ahmet, **Çevre Sorunları ve Eğitim**, A.Ü.S.B.E. YLT, Ankara, 2007
- ÇEPEL, Necmettin & ERGÜN, Celal, “Temel Çevre Sorunları”<<http://tr.scribd.com/doc/39054589/TEMEL-CEVRE-SORUNLARI>>
- ÇETİN, Şaban, “Değişen Değerler ve Eğitim”, **MEB Dergisi**, Sayı 161, Ankara 2004.
- ÇINAR, Aliye, “Modern Zamanların Değer Arayışı: Varlık-Bilgi-Değer Birliğinin Önemi”,<<http://www.dem.org.tr/ded/11/DED11mak3.pdf>>
- ÇINAR, Zehra, “Yetkinlik Bazlı Performans Değerlendirme”, <<http://www.makaleler.com/76.İnsan/kaynaklari/makaleleri/yetkinlik/bazli/performans/degerlendirme.htm>>
- ÇOBAN, Gül Ünal & ERGİN, Ömer, “Bilimsel Bilginin Varlık Alanına Modellemeye Dayalı Öğretimle Bakış”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Bahar 2011, Cilt 9, Sayı 2, s.214
- ÇOLAKOĞLU, Jale, “Yaşam Boyu Öğrenmede Motivasyonun Önemi”, M.E.D., SAYI 155/156, 2002.
- DAĞ, Mehmet, “Eş’ari Kelamında Bilgi Problemi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi”, IV. Ankara 1980, s. 97-114.
- DALKILIÇ, Mehmet, **İslam Mezheplerinde Ruh**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- DAVUDİ, Mahmud, “İslami Bilgi Külliyyatının Ruhundaki Yansımalar ve Yeni Bilimin Yükselişi”, **İslami Sosyal Bilimler Dergisi**, İnkılap Yayınları, cilt 2, 1994, S.I, s. 69-80.
- DEMİR, Ömer & ACAR. Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, İstanbul, 1997.
- DEMİRCİ, Muhsin, **Kuran ve Yorumu**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- , **Tefsire Giriş**, İsam Yayınları, İstanbul 2009.
- DEMİRKOL, Murat, “Seyyid Hüseyin Nasr’a Göre Ezeli Hikmet ve Geleneksel İslam”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51:2(2010), ss. 271-290
- DERVEZE, İzzet, **Kuran Cevap Veriyor**, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999.
- DİLBER, Orhan, **Kavram sözlüğü**, Editör: Fikret Başkaya, Maki Basım Yay., Ank. 2006.

- DİLMAÇBülent, “Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, S.Ü.S.B.E Eğ. Bil. Fak. Konya 2007.
- DİRİCAN, Murat, “Öğretmen Ve Öğrencilerin Liderlik Algılamaları Üzerine Bir Alan Araştırması”, G.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Y.L.T., 2007.
- DUMAN, Zeki, “Tefsirin Yöntemi Açısından Tefsir Ürünlerinin Sınıflandırılması Tartışması” Başlıklı Bilidirinin Müzakeresi, , İslami İlimlerde Terminoloji Sorunu Toplantısı, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Eylül 2006.
- DUMAN, M. Zeki, Nur Suresi’nin 35. Ayetinin Tefsir ve Te’vili Bağlamında Allah’ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2005, sayı: 3, s. 7-42.
- DUMLU Ömer, **Kuran’da Bazı Kavramlara Bakış**, Anadolu Yayınları, İzmir 1999.
- , Ömer, **Kuran’da Salah Meselesi**, DİB Yayınları, Ankara 2009.
- DURKHEİM, Emile, **Ahlak Eğitimi**, Çev: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2004.
- DÜZGÜN Ali, Şaban, “Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)”, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, 2011, cilt: IX, sayı: 2, s. 176-194.
- , “Dinlerin Şehirleşme Kabiliyeti”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, 2009, cilt: VII, sayı: 2, s. 1-10.
- , Ali, Şaban, “Evrensellik Kuramı ve İslâm Düşüncesindeki Yeri (Etimolojik Tahlil)”, **Diyanet İlmî Dergi**, 1996, cilt: XXXII, sayı: 2, s. 55-66.
- , Ali, Şaban, “Maturidi’nin Kur’an Yorum Yöntemi”, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, 2012, cilt: X, sayı: 1, s. 27-44.
- , ŞabanAli “İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, 2006, cilt: IV, sayı: 2, s. 13-42.
- , ŞabanAli, “Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, 2003, cilt: I, sayı: 1, s. 97-199.
- , ŞabanAli, “Bir Problem Alanı Olarak Metafizik ve Metafiziksel Olmayan Bir Teolojinin İmkânı”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, 2003, cilt: I, sayı: 2, s. 9-27.
- , ŞabanAli, “Din-Bilim İlişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, 2006, cilt: IV, sayı: 1, s. 51-62.
- , ŞabanAli, Kur’an’ın Tevhid Felsefesi, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2005, cilt: III, sayı: 1, s.3
- , ŞabanAli, “Tecrübe, Dil ve Teoloji: Dinî Tecrübe’nin Teolojik Yorumu”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Derg.**, 2004, cilt: V, sayı: 13, s. 99-118
- EATON, Gai, **İslam ve İnsanlığın Kaderi**, Çev: İhsan Duru, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009.

- ED-DESUKÎ, Faruk Ahmet, **El-Kada ve'l Kader fi'l İslam**, Daru'l İ'tisam, 1985.
- EL-BİKAİ, Ömer “**Nazmü'd-Dürer**”, Kahire 1413/1992.
- EL-CEZÂİRÎ, Ebubekir, **Eyseru't'tefasîr**
<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=10&tTafsirNo=66&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=115>.08.2011
- EL-KATTÂN, **Tefsiru Teysîru't-Tefsîr'i**, <<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=9&tTafsirNo=68&tSoraNo=103&tAyahNo=3&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>>15.08.2011
- EL-RAZÎ, Ebu Bekir Muhammed ibn Zekeriye, **Mefatih'ul-Gayb Tefsiri** Asr Suresi, 4. Ayet Tefsiri <<http://www.multimediaquran.com/quran/52.Turkce/103/103/razi.htm>>20.12.2011
- EL-BEĞAVÎ, Ebu Muhammed el-Huseyin b. Muhammed b. Mesud, **Tefsiru'l-Begavi: Mealimu't/Tenzil**
- EL-GAZZALÎ, Ebû Hamid b. Muhammed, “**el-Munkızmine'd-Dalâl**”, *Mecmûatü Resâilî'l-İmâm el-Gazzâlî*, Beyrut, 1998
- EL-GAZZALÎ, Ebû Hamid b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mısır 1306.
- EL-HANEFÎ, İbn Ebi'l İzz, **El-Akidetü't Tahaviyye** ve Şerhi, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Guraba Yayınları, İstanbul 2002.
- EL-HASENÎ İsmail, **Nazariyyatu'l Makasit, El Ma'hadu'l Alemi Li'l Fikri'l İslami**, Herndon/ Virginya, A.B.D, 1995.
- EL-ISFAHÂNÎ, Râğıb, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- ELİK, Hasan, **Dini Özünden Okumak**, M.Ü.İ.F.Yayınları, İstanbul, 2004.
- EL-KARADAVÎ, Yusuf, **Fıkhu'l Evleviyyât**, İz Yayıncılık, Abdullah Kahraman, İstanbul, 1994.
- EL-EYYUBÎ, Muhammed Sa'd bin Ahmed bin Mesud, **Mekasidu's Şeriatî'l İslamiyyeti ve Alakatiha bi'l Edilleti's Şeriatî**, Daru'l Hicre, Riyad, 1998.
- ER-RAYSUNÎ, Ahmed, Nazariyyatu'l Mekasid Inde'l İmam-ı Şatibi, **el Ma'hadu'l Alemi li'l Fikri'l İslami**, Herndon, Virginia, U.S.A.
- ERBİL, Oğuz, “Öğrenci Merkezli Eğitim” <<http://uretim.meb.gov.tr/EgitekHaber/s76/yazarlar/Oguz.htm>>
- ERDEM, Hüsamettin, **Ahlâk felsefesi**, Hü-er Yay., Konya, 2003.
- ERDOĞAN, İlhan, **İşletmelerde Davranış**, 4.basım, İstanbul: Beta Yayınevi, 1994.
- ERKMAN, Fatma, **Gösterge Bilimine Giriş**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- EROĞLU, Feyzullah, **Davranış Bilimleri**, Beta Basım/Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1996.
- ERYILMAZ, Ali, **Yaşam Boyu Gelişim Yaklaşımı**, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar/Current Approaches in Psychiatry 2011; 3(1): ss.49-66*
- ESED, Muhammed, **Kuran Mesajı Meal Tefsir**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2004.

- ES-SABUNİ, Muhammed. Ali, **Revaiul Beyan Tefsiru ayetil Ahkam** Minel Kur'an Mektebet-ül Gazali, Dimeşk, 1981.
- EŞ-ŞEVKANİ, **Fethu'l Kadir**, Daru'l-Vefa, Mansure, 2005.
- EVKURAN, Mehmet, “Zaman Bilinç ve Tarih Algısı Üzerine /Teolojik Açından Bir İnceleme”, **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mmitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2007, cilt: IV, sayı: 3, s. 31-68.
- EZ-ZEMAHŞERİ, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, **el-Keşşaf an Hakaiki't' Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fı Vücühi't-Te'vil**, Beyrut.
- FARUKİ, İsmail, **Tevhid**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- FİŞHER, Roberth, “Thinking Skills” <<<http://www.teachingthinking.net/thinking/web%20resources/robertfisherithinkingskills.htm>>>
- FLOWER, Joe, “Better Ways Of Thinking About The Future”, <<http://www.imaginewhatif.com/better-ways-of-thinking-about-the-future/>>
- FOREHAND, Mary, “Bloom’s Taxonomy”, http://epltt.coe.uga.edu/index.php?title=Bloom%27s_Taxonomy
- FOWLER, James W., Çev: Mehmedoğlu, Ali Ulvi-Adem Aygün “Fowler ve İnanç Gelişim Teorisi”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, cilt: 6, sayı: 1, s. 117-139
- GEORGE, Jennifer M., & JONES, Gareth Mi; “**Organizational Behaviour**”, *Edition Second, an Imprint Of addisionwesley, Longman, Inch., USA, 1999.*
- GEZER, Alpay, **Soyut Kavramların Öğretiminde Masalların Yeri**, Y.L.T., M.Ü. Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul-2006.
- GÖLCÜK, Şerafettin & TOPRAK, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya, 1991.
- GÖRGÜN, Tahsin, “Batı Medeniyeti İçerisinde İslami İlimler Mümkün müdür? Modern Dönemlerde Dini İlimlerin Temel Meselelerine Temelli bir Bakış”, **Modern Dönemde dini İlimlerin Temel Meseleleri İlmi Toplantı** İstanbul, 2007.
- GÜLER, İlhami, **Özgürlükçü Teoloji Yazıları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.
- , “el-Hakk” Kavramının Kur’ân’daki Dinî-Ahlâkî İçeriğinin Tahlili, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, cilt: XLIII, sayı: 2, s. 201-209.
- GÜNAY, Mustafa, “Değerler Bağlamında İnsan”, **Felsefe Ekibi Dergisi**, Sayı 5, 2006.
- GÜNDOĞAN, Ali Osman, “Dil –Düşünce ve Varlık İlişkisi”, <<http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Dil-Dusunce-ve-Varlik-Iliskisi.pdf>>
- GÜNÜÇ, Selim ve diğerleri, “Yaşam Boyu Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s.309-320.

- GÜRBÜZ, Deniz, “Hakikati Arayanların Sınıflandırılması (İmam Gazzâlî (ö.505/111) ve İmam Ömer Hayyam (ö.521/1127) Örneği)”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2003, cilt: IV, sayı: 10, s. 148.
- GÜRSEL, Musa & HESAPÇIOĞLU Muhsin, **Eğitim Bilimlerine Giriş**, Eğitim Akademi Yayınları, İstanbul, 2007.
- HACAK, Hasan, **İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi**, M.Ü.S.B.E. Temel İslam Bilimleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000.
- HALEFULLAH, Muhammed Ahmed, Kuran’da Anlatım Sanatı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- HAMMAD, es-Sıhah fi’l-Lüga ve’l-Ulûm, Beyrut, 1974.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977.
- HEİMSOETH Heinz, **Felsefenin Temel Disiplinleri**, Çeviren: Takıyeddin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- İŞIKDOĞAN, Davut, “Yetişkin Din Eğitimi Açısından Mevlana ve Mesnevi Kıssalarının Eğitsel Değeri”, **Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu, Bildiriler II [Mevlânâ Celaleddin Rumi’nin 800. Doğum Yılı Anısına]**, 26-28 Ekim 2007, [t.y.], cilt: II, s. 117-124.
- İŞİK, Aydın, “Küfür-İman Sınırında: Gazali’de Tasdik Kavramı ve Uzanımları, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 26, s. 19-43.
- İZUTSU, Toshihiko, **Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, Çev: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.
- , **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, Çeviren: Süleyman Ateş, A.Ü. Yayınları, Ankara 1975.
- İBN ACÎBE, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed, el-Bahru’l-medîd fî tefsîri’l - Kur’âni’l-mecîd, Beyrut 2002.
- İBN MANZUR, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed, **Lisanu’l-Arab**, Daru’l-Beyrut, Beyrut, 1956.
- İBN SÎNA, “Akli Bilimlerin Bölümleri”, Çeviren: Ahmet Kamil Cihan, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1998, sayı: 10, s. 207.
- İBN ÂRÂBÎ, Muhyiddîn, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm**. thk. Mustafa Ğâlib, Beyrut: Dâru’l-Edülüs, ts.
- İBN-İŞEYBE, Abdülkadir, **Tefsiru’layatü’l ahkam**, Riyad 2001.
- İBN-İ TEYMİYYE, **el-Kevaşifü’lMudiyetü An Lali i Risaleti’l Ubudiyye**, Daru’l İman Matbaası, iskenderiyye 2004.
- İBNİ TEYMİYYE, **Müşkil Ayetlerin Tefsiri**, Takva Yayınları, İstanbul, 2011.
- İBRAHİMOĞLU Molla, Süleyman, Kur’an’da HakKavramı, *Diyanet İlmi Dergi*, 1996, cilt: XXXII, sayı: 1, s. 22.
- İSLAMOĞLU, Mustafa, Hayat Kitabı Kuran (Gerekçeli Meal/Tefsir), Düşün Yayınları, İstanbul 2009.

- İZ, Mahir, **Din ve Cemiyet**, İstanbul, 1998
- JARVIS, Peter, "The Human Quest: Philosophical Perspectives On Lifelong Learning" <<http://www.ejournal.aiaer.net/vol21209/2.%20Jarvis.pdf>>
- JASPERS Karl, **Felsefi İnanç**, İlya Basım Yayın, İzmir 2005.
- JASPERS, Karl, **Felsefe Nedir**, Say Yayınları, İstanbul, 1995.
- KALE, Nesrin, **Felsefiyat**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2009.
- KANIK, Aslı, **İlköğretim Çocuğunun Ahlaki Gelişiminde Manevi Değerlerin Etkisi**, Yayınlanmamış YLT, AÜSBE, 2006.
- KARA, Ömer, **Ebedi Saadet Cennet**, Bilge Adamlar Yayınevi, Van, 2009.
- KARAAĞAÇ, Günay, **Dil Tarih ve İnsan**, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- KARACA, Faruk, Dilimizde Dini İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar, AT.Ü.İ.F.D., Yıl 1999, Sayı 14, s. 227-243.
- KARADAŞ, Cağfer, **Zaman ve Mekan İçinde İnsan ve Kaderi**, Emin Yay., Bursa 2009.
- KARAFİLİK, Adem, **Öğrenmeyi Öğren**, Akro Akademi Yayınları, Ankara, 2007.
- KARAGÖZ,İsmail, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara 2005.
- , "Kur'an'da Salih Amel Kavramı, Salih ve Muslih İnsanların Özellikleri" **Diyanet İlmi Dergi**, s.60. XXXII, I/2. Ankara, 1997.
- KARAHANOGULLARI, Onur, **Kavram sözlüğü**, Maki Basım Yayın, Ankara 2006.
- KARAKÖSE, Şaban, **Bireyi Tanımak**, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- KARAMAN, Hayrettin ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, 4.cilt, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2004.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, "Şüphe İnkâr İlişkisi", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV (2004)**, Sayı: 1, s. 57-115.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, "İslam'da Selam ve Selamlaşma Olgusu", **Hikmet Yurdu, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, yıl/3, cilt3, sayı:6, s. 49-88.
- KAYA, Barış, **İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Düşünme Becerilerinin Öğretimine Yönelik Öz-Yeterliklerinin Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens. Ankara 2008.
- KAYA, Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.
- KAYIKLIK, Hasan, "Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe", **AÜİFD XLVI (2005)**, Sayı: 1, s. 133-155.
- KAZANCI, Osman, **Eğitimde Eleştirici Düşünme ve Öğretimi**, Kazancı Kitap A.Ş. İstanbul, 1989.
- KESİK, Ali, "İnsanın Yaratılışında Fıtrat/Değer İlişkisi ve Fıtrata Müdahale", http://www.pegem.net/akademi/sempozyumbildiri_detay.aspx?id=126754

- KESKİN, Halife, **İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi**, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- KESKİN, Hasan, **Kuran'da Fitne Kavramı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.
- KESKİN, Zeki, **Tarihsel Addedilen Ayetlerin Evrenselliği**, Rağbet Yay., İstanbul, 2008.
- KILAVUZ, M. Akif, **Yaşalanma Dönemi Din Eğitimi**, Arasta Yayınları, Bursa 2003.
- KILIÇ, Recep, **Dini Anlamak Üzerine**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- KILIÇ, Cevdet, "Filozofların Hakikat Arayışında Kategorik Yaklaşımları", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2000, Sayı: 5 s. 117-133.
- KIVRAK, Ersin, **Eğitim Yönetimi ve Politikası Anabilim Dalı Eğitim Ekonomisi Bilim Dalı, Avrupa Birliği ve Türkiye'de Yaşamboyu Öğrenme Politikaları ve İstihdam İlişkisinin Değerlendirilmesi**, A.Ü.S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- KIZILABDULLAH, Yıldız, "Esmâ-i Hüsnâ'dan Bir İsim: "el/ Mü'min": Din Öğretimine Konu Edilmesi ve Uygulama Örneği", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, sayı: 14/1, s. 229-244.
- KOÇ, Ahmet, **İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi**, M.Ü. İ.F.Y. İstanbul 1999.
- KOÇYİĞİT, Hikmet, "Kur'an'a Göre Hakikati Algılamada Ömrün Yeterliliği ve Bunun Önündeki Engeller", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/1, cilt: XIV, sayı: 25, s. 69-92.
- KOMŞU, Ufuk Cem, "Konfüçyüs ve Sokrates'in Eğitim Felsefelerinin Yetişkin Eğitimi Açısından Karşılaştırılması", **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)** Cilt 12, Sayı 4, Aralık 2011, Sayfa 25-54
- KOTAN, Şevket, "Moderniteye Dayalı Dinsel Paradigmanın Şiddet Eğilimi", **Din Dünya Barışı Uluslararası Sempozyum** (26/28 4. Nisan 2007) İ. Ü. Yayınları, İstanbul 2008, s. 255-266.
- KÖYLÜ, Mustafa, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, Nobel Yay., Ank., 2010.
- <http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/146/subasi.htm>
- GÜNGÖR, Erol, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, ÖtükenYayınları, İstanbul 2000.
- KÖYLÜ, Mustafa, **Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri**, EtütYayınlar, Samsun 2000.
- KRİSHNAMURTI, J., **Eğitim Üzerine**, Çev: Sayat Arslanlıoğlu, Ayna Yay., İstanbul, 2008.
- KUÇURADI, İoanna, **İnsan ve Değerleri**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1998.
- KURT, Yusuf, **Kuran'da Amel**, M.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- KUTUB, Muhammed, **İslam'da Eğitim Metodu**, Yay Yayınları, İstanbul 1987

- KUTUB, Seyyid, **Fizilali'l Kuran**, Akit Yayınları, İstanbul 1995.
- KÜÇÜKALP, Kasım & CEVİZCİ, Ahmet, **BatıDüşüncesi-Felsefi Temeller**, TDV Basım Yayıncılık, İstanbul 2009.
- KÜTÜK, Selçuk, **Bilim ve Bilim Felsefesi Üzerine**, Açılım Kitap İstanbul 2005
- KÜTÜK, Selçuk, **Bilim ve Bilim Felsefesi Üzerine**, Açılım Kitap, İstanbul, 2005
- LONGWORTH, Norman, **Lifelong Learning in Action: Transforming Education in the 21.st CenTury**. Kogan Page. London. 2003. s. IX
- MACİT, Muhittin, “Çevre ve Bilinç”, **Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu, 15 Mayıs 2008 = International Symposium on Environment and Religion, 15th / 16th May 2008**, 2008, cilt: II, s. 189-192.
- MACİT, Nedim, “Dini Bilginin Alanı ve Farklı Dünyalar”, **Bir Kelem Problemi Olarak Din/Dünya İlişkisi Sempozyumu**”(06/08 Eylül 2002) Çorum
- MEB, **Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Bireyin Gelişimi**, Ankara 2011.
- MEDAR, Ali, **İnsan Eğitiminin Kurani Metodu**, Çev: Ali Yüksel, Fıtrat Yay., İstanbul 1987.
- MEHMEDOĞLU, Yurdagül, **Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001.
- MEMİŞ, İbrahim, “Hikmet KavramıHakkında Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler Işığında Bir Analiz”, *Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası*, 2008, sayı: 10, s. 269-294.
- MOLLAİBRAHİMOĞLU, Süleyman, **Kur'an'da HakKavramı**, *Diyanet İlmi Dergi*, 1996, cilt: XXXII, sayı: 1, s. 21-42.
- MUTLUEL, Osman, **Kur'an-ı Kerim ve Estetik**, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Tezi, Ankara 2008.
- MÜFTÜOĞLU Ömer, **Vahiy Kaynaklı Metinler Bağlamında Dinin Bağlayıcılığı ve İnsanın Özgürlüğü**, Anakara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- NADİM, Macit, “Eylem-Değişim İlişkisi -Tarihsel Eylemin Yapısı”, **Dinî Araştırmalar**, 1998, cilt: I, sayı: 2, s. 54.
- , “Hz. Peygamber'in Misyonu: Zihni ve Ameli Duyarlılık”, **VII. Kutlu Doğum Sempozyumu: Teblilğler, 19 Nisan 2004 [Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]**, 2006, s. 56.
- , “Teolojik Dilin İmkânı Üzerine -Doğrulamacı Analiz Mantığı”, **EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -**, 2002, cilt: VI, sayı: 10, s. 17.
- NASR, Hüseyin, **İnsan ve Tabiat**, Çev: Nabi Avcı, İstanbul 1988.
- NEDİM, Macit, **Kuran'ın İnsan Biçimci Dili**, Umut Matbaacılık, İstanbul 1996,
- OĞUZKAN, Turhan, **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, Ankara, 1987.

- OKUMUŞ, Ejder, “Gösterişçi Dindarlık”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi** [www.dinbilimleri.com], 2006, cilt: VI, sayı: 2, s. 17-35
- OKUMUŞLAR, Muhiddin, **Fıtrattan Dine**, Yediveren Yayınları, Konya 2002.
- ONAT, Hasan, “Bilim. Bilimsel Yöntem ve İslam”, **Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri Toplantısı**, İsam Yayınları, İstanbul 2007, s.47.
- , “Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri”, <<<http://www.hasanonat.net/Yazilar/mezhep.doc>>>
- , “Bilim Bilimsel Yöntem ve İslam-İlahiyat Bilimlerinde Yöntem Sorunu”, **Modern Dönemde dini İlimlerin Temel Meseleleri İlmi Toplantı** İstanbul, 2007, s.56
- OZİL, Şeyda ve diğerleri, **Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim**, Doğan Ofset, İstanbul 1990.
- ÖGE, Sinan, **Allah’tan Aleme İlahi Fiiller**, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.
- ÖZARSLAN, Selim, İman, *F.Ü.İ.F.D.*, Yıl 1999, Sayı 4, s.315
- ÖZCAN Hanifi, Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım “Temelcilik” İmancılık”, *AN.Ü.İ.F.D.*, Cilt XL, s. 157-176.
- ÖZDEMİR, İbrahim, “Çevre Sorunlarının Antroposentrik Karakteri”<<<http://www.ibrahimozdemir.com/Makaleler/cevresorun.pdf>>
- ÖZDEMİR, Oğuz, “Bilim Eğitiminde Estetik Süreçler: Sanat Destekli Bilim Eğitimi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, yıl: 2012, cilt: 45, sayı: 1, s.273.
- ÖZEMRE, Ahmed Yüksel, **Vahye Göre Akıl**, Şule Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZLER Mevlüt, **İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti**, Nun yayıncılık, İstanbul 1997.
- ÖZOKKAŞ, Tahir, **Bütüncül Terapi**, Literal Yayıncılık, İstanbul 2004.
- ÖZTÜRK Yener, **İmkânı ve Lüzumu Açısından Ahiret İnancı**, Işık Yayınları, İstanbul, 2002
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Geleneksel Te’vil Çeşitlemelerinin Epistemik Değeri”, **Bilimname: Düşünce Platformu**, 2003/2, cilt: I, sayı: 2, s. 179-197.
- , “İblis’in Trajik Hikayesi /Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, cilt: V, sayı: 1, s. 128-144.
- , “Kur’an Dilinde Örtük Anlatım: Kinaye ve Ta’riz”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, cilt: III, sayı: 2, s. 213-234.
- , “Kur’an’ın Aktüel Değeri /Roger Garaudy’in Kur’an Tasavvuru Üzerine”, **Usûl: İslâm Araştırmaları**, 2004, sayı: 2, s. 77-101.
- , “Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, cilt: VIII, sayı: 2, s. 1-20.

- , “Müteşabih Kavramı Bağlamında “Tefsir Usûlü’nün (Ulûmü’l/Kur’ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme”, **Bilimname: Düşünce Platformu**, 2008/2, cilt: VI, sayı: 15, s. 29-46.
- , “Sadaka” Kavramının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi-Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2001, Sayı: 12/13, s. 457-487.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Kuran’daki İslam**, Yeni Boyut, İstanbul 1995.
- PAÇACI, Mehmet, “Din Bilimleri ve Çağdaş Sorunları Üzerine”, **Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri Toplantısı**, İsam Yayınları, İstanbul 2007, s. 271-284.
- , **Kuran’da ve Kitab-ı Mukaddes’te Ahiret İnancı**, Nun Yayıncılık, İstanbul 1994.
- PAK, Zekeriya, **Kuran’da Kulluk**, Kayihan Yayınları, İstanbul 1999.
- PASSARELLİ, Angela M. & KOLB, David, “The Learning Way: Learning from Experience as the Path to Lifelong Learning and Development”
<<<http://learningfromexperience.com/media/2010/08/the/learning/waylearning/from/experience/as/the/path/to/lifelong.pdf>>>
- PEKCAN, Ali, **İslam Hukukunda Gaye Problemi**, Rağbet Yayınları İstanbul, 2003.
- PEKER, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
- , **Din ve Ahlak Eğitimi**, Aksi Seda Matbaası, Samsun 1998.
- POLAT, Ahmet Fethi, Küreselleşme Sürecindeki Dinî Diyalog Söylemlerinde Başvurulan Kur’ân Âyetlerinin ‘İnanç’ ve ‘Değer’ Kavramları Açısından Tahlili, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2010, sayı: 15, s. 97
- POLAT, Coşkun & ODABAŞ, Hüseyin, “Bilgi Toplumunda Yaşam Boyu Öğrenmenin Anahtarı: Bilgi Okuryazarlığı”,
<<http://acikarsiv.atauni.edu.tr/fulltext/37.pdf>>
- PORTLOCK, Christa, “My Thoughts About Life-long Learning”
<http://en.wikibooks.org/wiki/Foundations_of_Education_and_Instructional_Assessment/Effective_Teaching/Life-long_Learning>
- PUSMAZ, Durak, “Kur'an 'da Şükür Kavramı”, **Diyanet İlmi Dergi**, 1999, cilt: XXXV, sayı: 3, s. 65
- RAHMAN, Fazlur, **İslam ve Çağdaşlık: Fikrî Bir Geleneğin Değişimi**, (trc. Alpaslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaçoğlu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1994
- RAHMAN, Fazlur, **İslami Yenilenme**, Makaleler, I, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- SABIK, Seyyid, **İslam Akaidi**, Hibaş Yayınları, Konya, 1981
- SA'Dİ, es-Şeyh, Abdurrahman b. Nasir, **Teysirü'l-Kerimi'r-Rahman fi Tefsiri Kelami'l Mennan**, Takdim: Abdullah b. Abdülaziz Akil, Muhammed b. Salih el-Useymin Beyrut : Müessesetü'r Risale, Nasirun , 2. baskı, 1432/2011.

- SAN, Coşkun, “Karşılaştırma Yönteminde Zaman ve Mekan Boyutları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 48, sayı 1, s.155.
- SCHOPENHAUER, Arthur, **Merhamet**, Çev: Zekai Kocatürk, Dergah Yay., İstanbul, 2007.
- SEKMAN, M.,**Kesintisiz Öğrenme**, Okul İçin Değil Hayat İçin Öğrenin, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.
- SELÇUK, Mualla &ALBAYRAK, Halis & BOZKURT, Nahide, **Kur'an ve Birey**, Turhan Kitabevi, Ankara 2010.
- SELÇUK, Mualla & TOSUN, Cemal, “Türkiye’de ve Almanya’da İslam Din Dersleri”,**III.Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri**, Ankara 2004, s. 417-427.
- SELÇUK Mualla, “2000’li Yıllara Girerken İrşad Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler, II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara/2003, s. 458-467.
- , “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”,**Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu**, (20-21 Kasım 1997) Ankara, s. 145-158.
- , “Teorik ve Pratik Açmazları ile Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme”, **A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi**, Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayı, s. 255-264.
- , “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu, Gençlik Dönemi ve Eğitimi”, **Ensar Neşriyat**, İstanbul 2000.
- , “İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy”, TDV **Kadın Kolları Konferans ve Panelleri**, Ankara/1998, s. 181-202.
- SENEMOĞLU, Nuray, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim**, Özsen Mat., Ankara: 2004
- SERİNSU, AhmetNedim, “Bizi Biz Yapan Değerlerimiz ve Hayatımızı Anlamlandırmadaki Rolü”, **Üçüncü 1000’e girerken Türkiye [Kutlu Doğum Sempozyumu / 1999]**, 2000, s. 303
- , **Kuran Nedir?** Şule Yayınları, İstanbul 2012.
- , “Kur’an’ı Gençlerimize Nasıl Anlatalım?”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, 2000.
- SERRES, Michel, **Doğayla Sözleşme**, Çev: Turhan Ilgaz, Y.K.Y., İstanbul 1994.
- SERTCELİK, Ozden, “Bilissel, Duyussal Ve Devimsel Kazanımlar ve Alt Basamakları Hakkında Rapor ve Ders Planı İncelemesi”,
<<http://mail.baskent.edu.tr/~20397227/portfolyo/Kazanimlariinceleyelim.pdf>>
- SEVGİ, Turan, “Öğrenen Toplumlara Doğru Avrupa Birliği Eğitim Politikalarında Yaşam Boyu Öğrenme”, <<dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/16/5/455.pdf>>
- SMITH, Christian & . WOODBERRY, Robert, “Din Sosyolojisi”, Çeviren: İhan Çapçioğlu, **A.Ü.İ.F.D.**, 47 (2006), sayı 2, s. 215-235
- SMITH, Kim, “Innovation In Public Education: Problems And Opportunities”, <<<http://www.newschoools.org/files/innovation/in/education.pdf>>>

- SORAN, Haluk ve diğerkleri, "Yaşam Boyu Öğrenme Becerileri ve Egiticilerin Eğitimi Programı: Hacettepe Üniversitesi Örneği" **H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi** (*H.U. Journal of Education*). 30 (2006) s.202.
- SOYKAN, Ömer Naci, **Bilgi ve Betimleme**, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1998.
- SOYSALDI, H. Mehmet, Asr Suresi Tefsiri Üzerine, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1997, sayı: 2, s. 1-14.
- SÖZEN, Kemal, "Hz. Peygamber'de Aklın Değeri", **II. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)** 20 Nisan 1999, *S.D.Ü.İ.F.*, Isparta 2000. S.65-80.
- SUBAŞI, Güzin, "Etkili Öğrenme: Öğrenme Stratejileri"
- SUNA, Şeker, **Kur'an-ı Kerim'de Hakk Kavramı**, F.Ü.S.B.E. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2009.
- SÜLÜN, Murat, **Kuran-ı Kerim Açısından İman Amel İlişkisi**, Ekin Yay., İstanbul, 2000.
- TABERİ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyatı'l-Kur'ân**, Beyrut: Dârul-Fıkr, 1405.
<<http://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=0&tTafsirNo=1&tSoraNo=5&tAyahNo=35&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>>
- TAŞDELEN, İskender, **Sembolik Mantık**, Anadolu Ü. Yayınları, Eskişehir 2010.
- TATAR, Burhanettin, **Hermenötik İnsan** Yayınları, İstanbul 2004.
- TAYTAK, Mustafa, "Küresel Çevre Sorunlarına Karşı Uluslararası Yeşil Diyalog", **Uluslararası Davraz Kongresi**, 24-27 Eylül 2009, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- TEKİNER, Aziz, **Kuran'da İnfak**, M.Ü.S.B.E., Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- TEMEL, A.Rıza, **İslam'a Göre İnsan Çevre ilişkisi, İnsan ve Çevre Sempozyum Tebliğleri**, İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- The Encyclopedia of Philosophy, "Concept" maddesi, Macmillan Publishing, New York USA, 1967.
- TOKUOĞLU, Bülent, "Çevre Sorunları ve Kentleşme",
<<http://www.ekolojidergisi.com.tr/resimler/6/5.pdf>>
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, **Felsefe**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2008.
- TORTUP, Özgül, **Avrupa Birliği Hayat Boyu Öğrenme Temel Yeterlik Alanları: Türkiye Durumu**, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- TOSUN Cemal, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2002.
- TOSUN Cemal & DOĞAN Recai, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Kavram Haritaları**, Pegem Yayınları, Ankara 2005.
- TUNÇ, Cihad, İslâm Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1989, sayı: 6, s. 25-41.

- , **Kelam**, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri/1994
- TUNÇER, Mehmet, “Eğitimin Felsefi Temelleri”,
<<egitimfelsefesi.blogcu.com/egitimin/felsefi/temelleri/9535604>>
- TÜRCAN, Talip, “Fıkıhdan İslâm Hukukuna / Fıkıhın İslâm Hukukuna Evrilme Süreci Üzerine Bazı Düşünceler”
<http://www.fikribeyan.net/yazar_3587_619_Fikihdan/Isl%C3%A2m/Hukukuna//Fikhin/Isl%C3%A2m/Hukukuna/Evrilme/Sureci/Uzerine/Bazi/Dusunce ler.html>> Erişim: 10.03.2012
- ULUDAĞ, Süleyman, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, Dergah Yayınları, İstanbul 1999.
- UZUNOGULLARI, Serkan, **İşletmelerde Yetkinlik Bazlı Performans Değerlendirme Ve Bir Uygulama**, M.Ü.S.B.E, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- ÜLGEN, Gülten, **Kavrama Geliştirme Kuramlar ve Uygulamalar**, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2001.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Eğitim Felsefesi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1967.
- VALK, John, Religion or Worldview: Enhancing Dialogue in the Public Square, *Marburg Journal of Religion: Volume 14*, No. 1 (May 2009) s.12.
- WACH, Joachim, “Din ve Felsefede Kurtuluş Düşüncesi”, Çev: Ali Coşkun, M.Ü.İ.F. D., sy 13-15, İstanbul, 1995.
- WATSON, Louise, “Lifelong Learning In Australia, Analysis and Prospects”
<<http://www.canberra.edu.au/iidata/assets/pdf/0020/27740/lifelong.pdf>>>
- YALÇIN, Cavit, Vural Yayıncılık, İstanbul 1997.
- YARAN, Cafer Sadık, **Din Felsefesi**, Etüt Yayınevi, İstanbul 1997.
- YAŞAR, Mehmet, **Kuran Öğretiminde Metin Anlam İlişkisi**, Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E. Felsefe ve Din Bilimleri-Din Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara 2006.
- YAŞAROĞLU, Saliha, **Kur’ân’da Hak Kavramı**, Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2009.
- YAVUZ, Ömer Faruk, “Gazâlî’de Esmâ-i Hüsnâ Yorumu”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2006, cilt: VI, sayı: 4, s. 76.
- , **Kuran ve Kıyamet**, Marifet Yayınları, İstanbul 1997.
- YAVUZ, Şevket, “Kutsal, Anlam ve Hakikat: Batı’da Eliade Sonrası Dinler Tarihi Çalışmaları ve Temel Akslar”, *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, 04/06 Aralık 2009, 2010, s. 113-125.
- YAVUZ, Yunus Vehbi, **İslam’da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü**, Sahaflar Kitap Sarayı. İstanbul 1994.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kuran Dili**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- YENİÇERİ, Mustafa, **Kuran’da Heva Kavramı**, AT. Ü. S.B.E., Temel İslam Bilimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.

- YENİÇERİ, Celal, **Sevginin Kökleri**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.
- YEPREM, M. Saim, **İmam Maturidi ve İrade Hürriyeti**, İstanbul 1984.
- YEŞİLYURT, Temel, "Globalleşen Dünyada Dinin Yeri", **Bir Kelam Problemi Olarak Din Dünya İlişkisi**, 06/08 Eylül, G.Ü.İ.F. Yayınları, Çorum 2002.
- YILDIRIM, Ramazan, **Öğrenmeyi Öğrenmek**, Sistem Yayıncılık, Ankara, 2006.
- YILDIRIM, Suad, **Kuran'da Uluhiyyet**. Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987.
- YILMAZ, Arzu, **Tek Tanrılı Dinlerin Ortak Değerleri Üzerinden Uluslararası İlişkilerde Barış Ve Güvenliğin Tesisi Projesi: Hristiyan-Müslüman Diyalogu**, A.Ü.S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- YILMAZ, Hüseyin, **Din Eğitimi ve Sosyal Barış**, İnsan Yayınları, İstanbul 2003,
- YURDAGÜL, Mehmedoğlu, **Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001.
- , **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi**, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 2001.
- YÜCEER, İsa, **Kelam Fırkalarında Yöntem**, Tablet Yayınları, Konya, 2007.
- YÜCEL İsmail Hakkı, "Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu", **DPT, Sosyal Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı**, 1997.
- YÜKSEL, Sedat, "Bilişsel Alanın Sınıflamasında (Taksonomi) Yeni Gelişmeler Ve Sınıflamalar", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Yaz 2007, 5(3), s.479-509.
- YÜKSEL, Emrullah, "Kur'an-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 7, s. 87-107.
- ZAİM, Halil, **Bilginin Artan Önemi ve Bilgi Yönetimi**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005.
- ZANDVLIET, David B.& STRAKER, Leon M., "*Physical And Psychosocial Aspects Of The Learning Environment In Informationtechnology Rich Classrooms*" <<http://www.iea.cc/ECEE/pdfs/ergoITclass2001.pdf>>

DİNİ KAVRAMLAR VE ÖĞRENME ORTAMLARI (SALİH AMEL ÖRNEĞİ)

Demir, Ömer

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mualla SELÇUK

380 sayfa

ÖZET

İnsan davranışı; davranışın altında yatan temel nedenler, gözlenebilen davranış ve davranışın sonuçları olmak üzere üç boyutta incelenebilir. Bir insan davranışı olarak salih amel kavramı araştırmada bu bakış açısı ile çalışılmıştır. Giriş bölümünde kavram, düşünce ve dilin birbirleri ve Din Eğitimi alanı ile ilişkisi çerçevesinde araştırmanın problemi, amacı ve önemi ortaya konulmuştur. Birinci bölümde salih amelin oluşmasını sağlayan onu besleyen nedenler ve gerekçeler olarak hakikat-iman-islam-hidayet kavramları teolojik arkaplan olarak ele alınmış, ayrıca salih amel kavramının dini kavramlar içindeki yeri gösterilmiştir. İkinci bölüm salih amel kavramına ayrılmıştır. Bu bölümde salih kavramı, ilk dönemden günümüze salih amel kavramın tanımı ve anlam içeriği üzerinde durulmuştur. Salih amel kavramının kavramsal çerçevesi ise Allah-insan ve çevre ilişkileri bağlamında tasnif edilmiştir. Yine bu bölümde salih amel kavramı bilgi, içtenlik, denge, tevekkül, dua, sabır, kalıcılık, uygunluk, temizlik, yararlılık ve estetik gibi nitelikleri ile ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise salih amel kavramı kapsam, çeşitlilik ve süreklilik özellikleri ile yaşam boyu öğrenme felsefesi ile öğrenme ortamına taşınmıştır. Din eğitiminde öğrenmenin niteliği, yaşam boyu öğrenme ilkeleri ve öğrenme düzeyleri malumat-bilme anlama-duygusal-değer üretme-uygulama ve yansıtma başlıkları altında ele alınmıştır. Araştırmada salih amelin sonuçları dinin insana kazandırmak istediği yetkinlikler olarak dinin amaçları ile ilişkilendirilmiştir. Yaşam boyu öğrenme çerçevesinde salih amellerin insana kazandıracığı yetkinlikler; bireysel alanda ve insan-Allah, insan-insan ve insan-çevre ilişkileri bağlamında işlenmiştir. Son olarak salih ameller ile kazanılan yetkinliklerin korunmasına dikkat çekilmiştir.

**RELIGIOUS CONCEPTS AND LEARNING ENVIRONMENTS
(EXAMPLE OF GOOD DEED “SALIH AMEL”)**

Demir, Ömer
Ph.D. Thesis

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mualla Selçuk

380 pages

ABSTRACT

Human behaviour can be examined in three dimensions as the underlying causes of the behaviour, observable behaviour and the results of the behaviour. As a human behaviour, the concept of good deed is studied with this perspective in the research. In the introductory chapter; in the framework of the relationship of concept, idea and language, with each other and with religious education; the problem, the purpose and the importance of the research are introduced (presented). In the first chapter, as the reasons that generate and support good deeds, concepts of truth-faith-islam-right way are discussed in theological background; in addition, the place of the concept of good deed in religious concepts is shown. The second chapter is separated for "the concept of good deed". In this section, the concept of "righteous(salih)", the definition and the meaning of the concept of good deed is emphasized. The conceptual framework of the concept of good deed is classified in the context of the Allah-human and the environment relationship. Also in this section, the concept of good deed is discussed with the qualities like knowledge, sincerity, permanence, patience, balance, constructiveness, trust, prayer, availability, pureness, effectiveness and aesthetic. In the third and final chapter, the concept of good deed with the qualities of diversity, stability and the philosophy of lifelong learning is removed to learning environment. In religious education, the quality of learning is discussed under the head of the principles of lifelong learning, knowledge, comprehension, production-practice and reflection of emotional value. In the research(study), the results of "good deed" is associated with objectives of the religion as competences that the religion aims to give human beings. Within the framework of lifelong learning, the competences that good deeds will give people is treated in individual field, in the context of human-Allah, human-human and human-environment relationships. Finally, it is pointed out the protection of the qualifications acquired by good deeds.